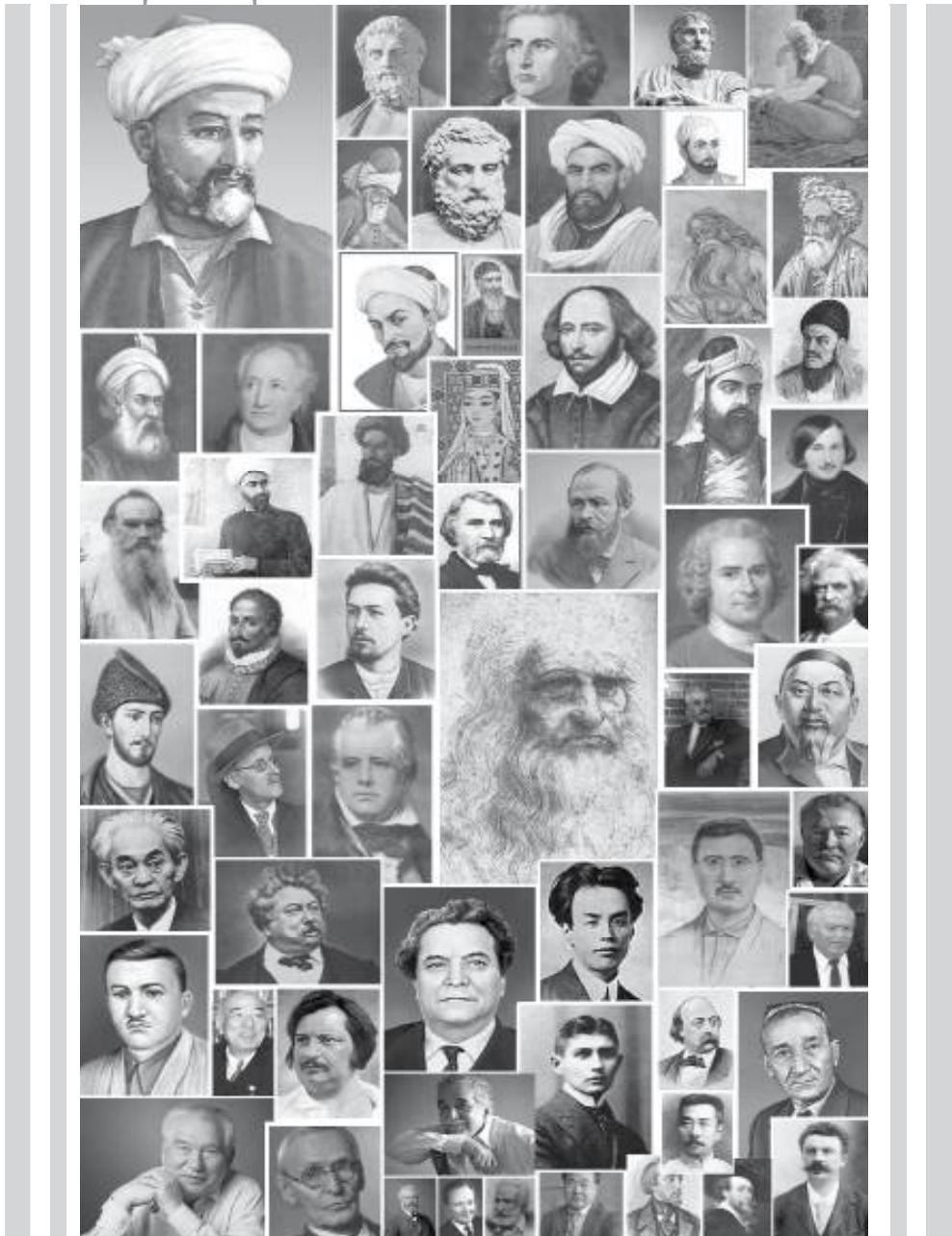

№ 203 ЖСахан АДАБИЁТИ

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил шундан
чиқа бошлаган

№ 4

2014 йил, апрель

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадjon ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадjon ХОЛБЕКОВ
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Омонулла РИЗАЕВ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМАД
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОИЙ. **Шоҳбайтлар**.....3

НАСР

Ф.КЛИНГЕР. Фауст ҳаёти, аъмоли ва жаҳаннамга қулаши. Роман. (Рус тилидан Маҳкам Маҳмудов, Абдунаби Абдулқодиров тарж.).....4
П.НУРАЛИЕВА. Балет раққосаси. Киноқисса. (Озарбайжончадан Севара Алижоннова тарж.).....41
А.ГАЙГЕР. Қувғиндаги кекса кирол. Қисса. (Немис тилидан Мирзаали Акбаров тарж.).....54
Жаҳон адабиётида Афанди. (Рус тилидан Раҳимжон Отаев тарж.).....171

ГЛОБУС

ГРУЗИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

Хаёт учун.....107
Грузия шеърляги111
Грузия ҳикоялари.....123
Унутилмас сиймолар.....161

ДРАМА

Лаша ТАБУКАШВИЛИ. Хаёлот дардида (Рус тилидан Муҳаммад Хайруллаев тарж.).....143

ХОТИРА

Муҳаммад ЮСУФ. Ёшлар мадҳияси...102

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Абдулла ҚОДИРИЙ.....89

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА
М.РИИС. З.МИРЗАЕВА. Ўн йиллик меҳнат самараси.....95
Афтондил ЭРКИНОВ. “Олтин бешик” афсонаси.....181
Анвар ШЕР. Жан-Поль Сартр ва бадий ижод эстетикаси.....189
Дилнавоз САЛИМОВА. Шеърлий таржима сирлари.....194
Муаттар АЛИЕВА. Олмос киррали таржимон.....198

Тарихда бу кун.....201

Муқоламизда204

Тақвим.....205

НАВОИЙ ШОҶБАЙТЛАРИ

* * *

*Қулоқда асра гаронмоя сўзнию фикр эт,
Ки дурсиз ўлса не бўлғусидур садаф ҳоли.*

* * *

*Дунёу уқбо иккиси жамъ ўлмас, эй рафиқ,
Кимки икки кема учини тутар, бўлур гариқ.*

* * *

*Гофил ўлма, назардин итса аду,
Шамъ ўчургонда, ел кўринурму.*

* * *

*Юқар ёмонлиғ ангаким, кирар ёмон эл аро,
Кўмур аро илик урғон қилур илгини қаро.*

* * *

*Кўнгулга футур ўлмайин, роз очилмас,
Садаф гар бутун бўлса, гавҳар сочилмас.*

* * *

*Киши айбин юзига қилма изҳор,
Таҳаммул айла ўз айбингга зинҳор.*

* * *

*Такаллуф эрур танга фарсудалиқ,
Анинг таркидур жонга осудалиқ.*

* * *

*Маст муг дайри риёйи хилватимдин яхишироқ,
Ёишурун исёни зоҳир тоатимдин яхишироқ.*

* * *

*Мен синуқ, кўнглим синуқ, сабрим уйи худ ерга паст,
Билмагай ҳолим шикастин кўрмаган мунча шикаст.*

* * *

*Не сафо лофин урар ҳиндуи оташидони,
Уй ёрутмас кўсов, ўн қатла ёрутсанг они.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Фридрих КЛИНГЕР

Фридрих Максимилиан Клингер 1752 йилда Майнц шаҳрида ҳарбий зобит оиласида туғилган. Отаси ҳарбий, артиллерист бўлса ҳам, унинг меҳмондўст дастурхони атрофида илк драмалари ва шеърлари билан танилган Гёте, Шиллер ва бошқа шоирлар, rassомлар, артистлар меҳмон бўлиб, адабиёт, санъат, фалсафа ҳақида қизгин баҳслашар эдилар. Ижоди гуллаб-яшнаган вақтида Пруссияга сиғмаган Ф.Клингер Россияга келиб, маърифат ва

маънавият ишларида раҳбарлик вазифаларида ишлади.

Ф.Клингер “Эгизаклар” трагедиясида қироллик тожу тахтига даъвогар бўлган ака-укаларнинг ўзаро курашини, “Бўрон ва ҳужум” драмасида эса, Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта”сига ўхшаш ҳолатни, душманликда бўлган икки оила фарзандларининг муҳаббатини тасвирлайди. Иккинчи драманинг Шекспир сюжетида фарқи шундаки, бош қаҳрамон севгилисини излаб, Англиядан фуқаролар (Жануб кулдорларига қараш Шимол озодлик кучлари) уруши қизиб турган Америкага бориб бахтини топади. У, Жорж Вашингтон кўшинига ёзилиб, АҚШнинг Англияга қарши озодлик курашида қатнашади. Ф.Клингернинг “Бўрон ва ҳужум” драмаси Гёте ва Шиллерни ҳам озодлик учун, зolimларга қарши кураш руҳида ажойиб асарлар ёзишга илҳомлантиради. Айни чоғда “Бўрон ва ҳужум” деб аталувчи адабий, ижодий оқим пайдо бўлиб, у жаҳон адабиёти тарихидан урин олади.

Ф.Клингер “Фауст” романида (1791 йилда ёзилган, Гёте “Фауст”и 1831 йилда тугалланган.) зolimларнинг ахлоқсизлигини, эътиқодсизлигини, ҳатто Рим папаси каби дин пешволарининг мол-дунё, тожу тахт учун Иблисга сажда қилишини, адолатсиз жамиятда Фауст каби ёрқин истеъдодли шахслар ҳам тубанлашиб кетишини ҳажв, сатира тили билан тасвирлайди.

Таржимондан

ФАУСТ ҲАЁТИ, АЪМОЛИ ВА ЖАҲАННАМГА ҚУЛАШИ

Роман

*Мен бу аччиқ ҳақиқатларни
Манфур ёлгончилар юзига отдим.
Эрк ва шймон изладим дея,
Югургани уларнинг ёлгон.
Бари ҳукмронлик, бойлик излайди,
Уларники бўлса бу Еру Осмон...
Зolimлар қўлида қилич ва қалқон,
Яхшиларни ким сақлар омон?..*

БИРИНЧИ КИТОБ

1

Ҳақиқатни изловчи Фауст илоҳиётга доир бир дунё китобларни ўқиб чиқди. Аммо, бу китоблардаги фикрларнинг кўпчилиги курук сафсата, тош босмайдиган, найрангбозликдай кўринди. Шунда у олам ҳаётининг сир-асрорларини топиш ва қудратли бўлиш мақсадида жидду-жаҳд билан,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

4

афсунгарликнинг зимистон қаърига ўзини урди. Биринчи бўлиб у китоб чоп этишни кашф қилди. Иккинчи кашфиёти ғоят даҳшатли эди. Изланиш давомида у ваҳимали сеҳр-жоду дуосини топиб олди. Унинг ёрдамида инсон дўзахдан Иблисни чақириб олиб, уни ўз измига бўйсундириши мумкин эди. Ҳар қандай масиҳий каби, Фауст ҳам омонат жонини асраб, дарҳол ишга киришишга юраги дов бермади. Уша пайтлари у куч-қувватга тўла, гуллаб-яшнаган даври эди. Табиат, худди ўзининг эрка фарзандидек, унга кўп нарсалар ато этганди: у келишган, бақувват, чехраси маъноли, улугъсифат одам эди. Эҳтимол, бу дунёда бахтли яшаш учун инсонга шуларнинг ўзи кифоя қилар?

Аммо табиат шулар билангина уни чеклаб қўймади, у ўз сеҳрини аяб ўтирмасдан янада хавфлироқ бўлган неъматлари билан бойитди: унга ғурур, шиддатли руҳ, ҳиссиётли ва қайноқ қалб, жонли тасаввур ҳам қўшиб берди. Фауст ҳеч қачон эришганларига қаноат қилиб ўтирмасди, айна завққа тўлиб-тошган вақтида топганларини арзимас деб ҳисоблар, эҳтирослари устун чиқарди. У тез орада ҳақ йўлдан адашди. Бахт манзили узоқлиги сабабли, бу йўлдан боришга сабр-тоқати ҳам етмади. Инсон имкониятларининг чекланганлигини у анча барвақт ҳис қилди ва инсон қудрати нималарга кодирлигини билишга қизиқди.

У, ёшлик чоғларида қобилиятли эканига, ажойиб ишлар қила олишига, инсоннинг ахлоқий фазилатлари юксак эканлигига ишончи кучли эди, ўзини бошқаларга таққослаб, бундай фазилатлар ўзида бисёр деб ўйларди.

Афсуски, бундай янглишувлар буюк даҳоларда ҳам, аҳмоқларда ҳам учрайди. Шон-шуҳрат ва буюкликка интилиш учун даҳоликнинг ўзи кифоя деб ўйлайдилар. Аммо ҳақиқий буюклик ва шон-шуҳрат, худди бахтга ўхшаб тутқич бермайди, югурганга эмас, буюрганга насиб қилар экан. Фауст ҳам буни бошидан кечирди.

Буюкликка этишишнинг энг яқин ва осон йўли илм-фан билан шуғулланиш, деб ишонган Фауст турли илмларни ўрганишга киришди. Сеҳр-жоду илмини билиб олса тез бахтли бўлиш мумкин, деган фикрга ёпишиб олди. Илм-фан фақат касб-ҳунар эмаслигини у билан шуғулланганлар билади. Илмнинг сеҳрли макр-ҳийлаларини эгаллаган одамга тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Чинакам буюклик ва чинакам шон-шуҳрат самовий гўзалларга ўхшайди. Аммо уларни севганлар фақат булутни кучоқлайдилар. Бу чалкаш йўлларда узоқ вақт тентираб юрган Фауст у ердан топгани фақат шак-шубҳалару, инсоннинг ожизлигидан ўкинч ва ранжу аламларгагина эга бўлиб чиқди. Бундан ғазабга тушиб, ёруғ дунёни кўриш учун кўз ато қилган, лекин зулматни ёриб чиқиш учун куч-қудрат бермаган Яратганга норозилигини билдириб, нолий бошлади.

Шу ҳис-туйғуларнинг ўзигина бўлса майли эди-я, балки Фауст бахтли бўлиб кетармиди? Аммо у донишмандлар, шоирларнинг асарларини ўқиғач, минглаб янгидан-янги истак-хоҳишлар кўнглини камраб олди. Унинг хом хаёлларга берилиб, тасавурида сеҳр билан топиши мумкин бўлган бойлик, шон-шуҳрат ва шулар орқали келадиган роҳат-фароғат, лаззатлар кўз олдига келаверарди. Оқибат шу бўладики, ундаги бу истак-хоҳишлар бошқа барча имкониятларини, фазилатларини йўққа чиқарди.

Фауст китоб чоп этишдай буюк кашфиёт бойлик, шон-шуҳрат ва ҳузур-ҳаловат учун йўл очиб беради, деб ўйларди. У, ўз ихтиросини такомиллаштириш учун бор маблағи ва куч-қувватини шу йўлда сарфлаб тугатди, аммо одамларнинг бундай буюк кашфиётга эътибор бермагани, совуққонлик билан қараши уни қайғуга солди. Тез орада маълум бўлдики, агар Фауст ўзига бошқа иш топмаса, ёш хотини ва болалари очликдан ўлишлари мумкин. Кўнгли хижил, қарзга ботган, умиди пучга чиққан Фаустнинг мунофиқ дўстлари ҳам ундан ўзларини четга олгач, у инсониятга нафрат билан қарай бошлади, бу дунёдан кўнгли совуди.

Фауст оиласини ҳам боқишга имконияти қолмагач, бу дунёда адолат

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

йўқлигига қатъий ишонди. Фикрлари уни ич-ичидан кемирарди: нима учун ақлли, қобилиятли, олийжаноб инсонлар қашшоқ, хор-зор бўлиб, азобда яшайдилар, ярамас, пасткаш, аҳмоқлар эса бой-бадавлат, роҳат-фароғат ва шон-шуҳрат оғушида бахтли ҳаёт кечирадилар?

Тўғри, донишмандлар, ваъзхон-руҳонийлар бундай шак-шубҳалардан холи, чунки улар ақл-идрок билан мулоҳаза юритадилар, лекин кундалик турмуш, муносабатлардаги адолатсизликлар бизга ҳақорат каби таъсир қилади.

Шуниг учун топталган инсон ғурури шафқатсиз бўлаверади, кўпчилик одамлар умидсизликка тушади. Аммо Фауст мағрур инсон эди. У умидсизликка тушмади, таҳқирланган қалбида бу чалкаш муаммони ечиш истаги жўш урди. Дунёда адолат ўрнатиш йўлида минг-минг донолар бош котирар, оромини йўқотиб, бахтини ҳам қурбон қилишга тайёр эдилар.

Фауст ҳаётдаги ёвузликларнинг келиб чиқиш сабабларини, Тангрининг ўз яратгани – инсон билан муносабатлари қандайлигини тушунишни истарди.

Тангри Таоло инсонлар оламини бошқарадими ёки уни ўз холига ташлаб қўйганми, агар уни бошқарса, нима учун бунчалик даражада телба-тескари зиддиятларга йўл қўйган, деб ўйларди у.

Бу ёруғ дунёда инсоннинг вазифаси нималардан иборат, ҳаётнинг моҳияти нимада? Фауст шу каби саволларга жавоб изларди. Оламнинг яратилишидан мақсад нима? Биздан кўп нарсалар нечун яширилган? Шу каби қуфрона саволлар уни қийнар эди. Фауст шундай муаммоларнинг тагига етиб, дунёга шу нуқтаи-назардан нигоҳ ташлашга, одамлар орасида буюк донишманд даражасига етиб, барчани қойил қолдиришга аҳд қилди. Аммо бу борадаги дастлабки хатти-ҳаракатлари зое кетди. У борган сари мушкул аҳволга тушар, кўп одамлар, ҳатто ундан яхшилик кўрганлар ҳам ундан юз ўгирар, охир-оқибат, бу дунё зўравонларидан қасос олиш истаги шу даражага етдики, бахтсизликдан қутулиш йўлида фақат ўзга олам вакилларигина ёрдам бериши мумкин, деган хулосага келди. Тўғри, бу ҳозирча хомхаёл бўлиб, амалда бу ишга киришиш учун ақл чегарасидан чиқиш зарур эди.

2

Шундай қайғули фикрлар билан Фауст кадрдон Майнц шаҳрини тарк этди. Унинг мақсади империяга тобе бўлган қўшни шаҳарнинг донишманд бошлиғига ўзи чоп этган лотин тилидаги “Библия”ни яхшигина нархга пуллаб, оч қолган болаларини тўйдириш эди. Ўз шаҳрида у ҳеч нарсага эриша олмади, чунки бу пайтда капитул руҳонийлар кенгаши вакиллари билан чиқиша олмаган архиепископ Майнц пешволарига қарши шафқатсиз қуршарди. Майнц шаҳри аҳолиси саросимада эди. Бунга қуйидаги воқеалар сабаб бўлди:

Бир доминика роҳиб¹ отахон Хебгардт тушида тутинган қизи – роҳиба билан гўё бир тўшакда ётганини кўрган. Бу қизнинг исми Клара бўлиб, у жуда гўзал, Оқ ҳамширалар монастирининг роҳибаси, бунинг устига архиепископнинг жияни ҳам эди.

Роҳиб Хебгардт эрталаб маросим ўтказиши керак эди. Тунда гуноҳга ботиб булғаниб қолганига қарамасдан, у маросимни ўтказган. Кечкурун у Рейн майдан кўпроқ ичиб қўйиб, ёш шогирдига тушини айтиб берган. Бу ҳикоя ёш йигитнинг тасаввурини жонлантириб юборган ва ўз навбатида у ўзидан қўшиб-чатиб бир роҳибга сўзлаб берган. Қарабсизки, шахвоний ҳис-туйғулар ва икир-чикирлар билан бойитилган туш воқеаси дахшатли бир тарзда қизлар монастирининг қаттиққўл бош нозирасига етиб борган. Майнцнинг оқсуяк оилалари ҳам ҳурмат қилган отахон Хебгардтни ўлғудай ёмон кўриб қолган монастир нозираси бу гап-сўзлардан кўрқиб, ўзича

¹ Доминика роҳиб – XIII асрда испан руҳоний воизи Доминик Гусман ташкил этган роҳиблар ордени (тариқати).

бирор чора кўришдан чўчиб, воқеани архиепископга оқизмай-томизмай етказди. Архиепископ гуноҳкор бандалар кундуз кунлари нимани орзу-хаёл қилсалар, шуларни тушида кўради, деб тўғри хулоса чиқарди ва роҳиб Ҳебгардтга жазо тайинлади. Майнц руҳонийлари кенгаши вакиллари бу қарорга норозилик билдирдилар.

Архиепископнинг умри узайган сари унга нисбатан Майнц руҳонийлари кенгашининг нафрати ошиб борар, кези келганда унга озор беришдан тоймасди. Шунинг учун ҳайъат аъзолари отахон Ҳебгардтнинг тарафини олиб, унга нисбатан қўлланган жазога қарши чиқдилар. “Авлиё Антонийни ҳам Иблис шу усул билан йўлдан оздирганлиги бутун дунёга маълум, нима бўпти, доминика роҳиби ҳам Иблис ҳазилига дучор бўлган. Унга насихат қилиш кифоя – кўпроқ ибодат қилсин, рўза тутсин, шунда Иблис васвасасидан кутулади. Қолаверса, Иблис ҳаддидан ошиб, ҳатто, архиепископнинг оила аъзоларига ҳам дўзахий хийла-найрангини қўллаганидан биз хафа бўлдик”, деган важни келтиришди.

Капитул бу ерда худди кекса отасини тахтдан ағдариб, ўрнига ўтирмақчи бўлган шахзодадек ўзини тутди. Бунинг устига оқ ҳамширалар монастиридан келган хабар воқеани янада чигаллаштириб юборди. Байрам арафасида Биби Марям ҳайкалини безатишда рақибалари бўлмиш қора ҳамширалар жамоасидан ҳам ўтиб кетишни мақсад қилган оқ ҳамширалар жамоасининг барча роҳибалари ошхонага тўпланишганди. Шу пайт кекса қоровул аёл кириб келиб, уларга доминика роҳиби воқеасини сўзлаб берди. “Кенгаш аъзолари тўпланишди, балки роҳибни гулханда куйдириш ҳақида ҳукм чиқаришса керак”, деб ўзидан қўшиб қўйди.

Аёл воқеани ипидан-игнасиғача ҳикоя қилиб бераётганида ёш роҳибалар уятдан қизаришиб, тинглаб ўтирдилар. Ахир, гуноҳ беғуноҳлар қалбига бесўроқ кириб олади ва ўзининг тез таъсир килувчи кучини ишлатиб, улар тасавурида шунга ўхшаш воқеаларни жонлантиради, гўё улар ҳам катнашгандек бўлади.

Бу орада кекса роҳибалар ғазаб ва нафратдан афтлари буришиб кетди. Кўзойнаги тушиб кетган роҳибалар бошлиғи ҳассасига суянганча қалтирарди. Ясантирилиши зарур бўлган Биби Марям ҳайкали эса ҳаяжон ва ғазабга тушган роҳибалардан яланғоч баданини ёпиб қўйишларини илтижо қилаётгандек эди. Доминика роҳибининг тушида унинг кучоғига кирган аёл – ҳамшира Клара эканлиги айtilганда ҳамма ёқни қий-чув босиб кетди. Фақат Кларагина хотиржам эди. Қий-чув бироз босилгач, у табассум билан ҳамшираларига бундай деди:

– Ҳурматли эгачилар, сизларга нима бўлди, намунча бақирмасаларинг? Мен ҳам тушимда руҳоний отахоним Ҳебгардт билан тўшақда ётганимни кўрдим, агар бу инсоният душмани бўлган Иблиснинг қилмиши бўлса (шу ерда бошқа роҳибалар билан бирга чўқиниб олди), у тавба қилсин. Менга қолса, умрим бино бўлиб бундай лаззатли кечани эслай олмайман, кимнинг таъсирида ҳиссиётларим жўш урганлигининг фарқи йўқ.

– Отахон Ҳебгардтми? – қичқирди қоровул хотин. – Азиз-авлиёлару, фаришталар ўзи бизни қўлласин! Ахир, сизни тушида кўрган ўша-ку, сизларни қўшиб қўйган Иблисни эмас, энди уни гулханда ёндиришмоқчи.

Қоровул аёлга энди ҳаммаси маълум бўлди, тушда кўринган воқеага жон кирди, бутун шаҳарга гап-сўз тарқалди. Биби Марям ҳайкали ҳам яланғоч ҳолича қолиб кетди. Воқеани кенгроқ тарқатиш учун бош роҳиба кўчага отланди, унинг кетидан хўжаликни бошқарувчи аёл йўл олди. Қоровул аёл хужраси ёнида оломон тўпланди. Клара бўлса эгачиларининг соддалик билан берган саволларига соддадиллик билан жавоб қайтарарди.

Майнц аҳолиси шу даражада дахшлат ва саросимага тушиб қолдики, ҳатто қиёмат-қойимда Дажжолнинг қўлидан бу нарса келмасди.

Бундай катта тўс-тўполон тарихда фақат бир мартагина бўлган: ўшанда қувноқ французлар дастлабки жамият тузилганидан сўнг йўқотган инсон

хукукларини қайта тикламоқчи бўлганлар¹. Рейнбўйи епископлари ва архиепископлари ваҳимага тушиб тўпландилар. Кўплар жазавога берилдилар, ўша пайтда авлиё Виттанинг жазавали ракси – вакханалия пайтидагидек. Бу жазова Европанинг барча давлатлари ва шаҳарларига тез тарқалиб, айникса, олмонларни гангитиб кўйганди. Рицарлар билан дехқонлар, граф билан отбоқар, епископ билан қишлоқ руҳонийси, зодагон билан тиланчи, графиня билан хизматчилари аралаш-қуралаш қўл ушлашиб, қўшиқ айтиб, ракс тушиб қишлоқма-қишлоқ ҳолдан тойгунча кезгандилар.

Доминика руҳонийлари бошлиғи бу воқеадан хабар топгач, шошилинич руҳонийлар кенгаши ўтказилди. Кенгашда нотиклар воқеага бошқача тус бердилар. Энди архиепископ бу можарога чек қўйса ҳам бўларди, аммо капитул бир овоздан воқеани муқаддас Рим папасига етказишни лозим топди. Руҳоний нотиклар бақириб-чақириб, шовкин кўтариб, таҳдид қилиб турганларида тушликка чалинган қўнғирок уларнинг баҳсини тўхтатди.

Очиқ-ойдин бошланган мунозара энди махфий курашга айланди. Сарой аҳли пора эвазига, кенгаш ҳайъати эса фитна солиш билан Рим папасини ўзига оғдирмоқчи бўларди. Майнц аҳолиси – руҳонийлар ҳам, оддий жамоа аъзолари ҳам гуруҳларга бўлиниб, бир-бирларига қарши бир неча йилгача низолашдилар. Гап фақат Иблис, оқ ҳамшира роҳиба ва руҳоний отахон Ҳебгардт ҳақида кетарди. Бу ҳақда олий илмгоҳлар кафедраларида мунозаралар бўлди. Мураккаб масалаларни муҳокама қилувчи казуистлар² роҳиб ва роҳибани сўроққа тутиб, улар айтганларини таққослаб, гуноҳга ботирувчи ва гуноҳсиз тушлар ҳақида қалин китоблар ёздилар. Шундай алғов-далғов даврда ким ҳам Фауст ва унинг ихтироси билан қизиқарди дейсиз?

3

Илм-фаннинг илҳомбахш манбаи бўлган тинчгина империя шаҳарчасида Фауст омад ёр бўлишига ишонарди. У ўзи нашр этган “Библия”ни ҳурматли шаҳар магистрга икки юз олтин гульденга олишни таклиф қилди. Бир неча ҳафта аввал шаҳар ҳокимиятининг ертўласида сақлаш учун Рейн майдан беш хум сотиб олинган бўлиб, бу таклиф осонликча ҳал бўлмади. Фауст ҳокимиятнинг барча аъзоларига, оқсоқолларга, сенаторларга, фахрий фуқароларга, зодагонлару борингки, мағрурликда ундан қолишмайдиган этикдўз усталарга ҳам мурожаат қилиб кўрди. Ҳамма жойда унга ваъда бериб, хайрихоҳлик билдиришар, илтифот кўрсатишар, қўллашар, лекин шундан нарига ўтмас эдилар. Ниҳоят, Фауст шаҳар ҳокимидан ҳимоя топмоқчи бўлди. Иш бориб шунга тақалдики, ҳокимнинг хотини уни жигаридан урди.

Бир кун кечқурун ҳоким унга тез кунларда магистрат йиғилиши ўтказилишини, ўшанда шаҳардаги барча яҳудийлардан керакли пулни йиғиб олиш ҳақида кенгаш қарори чиқишини айтиб, ваъда берди. Унга жавобан Фауст, кенгаш қарор қабул қилгунга қадар унинг болалари очдан ўлиши мумкинлигини билдирди. Умидлари пучга чиққан Фауст севги ва ғазабдан азоб тортганча, кимсасиз хонасига қайтди. Алам уни яна сеҳрли дуо-афсунга мурожаат қилишга мажбур қилди.

Бундай қалтис ишга қўл уриш (Иблис ёрдамида мумкин бўлиши) ҳақидаги ўй-фикрлари ич-этини тирнарди. Шайтон билан битим, шартнома тузиш фикри уни ташвиш ва ҳаяжонга солди. Фауст инсониятни қамраб олган зулматни ёриб чиқиш учун кўзгалган исёнкор руҳини босиш учун хонасида катта қадамлар ташлаб, у ёқдан-бу ёққа бориб-келар, телбадек бақириб-чақирар, қўлларини паҳса қилиб, алланималарни такрорлар, онги эса муҳим қарор қабул қилишдан изтиробга тушиганди.

У ёшликдаги бидъатга тўла қашшоқ ҳаётини, одамлар унга жирканиб муомала қилганликларини эслаб, эришиши мумкин бўлган имконияти,

¹ Буюк француз инқилобига ишора (тарж.).

² Кутилмаган ва ечими йўқ масалаларни топувчилар.

келажакда роҳат-фароғатда яшашини ўйлаб, уларни такқослай бошлади. Фауст иккиланиб турарди. Яқинида жойлашган Гота услубидаги минора соати ўн бирга занг урди. Замин тун кўйнига чўкди. Шимолдан бўроннинг увиллаши эшитилар, қора булутлар гўё Ойни судрар эди. Табиатда бесарамжонлик бошланди. Хаяжонли тасаввурни кўзғотадиган ажойиб тун! Халиям у иккиланарди. Тарозининг бир палласида қўрқувга асосланган дин, иймон сакрар, иккинчи палласини эркин бўлиш ва сирли илмларни билиш истаги, ғурур, хирс, ғазаб, алам босиб турарди.

Фауст халиям абадий дўзах азобидан қўрқарди. Одатда вояга етган қиз севгилиси билан учрашганда шундай иккиланиш юз беради: бир томонда онасининг панд-насихатлари, иккинчи томондан эса табиат қонуни. Файласуф ҳам икки хил мулоҳаза ўртасида шу кўйга тушади: бири тўғри, машаққатли йўл, иккинчиси ялтирок, шон-шуҳратга чорловчи – қайси бирини танлайсан?

Афсунгарлик қондасига мувофиқ Фауст даҳшатли бир доира чизиб чиқди. Даҳшатли томони шу эдики, бу доирада инсоният билан алоқаларини тамоман узиб, уни яратган Тангри Таолонинг паноҳидан ҳам жудо бўлиши керак эди. Фаустнинг кўзлари чўғдек ёнар, хаяжондан юраги гурсиллаб урар, сочлари тикка-тикка бўлиб кетганди. Шу лаҳзада у тушқунликка тушиб, қўлларини қайириб, афсусланиб турган кекса отаси, хотини ва болалари кўз олдида намоён бўлди. Кейин улар тиз чўкиб, у юз ўғирмоқчи бўлган Зотга илтижо билан ибодат қилганларини кўрди.

– Бу мухтожликдан, менинг бебахтлигим туфайли улар шу аҳволга тушишди! – дея фарёд кўтарди Фауст депсиниб.

Қалб ожизлигидан ғазабга келган ғурурнинг нидоси эди бу. У доирага яқинлашди. Дераза ташқарисида бўрон увиллади, уй эса ларзага келди.

Ёруғ бир шарпа пайдо бўлиб, уни ўзига чорлай бошлади:

– Фауст! Фауст!

Фауст: Кимсан, жасорат билан бошлаётган ишимга тўсқинлик қилишга қандай журъат этдинг?

Шарпа: Мен – инсоният даҳосиман, сени қутқармоқчиман, агар сақлаб қолиш мумкин бўлса.

Фауст: Билимга, ҳузур-ҳаловатга, эркинликка ташналигимни қандай қилиб қондирасан, қўлингдан нима келади?

Шарпа: Итоатгўйлик, ювошлик азоб-уқубат келтиради, камтарлик ва юксак ҳиссиётларни билиш осойишта ўлимдир. Роҳат-фароғатни эса бу ёруғ дунёдан ташқарида топасан.

Фауст: Сен хаяжонли тасаввуримнинг маҳсулисан, шарпасан! Йўқол! Макрингга учган, сенга бўйсунмаган бебахтларга қўллаган ҳийлаларингдан билиб турибман. Сен яхшиси гадойларни, ҳақоратланган қулларни, роҳибларни, барча ғайритабиий кишанланганларни йўлдан оздир. Улар қандай қутулишни билмасдан, умидсизликка тушгиси келмай, руҳини кўтариш учун сохта кайфиятда юришади. Менинг руҳий куч-қувватимга кенглик зарур, Иблисининг қилмишларига эса Тангри руҳсат берган.

– Биз яна учрашамиз, – деди Шарпа нафасини ростлаб ва шу ондаёқ йўқ бўлди.

– Наҳотки, дўзах ёқасида ҳам мени ёш болалардек алдашса? – хайқирди Фауст. – Йўқ, мен барибир бу зулматни ёриб ўтаман. Инсониятнинг кўзига қим қора парда тортиб, нимани биздан яширган, шуни билмоқчиман. Ўзимни ўзим шундай яратибманми, қалбимни ғазабга тўлдирган чекловларни ўзим қўйибманми? Доимо ўсишга, юқорига интилаётган иштиёқни ким қалбимга жо қилган? Қалбимдаги эҳтиросларни аланга олдираётган ким? Мен, онгли Инсон, сопол кўза эмасман-ку, ахир кимдир мени разил ниятларини амалга ошириш учун ясаган бўлса-ю, кўнглига ўтирмагач, синдириб чилпарчин қилиб ташласа? Кимгадир тобе бўлиб, кимнингдир қўлида ўйинчоқ бўлиб, истаса фойдаланиб, истамаса отиб юборадиган кўғирчоқ эмасман-ку? Қул қилиб яратилган одамга бундай зиддиятли олам-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

да эркинликнинг нима кераги бор? Ўз кудратига бўлган ишонч хиссини ким берди инсонга? Абадият! Мангулик! Бу икки оғиз сўзнинг моҳияти нимада? Инсоннинг хиссиётлари, бошдан кечирганлари ва англаб етганларигина ўзиники. Бошқалари эса хаёлот, ҳеч ким тушунтириб беролмайди. Хўкизга шох ато қилинган, кучини шу орқали кўрсатади, охуга эпчил оёқлар берилган, хавфдан чакқонлик билан қутулиб қолади. Инсон-чи? Улардан кам жойи борми? Уйдирма тўқувчи инсонлар билан жуда кўп борди-келди қилдим. Ёлғонларини рост деб қабул қилдим, мени оёқ ости қилишди, хўрлашди. Бас, етар, энди бахтимни Иблис кудрати орқали излайман!

У даҳшатли бир кичкирик билан ўзини доира ичига отди, узокдан эса отаси, хотини ва болалари дод-вой солганини эшитгандай бўлди:

– Ҳалок бўлди! Мангу барбод бўлди!

4

Дўзах салтанатининг ҳукмдори бўлмиш Иблислар бошлиғи бугун катта дўстона зиёфат ташкил қилмоқчи бўлди. Югурдаклари кулоқни қоматга келтириб, бор кучлари билан карнай-сурнай чалиб, Ер юзидаги гуноҳга ботган бандалар борми, дўзахдаги маҳкумлар борми, барчасига бу ҳақда хабар беришди. Бу кудратли ҳайқирикка нафақат дўзах аҳли, ҳатто ёруғ оламга элчи қилиб юборилган барча шайтонлар ҳам шошилдилар. Улар бирор-бир қутилмаган улкан воқеа содир бўлиши мумкинлигини сезишди. Дўзахнинг улкан гумбазлари остида тўпланган авом шовкин-сурон кўтарар, сон-саноксиз шайтонлар қуйинди босиб ётган тупроқ устига жойлашишди. Мана, дўзахнинг казо-казолари ҳам етиб келишди. Иблиснинг ер юзига жўнатган шайтонлари ҳисоботларини эшитиш учун югурдаклар оломонни бироз тинчитди. Барча иблислар буйруққа бўйсуниб жимиб қолишди. Ваҳимали сукунатни фақат мангу азоб-уқубатга ҳукм қилинганларнинг оҳ-воҳларигина бузиб турарди. На ҳузур-ҳаловат, на азоб-уқубатни арзимас деб ҳисобловчи иблисларнинг қуллари зиёфат дастурхонини тузатиш билан банд эдилар. Уларни бундай шармандали такдирга лойиқ деб билганлар. Дўзах қуллари тирик пайтларида ердаги ноз-неъматлардан баҳраманд бўлган бўлсалар-да, аслида улар мунофиқ, иккиюзламачилар, дили бошқа, тили бошқа одамлар бўлиб, ҳеч кимни дилдан севмаган, дуч келган билан сохта дўстлик орттириб кетаверганлар. Ёвузликка қўл урмаганликларининг сабаби кўрқокликдан бўлиб, яхшилик ҳам қўлларидан келмаган, чунки ўз манфаатларидан воз кечадиган даражада жасоратлари бўлмаган. Булар динга бир ниқоб сифатида қараганлар, очкўз судхўрдек фойда келган жойдагина ёлғондан итоат этиб, тўймас нафсларини қондирганлар. Худодан кўрққанлари учунгина унга сиғинганлар. Дўзахдаги хўжайинлари, худди ер юзидаги айрим чоракор деҳқонларнинг хўжайинлари каби, доим уларни туртиб, силтаб туришарди. Шуларга ўхшаш бошқа бир тўда ошхонада қора терга ботиб зиёфат дастурхони учун таом тайёрлаш билан овора эди. Улар ҳаёт пайтларида нафс бандалари бўлиб, яхши овқат, ичкилик, тансик таомларни керагидан ортик еб-ичиб, ўз хаётларига зомин бўлганлар. Гарчи иблислар таом ва ичкилик истеъмол қилмасалар-да, одамлардан ўрناق олиб, ҳар қандай тантанали маросимда очофатлик қилиб, ичкиликка ружу қўйгандек, улар ҳам руҳият олами озуқаларидан зиёфат уюштирганлар. Ҳар бир легион – ёлланма кўшин етакчиси ўз қарамоғидаги хизматчиларнинг дастурхонига етарли миқдорда осий бандаларнинг (яна жисмга кирган) руҳларини тўпларди. Уз навбатида улар тўпланган вужудларни қулларига топширар, қуллар эса уларни қайнатиб, қовуриб, жаҳаннам зираворларидан сепиб, дастурхонга тортарди.

Кўпинча бу бадбахтларга яқин одамларидан отаси ёки хотинини, ўғил-қизи, ака-укаларини сихга тортишга тўғри келар, ўшанда фожеавий томоша бўларди: бир томонда оловда қуйиб азоб чекаётган яқинлари, иккинчи томонда қамчисидан қон томиб турган назоратчи иблислар. Мен бу сюжетни

Германиянинг трагик шоирларига тавсия қилган бўлардим, чунки улар ўз асарлари учун мавзунини дўзахнинг сассиқ ботқоқларидан, шунга ўхшаш нопок жойлардан кидирадилар.

Бугун ҳукмдорни хурсанд қилиш учун унинг юқори мансабдаги амалдорлари, эркатойлари ҳам тўпланишганди. Хўжайинга ёқиш учун улар бир овоздан Папани танлашди. Рим папаси Худонинг ердаги нойиби бўлиб, жаҳонда ягона ҳукмдор бўлишни орзу қиларди. Шу мақсадда у халқларни ўз императорларига, подшоҳлари ва князларига гижгижлаб қўйган. У билан бирга шафқатсиз босқинчини, ўз сафсаталари билан мавжудлик моҳиятини йўққа чиқарган файласуфни, қавмлари олдида ўзини азиз-авлиё қилиб кўрсатган иккиюзламачи роҳибни танладилар. Дўзахнинг осий бандаларини янгидан ғамлаб қўйилган таомлар ҳам кутарди. Яқинда Папа янги ерларни қўлга киритиш, муқаддас Пётр меросини бойитиш мақсадида французлар, олмонлар, итальянлар ва испанларни бир-бирларига қарши уриштириб қўйганди. Бу қирғинбарот уруш қатнашчиларининг минглаб қахрамонлари дўзахдан жой олганди. Иблисга ем бўлиш бахти уларга насиб қилганлиги билан азоблари тугаса майли эди-я, аммо уларни битмас-туганмас қийноқлар кутарди. Иблислар уларни тилка-пора қилиб жаҳаннам қаърига улоқтирар, кейин уларни дастлабки ҳолига қайтариб, чиқариб олишар ва яна янги азоб-уқубатларга гирифтор қилар эдилар.

Сихга тортилган гуноҳкорлар оҳ-воҳ қилар экан, айна пайтда ўз даражалари бўйича соқийликка тайинланганлар ертўлалардаги хумлардан идишларга шароблардан куйиб, дастурхонга тарқатиш билан машғул эди. Қадахлар мунофиқлар, хиёнаткор аёллар, риёкорларнинг, эҳтиросларини бошқара олмай ёлғондан тавба қилаётганларнинг кўз ёшлари билан тўлатилганди. Яна бошқа идишларда ўзгаларнинг қайғусидан хурсанд бўладиган худбинларнинг кўз ёшлари, шунингдек, курумсоқ, бераҳм оталарининг жасадлари устида йиғлаётган ўғилларнинг, бошқа меросхўрларнинг захархандалик билан тўкилган кўз ёшлари билан тўлдирилганди. Десертга (ширинлик, ҳазми таомга) ажратилган идишларда қавмларига таъсир кўрсатиш мақсадида масхарабозлик қилаётган руҳонийларнинг кўз ёшлари ҳам қуйилган. Ичкилик ўткирроқ бўлиши учун барча идишларга бузук аёллар, қўшмачилар, таъмагир табиблар, замонасидан нолийдиган виждонсиз адвокатларнинг кўз ёшлари аралаштирилганди.

Дўзахнинг казо-казолари учун алоҳида дастурхонларга жилваланиб, вижиллаб турувчи асл ичимликлардан қўйилганди. Бу ичимликлар ўз халқларини асоратга солиб, қийнаб, бебахт қилган, аммо уларни шу куйга солган порахўр мансабдорларига ҳеч қандай чора кўрмай тескари қараб турган замона зўрларининг сохта кўз ёшлари аралашмасидан тайёрланганди. Ҳукмдорнинг ғазабига учраб, вақтинча ишдан четлатилган, ҳомийсини йўқотган ҳокимлар, амалдорлар, энди халқни талаш имкониятидан маҳрум бўлган мансабдорлар ва кизлигини бой бериб, йиғлаб-йиғлаб, сўнг фоҳиша бўлиб кетган кизларнинг кўз ёшлари аралашиб алоҳида таъм бериб турган ичимликлар ҳам дўзах базмида дастурхонга безак бўлганди.

5

Бу бахтсиз арвоҳлар, худди олмон подшоҳларининг хизматкорларидек, дастурхонни тузаб бўлишгач, ҳукмдори ўтирадиган оромкурсининг орқасида навбатдаги буйруғини кутиб, қўл қовуштириб туришди. Шу пайт ичкаридан ер ости ҳукмдорлигининг қатта амалдорлари чиқиб келишди. Олдинда одамларнинг доимий ҳамроҳлари бўлмиш, Иблисбоши саройининг эшикоғалари виқор билан қадам ташларди. Улар турли хил гуноҳлар бўлмиш: дўзахнинг жирканч вакиллари, очлик, касаллик, ўлат, уруш, адолатсизлик, қашшоқлик, умидсизлик, мансабпарастлик, зўравонлик, такаббурлик, нафрат, бойлик, ҳасислик, шахватпарастлик, алдов, ҳасад, кизиксиниш ва бузукликнинг вакиллари эдилар. Улар кетидан шахсий

соқчилар, камергерлар¹ келарди. Кейинроқда эса лақма эркакларнинг хотинларини йўлдан оздирувчи, хароми болаларини меросдан куруқ қолдириб, мол-мулкини черков ихтиёрига ўтказдирган роҳибларнинг руҳидан ёқилган машъалларни кўтариб пажлар² келарди. Энг охирида ёвузлик салтанати бошлиғи, чексиз қудратга эга бўлган иблисбоши Сатана мансаб поғоналари бўйича кетма-кет тартибдаги аъёнлари билан чиқиб келди. Тўпланганларнинг барчаси икки букилиб унга ҳурмат кўрсатишди. Пажлар машъалаларини унинг дастурхонига қўйдилар, иблислар ҳукмдори Сатана ўз тахтига викор билан ўтириб, тўпланганларга табрик нутқи ирод этди.

– Князлар, аъёнлар, мангу рухлар, барчангизни байрам билан табриклайман! Бу ерга беҳисоб қаҳрамонлар йиғилганидан ҳаяжондаман. Бу ерда биринчи марта тўпланганимиздан бери биз ҳамон ўша-ўшамиз. Фақат бизнинг орамиздагина ҳамжиҳатлик бор, фақат дўзахдагина бирдамлик мавжуд, фақат бизгина ягона мақсад сари интиламиз.

Очигини айтганда, биз кўп мусибат чекдик, ҳозиргача ҳам шундоқ. Чунки бизни яратган зотдан кўрқамиз, аммо бу дунёда подшоҳлари бизга тобе. Шунинг учун яратган Тангри Таоло бизнинг куч-қудратимиз ошиб кетишига йўл қўймаслик учун йўлимизга тўсиқлар қўяди. У ўзи яратган ожиз бандаларини қанчалик яхши кўрмасин, биз уларни адаштирамиз, чунки улар телбалардек яшайдилар. Бандаларнинг гуноҳга ботганларини кўриб турибмиз, яратганнинг ўйлаганлари амалга ошмаётганлиги биз учун зўр мукофот. Шундай фикрдан илҳомланаётганларга шон-шарафлар бўлсин!

Нима сабабдан бугун зиёфат уюштирганлигимни билиб олинглар. Ожиз бандалар орасида энг жасоратлиси бўлмиш Фауст худди бизга ўхшаб Ҳокими Мутлақ билан баҳслашишга киришипти. У минглаб нусхада китоб нашр этишни кашф қилган. Вақти келиб, у сафимиздан ўзига яраша жой олади. Китоб одамлар учун жуда хавфли эрмак. У одамларни ақлдан оздиради, йўлдан уради, ёлғон ва даҳшатли ишларга тарғиб қилади, одамларни манманликка ўргатади, азобга соладиган шубҳа уйғотади.³

Шу пайтгача китоб фақат бой-бадавлат одамларгина сотиб олишга қурби етадиган даражада қиммат эди. Китоб аслида инсон бахтини ўйлаб ёзилади. Бойлар эса китобга жо қилинган соддалик ва итоатгўйликни йўқотиб, манманлик уруғини ўстириш билан овора. Тантана қилинг! Тез орада билим ва ҳақиқат излашнинг захри-қотили барчани қамраб олади. Телбалик, шубҳа, ташвиш ва янгидан-янги истак-хоҳишлар кенг тарқалади. Бу ширин оғунинг таъсирига тушиб қолганларни бепоён салтанатим сифдира оладими, деган хавотирдаман.

Буниси ҳали холва. Узоқ келажакда нималар содир бўлишини олдиндан сезиб турибман. Биз учун бу кўз очиб-юмгандек гап. Фаустнинг эҳтироси туфайли, янгилик кашф қилишга интилувчи, эскиликни қораловчи дов-юрак одамлар кўпаяди, уларнинг онги, фикрлари ўлатдек тарқалади. Еру осмонни ислоҳ қилувчилар таълимоти энг хароб кулбаларгача кириб боради. Бу сохта таълимотларнинг тарафдорлари гўё эзгуликни тарғиб қилмоқчи бўладилар, аслида бунинг акси бўлиб чиқади. Инсоният қачон эзгулик яратиб, уни амалда жорий қилган? Энг яхши эзгу ниятлар ҳам ёвузликка хизмат қилган. Чунки одамлар аслида гуноҳкор бандалардир. Қудрат соҳибининг суюкли бандалари бўлмиш халқ, биз учун даҳшатли бўлган мўъжиза ёрдамида дўзах азобидан қанчалик асралмасин, қонли уруш бошлайди, ҳеч ким тушунмайдиган аллақандай таълимотни тарғиб қилиб, ваҳший ҳайвонлардек бир-бирларини эзиб, янчиб ташламоқчи бўлади. Европа даҳшатли харобазорга айланади. Инсоният пайдо бўлгандан бери кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ёвузликлар юзага келади.

Айтганларимга унчалик ишонмаётганларингни кўриб турибман. Ишо-

¹ Камергер – баронлар, графлар, герцоглар саройидаги эшик оғалари.

² Пажлар – тантанали маросимларда шу киборларнинг тунда йўлини ёритиб борувчи ўсмирлар, ёш йигитлар.

³ Бу ерда адиб, шоир Клинггер маърифат душманларини иблислар қиёфасида кўрсатиб, уларнинг фикрини келтирмоқда (тарж.).

нинг, бундай бошбошдокликни диний уруш дейдилар. Инсоният тарихида бўлган гумроҳликлар, гуноҳлар улар олдида арзимас бир нарса бўлиб қолади. Бу нарсаларни улар биз учун хавфли бўлган диндан ўзлаштириб олганлар. Бундай ваҳший уруш бир марта бўлиб ўтган: ўзлари қазиган чоҳга ўзлари кулаганди ўшанда. Нафрат ва хурофот ўчоғи бўлмиш бундай диний мутаассиблик инсонни табиат билан боғлаб турувчи ришталарни узиб ташлайди. Ота ўғилнинг, ўғил отанинг қотилига айланади. Подшоҳларнинг қўллари ўз халқининг қонига бўялади. Улар бундан шод бўлибгина қолмай, янгидан-янгилар қурбонлар бўлиши учун жоҳил мутаассибларнинг қўлларига қилич тутқаздилар. Минглаб одамлар фақат бошқача фикрлаганликлари учунгина ўз биродарлари томонидан бераҳмларча ўлдирилади. Дарёларда сув ўрнига қон оқади, ўлаётганларнинг оҳ-воҳлари ҳатто дўзахни ҳам ларзага солади. Турли гуноҳ ва иллатларга ботган одамлар дўзахни тўлдириб юборадилар, биз, ҳатто бундай гуноҳларни қандай деб аташни ҳам, қандай жазога лойиқ эканлигини ҳам билмай қоламиз. Папанинг тож-тахти ҳам нима бўлишини кўриб тургандекман. Шундоқ ҳам, шахватпарастлик, оғир гуноҳлар туфайли дарз кетган тож-тахтни турли хийла-найранглар ишлатиб сақлаб қолмоқчи бўладилар. Агар Ҳокими Мутлак бирор мўъжиза кўрсатиб чора топмаса, биз учун нафратли бўлган дин ҳам чок-чокидан сўкилиб йўқ бўлади. Ана ўшанда одамлар яна бизга сиғиниб, бизга атаб қасрлар қуриб, хурматимизни жойига қўйишади. Муқаддас деб ҳисоблаб, ўзи сажда қилиб юрган Зотни тадқиқ қилишдан инсон ўзини тия оладими? Инсонни яратган Зот унинг устидан ҳақиқий ҳукмронлик қила оладими? Аслида дўзахий бўлган одамларни, ҳеч бўлмаганда биттасини жаннатга эмас, дўзахга миллион марта яқинлашишига қаршилик қила оладими? Инсон ўз манфаати йўлида ҳамма нарсани суистеъмол қилишга тайёр: жонини, танини, кўзига кўринган, эшитган, ҳис қилган, сезган, ўйлаган, эрмак учун ёки жиддий шуғулланаётган нарсаларни фақат фойда олишга қаратади. Ўзи қўлга киритган нарсаларни вайрон қилиб расвосини чиқаргани етмагандек, фантазияга берилади, ўзга одамларни ҳаёлида тузиб ташлайди. Одамлар қон тўкиш эвазига етишган энг олий неъмат бўлган эркинликни ҳам олтинга сотишади, етишиб, ҳали мазасини тотмаган роҳат-фароғат ва орзу-истакларни ҳам сотишади.

Эзгуликка қобилиятсизлар ёвузлик олдида титраб туришади, ундан қутулиш учун қабиҳликка қўл урадилар. Эришган нарсаларини барбод қиладилар.

Уруш тўхтагач, подшоҳлар қотилликдан чарчаб, бироз дам олгандек бўладилар, лекин курашлар яширинча давом этади, нафратларини яширинча йўл билан, макр-хийла орқали амалга оширадилар. Нафратларини адолат никоби остига яшириб ўзларини дин-имон қасоскорлари деб эълон қилишади, ўзгача фикрловчиларни тириклайин гулханларда ёқишади.

Кимлардир бу дунёнинг тушуниб бўлмас сир-асрорларини ечишга интиладилар. Зулматда туғилганлар зўр бериб ёруғликка интиладилар, тасаввурларида минглаб истаклар туғилиб авж олади. Шон-шухрат ва бойлик келтириши мумкин бўлган қитоб ёзиш иштиёқида чин ҳақиқат, софлик ва динни оёқ ости қиладилар. Ўзига бино қўйган авлод вакиллари шу даражага етадики, ҳатто аёллар ҳам, – ҳа, диққат қилинг, тавба қилинг! – ҳатто аёллар ҳам қитоб ёза бошлайдилар. Момо Ҳаввонинг ўзларига бино қўйган қизларини эсланг. Қандай жирканч махлуқларга айланишларини кўз олдингизга келтиринг. Шундай қилиб, ёзувчилик умумхалқ касбига айланади.

Даҳолар ҳам, уқувсизлар ҳам бор имкониятини ишга солиб, оқибати нима бўлишини ўйламасдан, ёзувчиликдан шон-шухрат қидирадилар, холбуки, бу билан улар бегуноҳ ватандошлари, уруғ-аймоқлари қалбини захарлайдилар. Улар еру осмонни, табиатнинг яширин сир-асрорларини, ҳатто қудрат соҳиби Тангри Таолонинг ҳам ким эканлигини тушунишга, билишга интиладилар. Осмон жисмлари, юлдузлар ҳаракати, вақти-вақти билан коинотда пайдо бўладиган кометаларнинг келиб чиқиш сабабларини, боринг-ки, чексиз замон ва маконни, кўринган ва кўринмаган нарсаларнинг

тагига етишга ҳаракат қиладилар. Ақли, онги етмаган нарсалар ҳақида таърифлар, тасаввурлар ўйлаб топишади. Токи ер юзини зулмат қопламагунча ҳаёт шу тарзда давом этаверади.

Инсонни йўлдан урувчи шубҳа ва гумонлар онда-сонда ўзини кўрсатиб туради. Ва ниҳоят, инсонлар ўзларини ёруғликка етишдик, деб ҳаёл қилишганда мен уларни дўзахга чакириб оламан. Унғача одамлар ўзларини асровчи дину иймонни йўқотадилар, сохта эътиқодлар мағзавасидан эса мудҳиш донолик ва бидъат, сеҳр-жоду ва поэзия яратадилар. Ўшанда мен уларни шу ерда кутиб оламан! Сизлар эса жаҳаннам дарвозасини кенг очиб, сон-саноксиз инсонларга севириб йўл берасизлар. Дастлабки қадам босилди, иккинчиси яқинлашмоқда. Ер юзида яна бир даҳшатли воқеа кутилмоқда. Мен бунини бир неча сўз билан ифодалайман. Тез орада Европа аҳли янги ерларни, янги мамлакатларни очиш учун сафарга чиқишади. Улар диний жазавога тушиб, олтиннинг қадрини билмаган миллионлаб содда ерли аҳолини кириб ташлайдилар.¹

Янги кашф қилинган дунёни эски иллатлар босиб кетади, эски дунёни эса ундан ҳам ёмон янги иллатлар қоплайди. Шундай қилиб, бегуноҳлиги туфайли қасосдан омон қолган халқлар энди бизнинг ўлжага айланади. Асрлар оша одамлар Ҳоқими Мутлак йўлида бир-бирларини ўлдириб, ер юзини қонга бўйядилар, биз эса ғалаба қозонамиз.

Дўзахнинг баҳодир аҳли, сизларга мана шу гапларни етказмоқчи эдим! Энди эса қувончли байрамни биргаликда давом эттирамиз, бўлажак ғалаба нашидасини сурамиз, сизларга берган ваъдам албатта амалга ошади, чунки мен одамларни яхши биламан. Қуриб кетгур инсонни ажаб тарзда ҳам илоҳий зот, ҳам ёввойи ҳайвон – ийртқич сифатида бир қўшга қўшган Ҳоқими Мутлак устидан кулайлик, ахир у абдий ички курашга маҳкум бир зот. Кулинг, дўстлар. Кулгимиз ғалаба наърасига айлансин, Яшасин Фауст!

Шу даражада даҳшатли қичқириклар янградики, ҳатто ер ўқи титраб, қабрлардаги жасадларнинг суяклари шақирлаб кетди.

– Фаустга шон-шарафлар бўлсин! Ожиз бандаларга оғу яратганга шон-шарафлар бўлсин! – деган хитоблар дўзахни ларзага келтирди. Шундан сўнг дўзахнинг машҳур амалдорлари сўзга чиқиб, ҳукмдорга олқиш ёғдирдилар, икки букилганча таъзим қилиб унинг қўлини ўпдилар, Иблисбоши ҳам илтифот билан жавоб қайтарди.

6

Завққа тўлган иблислар байрам дастурхонига ўзларини урди. Қасир-кусур қилиб гуноҳкорларни чайнай бошлашди. Иблис бошлиғи, Фауст шарафига, руҳонийлар, золим ҳукмдорлар, ўтиб кетган ва ҳозирча тирик юрган барча ёзувчилар, янги дунёни кашф қилишга отланаётган саёҳатчилар шаънига айтилган қадах сўзларига дўзах замбаракларининг гумбирлаши кўшилиб кетди. Байрамга янада ёрқинроқ тус бериш учун бақовуллар дўзах қаърига тушиб, мангу азоб-уқубатга маҳкум бўлиб оловда ёнаётган гуноҳкорлар руҳларини ҳайдаб чиқишди ва улар байрам дастурхони устида гир айланиб, гўё мушакбозлик бўлаётгандек, атрофни ёритишди. Кейин меҳмонлар қўлларига заҳарланган қамчиларни олиб, уларни бир-бирлари билан муштлашишга² мажбур қилишди. Дўзах гумбазларининг ости худди пичан ғарамига чакмоқ тушгандек ловуллаб ёришиб кетди. Жар ёқасида турган ясовуллар гуноҳкорлар устига эритилган қайноқ темирни қуйиб турардилар. Улар азоб уқубатни янада кучайтирардилар, оҳ-воҳлар иблисларга гўё мусикадек таъсир қиларди.

Эҳ, ер юзида яшаётган ожиз бандалар сиз буларни бир бор кўрсангиз, ёки эшитсангиз эди! Қасам ичаманки, дўзахни кўрганнингизда сизлар соқийларнинг нозик қўшиқлари-ю, най наволарини эшитиш ўрнига дуоларни тилдан қўймасдингиз. Йўқ, сизлар бундай қилмайсиз, чунки йўлдан

¹ Америка қитъаси кашф этилишига ишора (тарж.).

² Чингизхон маликаларни ечинтириб, курашга туширган эди (тарж.).

оздирадиган хою-ҳаваслар шундоқкина ёнингизда, дўзах гўё сиздан узокда... Кейин катта театр сахнасида (иблиси боши саройида тилёғламачи шоирлар ҳам кўп эди) Иблис Азозилнинг қахрамонликларини акс эттирувчи томошалар: Момо Ҳаввонинг гуноҳга ботиши, Искарриот Иуданинг сотқинлиги, лашкар боши Уриёнинг ҳазрати Довуд томонидан жангга юбориб ўлдирилиши, Сулаймоннинг адашган вақтида жинларга сиғиниши ва шунга ўхшаш сахна асарлари қўйилди.¹

Томоша якунида мажозий балет қўйилди. Сахнада ёввойи табиат манзараси кўринди. Қоронғу ёр ичида новча орик Одам қиёфасида Метафизика (Рух фалсафаси) ярқироқ сагрлардаги ёзувларни зўр бериб кузатиб ўтирарди. Ёзувлар бешта сўздан иборат бўлиб, тез-тез сўзларнинг ўрни алмашиб турар ва ҳар гал янгича маъно касб этарди. Бурчакда эса кичкинагина шайтонвачча ўтириб олиб, қаҳқаҳа урганча совун кўпигини новчанинг юзига пуфларди. Метафизиканинг котиби бўлмиш Фурур пуфакларни олиб олиб ҳавосини чиқариб юборгач, ундан гипотезалар ясарди. Новча зоҳид тасвирлар билан безатилган мисрликлар кийимида бўлиб, тасвирлар кўринмаслиги учун устидан юнонча плаш ташлаб олганди, аммо у калта ва тор бўлганлиги учун илми ғайб белгиларини ёпиб туrolмасди. Чолвори кенг бўлса-да, яланғоч оёқлари кўриниб турарди. Кал бошига докторлар қалпоғини кўндириб олган, тимдаланган тирноқ излари зўр бериб ақлий меҳнат қилганлигидан далолат берарди. Европа андазасидаги бошмоқлари устини турли университетлар ва гимназиялар чанги қоплаганди. Метафизика отаси ҳаракатланаётган сўзлардан кўзини узмас, аммо уларнинг маъносига тушунмасди. Ниҳоят, Фурур чап томонида турган Хатоликка бош ирғаб қўйди. Шундан сўнг у кўлига ёғоч найни олиб, рақс куйини чала кетди. Куйни эшитгач, новча зоҳид Фурурнинг кўлига суянганча туриб, куйга мос тушмаса-да, рақс туша кетди. Лекин оёқлари ингичка, нимжон бўлгани учун тезда ҳолдан тойди ва яна жойига ўтириб олди.

Сахнага Ахлоқ чикди. Ута нозик, ҳавойи мавжудотга ўхшаш жисмини ёпинчик билан ўраб олган, ҳар сонияда буқаламунга ўхшаб рангини ўзгартирарди. Ясаниб олган Маданият унга йўл кўрсатар, Иллат ва Фазилат эса қўлларидан тутиб, учовлон рақсга тушарди. Қип-яланғоч бир ёввойи авлиё қамиш найни, европалик файласуф – скрипкани, осиелик – ноғорани чаларди. Қулоқни қоматга келтирувчи бундай шовкин-суронда уйғунлик бўлмаса-да, рақс тушаётганлар ўз ишларини билиб қилишар, адашмасди. Жавлон уриб ўйнаётган рақоса Иллатга кўлини узатар экан, унга жилва қилиб қочар, бузуқ аёлдек имлаб чақирар, кейин Фазилатни қўлтиқлаганча сипо аёлга ўхшаб оҳиста қадамлар билан намойишкорона ўйнаб кетарди. Рақс тугагач, зоҳид олим кўп сонли жазманлари томонидан тайёрланган куроқ пар ёстикқа ёнбошлади.

Шундан сўнг яланғоч аёл образида Поэзия пайдо бўлди. У Ҳиссиёт билан биргаликда жуда мураккаб бўлган, рамзий рақс ижро этди, Фантазия найда уларга жўр бўлди.

Сахнага Тарих чикди. Ундан олдин ўтмишдоши бўлмиш Ривоят мис карнайини қўлтиқлаб чиққанди. Инсоният доимо ахлоқий етукликка интилишини исботлаш мақсадида Тарих елкасига бераҳм босқинчилар, сохта подшоҳлар, амалдорлар, сарой аъёнлари, ҳокимлар, исёнчилар, хуллас, динни суистеъмол қилиб, маккорлик билан сиёсат юритувчилар ҳақидаги дахшатли ҳикояларни осиб олганди. Улар кетидан турли қўлёмалар, дипломлар ва ҳужжатларни тугиб, оғир бўҳча қилиб кўтариб олган олмон либоси кийган кучли бир одам инқиллаб келарди. Тарих ўзига осилган оғир юк остида Қўрқув билан рақс тушди. Ёлғон эса Ривоятдан карнайини тортиб олиб, қандайдир рақс куйини чала бошлади, Хушомад уларга чиройли рақс ҳаракатларини ўргатди.

Шундан сўнг сахнага қаҳқаҳа отиб Табобат ва Фирибгарлик чикди. Ажал халтадаги олтинларни жиринглашиб турди, улар эса французча рақс ижро этишди.

¹ Бу воқеалар Таврот ва Инжилдан олинган.

Кейин сахнада Астрология, Каббала, Теософия ва Мистика¹ пайдо бўлди. Улар бир-бирларининг қўлларини ушлаб ақл бовар қилмайдиган шакллар ясаб, ракс ижро этишди, Хурофот, Жиннилик ва Алдов валторна² чалиб туришди.

Улардан сўнг гонорарлардан семириб кетган, изоҳлардан тасмалар таққан Хукуқшунослик ҳансираб чиқди. Зўр қийинчилик билан якка ракс ижро этди, Гийбат контрабасда унга жўр бўлди.

Энг сўнгида Сиёсат чиқди. У иккита қирчанғи: Заифлик ва Алдов қўшилган зафар аравасида келарди. Унинг ўнг томонида бир қўлида ўткир ханжар, иккинчисида машғала ушлаганча Илоҳиёт фани – Теология ўтирарди. Сиёсатни уч қаватли тож безаб турар, ўнг қўлида салтанат ҳассасини тутганди. У, аравадан тушиб, Теология билан бирга па-де-де ижро этишди. Макр, Амр-фармонлик ва Истибдод нозик оҳанглар таралувчи мусика асбобларида жўр бўлди. Па-де-де тугагач, Сиёсат барчани ракс тушишга ишора қилди. Унга бўйсуниб, ҳамма ахлоқсизларча, тартибсиз раксга тушиб кетди. Муסיқачилар бошбошдоқлик билан истаган куйини чалишар, шовқин-сурон авжга чиққанди. Тез орада раққослар орасида жанжал чиқди. Рашк ва ғазабдан асабийлашиб, курулга ёпишишди. Теология эътибор бериб қараса, барчалари шахватпараст Поэзияни кучоқламақчи, унинг душмани бўлган Ахлоқни ечинтириб, унинг кийими остига яширинмоқчи эдилар. Шунда Теология Ахлоқнинг бикинига ханжар сукди, барча эркалаётган Поэзиянинг орқасини машғала билан куйдирди. Улар дод-вой кўтаришди. Сиёсат уларга бакириб берди. Фирибгарлик Ахлоқнинг ярасини боғлашга киришди. Тиббиёт эса пайтдан фойдаланиб хизмати эвазига унинг кийимидан бир парчасини қирқиб олди. Тиббиётнинг оқ халати остидан Ажал ўзининг ориқ панжалари билан Ахлоқни ушлаб олмоқчи эди, Сиёсат буни пайқаб қолиб, унинг кўлига бир урган эди, у вой-войлаганча кўлини тортиб олиб, ғазаб билан тишининг оқини кўрсатди. Орқаси қуйган Поэзияга ҳеч ким эътибор бермай қўйди, чунки у яп-яланғоч бўлиб, бировлар оладиган нарсаси қолмаганди. Тарихнинг унга раҳми келди, шекилли, қадимий қаҳрамонлардан бири аянчли ва нимжон қилиб тасвирланган тарихий романнинг бир варағини хўллаб, унинг куйган жойига ёпиштирди. Поэзия унга ёлвориб, малҳам сифатида мистик сонетлар саҳифасини ёпиштиришни илтимос қилди. Шундан сўнг Сиёсат барча қатнашувчиларни аравага қўшиб, тантана билан сахнани тарк этди.

Дўзах аҳли балетни қарсақлар билан олқишлади. Иблисбоши бу томошанинг ташкилотчиси бўлган Левиафанни кучоқ очиб табриклади, чунки у жуда нозиклик билан хушомадни ўрнига қўйгандики, иблислар орасида “Барча фаңлар асосчиси” деган ном қозонишни орзу қилиб юрган Иблисбошининг кўнгли таскин топди. Кўпинча у такаббурлик қилиб бу дунёнинг бевафо аёллари билан айш-ишрат қилганлигини, шу сабабли, улар дунёга келганлигини айтиб мақтаниб юрарди. Бу билан у одамларни оддий эзгу хиссиётларидан, бахт тушунчасидан маҳрум қилиб, ҳаётнинг мазмун ва моҳиятини бузиб талқин қилишларига, ожиз эканликларига ишонтириб, йўлдан оздирган эмиш. Одамлар қалбларига шубҳа уруғини сочиб, Яратганга сажда қилмаслик, эзгулик йўлидан юрмасликни ҳам уларга ўргатганлигидан мақтаниб қўярди.

Айтганларига қўшимча қилиб:

– Биз Яратганга қарши очик ва мардонавор жанг қилдик, ҳар ҳолда Мен мангу кураш учун одамларни куруллантирдим. – деди.

Аянчли мақтанчоқлик! Инсонлик ғурурини тортиб олиб бўларканми, айниқса, одамлар ундан ўз манфаати йўлида фойдаланса?

Уқувчим, келинг, бир ўйлаб кўрайлик: дунёдаги барча ҳукмдорларнинг саройларида тартиб-қоидалар ўхшаш; оддий меҳнатқашлар тер тўкиб ишлайди, роҳатини эса машҳур ва бой-бадавлат одамлар кўради – ҳукмдорнинг

¹ Астрология – юлдузларга қараб фол очиш. Каббала – Сеҳр-жоду. Теософия – Диншунослик. Мистика – Илми ғайб.

² Валторна – Европача сурнай.

истак-иродаси шу. Левиафан ҳам аллегорик балет авторлигини ўзлаштириб олиб Иблисбошидан миннатдорликка сазовор бўлди, ҳолбуки, унинг авторини олмон сарой шоирларидан бўлиб, умидсизликка тушиб ночор аҳволда яқиндагина вафот этди ва руҳи тўппа-тўғри дўзахга йўл олди. Бу асарни у Левиафаннинг буйруғи бўйича ясади. У кимда талант борлигини биледи, сезгир. Саройда ҳукм сурган ҳозирги услуб ва дид ҳисобга олиниб битилган асар бу. Эҳтимол, ҳукмдорга фойда келтираётгани сабабли илм-фан устидан шу даражада истехзо билан масҳара қилгандир. Иблисбошига нима ёқши-ёқмаслигини билган Левиафан, балки бу асарда унга маслаҳат ҳам бергандир. Нима бўлганда ҳам муқофотни Левиафан олди, ҳақиқий авторини бўлмиш олмон сарой шоири руҳи тепки еган итдек ғужанак бўлиб, бир бўлакка қисилиб олиб, алам билан ўз меҳнати роҳатини Левиафан кўраётганлигининг гувоҳи бўлди.

7

Маст бўлиб олган шайтонлар ўз хурсандчилигини шу даражада кичкириқлар ва шовқин-сурон билан изҳор қилишардики, ҳатто дўзахнинг абадий азоб-уқубатларига дучор бўлганларнинг оҳ-воҳларини ҳам босиб кетди. Бирдан ер юзидан Фаустнинг қудратли ҳайқириғи эшитилди: афсунгарлик орқали кириб келган бу ҳайқириқ, дўзахнинг энг забардаст князини чорлади. Фаустнинг бу ҳайқириғини жавобсиз қолдириб бўлмасди. Иблисбоши ўзида йўқ хурсанд бўлди ва ўрнидан туриб ҳозир бўлганларга қарата:

– Бу Фаустнинг чақириғи. Фақат шу довьорак одамгина бунга қодир. Фақат угина дўзах дарвозаларини шу тарзда тақиллатиши мумкин. Ёппасига ишга! Унга ўхшаган одам, текинхўрлик, гадоилликка ўхшаш майда-чуйда гуноҳлари учун дўзахий бўлган минглаб гуноҳкорларнинг ўрнини босади, – деди.

У ўз арзандаси бўлмиш Левиафанга мурожаат қилиб:

– Йўлдан оздириш масаласида сен энг нозиктаъбсан, инсон зотига нафратинг ҳам зўр, шунинг учун бу ишни сенга топшираман. Ер юзига чиқиб энг довьорак Фаустнинг хизматини қил, унинг қалбини забт эт. Очкўз инсоннинг серташвиш қалбини фақат сенгина асир эта оласан ва умидсизликка туширасан. Онгини қоплаб олган ғуборни оддийгина ҳикмат билан тарқатиб юбор. Ёшликнинг эзгу ҳиссиётларини шаҳватпарастлик алангаси билан қуритиб юбор. Табиат хазиналарини унга очиб бер, бойлик ва айш-ишратга роса тўйдир. Инсон ўз иллатларини кўкларга кўтариб, адолат ва софдиллик оёқости бўлаётганини кўриб кўйсин. Инсонлар одати шунақа-ку, ахир. Фаустга одамзот ҳаётининг энг даҳшатли, ёвуз саҳифаларини кўрсат, токи у инсон ҳаётининг мазмун-моҳиятини тушунмасин, Ҳокими Мутлақнинг сабртоқатли эканлигини билмасин. Ушанда Фаустни олам билан боғлаб турган ришталар узилади, борлиқда инсон ўрни юксак эканлигига бўлган ишончи йўқолади, ҳаётдан лаззатланиш ҳиссиёти ўчади, афсус-надомат виждонини кемиради. Шундан сўнг ўзингга хос бўлган дўзах кучларини ишга сол, унинг қилмишлари телбаллик эканлигини, асоратлари нафақат ўзини, балки келажақ авлодларини ҳам гумроҳ қилишлигини кўрсатиб қўй. Умидсизлик камраб олгач, уни жаҳаннамга қулат ва ғалаба билан сафимизга қайт.

Левиафан: Иблисбоши жаноблари, нега бу ишни айнан менга юкляпсан? Ахир биласан-ку, инсон зотию, бемаъниликлар уяси бўлмиш замин ҳам аллақачон жонимга теккан. Эзгулик ва ёвузлик нималигини билмайдиган бу ожиз махлуқларни нима ҳам қилиш мумкин? Бир вақтлар фазилат кетидан қувган одам кўп ўтмай олтин, шухратпарастлик, шаҳватпарастликка берилиб аблаҳга айланади. Иллат кетидан дадил қадам ташлаганлари эса ўзининг ночор тасавуридан кўрқиб ярим йўлдан қайтади. Бундай одамлар қизиққон, мағрур испан, маккор итальян ёки қувноқ француз бўлса майли эди! Аммо олмонлар бошқа! Ахир улар бойлик, шон-шухрат олдида қуларча тиз чўкиб ялтоқланадиган ялқов тўнкалар-ку. Улар ўз ҳукмдорларини алоҳида тоифадан, деб билишади. Ҳукмдори учун қон тўкишни қаҳрамонлик дейишади,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ўзга юртларга кул сифатида сотиб юборишса ҳам фахрланиб юришади. Олмонлар зодагон зулми остида жабр-жафо чекиб яшаса-да, бор-йўғидан айрилсалар-да, ҳаётдан мамнун бўладилар. Охирги юз йиллик давомида бу мамлакатдан бирорта одам зулмга қарши норозилик билдирдимиз? Тўғри, улар тилида олмон эркинлиги деган сўзлар бор, лекин бошқа халқларни курашга чорлайдиган инсон ҳуқуқлари, тенглик, деган сўзларни олмонлар тушунмайди. Улар орасида дўзах аҳлини қойил қолдирадиганлари йўқ. Мен олмонларни ёмон кўраман. Улар қонунчиликка риоя қилишади, арзимаган ахлоқларини маҳкам ушлаб олишган, давлат тартиб қоидалари ва ҳукмдорларига содиқ. Дўзахга тушган бирорта олмон ўз қадр-қиммати, улуғворлигини сақлаганлигини билмайман. Улар орасида зўр ақл-идрок эгалари йўқ эканлигини мана шулар тасдиқлайди. Ҳаётнинг ҳар бир жабҳасида кўрсатиладиган мустақил фикрлашни назарда тутаяпман. Ахир унинг ёрдамида ҳар қандай хурофот чилпарчин бўлади. Жону танини аямасдан ўзини шундай тутган бирорта одамни кўрсат, шунда мен тан бериб Ер юзига чиқаман!

Иблисбоши: Наҳотки одамларга ўхшаб шайтонлар ҳам хурофотга берилиб кетган бўлсалар? Бизга керак бўлган одам ҳар бир мамлакатда туғилиши мумкин. Буни сенга Фауст исботлаб беради. Буюк ишлар учун табиат яратган одамлардан бири у. Унга табиат қайноқ эҳтирос ато этган, мавжуд тартиб-қоидаларга қарши норозилик кайфияти руҳиятини қамраб олган. Ҳаёт гирдобида қанчалик қаршиликка учрамасин, унинг эҳтирослари аланга олаверади. Фауст – нозиктаъб файласуфлардан бири. Ақли ёрдам бермаганда тасаввурини ишга солади. Омад ёр бўлмаса, ҳар қандай илмни бир четга суриб, эҳтирос ва роҳат-фароғатга берилади. Ер юзига чик, Левиафан, тез орда Германия оловга бурканади, Европани қамраб олади. Жаҳолат томир отмоқда, асрлар давомида ҳаммаёкни жаҳолат босади, олмонлар бошлаган ишларини охирига етказмай қўймайди.

– Яшанг, Иблисбоши ҳазратлари! – дея қандайдир олий тоифадаги шарпа, ҳукмдорнинг орқасида қўл ковуштириб турганча гап ташлади. – Шубҳага боровчилар буни ёдда тутсин. Тўғри, олмон бир ишни бошладими, уни чала ташлаб қўймайди!

Шайтонлар шарпанинг дадиллигига ҳайрон қолишди, балет томошасидан ва Фаустнинг ихтиросидан кайфияти чоғ бўлган Иблисбоши марҳамат кўрсатиб шарпага қараб сўради:

– Кимсан, эй ожиз шарпа?

– Эй, қудрати чексиз ҳукмдор! – Мен ҳуқуқшунослик докториман. Одобсизлик қилганим учун узр сўрайман, аммо юртим шаънига айтилган истехзоларга қарши фикр билдиришга руҳсат беринг! Айни пайтда мактовингиздан хурсанд бўлдим. Аминманки, руҳсатингиз билан Германияни ҳимоя қилиб билдирадиган фикрларимни тинглагач, буюк ва қудратли устоз Левиафан ҳам Европанинг бошқа давлатларидан кўра айнан Германияни афзал кўрса керак.

Иблисбоши кулимсираб сўради:

– Дадиллигингни кечирдим. Минбарга чик, юртингни ҳимоя қилиб айтадиганларингни эшитайлик. Левиафанда олмонларга нисбатан мойиллик уйғота олсанг, хурсанд бўлардим.

Ҳуқуқшунослик доктори дадиллик билан минбарга кўтарилиб, ҳозир бўлганларга бир қараб олди-да, сўз бошлади:

– Дўзахнинг қудратли ҳукмдорлари, аввало эътиборингизни Германиянинг доноларча ташкил қилинган давлат тузумига қаратмоқчиман. Агар буни уйдалай олсам, кейин князь Левиафаннынг қўйган айбларини бирма-бир рад қиламан. Сўзамоллигим панд бериб қолса, мени кечирасиз, чунки дўзахнинг бундай шовқин-сурон, нолаю-фарёдларига ҳали кўникмаганман. Ер юзида мен князликнинг оромгоҳида бўлаётган воқеа-ҳодисаларни кузатиб, ўзимча хулоса чиқариб осойишта яшардим. Қолаверса, сизларга ўхшаш хавфли жамоа олдида сўзлашим қийин, лекин юртимга бўлган севгим жаҳаннам

дахшатидан устун чиқди. Аммо... олмонларга хос бу! Мазахчилар бунни ёдда тутишсин!

Бутун дунёга маълумки, Германия ҳақиқий монархия республикаси сифатида танилган. У муқаддас Рим империяси қўл остидаги ҳам диний, ҳам дунёвий зодагонлардан иборат князлар, графлар, баронлар ер-мулкларидан ташкил топган. Улар устидан ягона ҳукмдор, салтанат бошлиғи подшо бўлса-да, аммо бирортаси унга бўйсунини истамайди, фақат бойлик истагида, қўшнисини босиб олиш мақсадидагина унга мурожаат қилишлари мумкин. Яна қандай мамлакат ҳақида шундай дейиш мумкин? Барча дўзах ахли, буюк мутафаккирларидан сўрардим: бундан-да, олийжаноб давлат тузуми яна қаерда борлигини айтишсин! Эй, мени уялтирмоқчи бўлган мазахчилар, яхшиси, сиз Германия конституциясини ўрганинг, шунда бу масала ҳатто иблисларнинг ҳам қўлидан келмаслигига амин бўласиз. Агар эплай олсангиз мукофоти минг барабар қилиб қайтарилади. Айтинг-чи, Германиядан бошқа яна қаерда феодаллар тузуми шу даражада гуллаб-яшнаган? Инсонга, унинг ақл-онгига нисбатан зўравонлик намунасининг дурдонаси яна қаерда бор? Қаерда бундай мукамаллик сақланиб қолган? Шунинг учун ер юзида ватаним бўлмиш Германиядан бошқа бахтли давлат йўқ. Бир томонда ҳукмдор ва хўжайинлар буйруғи, иккинчи томонда итоатқўйлик ва бўйсунуш – шундай бўлиши керак. Мен қўплаб конституцияларни ўқиб ўргандим, лекин улар гапиришга арзимайди. Аксарияти, минг йиллар илгари ўтган давлат бошлиқлари: ўқимаган, содда одамлар бўлган, халқ манфаати, ҳуқуқи ҳақида алжирашдан бошқа гап йўқ. Қадимгиларни баъзан тушунмайман, кўп нарсаларда ақл юритиб иш қилганлар, лекин бу масалада бемаъни фикр юритишган. Сўқирлар! Тўғри, ўша пайтларда феодал тузуми бўлмаган, аммо варварлар деб аталган халқлар эскилардан қолган харобалар ўрнига қандай ажойиботлар яратдилар. Бу эски китобларни аллақачон йўқ қилиш керак эди, чунки конституциямизда инсон нималарни билиши керак бўлса, барчаси ёзилган. Эй, дўзахнинг баҳодир беклари, қасам ичиб айтаманки, агар қонунларингизда олий амалдорлар ҳуқуқларидан ташқари ярамас оддий халқ ҳуқуқлари ҳақида бир оғиз сўз бўлса, қўлингизда машғал каби ёнишга тайёрман, зора, олий ҳазратнинг дастурхонини ёритиб турсам. Агар бу кам десанглар Иблисбоши ҳазратларининг буйруғига кўра, ўша порохни кашф қилган роҳибга (кези келганда айтиб қўяй, у ҳам олмон эди) берилган жазога шерик бўлай. У қавмлари ҳаққига дуо қилиш ўрнига, уларни йўқ қилиш куралини кашф этди, шунинг учун Худонинг қаҳрига учраб, жаҳаннамга равона бўлди. Яна қайтараман: агар халқ ҳуқуқи тўғрисида бирор қонун топсангиз Иблисбоши ҳазратлари буйруғи билан мени олов шарига ўтқазинг-да, хоҳлаганингизча копток қилиб тепинглар. Олмон саройларида ўйинчоқ бўлиб ўрганиб қолганман.

– Яшавор! – дея қичқиришди иблислар, – Мана бунни ҳақиқий ватанпарвар деса бўлади! Ваъдаларини ёдингда тут, эй Иблисбоши!

– Давом эт, доктор, – дея кулимсираб қўйди Иблисбоши. – Сени олим роҳибни қийнагандай қийноққа солмаймиз. Биз халқ ҳуқуқи тўғрисида ҳеч қачон эшитмагандик, аммо зўравонлар ҳуқуқи тўғрисида кўп нарсани биламиз.

Доктор: Бу зодагонларнинг энг имтиёзли ҳуқуқлари-ку, афсуски, ҳозирги пайтга келиб анча пасайиб қолган.

Иблислар увиллаб, тўнғиллаб қўйишди.

Доктор: Хоҳлаганингизча кулинг, майна қилинг. Иблисбошининг эътибори, маъқуллаши олдида кулингиз сариқ чақага арзимайди. Эсдан чиқарманг, Германияда юридик фанлари доктори жуда эътиборли шахс. Бу диплом зодагонлар қатори халқни талашга ҳуқуқ беради. Агар зодагон халқнинг жисмига зарба берса, биз ақлига зарба берамиз. Ҳеч қандай хавф-хатарсиз биз қонунни ўз фойдамизга талқин қиламиз, қонун биз учун қалқон. Уқимишли бўлиш зўр иш эканлигини энди билгандирсиз?

Иблисбоши: Бу йигит яхши инсон экан, менга ёқди. Левиафан, олмон

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

йигитдан шу гапларни кутганмидинг? Яшасин Германия, сенга ўхшаганлар янада кўпаяверсин! Яшасин феодал тузум!

– Яшасин Германия! Яшасин феодал тузуми! – дея қичқиришди иблислар. Германиянинг душмани сифатида Левиафан биринчи даъватга қўшилмади.

Иблисбоши: Доктор, яна қўшимчанг борми?

Доктор: Ҳа, агар рухсат берсангиз Левиафан қўйган айбларининг айримларига жавоб берсам.

Биринчидан, у қизиққон, мағрур инсон, маккор италиялик ёки қувнок француз бўлса майли эди, деган гапни айтди. Нима, бизда, олмонларда шунга ўхшаш иллатлар йўқми? Қани, у бизнинг монастирларга, князь саройларига бориб кўрсин, ҳеч бўлмаганда дўзахни кезиб номи чиққан ҳамюртларим билан суҳбатлашиб, бу ерга келиб қолиш сабабларини суриштирсин. Мени-ку қўяверинг, буюк ва довурак гуноҳкор бўлишга кучим етмади, сабаби, ўзим учун фойдали ва қулай бўлган саховатли одам родини ўйнадим, бунинг устига хотиним бошимга чиқиб олди. Шунинг учун гуноҳкорлар ичида ожизи мен бўлиб қолдим.

Иккинчидан, устоз Левиафан таъкидлашича, биз бойлик, шон-шуҳрат олдида қулларча тиз чўкиб ялтоқланадиган тўнкалармиз, ҳукмдорларимизни эса алоҳида тоифадагилар, деб ҳисоблар эканмиз. Нима бўпти? Ҳукмдорларимиз ажойиб инсонлар эмасми? Улар оддий одамлардан эмас, чунки улар оқибати нима бўлишдан чўчимасдан эзгулик ҳам, ёвузлик ҳам қилаверадилар. Нега бундай хато фикрни халқ орасида тарқатмаслигимиз керак экан, ахир айнан шу туфайли орамиздаги маккор ва олғирлар ҳукмдорлар қаноти остида ўз фойдасига ишларини ҳал қиладилар-ку? Тоифаларга ажратиш ҳамма жойда – ер юзидаям, дўзахдаям ва халқ ҳуқуқини умрбод ҳайдаб юборган ватанимда ҳам мавжуд.

Учинчидан, князь Левиафан айтадики, олмонлар ҳукмдори учун қон тўкишни қаҳрамонлик деб билишади, ўзга юртларга қул сифатида сотиб юборишса ҳам фахрланиб юришади. Биринчисига қаршиликим йўқ, чунки олмонлар ҳақиқатан ҳам шунинг учун яратилганлар, биз юристлар бунинг осонгина исботлаб берамиз. Нима учун беклар қўл остидагиларини сотмас экан? Ахир ҳар ким ҳам ўзига тегишли бўлган ҳўкизми, сигирми, отми, чўчками ёки бузоқми, сота олади-ку? Бу бекларга ватани етарли миқдорда олтин бера олмаса, улар бошқа бекларга ўхшаб дабдабали ҳаёт кечира олмаса нима қилсин? Сизларга ўхшаш маърифатли мангу руҳлар олдида бу ҳақда батафсил гапириш мен учун уят!

Тўртинчидан, князь Левиафан жаноби олийлари сўради: Охирги юз йиллик давомида бу мамлакатдан бирорта одам ёвузликка қарши норозилик билдирдим деб. Бу билан у нима демоқчи? Зулм нима эканлигини билмаймиз! Князларимизга эрк берилган экан, кўнгилларига нима келса шуни қилавераркан, демак, улар дунёдаги энг яхши ҳукмдорлардан ҳисобланади. Агар княз зулм қилмаса, ҳукмдор бўлиб нима қилади? Ҳукмдор – миллатнинг фахри-ку! Унинг қўлидан ҳамма нарса келиши керак, унга ҳеч ким қаршилик кўрсатмаслиги керак. Нега олмонлар норози бўлишлари керак экан? Уларга нима етишмайди? Егани овқати, киядиган кийими йўқми? Пули етса ҳаммаси бор! Фақат буюрилган ишнинг бажаришса, ортиқча маблағини юрти учун берса, нима, бошқа қувонч манбаи йўқми уларда? Бек Левиафан “терисини шилиш” деган иборани ишлатди. Бу билан нима демоқчи? Қўй юнгини қирқиб олиш учун ато қилинган, ишчига, деҳқонга қўл ишлаш учун ато қилинган, олимларга, руҳонийларга, амалдорларга, зодагонларга ва бекларга эса халқни шилиш, унинг топганларини ўзлаштириш учун ақл ато этилган. Табиат қонуни бу, муҳтарам жаноблар, дунё шунақа яратилган.

Бешинчидан, устоз Левиафан мустақил фикрни эслатиб ўтди, унинг олмос қалқон эканлигини айтди. Мендек ожиз бир арвоҳга рухсат этилганда эди, бу сўзларнинг устидан қулган бўлардим. Бизнинг бахт-саодатимиз бизга берилган имтиёзларимизда. Кимдир унга тил теккизадиган бўлса,

худди ухлаб ётган оч бўрини қитиклагандек, ахлоқона иш қилган бўлади. Устоз Левиафан инсон ҳуқуқлари ҳақида яна нималардир деди. Ҳаётимда бундай гапни эшитмаганим учун бу ҳақда ҳеч нарса демайман. Барча эски ва янги китобларни ўқиб чиққанман, ҳаётим амалдорлару, беклар қуршовида ўтди, бу ҳақда ҳеч нарса эшитмаганман, демак, ҳақиқатан ҳам у йўқ нарса. Ҳуқуқ дегани – бир томондан буйруқ, бошқа томондан итоат дегани, ҳатто ахлоқ қаллини ҳам эсида қолади, деганди ҳазрат – епископ...

Вельзевул: Ҳазрат Епископ дедингми?.. Ҳм... қарама-қарши тушунчаларни бирлаштиришга шунчалик уста бўлиб кетганларки бу одамлар!

Ҳуқуқшунос: Унчалик қарама-қарши эмас, князь Вельзевул, сизга шундай туюлаяпти! Амрифармонлик билан итоатгўйлик ёки художўйлик билан риёкорлик қанчалик бир-бирига боғлиқ бўлса, улар ҳам шунчалик боғлиқ.

Иблисбоши: Доктор, сен менга ёқиш учун нарсаларнинг ҳақиқий моҳиятини эмас, балки қандай бўлиши кераклигини усталик билан очиб бердинг. Кўриб турибман, сен мард ҳаёлпараст экансан. Пастга туш, сендан мамнунман. Иштиёқинг ёмон эмас, истардимки, илм-фан манбаи дўзахда бўлгандек, феодал тузумнинг асоси ҳам шу ерда, бундан кейин ҳам тараққий этсин. Ўз фикрингни бундан буюн ҳам одамлар орасида тарқат, сенга имконият яратиб бераман. Эшит! Сени ошхонадан идорага ўтказаман, яқинда бўладиган империя парламентиға юборадиган вакилларимнинг қотиби бўласан ва ўша ерда юксак ақидаларингни баён қиласан. Юксак идеалларингни бир қоғозға ёзиб олгин-да, ўша ерда бирорга одамни ишонтир. Феодал тузум – омадимиз. Ҳуқуқшунос Доктор айтганидек, умидсизликка тушган тағи паст одамлар жаҳаннамға қулайди, улар кетидан эса адолатсизлик ва бузукликка муккасидан кетган золимлар ҳам дўзахға қулайди.

Миннатдорчиликдан шодланган доктор куйиб кетган ерга тиз чўкиб шайтоннинг оёғини ўпди ва қувончға тўлиб ўрнидан турди. Иблислар яна хурсандчиликларини шодиёна қичқириқ ва қаҳқаҳа билан изҳор қилишди.

Айнан шу пайтда Фаустнинг иккинчи бор ҳайқириғи эшитилди. Иблисбоши Левиафанға қарата:

– Бу одамнинг ҳайқириғиға қараганда ожиз ва нотавонға ўхшамайди. Бундай шиддатли қақириқ билан ҳали ҳеч ким дўзах дарвозасини тақиллатмаган. Қасам ичаманки, бу одам – даҳо. Тезроқ олдиға чиқ, акс ҳолда афсунгарликка ишонмай кўяди, биз эса унинг гуноҳларидан бебаҳра қоламиз. Дўзахға ҳар кун қулаётган минглаб такасалтанглардан кўра у бизға қадрлироқ.

Левиафан мағрур овоз унға буйруқ бериб қақираётганидан ғазабланиб жавобға шайланди:

– Дўзахнинг биқирлаб қайнаб, бадбўй тутун чиқараётган тубиға қасамки, мен унға кунини кўрсатиб кўяман, дунёға келганиға пушаймон бўлиб, Яратганға қарши исён кўтаради. У туфайли Германияға боришға мажбур бўлаётганим учун ўчимни оламан.

Тутунға ўралганча у юқорига кўтарилди, завққа тўлган дўзах аҳли уни шод-хуррамлик билан кузатиб кўйди.

8

Фауст шодликдан маст бўлиб сеҳрли доира ичида турарди. Гумбурлаган овози билан у учинчи марта ҳайқирди. Бирдан эшик очилиб, доирани қуюқ тутун ўраб олди. Фауст қўлидаги сеҳрли темир таёқ билан тутунни ёриб ташлади ва буйруқ бериб қичқирди:

– Эй, зулмат махлуғи, ўзингни кўрсат!

Тутун тарқалғач, Фауст қаршисида қизил ридоға ўралган новча сиймони кўрди.

Фауст: Бекинмачоқ ўйнашинг нимаси, сени кўрмоқчиман? Қандай кўринишда бўлмагин, кўркита олмайсан, юзингни оч!

Иблис ридони олиб ташлаганди, Фаустнинг қаршисида келишган,

улуғвор, бакувват эркак намоён бўлди. Унинг қоп-қора қошлари остида чакнаб турган кўзларида, ўткир нигоҳида алам, нафрат, ғазаб, мусибат ва жирканч акс этарди. Кенг, силлиқ пешонасида дўзах тамғаси кўриниб турарди. Қирғий бурни, чиройли оғзи ҳам диққатни тортарди. Юз ифодалари гуноҳга ботган фариштани эслатар, бир маҳаллар Яратган ўз нури билан ёритган чехраси қайғули, ғамгин эди.

Фауст: (хайрон бўлиб) Ахир бу инсон-ку! Кимсан!

Иблис: Дўзах беклариданман. Қудратли дуо-афсунинг мени бу ерга чиқишга ундади.

Фауст: Жаханнам беклари шунақа ниқобда юрадимиз? Инсон қиёфасида-я? Мен ҳақиқий Иблисни кўрмоқчиман, сенга ўхшаганларни эмас.

Иблис: Фауст, сизнинг қиёфангизга кирганимиздагина ҳақиқий Иблисга айланамиз, бошқаси бизга тўғри келмайди. Ҳақиқий башарангизни доимо яшириб юриш сизларга хос одат эмасми?

Фауст: Ҳа, афсуски, шундай, қанчалик аянчли бўлмасин, бу чин ҳақиқат. Биз ҳам асл моҳиятимиз бўйича кўринсак, сиздек иблисона қиёфада кўринардиқ. Сени кўркинчлироқ деб тасаввур қилгандим, довиорақлигимни синаб кўрмоқчи эдим.

Иблис: Сиз одамлар барча нарсаларнинг ҳақиқий моҳиятини эмас, тасаввурингиздагини кўрасиз, холос. Кўрқоқ замондошларинг тасвирлаганларидек, шайтонни шоҳи, туёқлари бўлади, деб ўйлаган бўлсанг керак. Табиат кучларига сажда қилишни бас қилганларингдан бери, табиат ҳам сизлардан юз ўгирган, энди сизлар юксак даражада фикрлаш қобилиятини маҳрумсизлар. Агар мен ҳақиқий кўринишимда: кўзларимдан олов чакнаб, момоқалдиरोқдай гумбурлаб, бир қўлимда қилич, иккинчисида қалқон ушлаб, қуюндек, ҳаммаёқни ларзага солиб кириб келганимда, сен ўша шеърли доира ичидаёқ кулга айланардинг.

Фауст: Ҳеч бўлмаганда буюк бир нарсани кўрган бўлардим.

Иблис: Жасоратингга қойил қолган бўлардим. Одамларни яхши биламан, сиз арзимас нарсалар ҳақида юксак даражада фикрлашни биласизлар, аммо ҳақиқий улкан ва буюк нарсаларга ақлингиз етмайди. Ақлингиз етганда эса кеч бўлади.

Фауст: Мазах қилма! Рух менга нима учун ато қилинган, унинг ёрдамида бошқаларга кўринмас, сирли оламларга кўтариламан, поғонама-поғона чексизликка интиламан! Бу оламларнинг чегараси қаердалигини билмоқчиман.

Иблис: Бошқаларга ўхшамасдан чиндан ҳам журъатинг етса, сирли олам чегараси шундоқкина бурнинг остида турипти. Агар сафсата сотиш учун мени дўзахдан чақирган бўлсанг, у ҳолда жавобимни бер. Билмаган нарсаларинг ҳақида фикр юритиш сизларга хослигини биламан.

Фауст: Сўзларингнинг аччиқ таъмини сезиб турибман, аҳволимни ҳам тушунаман. Сен билан яқинроқ танишмоқчиман. Исминг нима?

Иблис: Левиафан. Бунинг маъноси ҳамма нарсага қодирман, дегани.

Фауст: Мақтанчоқ! Наҳотки иблислар ҳам мақтанишга мойил бўлса?

Иблис: Кўриниб турган қиёфамга мос бўлишим керак. Синаб кўр. Нима талаб қиласан?

Фауст: Талаб? Иблис учун ножоиз сўз-ку! Ҳақиқий иблис бўлсанг кўнглимдагини топ, токи у истак-иродага айланмасдан.

Иблис: Қалбингга киришга ҳаракат қиламан. Яхши отга бир қамчи. Қанот боғлаб ёруғликка қараб интилмоқчи бўлган одам золимнинг зулмига учраса, шу кўйга тушади. Қалбинг қасос оловида ёнмоқда. Қўлга киритмоқчи бўлганингга эришдим, деганингда у сароб бўлиб қолаверади.

Фауст: Амалга ўтайлик!

Иблис: Мен ҳозир қалбингга бир назар ташладим, холос. Агар ҳиссиётларингга тегиниб кетсам, оловдек ловуллаб кетасан. Сенга ўхшаш одамларга табиат туғма куч-қувват ва юксак ақл-онг берган, шу сабабли бошқаларга ўхшаб оддий ҳаёт кечириш сизларга етарли эмас, руҳиятингиз доим нимагадир муҳтож, аммо бахтли ҳаётга сиздаги куч-қувват, истак-

ирода билангина етишиб бўлмайди, чунки инсон имконияти чекланган. Фауст, сен инсон зоти етишиши мумкин бўлган энг буюк даражадасан.

Фауст: Ҳой, инсон ниқобли, агар сен ҳам одамларга ўхшаб хушомад қиладиган бўлсанг, жаҳаннамнингга жўнайвер.

Иблис: Фауст, мен оловдан яралган руҳман. Абадий зулматдан пайдо бўлган ҳисобсиз оламларни кўрганман. Сен эса лойдан кечагина ясалгансан, нима сабабдан сенга хушомад қиларканман?

Фауст: Шунга қарамасдан, агар хоҳласам, хизматимда бўлишинг керак.

Иблис: Бунинг учун дўзахда мукофотлар, мактовларга сазовор бўламан, иблислар ҳам одамларга ўхшаб текинга иш қилишмайди.

Фауст: Қанақа мукофот кутаяпсан?

Иблис: Сендан ўзимга ўхшаш махлуқ яратмоқчиман, агар етарли куч-қувватинг бўлса.

Фауст: Шуюм иш бўптими! Гарчи сен чаккон ва маккор бўлсанг-да, одамларни яхши билмас экансан. Одамларнинг дилларини боғлаб турувчи табиий кишанларни мен узиб ташладим. Ешликда одамларнинг қалби нозик деб ўйлардим, ёруғ дунёни, одамларни эзгулик нурига тўла деб ўйлардим. Ешлигим ўтиб кетди, энди дилимни зулмат қоплади, умримнинг ярми ўтганида чоҳ ёқасида турибман. Табиат билан одамлар орасидаги уйғунлик қонунини поймол қилдим.

Иблис: Нимани орзу қилаяпсан, Фауст? Уйғунликними? Ҳаётдаги чал-кашликларни у ҳал қилиб берадими?

Фауст: Жим бўл! Балки мен ҳаётимда охириги марта мусаффо ва бахтли ёшлигимни ҳис қиладигандирман. Нега инсон бундай бахтли онларидан жудо бўлиши керак? Наҳотки ёш ниҳол келажакда қуриб қолиш ёки кесиб ташлаш учунгина азим дарахтга айланиши керак? Устимдан қулавер, Иблис, лекин мен ўша даврларда бахтли эдим. Майли, сақлаб бўлмайдиган барча нарсалар чириб кетсин. Биз, одамлар, ёмонлик қилганимиздагина куч-қувватга эга бўламиз! Менинг нима буюк? Буюк бўлганимда сенга эҳтиёж сезмасдим. Юр, эй маккор хушомадгўй, ожизлигимни исботлаб, тавбамга таянтирмоқчи бўлсанг керак.

Иблис: Ожизлигини билад туриб, ожизликдан қутулишга ўзида журъат топа олган одам учун шунинг ўзи катта буюклик. Сенга бошқа ҳеч нарса демокчи эмасман. Агар сенга сўз билан таъсир этмоқчи бўлсам, унда холинга вой!

Фауст: Менга қара, айт-чи, сенга айтишга ботина олмайган, аммо қалбимда сўрамоқчи бўлганим нима?

Шу сўзларни айтarkan, Фауст қўлидаги сеҳрли таёқчани дастлаб ўзига, кейин осмонга қаратди ва шарқдан ғарбга қараб ҳаракат ишорасини қилди. Кейин давом этди:

– Бўроннинг увиллашини эшитаяпсанми? – Оламда ҳеч нарса мавжуд бўлмаган даврларда ҳам сен яшагансан.

Кейин у кўкраги ва пешонасига қўл теккизди.

– Бу ерда зулмат ҳукмрон, ёруғликни кўрмоқчиман.

Иблис: Довюрак инсон, истагингни тушундим. Мен иблисман, лекин жасоратингдан ҳаяжондаман.

Фауст: Эй, ожиз руҳ, бунақаси кетмайди, баҳона қилиб қутулмоқчимисан! Мен бу ишга астойдил киришганман, қидирганим денгиз остида бўлса, ичиб қуришишга ҳам тайёрман. Ушандан сўнг мен ё Иблисни, ё Худони танлайман. Ҳукмдорим эмассан, ҳозирча ўзимга ўзим хўжайинман.

Иблис: Бир лаҳза олдин сен эркин эдинг. Энди масала ҳал бўлди. Сен сеҳрли доира ичига қадам қўйганингадаёқ бўлари бўлганди. Юзимни кўрган одам учун орқага йўл йўқ.

Фауст: Сен гапиришинг керак, мени руҳият олаmidан тўсиб турган пардани олиб ташлашинг керак. Шунга қодирмисан? Кўринишда мёндан фарқинг йўқ. Мен инсоннинг вазифаси нималардан иборат эканлигини, дунёдаги адолатсизликлар сабабини билмоқчиман. Ҳақиқатгўй инсонлар

нега жафо чекаётганлигини, гуноҳкорлар эса бахтли ҳаёт кечираётганликларини билмоқчиман. Нима учун бир неча дақиқалик роҳат-фароғат учун йиллаб мусибат чекишимиз керак? Сен барча масалалар моҳиятини, моддий ва маънавий дунёда содир бўлаётган воқеалар сир-асрорини очиб беришинг керак. Буларнинг барчасини, ҳатто анави қора булутни ёриб чиққан чакмоқ мени уриб доира ичида ҳалок қилганида ҳам, мени ким бундай бахтсиз яратганлигини билмоқчиман. Сен, балки, мени бойиш ёки шахвоний хирсни қондириш мақсадида қақирган, деб ўйларсан? Қорнини тўйдириш, эҳтиросини қондириш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келади. Кўрқаясанми? Сендан кўра довюррак эканман-да? Дўзах менга қанчалик ожиз иблисларини юборипти-я! Қўлидан ҳар нарса келадиган Левиафанман деб мақтанасан яна! Йўқол! Сен Иблис эмас, менга ўхшаган ожиз банда экансан.

Иблис: Довюррак! Менга ўхшаб қасоскор интиқомининг кулфатини тотмагансан. Тотганинда эди, ҳатто инсон зотининг барча куч-қуввати сенда жам бўлганида ҳам бу ҳақда оғиз очмасдинг, чунки қасос оташи сени шу лаҳзадаёқ бир ҳовуч кулга айлантирарди. Мендан бошқа ҳеч нарсани сўрама.

Фауст: Мен шуни истайман, сўзим қатъий.

Иблис: Қаршингда тиз чўкишга, сенга раҳмим келишига мажбур қилмоқчисан, шекилли.

Фауст: Фақат бўйсуннишни талаб қиламан.

Иблис: Қалбингдаги бу истакни оловлантирган зот билан баҳслаш, агар бу истагинг кўрқоклигинг туфайли ўчиб қолмаса, у барибир сени кулга айлантиради.

Фауст: Мен Яратган билан баҳслашдим, лекин фойдасиз. Ақлу шууримни ёрит, деб илтижо қилдим, у жавоб бермади. Азоб-уқубат ва мусибатларга, зулматга кўр-кўрона ва кулларча итоат этиб, бўйсунниш ҳақида абадий қонун яратган зотга тоат-ибодат ҳам, қаҳр-ғазаб ҳам таъсир этмас экан. Бизга онг ато қилиб, бу билан абадий мусибатга дучор қилди. Йўлдан адашганларнинг кўзини кўр қиладиган машъалнинг кимга кераги бор? Агар бошқача йўл йўқ экан, ҳеч бўлмаса, бир мартагина қоронғу йўлимни ёритсин, кейин кўйдириб кул қилса ҳам розиман. Шундай экан, ҳозироқ менга бўйсунасан!

Иблис: Ношукур! Тушунгин, иблисларга ҳам чегара қўйилган. Гуноҳга ботиб, бузғунчига айланганимиздан бери буюк сир-асрорларни билиш қобилиятимиз ҳам йўқолган; тилимизда бунга атама йўқ. Фақат у дунёдаги гуноҳга ботмаган покиза руҳларгина Тангри ҳақида фикр юритишлари ва мадҳия айтишлари мумкин.

Фауст: Мени алдаш учун муғомбирликка ўтдингми, жону дилдан истаётган нарсамдан жудо қилмоқчимисан?

Иблис: Тентак! Сендан ўч олиш учун, аввал ҳавас уйғотиб, ҳамма нарсани бўяб, безатиб тасвирлаган, кейин эса умидсизликка туширган бўлардим. Аммо мен бундан-да зўр нарсаларга қодирман. Тасаввурда туғилажак нарсаларни номлашга инсоннинг тили ожизлик қилади, чунки улар сизнинг ақл-идроқингиз ва хиссиётларингиздан ташқаридаги нарсалар, уларни фақат руҳият оламнинг вакилларигина тушунади, холос!

Фауст: Худди шунақа руҳият оламнинг вакили бўлгин-да, сўзлаб бер! Никобингни ташла!

Иблис: Ушанда мени тушунармикансан?

Фауст: Никобингни еч, сени рух сифатида кўрмоқчиман.

Иблис: Айтганларинг ақлга тўғри келмайди. Яхши. Менга қара. Мен шу ерданман, лекин сен учун эмас. Мен гапирман, лекин сен тушунмайсан.

Шу сўзларни айтгач, Левиафан ёрқин алангага айланди-ю, шу захоти йўқ бўлди.

Фауст: Гапир, чигал жумбоқларни еч.

Енгилгина шаббода Фаустнинг пешона ва қулоқларини силаб ўтди. Гўё гуллаб-яшнаётган далада енгил шамол нозик гул баргларини ўпиб ардоқлагандек туюлди. Кейин шитирлаш кучайди, тарақ-туруқ ва гум-

бурлаш эшитилди, худди бўрон денгиз тўлкинларини қирғоқ қояларига ургандек шовқин, увиллаш ва хуштак овозлари қулоқларни тешиб ўтгандек чинқирди. Фауст ерга йиқилди, бироздан сўнг ўзига кела бошлади.

– Э-ҳа! Рухлар овози шунақа бўларкан-да! Яна алдандим, орзуларим пучга чиқди, яна зулмат аро судралиб юрарканман-да. Демак, мен руҳимни шахвоний лаззат учун сотган эканман-да, бу руҳ мени йўлдан оздиради-ку. Шунинг учун бор умримни тикдимми? Ҳеч ким етиша олмаган нарсага интиланганим, етишгач, одамларга зиё тарқатмоқчи эдим! Алвидо, эй юксак орзу-умидларим, одамлар қалбидан абадий жой олмоқчи бўлгандим, афсус! Энди олдингидан ҳам ожизроқ бўлиб қолдим. Барча ожиз бандалар қатори эҳтиёж кетидан абадий судралиб юришим қолди, унинг занжирларини узиб ташлашнинг иложи йўқ. Алдоқчи, каердасан? Шафқатсизлик билан сендан ўчимни оламан!

Иблис: (яна инсон киёфасига қайтаркан) Шу ерданман. Айтгандим-ку, сўзларимни тушунмайсан, деб. Энди кимлигингни билдингми? Сен зулмат учун туғилгансан, шубҳа ва гумонлар қўлида ўйинчоқсан. Сенга ато этилмаган нарсага ҳеч қачон эга бўлолмайсан. Бу йўлингдан қайт, қўлингдан келадиган нарсага интил. Рухлар овозини эшитмоқчи эдинг, чидай олмадинг-ку, хушингдан айрилдинг.

Фауст: Ҳазабимни кўзгама! Сеҳрли таёғим билан шундай додингни берайки, кўз ёшларинг шашқатор бўлиб оқсин. Мана бу сеҳрли доира четига кишанлаб қўйиб, бўғзингни оёқларим билан эзаман. Бу қўлимдан келади!

Иблис: Синаб кўр-чи? Дўзах аҳлининг қулгусига қоласан. Ҳар бир томчи кўз ёшим учун кўрс пешонангдан қон томади. Умидсизлик қонингни сўриб олади. Кўз ёшларим ва сенинг қонинг қасос тарозисида ўлчанади.

Фауст: Жиннилик-ку бу! Олийжаноб зотни Худонинг қаҳрига учраган, қилмиши ёвузликдан иборат сендек махлуқ билан бирлаштириб бўларканми?!

Иблис: Бундай сўзларни эшитишга тоқатим йўқ. Эзгуликнинг асари ҳам йўқ одам у ҳақда мақтаниб гапирса-ю, бу ҳам етмагандек, шайтонни фақат шайтон бўлгани учунгина таъна қилса!

Фауст: Эзгуликнинг асари ҳам йўқ деддингми? Инсоннинг ахлоқий кадриятларига тил теккизма. Фазилат, кадриятлар инсонни мангуликка етаклайди, олийжаноб эканлигини тасдиқлайди.

Иблис: Ҳақиқий қадрини кўрсатиб қўяман, ҳали.

Фауст: Биламан, бу қўлингдан келади. Инсон ўз разиллигини бошқаларга қараб ўлчайди, шунинг учун эзгулик ҳақида шубҳага боради, ҳақиқатан ҳам биз яхшиликдан маҳруммиз. Шундай файласуфларимиз борки, бу борада шайтонни аро йўлда қолдириб кетади.

Иблис: Уларни ўқимаганингда яхшироқ бўларди. Шунда сен бошингни мағрур кўтариб, соппа-соғ юрган бўлардинг.

Фауст: Лаънати, Иблис доим ҳақ бўладими?

Иблис: Уша вайсақи файласуфларинг айтган барча нарсаларни кўрсатаман. Манманлик, худбинлик, шуҳратпарастлик пардаларига ўралган, ранг-баранг бўялган нурли туманни тарқатиб, сенга ҳақиқий оламини кўрсатаман.

Фауст: Қандай қилиб?

Иблис: Сени олам саҳнасига олиб чиқаман, инсонларни безаксиз ҳолда, ҳақиқий борлигини кўрасан. Курукликда ҳам, денгизда ҳам сайр қиламиз, яёв юрамиз, отда ҳам, шамоллар қанотида учамиз, одамларни кўрамиз. Балки, сеҳрланган маликани кутқарармиз, ахир саргузашт ишқибозларидан қанчаси уни қидириб балоларга гирифторм бўлишган.

Фауст: Розиман. Кел, дунё кезамиз. Маза қилиб саёҳат давомида кўнгил очиб, ўзгаришлардан қувониб, завққа тўлиб келсак жон дердим. Анчадан бери телба қалбим кенгликларни истаб қолди, ўша ерлардан дунёни кузатсам, дейман. Саёҳатга жўнаймиз, инсоннинг ахлоқий кадриятларини сен шайтонга ўша ерда кўрсатаман. Инсонга бўлган ишончим, қалбимни зул-

мат қоплаган айрим пайтларда, бир лахзага бўлсаям, дилимга нур таратар, осойишталик бағишлар. Кулимсираяпсанми? Ҳали шундай вақт келадики, инсон ўзини яратган зотнинг жавҳари эканлигига амин бўласан. Мен у зотнинг номини тилга олишга ботинмайман.

Иблис: Агар ҳақиқатан ҳам шундай бўлса, у ҳолда ёлғончилигимни тан оламан-да, дўзахга қайтаман. Сен ўз қонинг билан тасдиқлаб берадиган бугунги шартномани эса қайтариб бераман. Ҳар ҳолда, сен дунёнинг баланд сахнасидан туриб атрофни яққолроқ кўрасан ва ўша сени жавҳар деб яратган Зотнинг инсон тақдирида, қилмишлари, мусибатларингда қандай ўрин эгаллаб турганлигига ишонч ҳосил қиласан. Қудрат соҳибининг сеvimли бандалари ҳақида жуда ошириб юбординг, кўкларга кўтардинг, ўлай агар. Агар ҳукмдорларнинг ўзларини, тож-тахтларини, амр-фармонларини илоҳий эканлигини исботламоқчи экан, нима ҳам дер эдим, улар ҳақ, чунки улар кўл остидаги халқ доим қашшоқ, ҳукуксиз бир махлук сифатида тирикчилик қилиб келади, кўпинча уларни шу аҳволга солган ҳукмдорларнинг ўзи бўлади. Юр, ёлғончилигимни бўйнимга қўйиб бер.

Фауст: Дўзахда пиширган ошингни менга инсонники деб ишонтирмоқчимисан, сен шайтонга қандай қилиб ишонай? Мана шунақа! Мазахчи, яна кулимсираяпсанми?

Иблис: Шунча йил фалсафа билан шуғулланиб юрган одамдан руҳонийларга хос фикрларни эшитаман, деб кутмагандим. Лекин бу борада аҳмоқларнинг ҳам, доноларнинг ҳам фикри бир жойдан чиқади: ақл-онг етишмаган жойда ғурур ва иззат-нафс ғолиб чиқади. Ёвузлик, эзгулик – буларни фақат тилда фарқлайсиз. Сиз нима қилиб бўлсаям уларни таърифламоқчи бўласиз. Чунки сиз ҳар қандай сўзга маъно берасиз, ваҳоланки, у товушдан бошқа нарса эмас. Уларнинг ҳақиқий маъносига ета олмагач, узил-кесил хулоса қиласиз-қўясиз – эзгуликни ўзингизга йўясиз, ёвузликни эса шайтоннинг иши дейсиз. Биз, бадбахт шайтонлар эса кечани-кеча, кундузни-кундуз демай дунё кезамиз, қани энди бирорта бечоранинг қалбига ёмонлик уруғини сочиб, қабихликка ундаймиз, агар бирортаси бизга қаршилиқ қилса, қойил қолардим. Эҳ, Фауст, Фауст! Одамлар минглаб нарсаларни йўқ жойдан қидиришади, ваҳоланки, ўша нарсалар унинг кўксига, ёки шундоққина бурни остида бўлади. Саёҳатимиз давомида ўзимча бирор ишга қўл урмайман, фақат сен айтганларнигина бажараман. Сен кўрадиган барча нарсаларда инсоннинг кўли бор. Уз истак-хоҳишларини амалга ошираётган инсон тўппа-тўғри жаҳаннамга равона бўлади, бу ерда шайтоннинг ёрдами керак эмас.

Фауст: Бор гапинг шуми, бошқа таклифинг йўқми?

Иблис: Сени давралар бўйлаб олиб юраман. Бир йўналиш тугагач, бошқасига ўтамиз. Якин йўллардан бошла, кейин юкорирокка кўтарил. Ердаги барча бойликлар сеники... Менга амр-фармон беришинг мумкин. Истак-тилақлар, орзуларингни айт..

Фауст: Нима бўпти! Буям баъзи нарсаларга етказида.

Иблис: Фақат баъзи нарсаларга? Очофат! Узингча хайрли, олижаноб иш деб кўнглингга тугиб юрган ниятларингни амалга оширишда мени ёрдам беришга мажбурлашинг мумкин, лекин оқибатига сен жавобгарсан, агар кўнглинг таскин топса – бу сенга мукофот бўлади.

Фауст: Бу гапларни шайтондан эшитмаганимда яхшироқ бўларди.

Иблис: Шайтонни хайрли иш қилишга мажбур қилдим, деб сендан бошқа ким ҳам мақтана оларди? Майли, бу фикрдан кўнглинг тўлиб, фахрланиб юрақол. Доирадан чиқ, Фауст.

Фауст: Ҳали эрта.

Иблис: Мендан кўрқаяпсанми? Ҳаётинг ўз кўлингга дедим-ку сенга. Ҳаёт жомингни лаззатга тўлдираман. Унга қўл теккизган заҳотинг дармонинг қурийди. Денгиз соҳилидаги кумни санаб кўр, шунда биласан, сенга сон-саноксиз қувонч ҳадя этганимни.

Шу сўзлардан кейин олтин тўла қутини доира олдиға қўйди. Сўнгра

Фауст олдидан шарпалар ўта бошлади: бургомистрнинг хотини, унинг кетидан бир-биридан гўзал қизлар қаторлашиб ўтди.

Фауст: Дилимда нималар борлигини қаердан билдинг, шайтон?

Иблис: Менинг исмим Левиафан. Қалбингга ва куч-қувватингга қараб аниқладим. Сенга шулар ёқадими?

Шуларни айтаркан, у Фауст олдига орден ленталарини, епископлар ва шохларнинг тожларини, дворянлар дипломларини сочиб юборди.

– Йўқ, – дея давом этди у. – мен Фаустни яхши биламан. Унга лаззат билан билим бўлса, бас. Социб ташланганларнинг ҳақиқий қадри тиклансин.

Барча сочилган нарсалар шу заҳоти кул ва лойга айланди.

– Буларнинг барчаси инсон кўнглини овлаш учун керак эмасми? Сен кўрган шу ўйинчоқларни деб, қорнини тўйдириш, шахвоний лаззат олиш ва мақтовларга сазовор бўлиш учун жонингизни жабборга берасиз. Фақат аҳмоқларгина мана шу лаш-лушлар учун тер тўкиб, куч-қувватини сарфлайди! Сен эса, Фауст, истаган нарсангга осонгина эришишинг мумкин, агар истасанг, бургомистрнинг хотинини кўшиб кўяман.

Фауст: Қандай қилиб?

Иблис: Бу маҳоратимнинг дастлабки синови бўла қолсин. Қўлингни бер, ҳали сенга кўп нарсаларни айтаман. Доирадан чиқ... мастга ўхшайсан-а.

Фауст: Бир фикр мени қийноққа солаяпти, ҳатто, ўзимни ўлдиришга ҳам тайёрман.

Иблис: Қанақа фикр?

Фауст: Фақат шунинг учунгина сен билан иттифоқ туздиммикан, деб ўйлапман.

Иблис: Бу одамларнинг қанақа одатлари бор-а, намуноча шошилмасанг? Олдин мени яхшилаб билиб ол. Айтганларингни бажара олмасан, у ҳолда қашшоқ ҳаётингга қайтиб кетавер, нафрат ва зерикарли фалсафангга кўмилиб яшайвер. Доирадан чиқ.

Фауст: Ичимда шер наъра тортмоқда. Дўзах қаърида осилиб қолсам ҳам йўлимдан қайтмайман, Инсоният чегарасидан ҳатлаб ўтаман! (Доирадан чиқади) Сенинг ҳукмдоринг Менман.

Иблис: Ҳозирча, тирик экансан, Буюк инсоннинг қўлидан тутдим, унга хизмат қилишдан фахрланаман!

ИККИНЧИ КИТОБ

1

Эртасига эрталаб иблис Левиафан худди яширинча саёҳатга отланган бой зодагондек башанг қийиниб, кўпчилик хизматкорлар ҳамроҳлигида Фауст тўхтаган меҳмонхона олдида пайдо бўлди. У, ясатилган отдан тушгач, хўжайинни йўқлади ва ундан буюк Фауст шу ерда тўхтаганми, деб суриштирди. Меҳмонхона Хўжайини икки букилганча салом бериб, уни ичкарига таклиф қилди. Иблис Хўжайиннинг олдида Фаустга мурожаат қилиб, унинг буюк ақл соҳиби эканлигини, ажойиб кашфиёти доврўгини эшитгач, сафар йўналишини ўзгартириб, хузурига келганлигини, у билан яқиндан танишиш ниятида эканлигини билдирди. Европа бўйлаб саёҳатда унга ҳамроҳ бўлишни таклиф қилди. Унинг барча шартларини, қанчалик даражада қиммат бўлмасин, бажариш шарафли бўлишини таъкидлаб ўтди.

Фауст дарҳол ўз ролини бажаришга киришди, эшитганларига мос жавоб қилди, меҳмонхона хўжайини эса бу ажойиб янгиликни одамларга етказди. Бу гап бирпастанда шаҳарга овоза бўлиб кетди. Бургомистрнинг¹ югурдаклари қандайдир чет эллик аслзода келганлигини унга хабар беришди. Олийжаноб донолардан иборат йиғилиш аъзолари саросимага тушиб қолди. Муҳим давлат ишларини ҳам қолдириб, ажойиб янгиликни муҳокама қилиш учун барчалари жамулжам бўлдилар. Шубҳали, чигал сиёсий воқеаларни таҳлил қилиб ечишга уста бўлиб кетган, шу сабабли ҳамкасблари ўртасида обрў

¹ Бургомистр – шаҳар ҳокими.

козонган йиғилиш катта сенатори бағбақаларини осилтирганча пешонаси тиришиб, бит кўзларини қисиб, гап бошлади:

– Менимча, бу аслзода чет эллик, император ҳазратлари (шаҳар бошлиқлари учун бу сўзлар жуда даҳшатли) томонидан Германияга юборилган махфий элчи бўлса керак. У бекорга келмаган, балки ахволни ўрганиш, князлар ўртасидаги муносабатларни аниқлаб, император бўлажак сеймга¹ тайёргарлик кўриши учун маълумот тўплагани келган бўлса керак. Император анчадан бери бизнинг республика билан қизиқиб қолган, демак, биз унга содик эканлигимизни билдиришимиз, меҳмонни эса азиз дўстимиздек қабул қилишимиз лозим. Донолик билан иш юритаётган Венеция сенатидан ўрناق олишимиз керак. Пайтдан фойдаланиб, бизни алдамоқчи бўлганларнинг ўзларини шу ахволга солиш керак, шунинг учун унга иззат-хурмат кўрсатиб, дўст эканлигимизга ишонтиришимиз лозим.

Катта сенаторнинг қўл остида бўлган магистрат аъзолари унинг айтганларини маъқуллади, гаплари Венеция дождларидан² қолишмайди, деб макташди.

Ҷақат бургомистргина яширин мухолифи бўлган сенаторга (у ҳақиқий оксуяклардан бўлиб, давлат бошқарувининг демократик усулларига нафрат билан қарар, мутлоқ ҳукмдорга ўхшаб “Давлат арбоби баққоллардан бўлса ахвол шунақа бўлади!” деб такрорлашни яхши кўрарди, худди ит суякка ташлангандек, гапни илиб кетди:

– Ҳурматли мажлис аҳли! Фикримча, катта сенатор тўғри ва ҳаққоний гапирди. Унинг маслаҳатиға қулоқ солсак, мақсадға эришамиз. Давлатимизнинг гуллаб-яшнашида бой ва ялқов бўлган зодагонлардан кўра савдогарлар кўпроқ ёрдам беради. Лекин масаланинг бир жиҳати борки, ўйлаганларимиз чиппакка чиқиси мумкин. Ҳурматли катта сенаторға ўхшаб, балки, олдиндан сеза олмасман, лекин ўз вақтида бўлажак хавфни сезиб олдини олган яхши, изн берсангиз, менга қулоқ солишинларни сўраган бўлардим. Ёдингизда бўлса, ҳар бир йиғилишда Фаустға нисбатан такаббурлик қилманглар, у таклиф қилган баҳода лотин тилида чоп этилган Библияни сотиб олайлик, деган таклифни киритгандим. Ҳатто менинг хотиним ҳам, оддий аёл бўлса-да, бу фойдадан холи эмас, деб маслаҳат берганди. Гарчи у бизга зарур бўлмаса-да, шаҳримизнинг осори-атиқалари қатори уни безаб, саёҳатчилар, чет элликларни чорлаб турган бўларди. Қолаверса, озод ва бой давлат учун санъатни рағбатлантириб туриш лозим! Библи турибман, ўшанда қизгангансизлар, ҳасад қилгансизлар, менинг номим тарихда абадий бўлиб қолишиға қаршилик қилгансизлар. Тарих зарварақларида “Бургомистр бошқаруви даврида майнцлик Фаустдан икки юз гульден эвазига сотиб олинган лотин тилидаги Библия”, деган ёзув бўлиши ҳақидаги фикр сизларни бош оғриғига дучор қилган. Ўзингиз пиширган ошни энди ўзингиз ейсиз. “Нима эксанг, шуни ўрасан”, деган мақол бекорга айтилмаган. Фауст бизга қарши ғазаб отиға минган, кеча кўрганимда шуни сездим, у маккор ва қасоскор. Император элчиси шаҳримизға ул зотни деб келибди ва ўша меҳмонхонаға жойлашибди. Биз менсимаи муомала қилиб юрган одамни буюк, деб атади. Элчига нималар деганини тасаввур қилаяпман. Юзимизға роса лой чапласа керак, ана унда шаҳарликлар олдида нима деган одам бўламыз? Қилғиликни ким қилган бўлса энди ўзи жавоб берсин. Қўлни ювиб қўлтиғимға артаман, худди Понтий Пилатға ўхшаб.

Ораға оғир жимлик чўқди. Римни ҳалокатға учратган Канн уруши ҳақидаги хабар ҳам бунчалик одамларни саросимаға солмаганди. Бургомистр ракибига қақшатқич зарба берганлигидан хурсанд бўлиб ғалаба нашидасини сурмоқчи бўлиб турганди, аммо ракиби донолигини ишға солиб, ташаббусни кўлга олди ва йиғилганларға қарата “Ad majora!” (лотинча “Амалий ишға!”) дея кичкирди. Сўнг сенатор:

“Шу ондаёқ меҳмонхонаға аслзода меҳмонни қутлаш учун делегация

¹ Сейм – Олмонларда ва полякларда олий кенгашнинг номи.

² Ўрта асрларда Рим папасига бўйсунувчи ҳар бир республика диний раҳбарининг унвони.

юбориш ва Фаустнинг ихлосини ошириш учун “Библия” сени тўрт юз гульденга сотиб олиш зарур”, дея таклиф киритди.

Бургомистр масхараомузлик билан, кечагина юз гульденга олиш мумкин бўлган нарсани тўрт юзга олишмоқчи, деб пичинг қилганди, ҳеч ким эътибор ҳам бермади. Ватан манфаати олдида бу нима бўпти. “Salus populi suprema lex!” (лот. Халқ манфаати – олий қонун!)” деб хайқирди катта сенатор ва ҳокимият ғазнаси ҳисобидан ҳар икки саёҳатчи шарафига муносиб катта зиёфат ташкил қилишни бургомистрга юкледи.

Муваффақиятини қўлдан бериб рақибига ютқазиб қўйган бургомистрнинг кўнгли бироз юмшади. У дабдаба ва ҳашамат билан ғазна ҳисобидан мақтанишни яхши кўрар, деган сўзлар эса уни бутунлай қувонтириб юборди.

2

Шу ондаёқ давлат мансабдорларининг ҳуқуқ масалалари бўйича шаҳар судидаги етакчи хизматчилари ҳамроҳлигида магистрат – ҳокимиятнинг кичик аъзоларидан иборат делегация йўлга чиқди. Бургомистр эса зиёфат уюштириш учун уйига чопар жўнатди.

Левиафан билан Фаустга ҳокимият вакиллари келганлиги ҳақида хабар беришганда, улар жиддий суҳбат қуришаётганди. Вакилларни ичкарига таклиф қилишди. Улар чуқур ҳурмат билан меҳмонни магистрат номидан қутлашди ва нозик ишоралар билан меҳмоннинг юқори мартабали эканлиги, муҳим иш билан келганлиги уларга маълум эканлигини шама қилиб ўтишди. Ўзларининг подшо хонадонига содиқ эканликларини ҳам нозик иборалар билан билдиришди.

Иблис Фаустга ўгирилиб, истеҳзо билан жилмаяркан, унинг қўлтиғидан олди ва қутловчиларга қарата, шу буюк инсонни деб бу шаҳарга келганлигини, гарчи уни иззат-ҳурмат билан қутиб олганликларига шубҳаси бўлмаса-да, уни ўзи билан олиб кетмоқчилигини айтди.

Вакиллар бироз ўнғайсизланди-ю, лекин тезда ўзларига келиб, бу буюк инсонга бўлган магистратнинг чуқур ҳурматини ҳозирнинг ўзидаёқ исботлаб беришдан бахтиёр эканликларини айтиб, уларга шарафли вазифа юкланганлигини, Фаустнинг лотин тилидаги “Библия” си учун унга тўрт юз гульден топширишларини билдиришди ва ўша бебаҳо китобни сўрашди. Ундан ташқари Фаустга келажакда шон-шухрат ва ҳурматга янада кўпроқ сазовор бўлишлиги учун уни шаҳарнинг фахрий фуқаролари рўйхатига киритишни магистрат лозим топганлигини ҳам айтиб ўтишди.

Охирги таклиф депутатларнинг ўзларидан чиққан бўлиб, бу билан ўзларини доно сиёсатчилар, тасодифий ҳолатларда муаммоларни усталик билан ҳал қилувчи парламентёр¹ эканликларини намоён қилдилар.

Бу гаплардан Фауст ғазабга миниб бақирди ва депсиниб:

– Вой, ёлғончи аблаҳлар-е! Эшакка мунчоқ такқандек, сенаторларни лаш-лушларини устига илиб олиб, кеккайиб юрган қари зодагондан тортиб, этикдўз-у, баққолларгача мени камситганларинг етмасми? Эшик олдида сарғайиб турганларимда ҳатто киё бокмадиларинг. Энди бу жаноҳ ҳурматимни жойига қўйиб, кимлигимни билдиргач, хушомад қилиб ялтоқланиб келдингларми? Мана бу беҳисоб олтинларни кўриб қўйинглар, булар эвазига жон-жон деб Муқаддас Рим Империясини ҳам сотишга тайёрсизлар, лекин оладиган аҳмоқ йўқ, чунки у чок-чокидан сўкилиб, ярамас бир ҳолга келган.

Фаустнинг бу ғазаби Иблисни хурсанд қилди, ёш сенаторларни эса хи-жолатга қўйди. Агар улар Рим тарихини яхшироқ билганларида Фаустга қарши уруш эълон қилган бўларди, аммо уларда ғурур етишмасди. Аксинча, гўё ҳеч нарса бўлмагандай дадиллик билан, хурсанд бўлиб уни бургомистрнинг уйида бўладиган зиёфатга таклиф қилишди. Уларнинг дипломатик истеъдодлари яна бир қарра тасдиқланди. Ҳақоратга ҳақорат билан жавоб

¹ Парламентёр – сулҳ тузиш учун юбориладиган элчи.

берганларида Фаустнинг ҳақ эканлиги билиниб қоларди, ўзларини эшитмаганликка солганлари кескинликни юмшатди, шунчаки таъна деб қўя қолишди. Фақат империя республикасида туғилиб, шу ерда тарбия кўрган даҳоларгина бундай вазиятдан осонгина чиқиб кетишга қодир.

Бургомистр деган сўзни эшитиб, Фауст кулоқларини динг қилди. Иблис эса унга маънодор қараб қўйди. Фауст хукка-қутичадан “Библия”ни олиб магистрат вакиллариغا узатаркан, гарчи вазият туфайли улар шунга мажбур бўлсалар-да, ўзларини муносиб равишда тутганларини билдирди ва “Библия”ни шаҳарга ҳадя қилганлигини айтди. Китобни кунт билан ўқиб, унинг хошияларига олмон тилида битилган сўзларни магистратнинг барча аъзоларига ўқитиб, мажлислар зали деворларига зарҳал ҳарфлар билан битиб қўйишликни тавсия қилди. Парламент вакиллари хурсанд бўлиб, гўё муваффақиятсиз урушдан сўнг тинчлик ҳақида фойдали битим тузган элчилардек, мукофотдан умидвор бўлиб ратушага¹ қайтишди. Уларни олқишлар билан кутиб олдилар. Магистрат аъзолари “Библия”нинг Фауст белгилаган саҳифасини очиб қуйидагиларни ўқишди:

“Мана шу талбалар кенгашдан жой олишган, тентаклар судда гап талашмоқда”.

Бу гаплар қанчалик аччиқ бўлмасин, мухтарам арбоблар ҳазм қилишга мажбур эдилар, чунки императорнинг Иблис сиймосидаги соясидан кўрқиб, оғиз очишга журъат қилолмасдилар. Улар тежаб қолинган тўрт юз гульденни ўйлаб биров таскин топдилар ва муаммо улар фойдасига ҳал бўлгани учун бир-бирларини табриклай бошладилар. Депутатларга миннатдорчилик билдирилди, фақат уларнинг номлари авлодлари учун сақланиб қолинмаганига ачиниш мумкин. Фаустнинг депутатлар кўриб қолган олтинлари ҳақида гап кетганда, маълум бўлишича, уларнинг барчаси олтин вазасига учраб, Фауст билан дўстлашишни дилига туғиб қўйдилар. Катта сенатор эса Фаустни фахрий фуқаро қилиб сайлаш, магистратдан унга жой ва алоҳида овоз бериш ҳақида таклиф киритди. Қонун ва одат бузилса нима бўпти, ахир сиёсат шуни тақозо қилади, бу ватан равнаки учун қилинаётган нарса, ҳоказо ва ҳоказо.

Бу орада Фауст ва Иблис шаҳар кезишарди. Учратган одамлари тупроғи бир жойдан олингандек, бир-бирига ўхшаш, аллақачон кўнглига теккан бир хил қиёфада, пасткаш, аҳмоқлардек кўринарди. Ҳеч бир маъно касб этмаган башаралари, худди рожество ярмаркаларига Нюрнберг усталари томонидан ишланган ёғоч кўғирчоқларни эслатарди. Олибсотарлар қаби фақат манфаатга қизиқишлари бор, холос, юксак туйғулар ва интилишлар уларга бегона. Иблис эснаркан, Фаустга:

– Бу эркин шаҳар аҳолисининг кўрқоқликдан бошқа ҳиссиёти йўқ экан, дўзахга ҳам шу кўрқоқлик билан равона бўлишади. Ақлли одамнинг бу ерда қиладиган иши йўқ. Бургомистрнинг хоними билан кўнгил истагини қондирган захотинг бу ердан жўнаймиз, – деди.

3

Зиёфат вақти етгач, Фауст билан Иблис ҳашамат билан ясатилган отларига миниб кўп сонли мулозимлари ҳамроҳлигида бургомистр уйи томон йўл олдилар. Ҳар нарсага қизиқувчи авом улар кетидан чувалашиб эргашди. Фауст билан Иблис залга кириб келишганда магистратнинг барча аъзолари тўпланиб бўлгандилар. Ҳурматли меҳмонларни икки букилиб кутиб олишди. Бургомистр табрик нутқи сўзлаб, магистрат аъзоларини, айрим аслзодаларнинг хотинларини ҳам таништириб ўтди. Бу аёллар ясан-тусан кийиниб олган бўлсалар-да, бесўнақай гавдалари қусурларини яшира олмасдилар. Улар бир тўда ғозлардек атрофга маъносиз боқиб, дабдабали кийимда турган Левиафанга кўзлари тушгач, анқайиб қолишди. Фақат Лейпцигга туғилган бургомистрнинг хотинигина улар орасида ажралиб турарди. У

¹ Ратуша – ҳокимият идорасининг биноси.

нафақат Фаустнинг келишган гавдаси ва чиройини кўрди, унинг назаридан Фаустнинг ўтли нигоҳи ҳам яширина қолмади. Фаустнинг саломига хижолат бўлиб, уялганча нигоҳи билан жавоб берди, бундан Фаустнинг дили яйраб, ширин хаёлларга берилди.

Ийгилиш аъзолари меҳмонларга илтифот кўрсатиш мақсадида ақлларини ишга солиб, муносиб сўзлар қидира бошладилар. Тез орада ҳамма тансиқ таомлар, майлар қўйилган дастурхон атрофидан жой олдилар. Овқатдан сўнг Иблис бургомистр билан алоҳида кабинетга йўл олишди. Бундан бургомистрнинг кўнгли тоғдек кўтарилган бўлса, бошқаларга эса, айниқса, катта сенаторнинг кўксига ханжар қадалгандек бўлди.

Майдан кизишиб, хаёлий император элчиси кўрсатган хурматдан маст бўлган бургомистр бақрайганча таъзим қилиб турарди. У меҳмоннинг оғзини пойларди. Иблис ўзини унга яқин олиб, кўрсатилган иззат-икромдан боши осмонга етганлигини, кези келганда шунга муносиб тарзда миннатдорчилик билдирмоқчи эканлигини билдирди ва қўшимча қилиб, император имзоси билан тасдиқланган дворянлик унвони дипломлари борлигини, шунга лойиқ одамларга аталганлигини айтиб ўтди. Шулардан бирини бажонидил унга бериши мумкинлигини, агарда...

Кувонч ва хайратдан ажабланиб бургомистр турган жойида лол қолди. Оғзини очганча нима дейишни билмасдан ниҳоят тутила-тутила:

– Агарда? Нима? Қанақа? О! – дея олди.

Иблис бўлса унинг қулоғига шивирлаб, дўсти Фауст унинг хотинини телбаларча севиб қолганини, Фауст учун жонини ҳам аямаслигини, агар хоним бир неча дақиқага Фауст билан ёлғиз қолишга кўнса – буни шовкин-суронли зиёфатда биров билиб ўтириптими – дипломни Фаустдан бериб юборишини айтди.

Шуларни айтди-ю, бургомистрни холи қолдириб, Фауст олдига жўнади. Омад ёр бўлишига ишонган Иблис бор гапни Фаустга айтиб, унинг қўлига диплом тутқазди. Фауст шубҳага борганди, унга жавобан Иблис кулиб қўя қолди.

Бургомистр кабинетида ҳайкалдек қотиб қолганди. Иблис томонидан қўйилган мудҳиш шарт, тасодифан эришиш мумкин бўлган бахтга соя ташлаб турарди. Таклифни рад этишга чоғландиям, лекин қалбида тўсатдан уйғонган такаббурилик бунга йўл қўймади.

– Эҳ-ха! – шивирларди ақли. – Осонгина дворян бўлиш, такаббур душманларинг билан олишиш, магистратни ўз ноғоранга ўйнатишнинг ўзи бўладими, яна қўлингга император ҳазратларининг васиқаси бўлса!

Бошқа бир туйғуси аста шивирлади:

– Уф-ф..! Ўз қўлинг билан хотинингни бегона эркакка қўшиб қўйиш-а! Қандай шармандалик!

– Ким билиб ўтирипти, – қаршилиқ қиларди ақли. – Нимаси ёмон экан? Хотиним аллақачон кўнглимга теккан, аммо бу ишда фойдаси тегади. Гап-сўз бўлиши ёмон-да, лекин сир сақласа бўлади, бу гап хотиним билан ўртамизда қолади. Рад қилиб императордан балога қолмай яна... Дворянлик унвони бундан ҳам арзонга тушмаса керак? Катта сенаторнинг ҳолига вой! Император ҳазратлари мени кўкларга кўтарганини билган одамлар нима дер экан? Магистратни бутунлай қўлга оламан, мени ҳақорат қилганларга кунини кўрсатиб қўяман. Қани, бургомистр, ақлингни йиғиб ол! Омаднинг кузи кўр, у бир марта келади. Ушлаб қол! Бошқалар нима деб ўйлашса, ўйлашаверсин. Зодагон қайси йўл билан зодагон бўлганини пешонасига ёзиб қўйиптими? Хотиним қаршилиқ қилмасмикан? Саксонияликларга хос ноз-фироклари ҳам бор...

Шу пайт хонага аслзода жаноб билан эри нима ҳақда гаплашганларини билиш учун хотини кириб келди. У қувлик билан хотинига бир қараб қўйди-да, бироз хижолат бўлиб сўради:

– Агар шу бугуннинг ўзидаёқ сенга дворянлик унвонини олиб берсам, нима деган бўлардинг, эркам?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Хотин: Жоним, у ҳолда дворянлик унвонига эга бўлмаган магистрат аъзоларининг хотинлари ҳасаддан ёрилиб ўлган бўлишарди, катта сенаторнинг хотини эса ғазабдан йўтали тутиб, бўғилиб ўларди.

Эр: Ҳа, албатта, мағрур эри эса менга бўйсунушдан бошқа иложи қолмаган бўларди. Лекин, биласанми, мени ҳам дворян қилишинг мумкин.

Хотин: Жоним, қачондан бери хотинлар эрларини дворян қилиши одат бўлиб қолди?

Эр: Эркама, шунақа ишларни ким ҳам сўраб ўтирарди! Биласанми... Ҳалиги... Фақат сен кўркма... Лаънати Фауст сенга ошиқи беқарор бўлганмиш...

Хотин қизариб кетди, эр давом этди:

– Элчи у туфайли менга дворянликни бермоқчи. Фауст билан ёлғиз қолганинга дипломни у сенга беради. Мени тушундингми? Бунга нима дейсан?

Хотин: Секинроқ, секинроқ гапир, жонгинам. Бу таклифни император элчиси бошқа бир магистрат аъзосига айтса, имкониятни қўлдан беришимиз мумкин.

Эр: Сен ҳақсан, эркатойим. Бўлақол, тезроқ, бошқалар илиб кетмасин.

Шу орада зиёфат қатнашчилари боғ аро сайрга чиқишди. Бургомистр Фаустни кидириб топди-да, қулоғига шивирлаб, хурматли меҳмоннинг қўлидан дворянлик дипломини қабул қилиб олишни хотини шараф деб билганлигини шипшиди. – Хотини ўз хонасида уни кутиб ўтирганлигини, ҳеч кимга билдирмасдан яширин зиналардан уни кузатиб қўйиши мумкинлигини айтди. Бургомистр гап орасида Фаустни мақтаб, диплом учун миннатдорчилик билдирди.

У Фаустни зинагача кузатиб қўйди. Аёлнинг ётоқхонасига киргач, унинг бироз хижолат бўлаётганини кўриб, эхтирослари жўш урди. Эхтиросини қондириб бўлгач, у бургомистрни Муқаддас Рим Империясининг рицари даражасига кўтарди. Аёл етарли даражада кўнглини ололмадим, деган ҳаёлга бориб, соддалик билан бундан кейин ҳам шунга ўхшаш расмиятчилик бўладими, деб сўради.

Аёл яширинча дипломни эрига топширгач, иккаласи келишиб олиб, кечки овқат маҳали барчани лол қолдириш учун дипломни зарҳал қутига солиб, ёпиб қўйишмоқчи бўлишди. Ана ўшанда қутилмаган янгиликдан душманлари ҳасаддан қуйиб кетишса керак. Бургомистр бу ниятини Иблисга айтгани, у маъқуллади. Фауст эса Иблисга шивирлаб:

– Бу аблаҳни бошлаб бир адабини бериб қўй, ярамас бир парча қоғозга хотинини ҳам, магистратни ҳам сотди-я. Мени шунча вақт қийнаган магистрат (шаҳар ҳокимияти) мансабдорлари бўлган эшакларни ҳам бир тузла, – дея буйруқ берди.

4

Меҳмонлар кечки базм дастурхони атрофида майлардан ичиб, шод-хуррам ўтиришарди. Иблис анчадан бери барчани қизиқтириб қўйган зарҳал қутини очишни буюрди. Дипломни олгач, уни бургомистрга узатаркан:

– Мухтарам жаноблар! Мухтарам бургомистр! Ҳукмдорим бўлмиш император ҳазрати олийлари рухсати билан садоқатингиз ва юксак хизматларингиз эвазига сизга Муқаддас Рим Империяси рицари унвонини топшираётганимдан беҳад хурсандман. Бу билан сиз император хонадонига бўлган садоқатингизни янада мустаҳкамлаб, бурчингизни адо этасиз, деган умиддаман ва биринчи қадахни сизнинг соғлигингиз учун кўтаришни тақлиф қиламан, олижаноб рицарь!

Бу сўзлар ўтирганларга жуда қаттиқ таъсир қилиб, ҳаяжонга солди. Мастлар хушёр тортди, хушёрлар маст бўлди. Аёллар табриклаётганларида ғазабдан лаблари кўкариб кетди. Катта сенатор ўтирган жойида қотди, кимирлашга ҳоли қолмади, хотини эса қуруқ йўталдан нафаси бўғилди.

Бошқалари ичидан зил кетсаям билинтирмасдан, ўзларини кулгандек тишининг оқини кўрсатар ва барчаси “Офарин!” деган табриклар остида янги бўлган дворян соғлиги учун қадах кўтардилар. Табриклар босилмасдан бирданига зални енгил туман қоплади. Стол устидаги қадахлар ўз-ўзидан сакраб жаранглаб кетди. Қовурилган ғозлар, ўрдаклар, жўжалар, чўчка болалари, бузоқчалар, кўзичоқлар, хўкизлар худди жон киргандек, га-га, ку-ку, хур-хур, ба-ба, мў-мўлаб ҳаммаёкни шовқин-суронга тўлдирди, дастурхон устида сакраб, хонада уча бошлашди. Май куйилган идишларидан кўк аланга отилиб чиқди. Бургомистрнинг қалтираб турган кўлларидан диплом куйиб кул бўлди. Жиннилик қилаётган масхарабозларга ўхшаб барча ўтирганлар ўзгарди-қолди.

Эркагу аёл қайсидир хайвонни эслатувчи ниқобга ўралган бўлиб, шу хайвонга хос овоз чиқарарди. Бургомистрнинг боши кийик калласини эслатар, бошқалари кўй, эчки, товук, от, хўкиз каби ниқобига хос товушлар билан ҳаммаёкни қий-чув босди. Гўё ёввойилар концерти дейсиз. Фауст Иблиснинг ўйлаб топган томошасидан мамнун бўлди.

Фақат ёлғиз катта сенаторгина Панталоне ниқобига ўралиб кимираммай ўтирар, хотини эса куркага айланган бўлиб, йўталдан эзиларди. Фауст буларни мириқиб томоша қилгандан сўнг, Иблисга ишора қилди ва иккаласи деразадан учиб чиқиб кетишди. Кетар чоғи Левиафан хонани дўзах сассиғига тўлдириб кетишни ҳам унутмади.

Аста-секин сеҳр кучи камайиб, меҳмонлар ўзларига кела бошлади. Эртасига магистратнинг доно аъзолари кенгаш залига кирганларида, Фаустдан эсдалик сифатида қолган девордаги оловли ҳарфлар билан битилган “Библия”нинг ҳикматли сўзларига кўзлари тушди. Бу ёзувни темир тўсиқлар билан бекитишга мажбур бўлишди. Бундан буён фақат янги сайланган магистрат аъзоларигагина, давлат сирини фош қилмаслик шарти билан, улардан тилхат олгандан сўнггина бу ҳақда гапирадиган бўлишди. Германияда солнома деб аталмиш тарих саҳифаларида бу ҳақда бир оғиз ҳам ёзилмаган. Шундан кейин тарихга ишониб бўларканми?

Шунча воқеалардан кейин ҳам ютук бургомистрда кетди, чунки катта сенатор шол бўлиб қолгач, кенгашга умуман қатнамай қўйди.

Уқувчи эътиборига. Шаҳар Реформацияга қўшилгач, Иблис оловли ёзувни бутунлай ўчириб ташлади, изини ҳам қолдирмади. Шайтоннинг нима сабабдан шу ишларни қилганлиги ўша ёзувдан маълум эди. Бу шаҳарга келган қизиқувчан саёҳатчилар барча тарихий обидалар, ёдгорликлар ҳақида истаганча суриштираверишсин, аммо бу ҳақда асло оғиз очишмасин, деган мақсадда ушбу шарҳни қўшиб қўйдик.

5

Левиафан билан Фауст шаҳар деворлари устидан учиб ўтиб, кенг далада тўхташди. Иблис хизматкори бўлмиш бир шайтонни меҳмонхона ҳақини тўлаш ва Фаустнинг буюмларини олиб келиш учун жўнатди. Иблис Фаустдан ўзи кўрсатган маҳорати ҳақида фикрини сўради.

Фауст: Буёғи қизиқ бўлди-ку! Иблис ҳам мақтовни ёқдирадими? Шундай, шундай! Аммо яшириб ўтирмайман, ҳазилинг менга ёқди. Очиғини айтсам, бу одам арзимас, ўткинчи ташвиш рамзи бўлган шу бир парча қоғоз (унвон) учун хотинини сотди-я, ҳеч бунақа бўлишини ўйламагандим.

Иблис: Мен билан бирга бўлсанг хали кўп нарсаларга ўзинг гувоҳ бўласан. Серташвишлик инсонларнинг ҳаёт тарзи-ку, уни қанчалик безаб кўрсатма, барибир моҳияти ўзгармайди. Кўриниб турибди, шу пайтгача китоб ўқишдан бошқа ишинг бўлмаган, аравани қурук олиб қочгансан. Бу йўл билан одамларнинг дилидагини билиб бўлмайди. Шошмай тур, энди-энди кўзинг очилапти. Ватанингда бошқа қиладиган ишимиз қолмади. Ҳаётингиз роҳиблик, сафсатабозлик, ўзаро низолар, қўл остидагиларни кул қилиб сотиш, деҳқонларни шилишдан иборат, холос. Сенга дунёда

нималар бўлаётганини кўрсатаман: буюк мақсадлар учун буюк кучларга кенг эркинлик берилганига амин бўласан.

Фауст: Мен эса юртимни, агар шу мамлакат юрт дейишга арзиса, тарк этмасимиздан олдин инсоннинг ахлоқий қадриятларига ишонишга сени мажбур қиламан. Шу атрофда бир ҳазрат яшайди, уни эзгулик ва адолат тимсоли сифатида бутун Германия хурмат қилади. Унинг ҳузурига бориб кўрамиз.

– Розиман, – деди Иблис. – Бундай ажойиб инсон мениям қизиқтириб қўйди.

Фаустнинг буюмларини олиб келган шайтон дарҳол меҳмонхона топиб қўйиш учун Майнцга юборилди. Фауст яширин мулоҳазаларини (Иблис уларни аллақачон билиб олганди) амалга ошириш учун йўл-йўлакай тарки дунё қилган бир зоҳиднинг уйида тунаб кетмоқчи бўлди. Айтишларича, бу табаррук одамни кўплар яхши биларкан. Ярим тунда унинг кулбасини топиб, эшикни тақиллатишди. Эшикни дарвешнинг ўзи очди. Иблиснинг ҳашаматли кийимларини кийиб олган Фауст шундай табаррук зотни безовта қилганлари учун узр сўради. Овга чиққанлигини, лекин шерикларини йўқотиб қўйиб, хизматкори билан шу ерга келиб қолганлигини тушунтирди. Дарвеш “уф” тортиб қўйди-да, бошини қуйи солиб, жавоб берди:

– Ҳаётини ҳақ таолога бағишлаган одам ором нималигини билмайди. Менга халақит берганингиз йўқ, тонг отгунча тунаб қоламан десангиз бемалол жойлашаверинг. Нон, сув ва ётишга похолдан бошқа нарсам йўқ.

Фауст: Авлиё ота, ҳамма нарсамиз бор, фақат ичишга бир қултум сув берсангиз, бас.

Дарвеш кўзачани олиб булоққа кетди.

Фауст: Бу одамнинг дилиям, тилиям пок ва осойишта эканлигига ишонаман. У бахтли, чунки мен билан сени боғлаб турган нарсага у муҳтож эмас. Менга шундай туюлаяпти.

Иблис: Ҳа, фақат шундай туюлаяпти. Агар сенинг қалбинг уникага нисбатан соф олтиндек мусаффо эканлигини исботлаб берсам-чи?

Фауст: Иблис!

Иблис: Фауст, ҳамма сендан юз ўгирган, ташландик, қашшоқ бир одам эдинг. Юксак истеъдодингга қарамасдан сени қувғин қилишган, сендан нафратланишган. Шулардан қутулиш учун ўзингда куч топа билдинг, шу йўлда жонингни ҳам тикдинг. Шу йўлда бировнинг жонига қасд қилмадинг, лекин уни йўлдан оздирсам, шу авлиё деган одамнинг қотиллик ҳам қилади.

Фауст: Шайтоннинг маккорлиги маълум. Қўйиб берсам, макрингни ишга солиб бу тақводор одамни йўлдан урасан, дилига ёт бўлган нарсаларни солиб, гуноҳ ишларга йўллайсан.

Иблис: Сиздаги эзгулик, диёнат шунчалик омонатми, сағалгина нарсага чилпарчин бўлаверса? Эркин иродалимиз, деб ғурурланиб юрадиган, ҳар бир қилмишимиз дилимиздан, деб юрадиган сизлар эмасми? Қизиқтирадиган нарсани кўрмагунингизча, ҳаммангиз ҳам ўзингизни авлиё деб ҳисоблайсиз. Узимдан ортиқча нарсани кўшмайман, фақат қармоқ ташлаб дилида борини синаб кўраман. Сизлар лаззатпарастликка ўчсиз, дилингизга шайтон оралашининг кераги ҳам йўқ?

Фауст: Синовинг ўхшамаса-чи? Сенга жазо беришимни ўйламаяпсанми?

Иблис: У ҳолда инсон фазилатлари ҳақида олдимда кун бўйи мактаниб юришинг мумкин. Кўрамиз, йўлдан озмайдиган одам топилармикан?

Хужрада ноз-неъматлар ва живирлаб турган май қўйилган дастурхон пайдо бўлди.

Дарвеш кириб келди. Индамасдан Фауст олдига сувни қўйди-да, дастурхонга эътибор ҳам бермасдан бурчакка ўтиб ўтириб олди.

Фауст: Авлиё ота, дастурхон тузалди. Уялманг, истаган нарсадан олиб ўтиринг. Муқаддас софликдан жудо бўлишдан хавотирланманг, биз билан бирга танаввул қилинг. Истагингиз бор эканлигини кўзингиздан сезиб турибман. Пир – устозингиз шарафига шу қадахни кўтарайлик. Ким экан у?

Дарвеш: Каппадокиялик Мукаддас Георгий. Аждаҳони ўлдирган Георгий эмас...

Фауст: Ўшанинг шарафига оламиз!

Иблис: Шунақами, авлиё ота! Георгий Каппадокий! Ҳа, у ҳақиқий инсон эди! Агар у пирингиз бўлса, кам бўлмайсиз. У ҳақдаги ҳикояни яхши биламан, ибрат бўлсин учун бажонидил сўзлаб бераман. У Киликиядаги хароб бир кулбада дунёга келган. Ешлигидан бошлаб кўнглига келган ишни қилган: тилёғламалик, аблахлик ва қўшмачилик орқали аслзода, бой-бадавлат амалдорларнинг хонадонига йўл очган. Кўрсатган хизматлари эвазига Византия императорининг армиясига таъминотчи этиб тайинланган. Уялмай-нетмай ўғирлик қилаверган, охир-оқибатда дордан қочиб яшириниб юрган. Кейин у арийчилар мазҳабига¹ қўшилиб олган. Зеҳни ўткир бўлганидан тез орада илоҳиёт ва метафизиканинг чалкаш ва коронғу йўлларини билиб олган. Уша пайтлари арийчилар таълимоти ихлосмандларидан бўлган император Константин содиқ католик бўлмиш мукаддас Афанасийни Александриянинг епископлик тахтидан тушириб, Арийчилар синодининг қарори билан унинг ўрнига Георгий Каппадокийни тайинлаган. Шундай қилиб, сизнинг Георгийингиз ўзи истаган мухитга тушиб қолган. У хузур-ҳаловатда яшаб, эҳтиросларига истаганча эрк бериши мумкин эди. Аммо у адолатсизлик ва зулмни шу даражага етказдики, қавмлари умидсизликка тушиб, ғазаблари тошиб, охири уни ўлдиришди. Жасадини туяга ортиб, тантана билан Александрия кўчаларида олиб юришди. Кейинчалик уни Арийчи жафокаш деб эълон қилишди, энди эса сизга ҳомий бўлиб қолган.

Дарвеш: Ривоятларда бу ҳақда ҳеч нарса дейилмаган.

Фауст: Мен эса бунга ишонаман. Ривоят ҳақиқий бўлиши учун уни Иблис ёзиши керак.

Дарвеш тиз чўкиб олди.

Фауст: Ичкилик ичиш, яхши овқат тановул қилишни гуноҳ деб ҳисоблайсизми?

Дарвеш: Гуноҳ эмас, аммо йўлдан оздиради, гуноҳга етаклайди.

Иблис: Демак, сиз ҳам бир ожиз бандасиз, такдирингиздан норозисиз. Нафс балоси билан курашгандагина мукаддасликка етишиш мумкин.

Дарвеш: Сиз ҳақсиз, ҳаммаям авлиё бўлиб кетавермайди.

Фауст: Сиз бахтлимисиз, авлиё ота?

Дарвеш: Осойишталик менга бахт келтиради, виждоним софлиги эса, роҳат-фароғат.

Иблис: Осойишталикда ҳам гуноҳга ботирувчи, йўлдан оздирувчи ҳаваслар тўлиб ётипти. Егуликни қаердан оласиз?

Дарвеш: Тирикчилик учун зарур нарсаларни оз-оздан бўлсам деҳқонлар келтириб туришади.

Фауст: Урнига нима берасиз уларга?

Дарвеш: Уларни дуо қиламан.

Фауст: Дуоингиз уларга фойда келтиради деб ўйлайсизми?

Дарвеш: Мен умид қиламан, улар ишонади.

Иблис: Авлиё ота, сиз фирибгар экансиз.

Дарвеш: Гуноҳга ботган бу дунёда ҳақоратларга чидаш – такводорлар учун зарур бўлган синов.

Иблис: Нега кўзингизни олиб қочасиз? Нега қизариб кетдингиз? Тасаввур қилинг, мен одамларнинг юзига қараб, дилида нималар бўлаётганини билиш қобилиятига эгаман.

Дарвеш: Ўзингизга ёмон. Жамиятда ўзингизни ҳар доим ҳам яхши ҳис эта олмайсиз.

Иблис: Шунақами ҳали, шуниям биласизми?

У Фаустга бир қараб қўйди.

Дарвеш: Биз яшаётган дунё гуноҳга ботган, у аллақачон ҳалок бўлиши

¹ Арийчилар – Афанасийчиларга қарши руҳда, Исо-Масихни "Худо"нинг ўғли дейишни рад этар эдилар (тарж.).

керак эди, лекин минглаб одамлар чўлу биёбонларга чикиб кетиб, тоат-ибодат билан шуғулланиб, гуноҳлари учун Яратганнинг қасосига дучор бўлмасликнинг олдини олишмоқда.

Фауст: Оға, сиз ибодатингиз нарҳини жуда ошириб юбормадингизми, айтиб қўяй, тоат-ибодат меҳнат қилишдан кўра осонроқ.

Иблис: Оғзингиз четидаги бурмалар иккиюзламачи эканлигингизни шундоққина кўрсатиб турипти, кўзларингизни яширишингиз эса, тили бошқа, дили бошқа эканлигингизни тасдиқлайди.

Дарвеш нигоҳини кўкка қадаб, қўлларини қовуштириб ибодат қила бошлади.

– Мазахчига тақводорнинг жавоби шу, – деб қўйди.

Фауст: Етар энди! Келинг отахон, биз билан бирга тамадди қилинг.

Дарвеш сўздан қайтмади. Фауст Иблисга масхараомуз қараб қўйди, Иблис эса ундан ҳам ошириб юборди. Бирдан эшик очилиб кулбага ёш бир мусофир қиз ҳаллослаганча кириб келди. Кўркув ва хижолатдан бироз ўзига келгач, уни аллақандай рицарь таъқиб қилаётганлигини, ундан қочиб, зора художўй дарвеш ўз паноҳига олса деб, бу ерга кириб қолганлигини билдирди. Қизни яхши кутиб олишди. Қиз жуда гўзал бўлиб, ҳар қандай эракни маҳлиё қила олар, ҳатто авлиё Антонийнинг ҳам дилида шахвоний ниятлар пайдо қилиши мумкин эди. У тортинибгина Иблис ёнига ўтирди ва биргалашиб кечки таомни баҳам кўришди. Кўп ўтмай Иблис қизга тегажқлик қила бошлади, дарвеш бундан бироз хижолат тортди, кейин саросимага тушиб қолди. Қизнинг қўнғирокдек қора сочлари тушиб турган оппоқ ва бўлиқ сийнаси бир лаҳзага очилиб қолганди. Дарвешнинг кўзи тушиб, шахвоний нафси аланга олди, бу гуноҳ эканлигини ҳам унутди. Хижолат бўлган қиз жаҳл билан Иблиснинг қўлини итариб ташлади-да, паноҳ излагандек дарвешга отилди, у эса рад қила олмади.

Иблис билан Фауст ўзларини мастликка солиб, мудрагандек бўлишди. Уйқуга ётишдан олдин Иблис олтин тўла ҳамённи, ўзининг ва Фаустнинг кимматбаҳо узукларини қутичага солиб, Фаустга берди. Қилич ва ханжарларини стол устига қўйиб, похолга ағнашди-да, хуррак ота бошлашди.

Қиз аста столга яқинлашди-да, живирлаб турган майдан қадахга қуйди. Гул баргидек нозик, ақиқ лабларига теккизгач, қадахни дарвеш оғзига тутди. У эсанкираб қолди, нима қилаётганини ҳам билмасдан уни сипқорди, кейин иккинчиси, учинчисини ҳам. Қиз унга лаззатли таомлардан тутиб турар, дарвеш бўлса очқўзлик билан ютарди.

Кейин қиз дарвешнинг қўлидан олиб кулбадан олиб чиқди, кўз ёшларини оқизиб, шундай мўътабар зотни беихтиёр гуноҳга ботириб қўйганидан афсусланиб, кечирим сўради. У дард-алам билан йиғлар, ҳароратли кўллари билан дарвешнинг қўлларини сиқиб, тиз чўкканча кечиришни илтижо қиларди. Шу пайт шамол эсиб, кўкраклари ярим очилди, ой ёғдуси эса оппоқ баданини ёритди, жингалак сочларини шамол тебратди. Дарвеш ўзини тутиб туrolмади. Зўр эҳтирос билан қизнинг кўкракларига ёпишди, жиловланган табиий эҳтиёж ўз кучини кўрсатди. Лекин қиз усталлик билан унинг эҳтиросларини бошқариб турар, лаззат чўққисига етай деганда қулоғига шивирлаб, анави сурбетлардан ўч олиб, олтинларига эга бўлишса, умрбод у билан бирга бўлишликни, бой-бадавлат бўлиб ташвишсиз бахтли ҳаёт кечиришлари мумкинлигини айтди.

Дарвеш хушёр тортиб, бу билан нима демоқчи эканлигини, нима қилиши кераклигини сўради.

Қиз дарвешга бир-бирдан лаззатли бўсалар ҳадя қиларкан:

– Ханжарлар шундоққина стол устида турипти. Бирини сен ўлдирасан, иккинчисини – мен. Уларнинг кийимларини кийиб, олтинларини оласан. Кулбани ёқиб юборамиз-да, Францияга қочиб кетамиз, – деди шивирлаб.

Қотиллик ҳақидаги фикрдан дарвеш даҳшатга тушди, аммо шахват уни тарк этмаганди. У иккиланар, бир қарорга келолмасди. Қизнинг

гўзаллигидан завқланар, мафтун бўлиб, ихтиёри ўзидан кетганди. Ўзини хавфга дучор қилмасдан ҳам қизга, ҳам бойликка эга бўлиш мумкин, деган фикр ҳаёлидан ўтди. Парвардигорни ҳам, ичган қасамини ҳам унутди. Қиз уни яна хужрага судради. Ханжарлардан бирини кўлига олди, иккинчисини дарвешга тутқазди. Қиз Фаустга яқинлашиб энди кўлини кўтарганда, Иблисининг даҳшатли қаҳқаҳаси янгради, Фауст эса олдида тиз чўкканча ханжар кўтариб турган дарвешни кўрди.

Фауст: Лаънати! Тақводорлик никобини кийиб олиб, ўз меҳмонларини ўлдирмоқчи-я!

Дарвеш кўркувдан ерга йиқилди. Қиз кўринишидаги шайтон унинг олдида яна ўзининг дастлабки ҳолига қайтди-да, кўздан ғойиб бўлди.

Фауст Иблисга кулбани унинг иккиюзламачи эгаси билан бирга ёқиб юборишни буюрди. Хурсанд бўлган Иблис кулбани таг-туғи билан ёқиб юборди.

6

Эртасига эрталаб Фауст билан Иблис Майнцга кириб келдилар ва ўз уйи қаршисида тўхтадилар. Фаустнинг ёш хотини қувонч билан унинг бағрига отилди. Уни ўпиб, эркаларкан, бирдан йиғлаб юборди. Болалари эса қий-чув кўтариб, уни ўраб олишди, тиззаларини кучоқлаб, чўнтақларини титкилай бошлашди. Сочи оқарган отаси зўрға юриб келиб, маъюслик билан ўғлига қўл узатди. Фаустнинг кўнгли бузилди, кўз ёшларини тўхтата олмади ва ғазаб билан Иблисга қаради. Хотинидан нима сабабдан йиғлаётганлигини сўради, у эса ўпкаси тўлиб жавоб берди:

– Оч юрган болаларингга қара, чўнтақларингдан нон излашяпти. Уларнинг аҳволига кўз ёшисиз қараб бўларканми? Анчадан бери улар оч. Шунақа аянчли аҳволга тушиб қолдик. Дўстларингдан бирортасиям хабар олмай қўйди. Кўзимга фариштадек кўриндинг. Отанг билан ўзимиз учун эмас, сен учун қайғурдик. Қўрқинчли тушлар бизни ваҳимага солди. Кўзимни юмдим дегунча сени кўрардим, гўё қандайдир ёвуз кучлар сени биздан айириб, қаёқларгадир олиб кетганмиш, барча нарсалар мудҳиш, даҳшатли тус олгандек бўларди.

Фауст: Азизам, тушинг қисман тўғри. Мана бу рицарни кўриб қўй. Юртим қадрига етмаган хизматларим эвазига у мени мукофотламоқчи. Узоқ давом этадиган саёҳатда унга ҳамроҳ бўлишга ваъда бердим.

Ота: Уғлим, юртингни тарк этма, муқаддас битикларда буюрилганидек, ризкингни ҳалол меҳнат билан топ.

Фауст: Ҳаёт тажрибаларида синалганидек барча сендан юз ўгириб ташлаб кетишин, унутушин, сен эса очдан ўлавер! Шунақами?

Хотини олдингисидан ҳам баттар йиғлашга тушди, болалари эса “Нон, нон!” дея қичқиришарди. Фауст Иблисга ишора қилганди, у хизматқорларидан бирига топшириқ берди ва орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмай, хизматқор катта бир сандикни орқалаб кирди. Фауст сандикни очиб, бир халта тўла олтинни стол устига ташлади. Олтинни кўрган ғамгин чехралар ёришиб кетди. Фауст сандикдан бир-биридан чиройли кийим-кечак ва тилла тақинчоқларни олиб хотинига узатди. Аёлнинг кўз ёшларидан асар ҳам қолмади, чехрасини қувонч қоплади. Иблис жилмайиб қўйди, Фауст ўзига тўнғиллади:

– Эҳ, олтин сеҳри – беҳаловатлик манбаи! Кетишим ёлғондакам кўз ёшларига сабаб бўлишини энди тушундим... Хотин, кўриб қўй, саёҳатимнинг мевалари бу! Агар юртимда қолсам, барчамиз очдан ўламиз. Шунда яхши бўладими?

Хотинининг қулоғига гап кирмасди. Кўзгу олдида туриб олиб, гоҳ у кийимни, гоҳ бунисини ўлчаб кўрар, тақинчоқларни кўздан кечирарди. Кичкина қизчалари онасига таклид қилиб, четга олиб қўйилган кийимларни кийиб кўришарди. Бу орада хизматқор нонуштага зўр дастурхон

ясади, болалар қий-чув кўтариб дастурхонга отилишди. Хотин эса очликни ҳам унутганди.

Отаси Фаустга яқинлашиб, аста гап бошлади:

– Агар буларни ҳалол йўл билан топган бўлсанг, ўғлим, берганига хурсанд бўлиб Худога шукурлар айтамин. Мана бир неча кундирки, кечалари ухламасдан, ваҳимали, ёмон нарсалар кўзимга кўриниб, безовта қилади. Чеккан мусибатларимиз таъсирида бўлса керак, деган умиддаман.

Кекса отанинг бу гаплари Фауст қалбини тўлқинлантириб юборган бўлса-да, болалари хурсанд бўлиб, зўр иштаҳа билан овқатланаётганларини, айникса, катта ўғли унга меҳр билан боқиб турганини кўриб, қашшоқлик ўтмишда қолиб кетганлигидан хотиржам бўлди, келажакда роҳатда яшашнинг яширин истаги уни бироз тинчлантирди. Стол устида ётган олтинларга Иблис ёнидан яна қўшди, Фаустнинг хотинига бир шода қимматбаҳо маржон, болаларига совға улашди. Фауст тез орада бой-бадавлат бўлиб, соғ-саломат ҳолда, бахтли бўлиб қайтиб келишга ваъда берди.

7

Фауст ҳомийси Иблис билан бирга, бошига мушкул иш тушган дўстларидан бирини йўқлаб борди. Қайғусининг сабабини сўраганди, дўсти, шу бугун судда бир иш кўриб чиқилишини, гарчи ўзи ҳақ бўлса-да, иш унинг зарарига ҳал бўлишлигини афсусланиб гапириб берди.

– Азизим, Фауст, – қўшимча қилди дўсти, – мен энди кўчага чиқиб тиланчилик қилишим ёки Рейн дарёсининг энг чуқур жойига ўзимни отишим қолди, бошқа иложим йўқ.

Фауст: Қонун сиз томонда бўлса, нега энди ютқазинингиз керак экан?

Дўсти: Ҳамма гап рақибим судяга берган беш юз олтин тангада, менинг эса бунча пулим йўқ, демак ютқазаман.

Фауст: Бор-йўғи шуми? Судяга олиб боринг мени. Ёнимда дўстим ҳам бўлади, у бунақа ишларда бажонидил ёрдам беради.

Судя кеккайган, димоғдор одам экан, камбағалларга қарагиси ҳам келмасди. Судянинг олдига кириб келишганда, у ранжиганча Фаустнинг дўстига бақариб берди:

– Нега менга ёпишиб олдингиз? Биласиз-ку, кўз ёшингиз билан одил судловни сотиб ололмайсиз.

Фаустнинг дўсти хафа бўлганча бошини қуйи солди.

Фауст: Жаноб судя, сиз мутлақо ҳақсиз. Ёш кўзни ачитади, холос, фойдаси йўқ. Лекин дўстим ҳақ эканлигини биласиз-ку.

Судя: Ҳурматли Фауст, сизни ким эканлигингизни яхши биламан: сиз бор-будингиздан айрилган, тилини тия олмайдиган одамсиз. Одил судловнинг кўз ёши билан нима иши бор? Ҳақ-ҳуқуқ ва қонун турли тушунчага эга. Дўстингизнинг ҳақ-ҳуқуқи бўлиши мумкин, лекин бу қонун у томонда, дегани эмас-ку.

Фауст: Ҳақ-ҳуқуқ ва қонун, худди адолат ва судядек бир-бирига алоқаси йўқ демокчимисиз, шундайми?

Судя: Ҳурматли Фауст, сизга айтдим-ку ахир, сиз ҳақингизда...

Фауст: Балки, бир-биримизни тушунмагандирмиз. Занжини зўр бериб ювинтирганингиз билан у оқариб қолмайди, бекорга овора бўласиз.

Фауст эшикни очгач, Иблис кириб келди.

Фауст: Бу одам оғайним бўлади. Сизга керакли ҳужжатларни тақдим қилади, балки фикрингиз ўзгариб қолар.

Башанг кийинган Иблисни кўриб, судянинг чехраси ёришиб кетди ва уларни ўтиришга таклиф қилди.

Фауст: Биз тик туриб ҳам гаплашаверамиз.

Кейин Иблисга қараб:

– Топилган ҳужжатларни кўрсатиб қўй, – деди.

Иблис беш юзта тилла тангани санаб, тўхтади.

Судя: Хужжатингиз ёмон эмас, жаноблар. Лекин қарши томон худди шунақа хужжатни аллақачон тақдим қилган.

Фауст: Демак, далилларимизнинг салмоғини янада ошириш керак.

Иблис мингта тилла тангани санаб яна тўхтади.

Судя: Ҳа, бунақа ҳолат юзага келишини ўйламаган эдим. Бундай далилларни инкор қилиб бўлмайди.

У олтинларни олиб жавонга беркитиб қўйди.

Фауст: Ҳақ-ҳуқуқ билан қонун тил топишиб кетади, деган умиддаман.

Судя: Муҳтарам Фауст, келиштириб бўлмайдиган рақибларни яраштиришга устасиз.

Фауст судянинг қўполлигидан қолишмайдиган ярамаслигидан жаҳли чиққан Иблисга шипшиди:

– Бу аблахни адолатсизлик қилгани учун бошлаб адабини бер.

Шундан сўнг, дўстига миннатдорчилик билдиришга имкон ҳам бермасдан, қарзларидан қутулиш учун Иблис билан бирга йўлида давом этди. Эски кадрдон дўстлари билан учрашди, барчасига ҳовучлаб олтин улашди, ҳатто, оғир кунларда хабар олмаган дўстларини ҳам унутмади. Чегара билмас хотамтойлиги ва олийҳимматлигидан боши осмонга етди. Учраган одамларга сахийлик билан бойлик улашиб, орқа-олдига қарамай олтин сочаётган Фаустга қараб Иблис оқибатини кўз олдига келтираркан, хурсанд бўлди, чунки у нима бўлишини олдиндан биларди.

8

Улар меҳмонхонага қайтишди. Фауст хотинини ўйларкан, жаҳли чиқиб қовоғи уюлди. Олтин ва кўркам либосларни кўргач, эрини ҳам эсдан чиқарган хотинини кечира олмасди. (Шу пайтгача хотинини битмас-туганмас бойликка ҳам алишмайман, уни деб ҳар нарсадан воз кечишга тайёрман, деб ўйларди.) Ўзига яқин, деб ўйлаган одамнинг ўзини бундай тутиши, қалбида оғир таассурот қолдирди. Виждон азобиға қолган одамгина шундай ўйлаши ва хулоса чиқариши мумкин. Фаустни нималар қийноққа солаётганлигини Иблис дарҳол тушунди ва ўзига қўйиб берди. Бу довурак телба, ўзи ҳам билмаган ҳолда, кўрсатаётган ишлари охиروқибатда қандай кўргуликларга дучор қилишини, қайғу-алам, мусибатлар кечиршини олдиндан билган Иблис хурсанд бўлди.

Улар бир нечта аббат ва профессорлар билан бирга меҳмонхонада тушлик қилишди. Роҳиба Клара ҳақида баҳс кетганида Иблиснинг кайфияти кўтарилди. Бу воқеа ханузгача Майнцнинг ҳар бир хонадониди суҳбат мавзусига айланар, бир-бирига рақобатчи бўлган гуруҳлар ўртасида можаро чиқарар, баҳс асносида шундай фикрлар билдирилардики, уларни эшитган Фауст ўзининг ёмон кайфиятини ҳам унутди. Илоҳиёт илмининг олимларидан бири, бу борада, Иблис ҳазилни жуда ошириб юборганлиги, унинг таъсири остида Кларага кўринган туш ёмон оқибатлар келтириб чиқарганлигини айтганда Иблис қаҳқаҳа отиб қулиб юборди, Фаустнинг эса шаҳватпарастлик истаги жўш урди. Шу йўл билан унинг кашфиёти-ни менсимаган архиепископдан бошлаб ўч олишни ўйлади. Бу билан у шаҳардаги илоҳиётчилар билан сиёсатчилар ўртасидаги низони янада чигаллаштириб, алғов-далғов қилиб, ҳеч ким фаҳмлай олмайдиган даражага етказишни ҳам мўлжал қилди. Шу билан низо ҳал бўлиши мумкинлигини ҳам ўйлаб ўтирмади. Тушлиқдан сўнг у Иблисга топшириқ бериб, бу кечани у доминика роҳиби кийимидаги роҳиба Клара билан ўтказишни таъминлашни буюрди. Иблис, бу осон иш эканлигини, агар истаса, монастырнинг онахони ўзи хужрага кузатиб қўйиши мумкинлигини билдирди. Монастир бошлиғи художўй, одобли, каттиққўл аёл эканлигини билган Фауст қулиб қўяқолди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Иблис: Фауст, хотинингга саёхат ҳақида гапирганингга у айюҳаннос кўтарди. Олтинларни, чиройли кийимларни кўргач, уни ўчди-колди. Монастир бошлиғининг ўзи кўлингдан етаклаб Кларанинг хужрасига олиб боради деб айтдим. Мен бу ишни сеҳру жодусиз амалга ошираман. Бу қари алвастини қандай қилиб қармоққа илентирганимни ўзинг кўрасан. Икки художўй роҳиба киёфасида унинг олдига борамиз, юр. Германиядаги монастирларда мавжуд бўлган тартиб-қоидаларни, роҳиблар ва роҳибаларнинг фикрлаш тарзини жуда яхши биламан. Мен қора ҳамширалар монастири бошлиғи киёфасига кираман, сен эса унинг дугонаси – эгачи Агата бўласан.

Шу пайт Фаустнинг дўсти хурсанд бўлиб, оғзи қулоғида кириб келди ва суд ишни унинг фойдасига ҳал қилганлигини айтди. Уларга миннатдорчилик изҳор қилмоқчи эди, Фауст уни тўхтатиб:

– Миннатдорчиликнинг кераги йўқ. Мен кетгач, оиламдан хабар олиб турсангиз бўлди, – деди.

Унинг ишонувчанлигидан Иблис кулиб қўйди. Фауст унинг қулоғига шивирлади:

– Фурсат етди, судяни эсла!

9

Судя тушликдан сўнг Иблисдан олган минг тиллани хотинига кўрсатгиси келди. Жавонни очиб, даҳшатдан ўзини четга олди. Тилла тангалар каламуш ва сичқонларга айланиб, шиддат билан судяга ҳужум қилар, юзлари, кўлларига ёпишарди. Болалигидаёқ улардан кўрқиб қолган судя жонҳолатда ўзини эшикка урди, лекин улар изма-из қувиб борарди. Кўчада ҳам улардан қутула олмади, шунда далага қараб қочди, махлуқлар яна қувлашга тушди. Рейн дарёси оролчасида жойлашган божхона минорасигача қувлашди. Таъқибдан қутулдим, деб ўйлаган судя, сувдан сузиб ўтаётган каламуш ва сичқонларни кўриб, эсхонаси чиқиб кетди, чунки улар оддий жониворлар эмас, балки шайтоннинг сеҳр-жодуси билан яратилган махлуқлар бўлиб, сувдан кўркмасдилар. Дарёни кечиб ўтгач, улар судяга ёпишиб, тириклайин хомталаш қилди. Шундан бери бу минора Сичқонлар минораси деб аталади.

Кўрқиб кетган судянинг хотини воқеани оқизмай-томизмай танишларига сўзлаб берди. Шундан бери Майнц архиепископлигида на судя, на адвокатлардан бирортаси пора эвазига сотилмади. Иблис ўшанда яхшилаб ўйлаб кўрмаган экан, акс ҳолда судяга бошқача жазо ўйлаб топган бўлармиди.

*Рус тилидан
Маҳкам МАҲМУДОВ ва
Абдунаби АБДУЛҚОДИРОВлар
таржимаси*

(Давоми бор)

Парвин НУРАЛИЕВА

Бугунги Озарбайжон адабиётининг умидли ижодкорларидан. 1984 йили Боку шаҳрида туғилган. Унинг ilk насрий китоби “Қор ёғмоқда” номи остида Озарбайжон Ёзувчилари Уюшмаси томонидан чоп этилди. Асарлари бир қатор мукофотларга лойиқ топилган.

БАЛЕТ РАҚҚОСАСИ

Киноқисса

Роялдан таралаётган “Мовий Элегия”нинг маҳзун садоси кулоққа чалинмоқда. Экрани тобора оқариб борарди. Ётоқ. Икки кишилик кенг каравотда бир аёл уйку оғушида. Ёнгинасида беш-олти ёшлар чамаси қизалоқ ётибди. Кўзларини катта-катта очганча каравот устидаги эртакнамо манзарани томоша қилмоқда. Ранг-баранг соялар оппоқ чойшабу гўдакнинг жажжи юзида лип-лип ўйнаб турибди. Қизалоқ қикирлаб кулади, эртакнамо манзарани тутиб олишга интилади, аммо тутиб ололмайди.

Қизалоқнинг ёқимли табассуми тасвирларга қўшилиб, чойшаб устида жимир-жимир айланмоқда.

Девордаги гулкоғозлар қоп-қора тусда – юракни тилка-пора қилувчи тусда. Очик деразадан кираётган шабада дарпардаларни ҳилпиратади. Дераза ёнида осиглиқ катта сувратда ранго-ранг орзу шакллари бўртиб турибди.

Каравотдан нарироқда жавонча ва катта тошойна кўринади. Хонага кириб келаётган енгил шабададан ноқсимон сопол гулдондаги рўёбга чиқмаган умид ғунчалари секин-секин чайқалади. Гулдон ёнида мевали ликопча ва пичок. Хўл мевалардан бири тишланган (тиш изларидан гўдакничилиги аён), яна бири арчиб-тозаланган, дид билан кесиб, бўлакланган. Пўчоқлар атрофида майда чумолилар ғимирлаб юрибди.

Думалоқ ликопча жавонга жуда хил тушган. Ғижим ёпинчиқ унинг чиройи олдида кўзга унчалик ҳам ташланмаяпти. Ликопчадаги бўртма нақшлар юрак тубидаги яширин истақлар билан уйғунлашиб кетгандек.

Янграётган “Мовий Элегия” куйи энди тамом бошқа маъно англатар, мовий денгиз гирдобини эслатарди.

Каравот устида яна эртакнамо манзара намоён бўлди. Деразадан кираётган кўчанинг ёқимсиз шовқини хонадаги хаёлий манзарани тобора ютиб юбормоқда.

Иўғон, узлуксиз таралаётган куй бутун манзарани йўққа чиқарди-қўйди, хаёлий таассурот қизнинг тасаввуридагина қолди, холос. Аёл уйқудан уйғонди. Лекин кўзлари ғам учқунларидан ҳали буткул фориф бўлмаган, балки ҳеч уйқудан уйғонишни истамаётганди.

Бу дафъа аёлнинг кўзлари катталашиб, уларда икки табақали, баланд, ҳашамдор эшик акси кўринади. Камера сездирмайгина оҳиста очилган эшикка яқинлашиб, аёлнинг ўчиб бораётган уйқусига дахл қилади... Ана, олдимизда оқиштоб узун, кенг хона пайдо бўлади. Хона ўртасида тим қора роялдан бўлак ҳеч вақо йўқ. Фақат оппоқ хона, қоп-қора рояль ва нимпушти

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

бежирим кўйлақдаги нотаниш аёл. Жўшқин садо аёл ва роялни бир бутун қилиб юборган, иккиси бир-бирининг парчаси, бир-бирининг давомидек эди, гўё. Ҳазин мусиқа роялнинг олд томонига энгашиб олган, кўллари клавишлар устида енгил югураётган аёлда мужассам эди. Боядан бери янграётган куй денгиз рангли мусиқа эканлиги энди баралла намоён бўлди.

Рояль аёл билан баравар айланади. Теран, маънодор кўзларига қараб созанданинг бир оз аввал ётоқда ётган аёл эканлигини англаш қийин эмас. Оҳ, у рояль орқасида янаям жозибали! Елкаларига тушиб турган кўнғир жингалак сочлари аёлни бироз маъюс кўрсатса-да, гўзаллигига халал бермасди. Маъюс қиёфа мусиқа билан биргаликда ҳорғин, латиф туйғуларни эсга соларди. Оқ, қора ва қирмизи ранглир оҳанги завқ улашар, ранглир мусиқа маромига уйғун ўлароқ гоҳ маъюсланар, гоҳ ўйноқи тус оларди. Рангин манзаралар гоҳ катталашиб, гоҳ кичраярди.

Бирдан чойшабда узала ётган қиз экранда малак сиймосида пайдо бўлади. Балки у аллақачон ётоқдан залга ўтиб олгандир, балки оппоқ чойшабли қизни назардан қочиргандирмиз?

Қизалоқ мусиқа садолари остида ракс туша бошлади. Унинг ракси ой ва юлдузларни эслатарди. Мусиқа қизчанинг белидан юқори кўтариб, ҳаволатарди. Аёл ажойиб куй чалар, қизча эса моҳир балет раққосасидек енгил ракс тушарди. Аёлнинг юзида кўздан қочириб бўлмас бир ифода борки, бу ифода қизнинг ҳар бир ҳаракатида, чехрасида, кўз қарашларида акс этарди. Аёл қизни яхшироқ кўриш учун дам-бадам бошини юқорига кўтарар, бармоқларини роялдан бир муддат олиб қочишга уринар, аммо бунинг иложи йўқ, зеро қизнинг ракси унинг бармоқларига боғлиқ эди. Қизнинг мусиқага монанд ракс тушиши ҳамда шерикларининг бир-бирларини яхши тушунишлари унинг уринишлари самараси эканлигини билиш қийин эмасди. Ракс рояль жўрлигида давом этар, залда қизлар кушдек парвоз қилишар, кўлларини бошлари узра айлантиришарди.

Қиз онанинг орзулари билан бирга ўсди, зариф, нозик балет раққосаси бўлиб етишди. Унинг қўли катта қилиб кўрсатилади. Қиз вояга етгунча, йиллар аёлнинг сочларига оппоқ қор каби ўз изларини қолдириб улгурди, чехрасида роҳат, осудалик ифодаси зоҳир, бу ифода унинг чексиз мамнуниятидан ҳам дарак эди...

* * *

– Шакар чой ичаман.

Бола овозидан сесканиб кетган камера яна ётоқхонага қайтади. Ҳали уйқусираётган аёл бола учун келтирган чойни қаработ ёнидаги жавонча устига қўйди.

– Жонгинам менинг, чой ичадимми?

Аёлнинг овози жудаям ширали эди, худди пиёлага солиниб, қошиқ билан аралаштирилган ширин чойнинг ўзгинаси. Бола чойдан бир култум ичиб, кўзгу олдида мудроқликни енгиб, бедор бўлган онасининг ярим яланғоч баданига тикилди.

Она ёрқин рангли кўйлагини кийиб, ғаладонни очди, атирларига кўз солди, бирпас ўйланиб қолди-да, ниҳоят бирини олиб бўйин ва сийналарига сепди. Шодлик ифори бутун хонани тутди. Атир идишнинг қопқоғини ёпиб жойига қўйгач, хонани тартибга келтирди ва қизига қараб деди:

– Болажоним чойини нимага ичмаяпти?

– Жудаям ширин бўп кетибди. Томоғимни қичиштиряпти.

Аёл кулимсиради. Қиз онасининг илик табассумини чойга қўшиб, роҳат билан ичди.

* * *

Рақс мактаби даҳлизидида учта аёл турарди. Бири сарғимтил, иккинчиси

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

42

тўк қахва рангида кийиниб олган. Қирмизи рангли ҳарир кийим учинчисига шунчалик ёпишганки, қад-қомати шундоқ кўриниб турибди. Қўйлагининг икки юқори тугмаси очиқ бу аёл ёнидаги иккаласига қараганда анча гўзал ва жозибадорроқ эди.

Уларга яқинлашганда, қахва рангли кийимдаги аёлнинг овози эшитилди:

– Уят борми сенда? Бу кийим билан кўчада қандай юрасан? Бутун бада-нинг кўриниб ётибди. Ҳеч бўлмаса, тугмаларингни қадаб олсанг-чи.

Қирмизи кийимли аёл кулимсиради:

– Кўчада нега юролмас эканман? Машинада келиб, машинада кетсам. Жуда ошириб юбормадингизми? Бу ердагиларнинг ҳаммаси хотин-халаж бўлса.

– Худди эркаклар кўриб хижолат тортадигандек-а? Эй қиз, бунда бошқача чирой бор... – сариқ либослиси шундай дея шарақлаб кулиб юборди.

Аёлларнинг кулгиси деворларга урилиб, янаям жаранглаб кетарди.

Улардан сал нарида, дераза олдида турган уч ёш қиз нималарнидир пичирлашарди.

Қизлардан бири чўнтагидан бир ховуч писта олиб, дугоналарига бўлиб берди. Анча писта ерга тўкилиб кетди. Писта пўчоғу қанд қоғозларидан безор бўлган фаррош уларга қараб бақириб берди:

– Хой, инсоф бергурлар! Мактабни ахлатхонага айланторманг! Ана, бориб кўчада чақинг пистангизни!

Қизлар қўлларидаги писталарни тез чўнтақларига солиб, ерга тўқилганларини ҳам териб олдилар.

Ириқ планда қора рангли Бергхоф роялининг ёнида оқ кийимли аёл кўринади. Нозик қўллари ила уйғонишни сира истамаётган роялнинг қопқоғини аста очади. Аёл клавишларни бир сидра босиб чикқач, рояль инсофга келиб аёлнинг майин бармоқларига тобе бўлади. Бегона кўзлардан яширингандек, кўзгулар деворга тақаб қўйилган.

Рақс хонасининг эшиги очилди. Оқ балет кийимидаги қизчалар югуриб ичкарига кирдилар, бир-бирларига урилиб-сурилиб кўзгу қаршида тизилишдилар. Орқаларидан кўркам рақс муаллимаси кириб келди. Мусиқа ҳазин садо бериб турибди. Кўзгуларда оппоқ капалакларнинг қанот қоқишлари акс этмоқда. Майин, сокин мусиқа садолари остида оппоқ капалаклар залнинг ичида давра куришни бошладилар. Оппоқ капалаклар атрофини туман қоплади. Бу оқ туман ичида қора рояль яна ҳам фусункор кўринар, мусиқа чалиб ўтирган аёл оқ тишларини кўрсатиб кулимсираб ва худди рояль ҳам капалакларга қўшилиб айланмоқда эди.

Қизил жиға таққан, қизил пайпоқ кийган қизча роялнинг оёғини кучоқлаганча раққосаларни томоша қиларди. Туман ичидаги капалаклар рақси пайдо қилган эпкиндан қизча оҳиста-оҳиста акса урарди. У ора-сира рояль орқасида ўтирган онасига қараб-қараб қўяди. Эрталаб ётоқда кўзу киприкларига суртган ранглари онанинг қовоқларида ялтираб, кўзни қамаштирарди. Қиз тишларини кўрсатиб, оёқ-қўллари ҳавода муаллақ сузаётган балет раққосаларининг ҳаракатларини такрорлашга ошиқарди...

Икки соат ўтди. Уқувчилар ва рақс муаллимаси залдан чиқдилар. Рояль орқасидаги аёл Рахманинов хонасининг ёнидаги деразаларни очди, ичкарига Моцарт симфонияси қўйилиб кирди. Симфония ноталари роялнинг тишлари устидан отилиб чиқаётган нурга ўхшайди. Қирмизи жиғали қизча ўзини бояги капалакларга менгзаб, рояль атрофида қанот қоқарди. Аёлнинг кўзларидан севинч ёшлари томчиларди. Хаёлий томчилар Моцарт ноталари билан бирга ўйнар, хаёлидаги бу тасаввур қизчани пардек енгил қилар ва ўртада тинимсиз айланарди. Шу чоғ аёлнинг юзида кичик томчилар котиб қолди. Камера ойнасига сачраган томчилар узра зал эшиги ёнида тизилиб турган оналар кўринади. Аёл рояль орқасидан оёққа туриб, қизи билан эшик томон юради.

– Салом, муаллима.

– Салом. Яхшимисиз? Мошаллоҳ, бугун сизнинг қизларингиз

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

койилмақом машқ бажардилар. Одам бошқача завқ олди. Кўриб кўзинг тўймайди-я!

Волидалардан бири ҳамсухбатларига очик, кулиб турган чехраси билан сўз қотди:

– Сизнинг қизингизни севиб қолдик. Бу қизча онасидан раққоса бўлиб туғилганми, деймиз. Бизнинг қизларнинг ҳаракатларини шундай такрорладики... Буни тўппа-тўғри саҳнага олиб чиқасиз, шекилли. Онаси роялда чалганда, парвона каби айланишини кўринг...

Аёлнинг юзига қон югурди. Қизига боқди. Боласининг қизил жиғаси онасининг юзидаги қизилдан ранг олиб, янада порлаб кетди.

– Албатта! Менинг болам жуда истеъдодли. Ишонинг... Қачон катта бўларкин, деб ҳеч сабрим чидамаяпти! Хореограф, ҳали бола, шошилма, йиқилиб у ер-бу ери лат еса, кейин рақс тушолмайди, деб қўймаяпти. Ёши етгач, сизнинг қизингиз сафига қўшилади. Болажоним, албатта, балет раққосаси бўлади. Насиб қилса, кўрасиз.

Аёл гапини тугатиб, қизининг пайпоқларини тўғрилади. Ҳамма билан хайрлашгач, қизчанинг қўлидан тутиб, бино эшиги томон одимлади.

Оналарнинг бағоят қизиқиш билан боқишлари муаллима ва қизини хурсанд қилиб юборганди.

Камера хотинларнинг суҳбатларини тинглаш учун уларга яқинлашди.

– Фариштанинг ўзгинаси! Бу ерга гўё жаннатдан чиқиб келгандай!

– Шунинг айтиш, унга биргина қанот етишмаяпти, холос. Малак, малак....

– Онасининг ёлғиз овунчоғи. Эркаклар қаёққа қараяпти ўзи? Шундай соҳибжамол аёл ёлғиз бўлса-я...

– Менинг ўзидан сўраганим бор... Муаллима бошқа оила куришни истамас экан. Бутун ҳаётини қизига бағишлабди.

Камера хотинларнинг ғийбатидан ажралиб, улардан узоқлашди. Бўм-бўш зални танҳо рояль куйининг акс-садоси тўлдириб туради...

* * *

Тахта пиллапоярлар катталаштириб кўрсатилади. Зиналар кучли ҳаяжонга тушгандай силкиниб кўяди. Ҳовлида сукунат. Нотаниш бир киши ҳовлига кириб, зинадан кўтарилади. Йўқ, йўқ, у оёқ босиши билан зина ғичирлаб кетади.

– Тағин шу аҳвол! Ҳеч бир инсон тўғрилаб қўяй демайди! Овозидан кулоқ қоматга келади бунинг. Энди шу чиринган тахтада ўтирарканман-да!

Бироздан сўнг ҳовлига чўккан чуқур сукунат йирик планда кўринади. Жимжитлик ҳамма пучмоқларни қидириб топган. Бу тип-тиник бўшлиқ ичра “Диор” атрининг хушбўй хиди оҳиста кириб келади. Зиналар севишиб кетди, гўё. Ташқаридан кўнғироқдай жаранглаб қираётган қизчанинг овози сукунатни буткул парчалаб юборди, онасининг қўлидан отилиб чиқиб, осмонга сакрарди. Қизил жиғали қизчанинг кулгиси ҳовлидаги жимжитлик туманларини тарқатиб юборди, зинадан сакраб-сакраб юқори кўтарилди.

– Қизалоғим, ёлғизмисан?

– Йўқ, ойим биланман.

– Вой бунинг жиғаларидан!

– Ха-а-а... Пайпоғим билан бир хил рангда. Ойим олиб берганлар...

– Сенинг онанг “супер” она экан-да?

– Йўғ-эй... Ойим пианиночи...

– Ҳаҳ, сени, шайтон қиз!

Француз ифориға бурканган аёл эшикдан шошилиб кириб келди. Дарров зина тепасидаги қизини қидира бошлади.

– Сенга неччи марта айтганман, югуриб қочма, деб!

– Ойи, ахир бу ерда машина йўқ-ку...

Зиналар шу қадар ҳаяжонда эдики, тахталарнинг ғичирлашидан сукунат яна бир ортга чекинди. “Диор” ифори келиб турган қўллар сирпанчик

туткичларни тутиб юқорига кўтарилди. Таниш оёқлар остида тахта зиналар тош каби котиб қолди.

– Салом, кўшнижон! Сен чиққанда бу зиналар ҳам ғичирламай қолдимми? Ёки ҳавода учиб чиқяпсанми? Йўқса, ким оёғини қўйса, шундай овоз чиқарадики, уйқум ўчиб, жойимдан дик этиб туриб кетаман-а.

– Пашшадан фил ясаманг. Ҳа, энди эски зина бўлса... Айби йўқ. Ўзим уларни котириб қўяман, уйда болға ҳам, миҳ ҳам топилади.

Деразадан унга кўшниси қараб турарди. Дарахтлар сояси дераза ойнасида бир текис чайқалади. Кўшнисининг таажжубли овози янгради:

– Нималар деяпсан! Ҳовлида шунча эркак бўлиб, сенга қоптими зина тузатиш? Бу аҳмоқларнинг иккита миҳ олиб қоқиб қўйишга ақли етмайди!

– Улар ишли одамлар бўлса, бунга вақти бормиди? Ҳеч кимни овора қилма! Ўзимиз тузатамиз...

– Эҳ, кўшнижон! Мана шунақа ҳамма ишни ўз гарданзимизга оламиз-да, улар кейин бошимизга чиқишади.

Аёл жимгина юқори кўтарилиб, хонанинг эшигини очди. Қизи билан бирга ичкари кирди. Камера ҳовлига чўккан сукунатни кўрсатади.

* * *

Тун. Хона чироғи пардалар орасига чўккан ва пардалар оғирлигидан ҳилпирамасди. Роялдан чиқаётган нота товушлари деворларга урилиб, деразаларга ёпишарди. Аёл рояль чалмоқда. Шопен сонатаси аёлнинг бармоқлари орасидан сув каби сизиб, бўшлиққа томон оқиб кирмоқда. Ёш йигит диванда ўтирганча хонани тутиб кетган мусиқани тингларди. У кўзларида акс этган ишқ учкунларини яширган каби назарини бошқа ёққа олиб қочди. Бир муддат ялтиллаб турган пол устида у ёқдан-бу ёққа бориб келгач, чўнтагидан олов ёндиргични чиқарди, қутидан бир дона сигаретани лаблари орасига қистирди-да, ўт олдирди. Сигарета тутуни Шопен мусиқасига қўшилиб бутун хонага ёйилди. Боядан бери дилни тилка-пора қилган роялнинг овози тинди. Аёл йигитга яқинлашаркан, деди:

– Нақадар ёқимли ифор!

– Сендаги ифор каби!

– Ойнани бироз очиб юбор, тутун чиқиб кетсин – эрталаб болалар келишади.

– Яна болани бувисиникига жўнатдингми? Билмадим, нега уни мендан олиб қочасан? Эртами-кеч у барчасини тушунади.

– Йўқ. Ҳали эрта! Қўй, бироз катта бўлсин. Шусиз ҳам мендан тез-тез отасини сўрайди, мен эса зўрға гапни бошқа ёққа буриб юбораман.

Аёл рояль олдида озроқ тургач, кўринмас мусиқа садолари остида оёқларини таппиллатиб йигит томон келди. Оёқлари остидан мусиқа томчилари камера объективига сачраб, гўё хонадаги мусиқий эврилишдан дарак берарди. Камера диванда ўтирган силлиқ юз, шиша кўзларни катталаштириб кўрсатади. Роялнинг қопқоғи очилганча қолди. Аёл йигитнинг дудоғидан энгилгина бир-икки ўпич олди. Ёноғини унинг юзига аста теккизди. Бошини пастга энкайтириб, кўзларига тикилди. Йигитнинг кўзлари ковоқлари ичига чуқур ботганди.

– Мени севмайсан!

– Нега ундай деяпсан?

– Бўлмаса нега менга турмушга чиқмайсан?

– Биласан-ку ахир! Айтганман. Боламини деб... Ёт кишининг уйда бўлиши унга ёмон таъсир қилади. Кеча яқинда бир сантехникнинг уйга келганига қанча тўполон қилди. Қўй, вояга етсин, ўзининг бошига тушмагунича тушунмас.

– У эрга теккунича кутайми ҳали?

– Йўқ! Ҳеч бўлмаса, ақли кирсин, яхши-ёмонни тушунсин, хаётни билсин...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Ахир бунга йиллар керак! Сен бутун ёшлигингни унга қурбон қилмоқчимсан?

– Керак бўлса, бутун ҳаётимни... Ёши етиб қолди, келаси ҳафта мактаби-мизнинг рақс синфига ёзилади. У ҳаммадан яхши балет раққосаси бўлади, дунё сахналарини забт этади. Қизимнинг катта сахналарда олқишларга кўмилишини орзу қиламан.

– Биладан, у истеъдодли қиз. Орзуларинг ушалади. Истасанг, телевизорга чиқараман, ҳаммага танитаман. Аммо булар ёшлигингни қурбон қилишингга арзимайди.

– Арзийди...

Аёл дивандан туриб иш столининг устида турган ноутбукка яқинлашди. Ёқув тугмачасини босди. Ноутбук бир неча сония эснаб, кўзларини очди. Аёл видеофайллар ичидан бирини танлаб олдиёқ экранда қизи кўринди:

“Ассаломалейкум, хўяматли томосабинлай... Бугун мен ойим билан майтабга бойдим... У ейда қизлай кўпакан... Ойим менга қизил бант... Эээ... Йўқ, бошқатдан. Салом, азиз болалай. Мен ойимни жуда ясси кўяман. Улаям мени ясси кўядила. Катта бўсам балет йаққосаси бўламан. Ойим мени ҳаммадан ясси ўйнайсан дийдила...”

Қизнинг овози фониди онанинг порлоқ юзи кўринди.

– Бунақа истеъдодли болага одам умрини қурбон қилса ҳам ачинмас. Қара, қандай ширин?!

– Қачон ёзиб олгандинг?

– Ўзи камерага олган. Шунақа тасвирга олишлар унинг жону дили. Фурсат бўлди дегунча, югуриб ноутбукка ёпишади, шеърлар ўқийди, кўшик айтади... бунақа видеолардан кўпи йўқ бунда!

Иигит кулимсиради:

– Балки уни болалар кўрсатувларига олиб борармиз?

– Йўқ, керакмас. Унинг келажаги – балет.

* * *

Хореография залининг кўзгуси олдидан овоз эшитилди:

– Қизингизнинг пластикаси, тана тузилиши, қомаги бир-бирига тўғри келмайди. Хафа бўлманг-у, ундан балет раққосаси чиқмайди! Очигини айтсам, у машғулотларга келиши мумкиндир, аммо умурткасидаги муаммо кўнгилсизликларга олиб келиши тайин... Тинимсиз машғулот, тана ҳаракатлари мураккаблашиб боради... қизингиз лат еб қолиши мумкин. Ҳатто шикаст олиш таҳликаси ҳам йўқ эмас.

Кўзгуда боядан бери акс этиб турган табассум ғойиб бўлди.

– Бўлиши мумкин эмас! У кўзини очгандан бери шу муҳитда, мусиқа ичида катта бўлди. Бутун куни мен билан ўтади. Бу залнинг ҳавосини олди. Тушунмаяпман, нималар деяпсиз ўзи?

– Ахир, опажон, сизни ёлғончи умидларга рўпара қилолмайман! Истасангиз, машғулотларга қатнаб турсин. Аммо унинг қомаги рақсга тўғри келмайди. Параметрлар уйғун келмаган. Ишонмасангиз, текширтиринг! Бироз муддатдан сўнг натижасини ўзингиз кўрасиз. Энг муҳими, қизнинг соғлиғи борасида таваккал қилиб бўлмайди. Сизга унинг бахтли аёл бўлиши муҳимми ёки балет раққосаси?

Хореографнинг сўзи ҳукмдай янгради. Ҳар бир сўзи худди ўқдек санчиларди. Бу “ўқлар” уни рақс хонасининг эшиги томон кузатиб қўйди. Эшик олдида тўпланиб турган хотинлар аёлни юпата бошлашди:

– Муаллим, ўзингизга олманг! Раққоса бўлмаса, бошқа касблар ҳам кўп-ку...

– Бу бўлмаса, бошқаси! Қизингиз – ақлли. Қайси касбнинг этагидан тутмасин, эплаб кетади.

– Тавба, мен ҳеч қизимнинг раққосалик қилишини истамайман, бу ердан чиқариб олсам дейман. Боламнинг бутун вақти ойна қаршисида ўтади.

Болалиги қаёқда қолди?

– Шу иш пешонасида бор экан. Энди шугинани деб ўзингни қийнайсанми? Буни қисмат демишлар...

Хотинларнинг бир-бирлари сўзларини маъқуллаб, тинимсиз чуғурлашлари орасида аёлнинг ич-ичидан ғазаб ва алам тўла эътирози отилиб чиқди:

– У балет раққосаси бўлиши шарт!..

Қаҳр ва ғазаб аёлни вулкондек кўпиртириб юборди, у жон-жаҳди билан зиналардан пастга, даҳлизга тушди, чиқиш эшигидан, қоровул олдидан ўқдай ўтиб, кўчага отилди.

– Қизини ташлаб қаерга кетди? Юраги вайрон бўлди... Қара, ёшгина қизи ҳам онасининг ортидан қақшаб қолди!

– Йиғлама болажон, йиғлама! Югур, онангга етиб ол!

Камера кўрганларини ҳайрат билан муҳокама қилаётган хотинлардан узоқлашиб қизчани излайди. Қизча кўнглию кўзи ёшли онасининг ортидан югуриб кетмоқда.

* * *

Аёл кўчадаги дарахтлар, чироқли устунлар ёнидан тўхтамай ўтиб борар, ҳар тараф кўзига қоп-қора кўринар, ғам ва ҳасратини тобора оширарди. Эски уйлар олдида изғиб юрган қоп-қора мушуклар уни кўриши ҳамон хуркиб кетишди, туқларини хурпайтириб, тум-тарақай қочишди...

Камера йиғидан кўзлари қизариб кетган қизалоқни кўрсатади. Айби нима эканлигини билолмаган қизча онасининг муздай қўлларидан тутади, она кўлини тортиб олади-да, қизчанинг жажжи қўллари ҳавода қолиб кетади. Машиналарнинг овозлари тошдек қотиб қолган аёлга урилиб, баайни муз парчасидек ерга тўкилиб тушади.

– Эй хотин, йўлдан ўтишда боланинг қўлидан ушлаб олсанг-чи!

– Карми нима бало?

– Боласини машина уриб кетсаям, парвойи фалак!

Аёл на ҳайдовчиларнинг бақир-қақирларига, на қизининг йиғисига эътибор бермай, йўлида давом этди...

“Шанел” ағри ховлини тутиб кетди. Аёл атрофни бир кур кўздан кечирди... Хона эшигини тегиб очди-да, ичкарига ўзини отди. Уйку оғушидаги сукунат ваҳимага ўрнини бўшатиб берди. Еғоч зинанинг ғичирлаши ҳаммаёқда аксадо берарди...

– Яна кимдир зинадан чиқдимми? Э-э-э... Сенмисан, кўшни? Сен келгандагина шунақа ширин ислар таралади...

Аёлнинг авзойини кўриб, кўшни тилини тишлади. Бошини чайқаганча, ойнасини ёпди. Аёл орқасида йиғлаб келаётган қизига эътибор бермай, эшикни тарсиллатиб ёпди. Қизча эшикка яқинлашди-ю, ичкарига киришга юраги бетламади. Ҳовлида ўтириб, хўнграб-хўнграб йиғларди. Осмондаги қора булут ховлига кўланка солди.

– Бу бечора мурғакнинг айби нима? – кўшни аёл қизчанинг елкасидан тутди.

Ёмғир томчилай бошлади.

* * *

Қиз кўзини очганда девордаги соат тўққизга бонг урганди. Куёшнинг заррин нурлари баданини китиклади, кўзлари ёруғдан камашиб очилгиси келмасди. Шошилмайгина, эринчоқлик билан ётоғидан турди ва онасининг хонасига борди. Онаси катта каравотда кўзларини очганча чўзилиб ётарди. Ҳуши ўзида эмас, мурдадек донг қотиб қолган, чалкаш хаёллар ичида сузиб юрарди. Қиз онасига яқинлашади:

– Ойи, чой ичаман.

–

– Қорним очди...

–

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

- Совкотяпман...
- Жим бўл! Шунчалигам кўпчиб ухлайдими? Очингдан ўляпсанми? Яна қанча тик турмоқчисан?
- ...Деворда осифлик соат миллари ўн иккига қараб кетмоқда эди. Қизча чойнакнинг тагини ёқишга уринди. Гугурт билан қўлини куйдириб олди-ю, йиғлаганча онасининг олдига чопди...
- Ойи, қўлимни куйдириб олдим. Ах, ачишиб кетяпти... қаранг, қизариб кетди...
-
- Ойи, эшитяпсизми?
- Бор, чиқ хонамдан! Музлатгичдан нима топсанг, е. Қўлинг ҳам ёниб, куйиб кетмас.
- Аёлнинг маъносиз қарашлари катталаштириб кўрсатилади. Ҳайрон қизча ётоқнинг бир бурчагида онасини томоша қилди, кейин ўзи каби “болача”сини судрай-судрай хонадан чиқиб кетди.
- Қиз нима қиларини билмай кўшненинг эшигини тақиллатди. Қаршисида куйиб турган кекса кампир кўринади.
- Вой шириним, сенмисан? Нима керак экан сенга?
- Чой ичаман...
- Кўшненинг табассуми ўрнини таажжуб эгаллади. Кўзлари киртайиб, атрофга олазарак бокди.
- Чой? Онанг уйдамасми?
- Уйда ётибди, турмаяпти.
- Вой ўлмасам, касалми?
- Билмадим.
- Боланинг кўзлари ёшга тўлди. Кўшни кампир қизнинг қўлидан тутиб, зинадан уйига томон кўтарилди.
- Ҳой кўшни, боланг келиб чой сўради, хайрон бўлдим. Тобинг қочдимми? Балки табиб чақирармиз?
- Ҳали мени касалга чиқардиларингми? Нега боламга чой бермас эканман? Ўзим бераман. Бошингдан ордона қолсин чойларинг!
- Кўшненинг дудоклари титраб, тили айланмай қолди:
- Худо ҳақи, гапингни тушунмадим. Бола айтди, мен шунга...
- Сен соғ бўлсанг, боланинг гапига кириб... Чик бу ердан! Ҳозирок йўқол кўзимдан!
- Ётоқни ваҳима босди. Кўшненинг қўрқувдан авзойи ўзгариб, эшик томон югурди.
- Аёл қизининг қўлидан ушлаб, ошхонага олиб келди. Стол орқасида турганча қизга ўшқирди:
- Сен қизга яхши тарбия бермабман, ўзи. Қўлингдан бир иш келмайди-я!
- Чойнак ичига бир сиким курук чой солиб дамлади-да, қизга тутқизди. Музлатгичдан балиқ олиб, қовурди ва боланинг олдига тақ этиб кўйди-да, яна ётоғига кириб кетди.
- Қизчанинг кўз ёшлари пишган балиқ устига бир-бир оқиб тушди. Илик ва шўр сув балиқларнинг умрини узайтиради, деб эшитгани бор эди қизнинг...
- Камера ошхона деворига суянган қизни оларди. Хона куюк ҳидига тўла. Қизча камерада ўзининг ёшли юзини кўриб, хўнграшга тушди.
- Камера боланинг кўз ёшларидан айрилиб, айвонга чиқди. Ташқаридаги манзара ичкаридан-да даҳшатли. Аёл боланинг ўйинчоқларини бир уюм қилиб олиб, кўлига тушганини қайчи билан қирқиб-қирқиб ташламоқда эди. Ўйинчоқларининг ох-воҳи шаҳарни бошига кўтаргудек. Ўз қалбларида уввос солаётган ўйинчоқларнинг нима деганларини ҳеч ким англамади. Ўйинчоқларни ташқарига отиб ҳуморидан чиқаётган она учун бу байрам бўлса, бола ҳасрат ичида эди. Камера айвонда узук-юлук ўйинчоқларни суратга оларкан, қизнинг улар билан севина-севина ўйнаган дамлари ёдига тушди. Бу орада маҳалла хотинларининг суҳбати ҳам камера қулоқларидан нари қочмаганди.
- Эҳ, бошига бир кулфат тушган-ов... Яқинда ишдан бўшатишганмиш...

– Йўғ-ей... Бу пул дардимас. Балки ёнига келган ҳалиги йигит...
 – Сизнинг ишингиз нима? Худо билади барини! Боя ёнига киргандим, қувиб солди, яшшамагур!
 – Узи сақласин, сақласин...
 Айвонда чордона қуриб ўтирган аёл яқиндан кўринди. У атайлаб ёки билмасдан қайчи билан терисини шилди, қонади, кейин қони билан кўғирчоқларнинг дудоқларини бўяди... Кўчага юзланиб кичқирди:
 – Менинг болам, албатта, раққоса бўлади, балет раққосаси! Дунёдаги энг машҳур раққоса бўлади. Эшитдингизми? Кўрасизлар ҳали...

* * *

Муסיқа мактабининг зали. Аёл пианино чалмоқда. Қизлар рақс тушмоқда, рақс муаллимаси ўртада кезиб юриб, ҳаракат қоидаларини ўргатмоқда. Пианиночи хонимнинг кўзлари яқиндан кўринади, кўзлари кип-қизил қонга тўлган, шунақанг шиддат билан чалмоқдаки, раққосалар муסיқа маромига улгура олишмаяпти. Рақс муаллимаси унга яқинлашиб, қулоғига нимадир деб шивирлади. Аёлнинг қулоқлари ҳеч нимани эшитмас, унинг бармоқлари клавишлар устида тобора тезроқ югурар, муסיқа тобора тажовузқорона тус оларди. Кўзлар яна катталаштириб кўрсатилади. Уқувчилар кўрқувдан тош қотиб қолдилар. Ваҳимали муסיқа уларнинг устига ёпирилиб келиб, гўё оёқ-кўллари тишлаб узиб олаётгандек эди... кичқириб залдан ташқарига чиқиб кетишди... Рақс муаллимаси ўзини қанчалик босишга уринмасин, бўйсунмас бармоқлар пианино клавишларини суғуриб олиб, улоқтириб ташлаётгандек товуш чиқарди. Товушлар девордаги кўзгуларга урилиб, муз парчаларидек ерга тўкилиб тушмоқда эди. Залда ёлғиз тажовузқор пианиночи ва унинг тажовузқор муסיқасигина қолганди.

Кўз ўнгига бўлиб ўтган манзара оналарни ҳайратга солиб қўйганди.

Залдан чиқаётган муסיқа остида уларнинг қисқа-қисқа суҳбатлари қулоққа чалинади:

– Бунга нима бўлибди ўзи?
 – Директорга хабар бериш керак. Асаблари жойида эмас бунинг... Болаларнинг юраги ёрилаёзди...
 – Инсоф берсин, ишқилиб...
 – Ҳуши бошидан учибди, шекилли...
 – Ичига шайтон кириб олган кўринади...
 – Узининг қизини ҳам рақсга йўлатмай қўйибди...

* * *

Тун. Ётоқхона. Қиз ширин уйқуда. Она лампани ёқди, қизининг устидаги чойшабни секин очиб, унинг оёқларига, қомаига разм солди. Қулоғи остида эса хореографнинг сўзлари акс-садо берарди:

– Қизингизнинг пластикаси йўқ, оёқларини ишлата олмайди, тўпиклари бўртиб чиққан... Умуртқа поғонаси ҳам мураккаб ҳаракатларга дош бермайди...

Аёл ғайриихтиёрий равишда қизининг оёқларини силади, сўнгра ёқимли ҳислар хиралашиб, ноумидлик, ожизлик туйғулари лоп этиб юзига урилди-ю, ёпинчикни қизнинг бошига отиб, ётоқдан чикди.

Столнинг устида экрани ёниқ қўл телефонини кўриб, хатни ўқишга тушди: “Азизим қалай менинг? Соғ-саломатми?” Шу заҳоти жавоб ёзди: “Тез этиб кел!”.

* * *

Ётоқ тамаки тумани ичида қолди. Креслода ўтирган аёлнинг оёқлари совуқдан эмас, безовталикдан қалтирарди.

Йигит тамаки куқунини қулдонга қоқаркан, аёлга юзланди:

– Нечук мени қизинг уйдалигида йўқлаб қопсан? Ҳамиша уни бувисини-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

кига жўнагиб юборардинг-ку...

– Уни бўлажак отаси билан таништириш фурсати келди.

– Тушунмадим, сенга нима бўлди ўзи? Ғалати қилиқларинг билан мени ҳайратда қолдирыпсан. Худди бошқа бировга йўлиққандек-а?...

– Тасаллилларингга зор эмасман. Ёкмаса – ана катта кўча.

– Жиннилик қилма! Мен ҳеч қачон сендан айрилишни хаёлимга келтирмаганман. Сендан айрилиб эсимни ебманми? Тушун, ахир, нахот шу инжиқликларингга тоқат қилиб бўлса? Невропатолог дўстим бор, балки унинг ёнига бориб маслаҳатлашармиз, бир сидра муолажа олардинг, нима дейсан?

Аёл ўрнидан дик этиб турди-да, қўлига тамаки қутисини олди. Катталаштириб кўрсатилганда унинг қўллари товук терисидек жунжикиб кетгани билинади. Иигитнинг кўзларида эътироз акси бор.

– Чекма! Бу барибир сенга ёрдам бермайди. Менгаям ўкрайма! Никотин мени адои тамом қилганини ўзим ҳам яхши биламан. Тўғри, оз-моз ичингни ёндиради, кейин эса...

– Кўркма! Бу шунчаки... дилнинг чигилини ёзиш учун-да... Тамакини деб гўзаллигимни гаровга кўйиб ўлибманми? Ортиқча ғалва... дарвоқе, невропатолог дўстинг қизимни балет раққосаси қила олармикин-а?

– Яна бошладингми? Чиндан ҳам ақлдан озибсан!

Аёл оғзи тўла қора тутунни ташқарига ҳайдаркан, оппоқ шифтга қарайди. У ерда қора ҳарфлар билан ҳикматли сўзлар битилгандек манзара пайдо бўлади.

– Сен буни тушунмайсан. Чунки мени тушунмайсан. Ҳеч нимадан хабаринг йўқ. Мени эса ақлдан озганга чиқарасан...

– Азизам, ишон, оғзингдан чиққанини муҳайё қиламан. Тушунаман сени. Балки ёрдамим тегар ҳам. Йўқса, йўқса муаммонг мени-да адо қилади-ку? Мен нима бўлганини борича билишни истайман. Охирги пайтларда ўзинг билан ўзинг ўралашиб қолгансан...

Иигитнинг ширин сўзлари аёлни ҳовуридан туширди. Тамакини худди ичидаги оловни бостиргандай, қулдонга босиб сўндирди.

– Сенга айтсам, болалигимда уйимиз ёнида бир рус оиласи яшарди. Қизи ҳар куни рақс тўғарагига қатнар, унинг рақсларини кўриб, балет рақсига қизиқишим ортарди. Бироқ, менинг отам диндор, ҳудожўй одам эди. Мени бундай рақсларнинг яқинига ҳам йўлатмасди. Ярим очик кийимлар, ўғил болалар билан бирга рақс тушишимга-ку чидай олмасди... узоқ йиғи-сиғиларимдан сўнг пианино дарсларига қатнашимга рози бўлдилар. Бироқ уйда ёлғиз қолганимда, ўзим дераза пардадан тикиб олган балет кўйлагини кийиб кўзгу олдидан бери келмасдим. Мусиқа мактабини битиргач, рақс мактабида саҳна режиссёри бўлиб ишладим. Отамнинг таниш-билишлари соясида кун кўришни истамадим. Уша пайтлардан балет тўғарагига қатновчи жажжи қизалоқларни кўриб, қизим бўлса, бутун олам қарши чиқмасин – уни, албатта, балет раққосаси қиламан, деб орзулардим. Бутун кучим, умримни шу қизимнинг машҳур раққоса бўлишига сарфлаб, унинг дунё саҳналарига чиқиши, минглаб, миллионлаб мухлисларнинг олқишлари ёмғири уни шаллаббо қилмоғи учун жонимни бериб бўлса ҳам ҳаракат қиламан, дердим. Шу армонимнинг ушалишини чин дилдан истардим. Менинг ёшлигим, гўзаллигим, орзуйим қизимда қайта яшасин! Шу кунгача мана шундай орзулар билан яшадим, қийинчиликларга чидадим...

Аёл тўлиб-гошиб сўзлар, гоҳ титроқ дудоқлари, гоҳ ҳавода турли шакл чизаётган қўллари унинг ўтмишидан сўзларди. Иигит уни жимгина, бироз ҳадик билан тингларди. Аёл сўзида давом этди:

– Ҳа, майли, мени телбага йўйиша қолсин. Аммо менинг бутун дунём, орзуларим чиппакка чиқди, шунга тушунаяпсанми? Нега дарсим бўлмаса ҳам, хомиладор бўлсам ҳам мактабга бораверардим? Шерикларимнинг ўрнига ҳам нега ишлайверардим? Кўзимни рақс тушаётган қизлардан бир дақиқа бўлсин узмасдим, нега? Барчаси – шу болам учун! У ҳатто қорнимдалигиданоқ шу муҳитни ҳис қилсин, дердим. Чайковскийнинг “Ухлаётган гўзал” куйини чаларканман, юрагим остида қизимнинг жажжи юракчаси рақс тушарди...

У пайтларда қизимнинг рақсга ноқобил бўлиши етти ухлаб тушимга кирмаган эди. Отаси бизни ташлаб кетганида ҳам шунчалик куюнмагандим. Тушундимки...

Йигит тинчлантириш учун аёлга яқинлашди, кучмоқчи бўлди. Аёлнинг қайноқ нафаси юзига урилди. Қизча уйқудан туриб, онасининг хонасига кирди-ю, нотаниш одамнинг онасини кучоқлаб турганини кўриб қичқирди:

– Қўйвор ойимни!

Йигит нари кетди. Бир сўз дейишга ҳам жазм қилолмади.

Она мулойимлик билан қизига йигитни таништирди:

– Қара, бу сенинг бўлажак отанг. Сенга ёқдими? Ҳақиқий отанг эмас, бошқаси. Ҳақиқий отанг, Худо билади, қаёқларда санғиб юрганийкин? Бу бошқа киши. У энди биз билан бирга яшайди. Ҳеч нимадан қўрқма, олдинги ҳавотирли кунларимиз ўтиб кетди. Тушундингми? Ҳар куни уйда нима бўлса, етти маҳалла хабар топарди. Узингни ёмон ҳис қилсанг, касал бўп қолсанг, отанг сени даволайди, бошқалардан ҳимоя қилади. Угай оталар шунақа болаларини яхши кўради.

Хонани ёнаётган резина ҳиди тутди. Қизча аёлнинг кучоғига кўмилиб хўнг-хўнг йиғларди. Оталикка номзод йигитнинг асаби таранглашди:

– Бўлди, бас қил! Бекорчи гапларни гапирма!

– У энди ёш боламас. Ҳаммасини билсин!

Аёл кутилмаганда йигитнинг бўйнига осилиб, юзини ўпичга тўлдириб юборди. Йигит зулук каби ёпишган аёлни ўзидан нари итариб, орқа ўгирди. Аёл баттар қизишиб, йигитга бор бўйи билан ташланди, юз-кўзини тирнай бошлади.

Йигит унинг ҳамласидан кутулиб, дахлиз томон юрди-да, эшикни тарсиллатиб ёпди. Аёл хали ҳам асабий қичқирар, ўзини ҳар томонга отмоқда эди. Йигит деразадан ичкари қаради-ю, деворда осиглиқ, шу пайтгача назари тушмаган Иероним Босхэнинг “Жаҳаннам малаги” расмини кўрди. Суратдаги аёл қиёфаси худди жазавадаги аёлнинг ўзгинасидек намоён бўлди.

* * *

Саҳар. Энли каравот катталаштириб кўрсатилади. Аёл қизининг оёқларини кучганча, иккиси чўзилиб ётибди.

Меҳмонхонадан ўт ёққичнинг овози эшитилди. Йигит ноутбук қаршисида ўтириб сигарет билан дардлашарди. Изтироб ўти юрагини ёндирганидан кулдоннинг тўлиб кетганини ҳам сезмабди. Ноутбукда қизча тасвирга олган видеолардан бирини кўришга ошиқди: “Салом, азиз болалар. Ойим ҳозир ухлаяптилар. Уларни уйғотолмайман. Қўрқаман. Муаллим менинг рақс тушолмаслигимни ойимга айтди. Бу гапни эшитиб, ойим бетоб бўлиб қолдилар. Мени ортиқ яхши кўрмайдилар. Уйинчоқларимни ҳам... Қўғирчоқларимни ҳам синдириб ташладилар. Кеча ойим ишдаликларида мен оч қолдим, Саида хола менга ширин қулча бердилар. Энди... ойимни чақирганиям кўрқаман...” “Қизалоқ анча улғайиб қолибди”, ўйлади ўзича.

Йигитнинг титроқ қўллари кўринади. Бошини чангаллаган бола каби йиғлашга тушди. Йиғи томоғига тикилди. Йиғи унинг болаларча овозини босиб кетди. Деразадан ичкари тушган қуёш шуълалари ёноғидаги ёш томчиларини жилолантирди, бошини кўтарди.

Бола бир оздан сўнг, уйқудан туриб меҳмонхонага келди.

– Қизим, уйғондингми?

– Сиз кимсиз?

– Мен ойингнинг дўстиман. Унинг кечаги гапларига хафа бўлма. Биласан-ку, ойинг бетоб бўлиб қолганди.

– Нима?

– Сен олган видеоларни кўрдим. Камера қаршисида ўзингни жуда яхши тутибсан. Истасанг, сени телевизорга чиқараман. Болалар кўрсатувида бошловчи бўласанми?

– Ҳа, бўламан... қўшиқ айтишни ҳам биламан.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

- Қўшиқ айтасанми?
- Албатта-да!
- Қани унда кетдик!

Камера қизнинг севинчига қўшилиб, бир маромда тебранади. Йигит сигаретани тутатиб кулимсиради.

- Тез бўл, энг чиройли қўйлагингни кийиб чиқ! Телевидениега борамиз!

Қиз ўзининг ётоғига учиб кирди-да, деворга ёпиштириб қўйилган кийим жавонини очиб, кийимларини бир-бир кўздан кечира бошлади. Шоша-пиша танланган кийимларнинг ярми ерга тушиб, ярми илгакка ярим осилиб қолди. Ҳар бирини ойнага солиб, устида синаб кўрар, ёқмаган қўйлақларини ҳар томонга сочиб ташларди. Қўйлақлар экранга чиқишларини билгандек, ҳаяжондан пичирлашарди.

Аёл барча ташвишлардан фориғ бўлиб уйқудан уйғонди. Кўзларини ишкалаб, қизининг ётоғи томон йўл олди. Меҳмонхонада йигит унга қараб табассум билан деди:

- Хайрли тонг. Қалайсан?
- Сенга нима? Вой, бошим ёрилай деяпти... юрагим тўхтаб қолаётгандек.
- Мен уни телевидениега олиб кетяпман. Бизда янги лойиҳа ишга тушяпти.

Болалар кўрсатувиغا бошловчи қидиряпмиз.

Аёл йигитни сўроққа тута бошлади:

- Тушунмадим. Кимни, қаерга олиб кетяпсан?
- Қизимизни. Истеъдодли қизчани. Видеоларини кўриб мазза қилдим. Табиий, жонли чиққан тасвирлар... ҳали ҳеч устоз кўрмай шундай тасвирлар олса-я! Яна қўшиқ қуйлашни ҳам қойил қилади.

– Бекор айтибсан! Ҳеч ҳожати йўқ! Менинг қизим балет раққосаси бўлади, эшитяпсанми, балет раққосаси! Бошқалардан нима ками бор унинг? Ҳаммадан чиройли рақс тушади, сахнада малак каби хиром айлайди, энг машхур театрларда уйнайди, ҳамма оналар унга ҳайрат билан боқади ҳали, кўрасан!

Аёл йиғлоқи овозда бағри эзилиб гапиришда давом этарди:

– Нима қилсанг, қил, бироқ мени бу азоблардан қутқар, қутқар, азизим! Сабрим етмайди менинг! Унинг келажаги учун бутун ёшлигимни қурбон қилдим. Ортиқ чидолайман!..

* * *

Телевидение биноси. Йигит қизчанинг қўлидан тутиб бинога яқинлашди. Уларнинг ортидан хохламайгина аёл кетиб бормоқда, қадамида сустилик ва умидсизлик сезилиб турибди. Одим ташлашидан беҳушга ҳам ўхшайди...

Орқа томонда ўйноқилаб юрган ўнтача бола-бақранинг ром этувчи кулгиси қулоққа чалинади. Камера ҳам, аёл ҳам, йигит ҳам бирваракайига орқага ўгирилишди.

Телевидениеда бошловчилик учун болалар ўртасида синов бошланди. Аввалига бир журналист қиз имтиҳон жараёни ҳақида батафсил маълумот берди. Кейин бирма-бир болаларни таклиф эта бошлади. Экранда малаксиймо, оппоқ кийимли бир қизча пайдо бўлди. Камера қизни дарҳол таниди. Бу момик юзлар, шайтон қулишлар, энгил қўл ҳаракатлари ва мимикалар камерага анчайин таниш эди...

Аёл телевизорга қаради-ю, юзида табассум жилваланди. Йигитнинг қўлини маҳкам сиқиб, ушлаб олди. Бутун ётоқ шодлик зиёсига тўлиб тошди. Қизча ранго-ранг гулларни онасининг бошидан сочиди. Йигитнинг мамнун ва намли кўзлари катталаштириб кўрсатилади.

“Кечангиз хайрли бўлсин, дўстлар. Уринга ётишдан аввал онангизнинг юзидан ўпинг ва уни қанчалар яхши кўришингизни айтинг, ҳўпми?” – кўрсатув шу сўзлар билан тугади ва қизча ҳам уйқуга кетди. Қаёқдандир олқишларнинг тўхтовсиз жаранги эшитиларди. Олқишлар, хаёлга берилиб кетган аёлнинг қулоқлари остида ёқимли жаранларди.

* * *

Роялда ҳазин “Мовий Элегия” куйи янграмоқда. Экран порлаб турибди. Ётоқхона. Аёл чойшабга ўраниб ётибди. Қизи пинжигга кириб олганча, катта очилган кўзлари билан чойшабнинг устида айланаётган тасвирларга боқяпти. Тасвирлар чойшаб устида, деворда, она-боланинг юзида ўйнарди. Қиз кулимсираганча уларни тутиб олишга интиларди, аммо тутолмасди. Қикир-қикир кулиши тасвирларга кўшилиб ётоқ узра янграрди.

Янграётган “Мовий Элегия” куйи энди тамом бошқа маъно англатар, мовий денгиз гирдобини эслатарди.

Аёлнинг кўзлари катталаштириб кўрсатилди. Икки табақали эшикка ўхшаш кўзлари юмуқ. Камера аёлнинг қовоқларига яқинлашади, уйкуда ётган онанинг кўзлари эшикдай очилиб кетади. Актрисанинг эшиги олдида тўпланган одамларни ёриб ўтгувчи журналист каби киприклар бир-биридан ажралади. Театр сахнаси, ҳар тарафи ҳаяжон, ҳайратга тўлиқ. Сахнада гўзал, зариф актриса роль ўйнамоқда. Бир қадар яқинлашганда, кизнинг таниш чехрасига кўз тушади.

... Ва ниҳоят, мен актриса бўлдим. Онам болалигида ўзи учун пардадан тикиб олган балет кийимини театрдаги илк ролимда кийиб чиққанман... ҳалигача у кийим жавонимнинг илгичида осилиб туради...”

Уриндикнинг биринчи қаторида ўтирган аёлнинг ёшли кўзларида саодат тўла, севинч акси бор. Томоша тугади. Оёқда туриб олқишлаётган томошабинларни кўриб, юзларида завқ ва мамнуният ёшлари қотган. Камера олқиш садолари остида театрни тарк этади. Спектакль афишаси ташқарида катта паннога осилиб турибди. Унга катта ҳарфлар билан “Балет раққосаси” деб ёзилган эди...

* * *

– Шакар чой ичаман.

Камера ётоқхонага қайта киради.

Аёл бола учун ширин чой келтириб, каравотнинг ёнидаги столчага қўйди.

– Шириним, ширин чой ичадими?

Қизча шакарқандларнинг бир нечтасини пиёлага солиб, қошиқча билан аралаштирди. Бола чойдан бир қултум ичиб, кўзгу олдида мудроқ ишваларидан халос бўлган бедор онасининг ярим яланғоч баданига тикилди.

Она тонгни севиниб қарши олганча, кийимининг тугмаларини қадарди. Ғаладонни очиб, атирларига кўз солди, бирпас танлолмай қолди-да, ниҳоят бирини олиб бўйни ва сийналарига сепди. Шодлик ифори бутун хонани тутди. Атир идишнинг қопқоғини ёпиб жойига қўйгач, хонани тартибга келтирди ва қизига қараб деди:

– Болажоним чойини нимага ичмаяпти? Ахир бугун сувратга тушамиз-ку! Бу галги кўрсатув мавзуси нима ўзи?

– Бешиклар. Нимага оп қўясиз уни? Ахир, режиссёр онангнинг болаликдаги бешигини олиб келгин, деганди-ку...

– Ҳа, шайтон қиз. Бор, хонангни қара.

– Бўлди, чой ичмайман.

– Нимага ичмайсан. Узимнинг эркатойим, экран маликаси нимага чой ичмас экан?

– Жудаям ширин бўб кетибди, томоғимни қичиштиряпти.

Аёл кулимсиради. Қиз онасининг илиқ табассумини ширин чойга қўшиб, роҳат ила ичиб юборди.

Камера эртанги фарахли саҳифаларни муҳрлаш учун бугунча ўчириб қўйилди...

*Озарбайжончадан
Севара АЛИЖОНОВА таржумаси*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Арно ГАЙГЕР

ҚУВҒИНДАГИ КЕКСА ҚИРОЛ

Қисса¹

Саксонинчи йиллар шитоб билан илгарилаб борарди. Ота-онам ҳали ҳам оилавий тотувлик даражасига етиб боришмаган, аксинча, ўтган вақт ичида улар орасидаги тафовут янада чуқурлашиб кетган, уйда оғир кайфият ҳукм сураб, болаларнинг балоғатга етиши натижасида оилавий парокандалик баттар авж олаётганди. Оилада яқдиллик, ҳамжихатлик бўлмагач, унинг ҳар бир аъзоси ўзини худди бегонадек ёлғиз ҳис қилиб, ҳадемай ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб қолди.

Йозеф амаким бир вақтлар шундай деганди:

“Бизнинг уйда ҳам ғалати вазият ҳукм сурадди. Агар мактабда бирон муаммо бўлса, уни ҳатто ака-укага ҳам айтилмас эди. Мабодо кимдир хурсанд бўлса ҳам, ҳеч кимга билдирмай, хонасига чиқиб, у ерда ўзича сакраб, ирғишларди”.

Мен ҳам уйимиздаги ҳозирги вазиятни худди шунга ўхшаш деб ҳисоблардим. Ўзим ҳам фақат намоийшқорона чекланишгагина мослаша олардим, холос. Охир-оқибат ҳамма бир-бирининг жонига тегди, ҳарҳолда мен шундай деб ўйлардим.

Гимназияни битирган пайтимда оилавий келишмовчилик оиламиз аъзоларининг руҳий ҳолатига ҳам сезиларли даражада салбий таъсир кўрсата бошлаган эди. Шукрки, бу жараён бошқа такрорланмади, орадан йиллар ўтиб, вазият ўнгангач, ўзимиз бунинг гувоҳи бўлдик.

Отаниннг хотирасидан-ку, бу воқеалар батамом “ўчиб” кетган, мениннг кўз ўнгимда эса ҳамон элас-элас акс этиб туради. Ота-онам мактабда ўқиб юрган пайтларимда мени деб оз-моз тортишиб қолар, бундан ойим изтироб чекар, руҳан кийналарди. Нега ойимнинг кўпинча кайфияти ёмон бўлиб юришини энди-энди тушунгандекман. Гимназияни битириш тантанаси арафасида ҳам уйда жанжал бўлиб ўтган ва тантанада ҳамма ўқувчиларнинг ичида ёлғиз мен кўйлақда эмаслигимдан ойимнинг жаҳли чиққан эди. Шунда дадам мени бир четга чақириб, ўзига хос вазмин оҳангда мен билан вазиятни муҳокама қилиб, кельнер²дан кўйлақ сотиб олиб берсам, нима дейсан, ўйлаб кўр, деди. Кителининг ички чўнтагидан ҳамёнини (унда ўша фотосурат ҳам бор эди) чиқариб, пули борлигини кўрсатган бўлди. Одатда ҳар бир кельнернинг ҳар эҳтимолга қарши жавонда эҳтиётдан олиб кўйилган кўшимча кўйлаги бўларди, чунки мижозларга хизмат кўрсатаётганда ёки таом ташиётганда у-бу тўкилиб кетиши ҳам мумкин эди. Дадамга гўё ойдан тушгандек тикилиб қолдим, келиб-келиб кельнер кўйлагини кияманми, деб таклифини рад этдим. Ҳозир ўша кунларни эсларканман, дадамнинг таклифи ойимга нисбатан муроса юзасидан бўлганини эътироф этгим келади. Орадан бир неча кун ўтгач, олий ўқув юртида ўқиш учун Волфуртдан жўнаб кетганман.

Сиз учун ҳаётда энг муҳим нарса нима, дада?

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

² Ресторан хизматчиси (тарж.).

*Билмадим. Кўп нарсаларни бошдан кечирдим. Лекин муҳими нима экан?
Бирон нима эсингизга келмаяптими?
Муҳими, атрофиндагилар самимий бўлишсин. Шунда кўп нарсалар
олга силжийди.
Нимани унчалик ёқтирмайсиз?
Бировнинг кетидан эргашшини. Агар мени гиж-гижлашса, ёмон кўраман.
Сени ҳозир биров гиж-гижлаяптими?
Ҳозирми, йўқ.*

Етмишинчи йилларнинг охири. Совуқ ёки серёмғир кунларда биз, болалар ошхонадаги стол атрофида ўтирволиб, ҳаёт ўйинини ўйнардик. Бу – иқтисодий муваффақиятга йўналтирилган, стол устида ўйналадиган беозор ўйин бўлиб, уни болалар ўн ёшдан бошлаб ўйнашарди. Стол устига инсон ёши ва умр босқичларига тааллуқли турли-туман расмлар чизилган, толе, омад ғилдираги юргизилса бас, у ҳар хил йўл ва йўналишлар бўйича гир айлана бошлайди: ўқиш, саёхатлар, уйланиш, ютуқ, муваффақият, омадсизлик, қурилиб, ёниб битган уй-жойлар, касбий муваффақиятсизликлар, нефть кони, самарасиз мавҳум фикр юритишлар, кумуш тўй, нафақага чиқиш ва ҳоказо. Биз ўшанда ўйин, бу – олдимизда турган ҳаёт йўли эканлигини билмаганмиз, йиқилиб қолиш ёки олға бориш ҳақиқатан ҳам кўпинча омадга боғлиқ эканини тасаввур ҳам қилолмаганмиз. Кимдир бахтсиз ҳодисага дучор бўлса ёки касал бўлиб, ётиб қолса, унга шунчаки ичиқоралик билан қулиб қўя қолганмиз.

Отамнинг йўл топиб юриш, ўзининг қаердалигини билиш лаёқати кун сайин сустрлашиб борарди. Баъзан кечалари ўрнидан туриб, пижамада чиқиб кетган кўйи бемахалда кезиниб юрар, кўни-кўшнилари ҳам бевақт безовта қиларди. Шу боис бирон кори ҳол бўлмасин деган хавотирда кечаю кундуз назорат ташкил қилиб, зинапояга олиб чиқадиган эшикни тамбалаб қўядиган бўлдик.

Уйимизга келган словакиялик аёллар отамнинг кун тартибига ойдинлик киритишди. Шу пайтгача эрталаблари ётоқхонасига кириб-чиқиб юрган ҳар турли одамлар уни довдиратиб қўйишганди, чамаси. Энди эса унинг кайфияти, рухий ҳолати анча яхшиланди, кўнгли кўтарилиб, кўз ўнгимизда яшнаб, очилиб кетди. Касаллик давом этиб борган сайин мўътадиллашиб, отам учун энди деменциянинг олтин асри бошланганди.

Шуниси қизиқки, деменция билан оғриган беморларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига ўхшамайди, умумлашмалар ўта мавҳум, ҳар бир касал моҳиятан сирли, ғалати бўлиб, хасталик ҳам ўзига хос тарзда кечади. Отамга келсак, жараён секинлик билан борар, дард унга қанчалик кам билинса, кайфиятига таъсири ҳам шунчалик сустрлашиб қоларди. Касалликни эмин-эркин ҳис қилгани учун энди ундан унчалик қўрқмас, тақдирга тан бергани туфайли унда ижобий нуқтаи назар шаклланган эди.

Уй ичида довдираб кезишлари ҳам камайди. Албатта, ҳалиям уйга кетаман дейишини қўймасди, бироқ бу истак илгаригидек ваҳима аралаш эмас, балки ҳаёт ҳамиша ғурбатдан иборат, шунинг-чун ғам чекишга арзимамайди, деб фикрлайдиган отамнинг овозига хос оҳангда янграрди.

– Ҳозир мен уйга кетаман, – деб қолди у бир куни. Афтидан, бирга борадиган ҳамроҳини кутавериб чарчаганди. – Мен билан бирга борасанми ё шу ерда қоласанми?

– Мен шу ерда қолмоқчиман.

– Яхши, унда ўзим ёлғиз кетавераман. Бу ерда кутиб ўтиргандан нима фойда, ким билади, ҳали ноябрда кетишнинг ўзи бўладими. Балким яна бир нима тўлашга тўғри келар. Ягона имконият – ҳозирок кетиш.

– Ҳа, борақолинг.

– Кетсам бўладими?

– Кетаман десангиз, марҳамат, рухсат.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Яна бир гап – оила аъзоларимни ҳам олиб кетсам майлими?
 – Албатта, обкетақолинг.
 – Яхши, раҳмат. – У яна нималарни олиб кетсам экан, деган хаёлда ён-верига қаради, сўнг мамнун ҳолда деди:

– Менга қарашли ҳеч вақо колмабди-ку.

Ниҳоят, у менга яқин келди, юз ифодасидан вазият унга бироз ноқулай эканлиги сезилиб турар, нимагадир иккиланар, охири муаммони яширмай айта қолди.

– Менга манзилни бермайсанми? Ё бошқа гапинг борми? Айтмоқчиманки, юқори кўча бўйлаб тўғри юрсанг, уйга кўзинг тушади, демайсанми.

Шу топда унинг ёрдам сўраб, мўлтираб туришини кўриб, кўнглим бузилди.

– Шошманг, – дедим унга, – фикрим ўзгарди, мен ҳам бораман. Ярим соатгина кутиб туринг, ёзув-чизувимни тугатиб олай, сўнг бирга борамиз.

– Қаёққа? – сўради у.

– Уйга-да. Менинг ҳам уйга боргим келяпти.

– Ростданми?

– Ҳа-да. Бироқ сиз аввал озгина дам олиб, куч йиғволишингиз керак.

– Шунақа узоқми?

– Ҳа, узоқ. Лекин биз бирпасда етамиз.

– Чинданам бирга борасанми?

– Албатта.

– Аниқми?

Унинг қўлини олиб, маҳкам қисдим.

– Бўлмасам-чи.

Бу унинг кўнглидаги жавоб эди. Шу заҳоти юз-кўзи яшнаб, қўлимни тутди:

– Раҳмат!

Шундан сўнг ёнимга, стол атрофига ўтирди. Оқшомимиз хайрли ўтди. Дадамни вақтида ўрнига ётқиздик.

Ажабо, у мени кўпинча укаси Паулга ўхшатарди. Барибир эмасми, у ҳам бегонамас, дердим ўзимча. Эрталаблари мен билан худди хиргойи қилгандай чўзиб саломлашарди:

– Салом, ўзимнинг ажойиб у-ка-ги-на-а-ам...

Баъзан укаси Паулни “ўрмон назоратчиси” деб тасаввур қилар, гап орасида қўшиб қўярди:

– У шоир ва мутафаккир ҳам.

Энди илгаригидек ўзича тез юролмас, шунинг учунми, кўпинча уй ёнидаги девор устига чиқиб ўтирар ё бўлмасам айвонга бориб, қишлоқни томоша қиларди. Шунда унинг мен томонга ўгирилиб, йўл-йўлакай суҳбат бошлашини кутардим. Очиғини айтганда, орамизда ўзи ҳалигача тасодифий гурунглاردан бошқа нарса бўлган эмас. У мени ҳеч қачон *ибодатга* ўзи билан бирга олиб бормаган, менга ҳеч қачон маслаҳатлар бермаган. Мен унинг педагогик муҳим мавзуда бирон-бир ваъз-насиҳат қилганини эслолмайман. Унинг афзал кўрган “машғулот” бор-йўғи об-ҳаво тафсилотлари ҳамда ландшафт ўзгаришлари ҳақидаги фикр-мулоҳазалардан иборат бўларди, холос. Агар у дарахтларнинг ола кўланкасида турган бўлса, ҳамма ишлар жойида деб ўйлаш мумкин эди.

Гоҳида менга орада қолган вақт ниҳоятда қисқа бўлиб кўринарди. Биз келаси йили ва ундан кейинги йилда қаерларда бўларканмиз? – ўйлардим ўзимча. Икки ёки уч йил – битта роман устида тахминан шунча вақт ишлашим мумкин эди. Уч йил, ана шу вақт ичида отам мен учун *ганимат* туюларди. Шунинг учун Форарльбергга имкони борица тез-тез келиб турдим. Унга қараб турган аёлларга тушдан кейин жавоб бериб, дадам билан ёлғиз қолиб вақт ўтказдим.

Баъзи кунлар ниҳоятда тинч, хотиржам ўтарди. Сукунатга кўникмаганим

учунми, кулоғимга бир бало бўлдимикин, деб ўйлаб ҳам кўярдим. Ёзаётган пайтимда отам рўпарамда соатлаб ўтирарди. Кўлларини стол узра юргизаркан, дам тез, дам бир маромда нафас олар, гоҳида газета тахламлари кўйилган жойда куймаланар, умуман олганда ўзини вазмин ва хотиржам тутарди. Гоҳ у савол бериб, суҳбатлашиб қолардик. Баъзан ён томонимда турган кўйи ноутбукка назар ташлаб, ёзганларимни ўқий бошларди. Дарвоқе, ёзаётган нарсаларим уни қизиқтирармикин? Бу ҳақдаги саволимга шундай деб жавоб берганди:

– Ҳа, кўп эмас, оз-моз қизиқтиради.

Сўнг яна ўз жойига ўтиради. Юз ифодаси ўзгаради, энди гўё хаёл сураётгандай туюлади. Шу паришон ҳолатида у менга мўйсафид бўлиб кўринади. Гўё бундан бошқа зарур иши йўқдай бармоқларини ўйнатаркан, мабодо ёрдам-пордам керак бўлса, тортинмай айтавер, дейишни ҳам унутмади.

– Афсуски, – давом этди у, – энди илгаригидек яхши натижаларга эришмоқ кўлимдан келмайди, куч-қувват ҳам қолмади ҳисоб. Сенга кўпам ёрдам беролмасам керак.

– Йўк, сиз менга ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ ёрдам берасиз.

– Ундай дема! – деди у.

– Йўк, сиз менга жуда кўп ёрдам бера оласиз.

– Шу деганингга ҳам раҳмат, барака топ.

– Тўғри-да.

У бир зум ўйланиб қолди, сўнг:

– Ундай бўлса, маълумот учун қабул қилдим.

Хонада ўзи ёлғиз ўтирган пайтларда, у кўпинча қўшиқ айтарди. Шу кетиши бўлса, тўксонга кирса ҳам ажабмас, деб ўйлардим. Ахир унинг яшаши соғлом турмуш тарзининг худди ўзи эди-да. Ҳар куни батартиб овқатланар, қўшиқ айтар, сайрга чиқар ва узоқ ухларди. Жума куни гўшт беришмасди; унга қарайдиган словакиялик назоратчилар бунақанги нарсаларга жуда эътибор беришарди. Агар Петер билан оиласи бир кун олдин бориб келган бўлса, якшанбада отамни черковга олиб боришарди.

Куйлаётганда у ҳазиллашибми, сўзларни ўзгартириб юборарди. Гапираётганда-ку қўяверасиз, топқирлиги ҳаддан зиёд ошиб кетар, гўё ўсиб, қалин бўлиб кетган боғ шаклга солингандан сўнг очилиб кетгандай, илгариги кувлиги, муғомбирлиги яна қайтадан намоён бўла бошларди.

– Бунақа нарсалар билан ҳам қисман шуғулланганмиз-да, – дерди у. – Қисман, бу жуда кўп эмас, балки ниҳоятда кам деганим.

Унинг ифода усулидан мутаассир бўлиб, шу топда ўзимни сўзларнинг сеҳрли куч-қудратига дахлдор ҳис қилдим. Жеймс Жойс ҳам ўзида ҳеч қандай фантазия йўқлигини, шунчаки тилнинг имкониятларига ишонини айтиб ўтган экан. Отам ҳақида ҳам худди шундай фикрни айтиш мумкин эди. Масалан, *келажак* сўзини у *лакежак* деб ўзгартирар, мен ифодалаган *лотин охири* иборасини бутунлай “ағдариб”, *лотин охири эмас, балки умрининг охири* яқинлашганини англамоққа уринарди. Шу аснода сўзларга шундай урғу берардики, уларнинг фонетик яқинлиги ҳаммага бирдек тушунарли бўларди. Мисол учун, *pressant* (шошилич) ва *pressiert* (ошиғич) сўзларини *бўлақол* ҳамда *чаққон-чаққон* билан бир-бирига қиёсан қўлларди. Мен ҳали эшитмаган бир талай эски иборалар ҳам эътиборидан четда қолмасди:

Чойшабни ҳар қанча тортганинг билан, у каттариб қолмайди.

Доим қоқиниб юрадиган одам йиқилмайди.

Ошинга паиша туидими дейман, анқаясан.

Мабодо бирон-бир сўз эсига келавермаса:

– Унга (сўзга) нима деб от қўйсмикин, – деб кўярди.

Оғзидан сўзлар осон, енгил, лак-лак кўчарди. Сира ҳам зўриқмас, хаёлига нима келса, шуни гапираварди. Хаёлига келган нарсалар эса наинки ажойиб, ўзига хос, балки теран маъно ҳам касб этарди. Буни кўриб: *Нега*

шунақа нарсалар менинг эсимга келмайди! дердим ва ундаги аниқ ифода, оҳанг уйғунлиги ва сўзларни моҳирона танлай олишидан ҳайратланардим. Бир куни деди:

– Менга қара, сен билан икков биргаликда ҳаётимизни иложи борича ёқимли, кўнгилли қила оламиз, башарти бу кўлимиздан келмаса, унда биримиз бурун тортиб, қуруқ қолишимизга тўғри келади.

Мана шундай лаҳзаларда у касаллик кулбасидан чиқиб келиб, тоза ҳаводан нафас олаётгандай, бир зумда ўзига келиб қолгандай туюларди. Бундай бахтиёр дамлардан завқланиб кетардик, чунки улар хасталикдан “юлиб” олинган бўлар, ажойиблиги ҳам ана шунда эди.

– Фикри оживимча, аҳволим яхши, – дерди у шунақа пайтларда. – Мен энди қариб қолдим, энди ўзимга ёққан ишни қилишим керак, кўрайлик-чи, нима бўларкин.

– Хўш, нима иш қилмоқчисиз, дада?

– Ҳеч нима. Биласанми, у жуда ажойиб иш. Кўлдан келса бўлди.

У ўз дардини ё яхши англамасди ёки ўзига унча оғир олмасди. Кўп қон йўқотиши оқибатида, сийдик чиқиши натижасида қовуқда шиш борлиги маълум бўлгач, бир оз саросимага тушди. Кейин яна ҳаммаси яхши бўлиб кетди, бунга ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Фақат операциядан кейин наркоз таъсирида ҳамда теваарак-атрофдаги нотаниш жойларни кўриб, озгина гангиган, холос. Кўп ўтмай, шифокорлар уйга жавоб берганидан ҳамма хурсанд бўлган. Уйга келганини ҳатто ўзи ҳам билган, бу албатта, яхшилик аломати эди.

Касалхонадалик пайтида унга Даниела қараб турган. Оғриқ пайдо бўлганда, Даниелага юзланган, у эса ёрдам беролмаслигини, лекин ҳар доим ёнида бўлишини айтган. Шунда у:

– Ёнимда бўлсанг бўлди, шунинг ўзи катта ёрдам, – деган.

Кўпроқ кексаларга хос бўлган қанд касали ҳам ташхис пайтида аниқланган. Отам ҳар куни ғалати қилиқлар қилиб, атрофдагиларни ҳайрон қолдирган. Ҳар қандай катта ҳақдорини ҳам суюкликсиз, афтини бужмай-тириб ютаверган, ютиб бўлгандан кейингина оғиз чайқаган.

Орадан маълум муддат ўтгач, у телевизорни бошқа бир воқелик сифатида идрок қилолмай қолган. Кўзига дам нотаниш хоналар кўринса, дам у ерга автомобиль кириб келган.

– Бу ерга мошин қандай келиб қолди?

Рождество байрами арафасида уйда кекса еб ўтириб, ўрнидан турган-да, телевизор олдида бориб, янгиликларни ўқиётган суҳандонга “кексдан олинг” дея манзират қилган. Суҳандон эътибор бермагач, энди гусарча кулча нонни олган, суҳандоннинг қимирлаётган оғзига яқин обориб, татиб кўришга ундаган. Суҳандон бу гал ҳам лом-мим демаган. Унинг “кўполлиги” дан отамнинг бир озгина жаҳли чиққан, холос. Мазкур воқеа умуман кулгили бўлса-да, лекин бизни хийла хавотирга солиб қўйди.

Ҳақиқатан ҳам касаллик отамизни энди ҳар турли ғалати ҳолатларга соларди. Бундай дамлар кўпинча қисқа бўлса ҳам, лекин бемор ўзини яхши ҳис қилмаётганидан далолат берарди. Унга доим кўз-қулоқ бўлиб турганликларига қарамадан тез ўзгарди-қўйди.

Назоратчи аёлларнинг баъзи бирлари билан у бир жон-бир тан эди, айримлари эса уни ишончли кўлларда эканига ишонтиролмасдилар. Шунда у довираб, ўз-ўзидан ваҳимага тушар, кўрқувдан ўзини кўярга жой тополмай қоларди.

– Ўқ отишяпти, пана жойга ўтишимиз керак! – қичқарарди у. – Швейцарияликлар яна бизга қараб ўқ отишяпти!..

* * *

Катта ҳовлидан кулранг-кўнғиртус тутун кўкка ўрлайди – Роберт амаким

арок тайёрлаш билан банд. Эрих амаким тушдан олдин челак билан бел-куракчани олиб, дала-қирдаги эман ниҳолларига белги қўйиб келди. Ёзув столим оша каминга назар ташлайман. Унинг ортидаги ёнғоқ дарахти дам тутаб, дам лангиллаб ёнаётган оловда жимиллаб кўринади. Кун салқин, осмонда ҳарир булутлар сузади. Бир тўда қизилтўшлар ховлидаги хўжағат бутаси орасида тимирскиланиб, емиш қидиради.

Бир соатдан буён “*Ҳаммаси Зали ҳақида*” номли асарим устида ишлаб ўтирибман. Чети учган пиёлада қаҳва ичиб тургандим, қўл телефоним жириглаб қолди. Отамга қараб турадиган аёллардан бири – Мария экан. Айтишича, унга душга кириб, ювиниб ол, деган, сўнг нима иш биландир ташқарига чиққан, қайтиб келса, ювиниш ўрнига, ваннахонани ичидан бекитволиб, чикмай ўтирганмиш. Ўзим бориб, илтмос қилганимдан сўнг, эшикни очди. У эғнида узун шим, енгсиз оқ ички қўйлак, ванна курсида бадани шалпайиб ўтирарди. Жаҳл устида бўйнига иккита сочикни устма-уст ўраб, бир қўлида узун дастали чўтка, бошқасида эса тирноқ оладиган қайчи-қисқични эғови очик ҳолда ушлаб олган. Салтанат ҳассаси ва қилич – унинг ҳозирги кўриниши ҳеч қайси қиролдан қолишмасди. Фақат юз-кўзларида телбалик муҳри зухур эди.

– Мен билан бирга телевизор кўрмайсизми? – сўрадим ундан.

У мен томонга қарамади ҳам, ковоғини солиб, гўё бугун нима бўлсам бўлдим дегандай, хезланиб тураверди. Афтидан, кўзига йўқ нарсалар кўринар, эшитилар, тез-тез душ тарафга қараб кўяр, шу аснода худди *бошқаларнинг* адабини бериб қўймоққа қасд қилгандек эди.

Кўлидаги катта чўтка билан эғовни ҳадеб силкийвергач, гапнинг рости, нима қилишни билмай қолдим. Уни кўрқув ҳиссидан халос қилиш ўрнига адашиб кетиб, сизни ўзим ҳимоя қиламан, *бошқаларни* эса ҳайдайман, дея чалғитмоқчи бўлдим. Бефойда. У ҳамон таҳликада, бошини ичига тортиб, дам чапга, дам ўнгга олазarak боқарди. Кўлидан чўткани олмоқчи бўлгандим, уни менга қараб ўқталди. Кўркиб кетиб, унга қараб бақирдим:

– Нима бало, жинни бўлдингизми! Кимсан, ҳамма танийдиган жамоа котиби бўлсангиз, уят эмасми?! Бунақа қиликни сизга ким ўргатди?! Ҳарқалай, онангиз ўргатмаган бўлса керак! Бизларга – ўз болаларингизга ҳам бунақа бемаъниликни ўргатмагандингиз, тўғрими?!

Унга қараб устма-уст ёғдирган “панд-насихатларим” қор қилди шекилли, менга хижолатомуз қараб қўйди-да, қўлидаги чўткани ерга қўйди ва эғовни олишимга монелик қилмади. Энг ёмони ортда қолди. Қўйлакни кийгизиб, уни телевизор олдига бошладим. У энди жаҳлдан тушган, кўринишдан қувноқ, ҳазил-хузулга мойил эди. – Бу пайтда Мария ўз хонасида йиғлаб ўтирарди. У нақ бир соат овора бўлиб, гапига киргизолмаган, бунинг устига, қўлидаги узун дастали чўткани кўриб, кўркиб кетган бўлса ҳам эҳтимол.

Хелгага кўнғироқ қилдим, у бунақа мушкул вазиятларда нима қилишни яхши биларди. Келиб, Мариянинг ҳолидан хабар ол, дедим. Ўзим эса оқшомни отам билан бирга ўтказдим. Унинг биринчи марта шундай тажовузкор бўлиши эди. Кейин эса, гўё мени ташвишга қўйганини сезгандай, буни унутиш учун бўлса керак, бутунлай ўзгариб, қувноқ ва самимий бўлиб қолди. Бу гал бизни дўзах олови салгина куйдириб ўтганди, холос.

Аммо бундан кейин аҳволимиз не кечади, буни ҳозир билолмасдим. Бундай хатти-ҳаракатларга отам энди кўпам йўл қўймаса керак, деб ўйлардим. Унга қараб турган аёллар ҳам энди анча хушёр бўлиб қолишган, ҳаттоки у менинг ўзимни ҳам кўрқитган, кўзимга зўравон руҳий касал киёфасида кўриниб кетганди.

Менимча, ундаги субъектив сезги шундай кечган бўлса керак: Бу хотин ўзи мендан нима истайди? Душга тушишимними? Йўқ, хийла-найрангдан бошқа нарса эмас бу! Бегона шахс буйруқ қилишига тек қараб туролмайман. Тагин немисчани бузиб гапирса, бу ҳам етмагандек, менга буйруқ бериб тургани-чи. Йўқ, бу шубҳали, бу ерда бир гап бор.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

У Братислава яқинидаги ўша омборхонани, уердаги совет ҳамшираларини нафрат билан эсларди, чунки парвариш қилиш ўрнига нуқул буйруқ беришаркан. Эҳтимол, шу нарса кутилмаганда эсига тушиб, сўнг юзага қалқиб чиққандир. Билмадим. Ҳарҳолда, унга қараётган назоратчи аёллар Словакиядан, яна айнан Братиславадан Волфуртга келганликлари ғаройиб тасодифнинг ўзи эди.

Ўша окшом “*Ҳазилни тушунасизми?*” деган кўрсатувни бирга томоша қилдик. Отам ҳам азбаройи кизиқиб қолганидан гоҳо *бўлмагур гап* дея кулиб лўкма ташлар, мен эса бўлаётган воқеаларни ноутбукка ёзиб ўтирардим. Марияга дам олсин, деб жавоб бервордим. Уйини соғинганми, кўп ўтмай, ишдан бўшаб кетди.

Худди ўша кўрсатувдамиди, ҳозир аниқ эсимда йўқ, катта бир меҳмонхонада лифт ишламай қолади. Лифт чироғи тўсатдан ўчиб, бир неча сониядан сўнг, ёнади. Қарашса, бир ёш йигит йўқ, фақат сумкаси турибди. Кўпчилик йўловчилар бундан дахшатга тушишибди, бир аёл бўлса, кулгидан ўзини тўхтатолмай, қотиб-қотиб кулармиш...

Агар отам билан галлюцинация содир бўлган бўлса, унинг миясида ҳам аниқ шундай ҳолат рўй берган, яъни “чирок” зумга ўчиб, вазият тўсатдан ўзгарган бўларди. Ақл бовар қилмайди! Шундай ғалати воқеалар доимий равишда содир бўлиб турадиган мия муқаррар тарзда “тревога” ҳолатига тушиб қолган бўлса керак.

Орадан бир неча ҳафта ўтгач, Эмилнинг турмуш ўртоғи бўлмиш Хедвиг холам билан суҳбатни магнитофонга ёзиб олдим. Холаваччам Мариянинг Катарина исмли қизи бор эди. У юкумли грипп билан қаттиқ оғриб, шол бўлиб қолади, бечора фақат кўзларинигина кимирлата оларди, холос. Тузалиб кетгач, бошидан ўтказган оғир дард билан боғлиқ дахшатли тушларини қоғозга туширади. Шу воқеа баҳона бўлиб, Хедвиг холам билан отам ҳақида суҳбатлашиб қолдик. Холамнинг ҳикоя қилишича, отам бир куни Стефан исмли амакиваччам билан бирга сайрга чиққан, ўзаро суҳбат чоғида ҳаёти ҳамиша дуруст кечганлигини айтган экан. Шунини эсларкан, Хедвиг холам бунақа фикрни ниҳоятда кам одамдан эшитганини таъкидлади. Ҳарбий асирликдан озод бўлиб, уйга қайтгач, Август менга кўрсатган фотосуратни қачонки кўз олдимга келтирсам, бу фикр янада ойдинлашади, деди у.

Уша сурат отамнинг ҳамёни билан бирга йўқолиб кетганидан афсусландим. Шунда Хедвиг холам:

– Э, шошма, Арно, бизда ўша суратнинг нусхаси бор. Билмадим, бизга қандай келиб қолган, аммо нусхаси бор, – деб қолди.

– Аниқми? Мен суратни тасвирлаб бердим.

– Ҳа, аниқ. Истасанг, қидириб топаман, эртагаёқ опкетишинг мумкин.

Эртасига суратни опкелдим ва нусхадан нусха кўчирдим. Асл нусха ўзимда қолди; у қалбимга яқин ашёлардан бирига айланган.

Оркасидаги белгидан билдимки, Эмил суратдан ўзи ва отам анча ёшга бориб қолган пайтда – 1995 йилга келиб, нусха олган экан. 1995 йил – икир-чикир ва сир-синоатлардан иборат бутун кўнгилсизликлар худди мана шу даврда бошланган эди.

Биласанми, мен ҳам қариб, ёш бола бўлиб қолдим. Сен эса ҳали сакраб юрган шумтакасан.

Шундай бўлса, бордир.

Ҳа, анча қариб қолдим.

Бироқ қариган чоғда ҳам кўп нарса ўрганса бўлади.

Йўқ, мен ўрганадиган деярли ҳеч нарса қолмади ҳисоб. Ва тез орада – тез орада – тез орада кириб-чиқиб юришни ҳам бас қилсам, жуда хурсанд бўлардим. Яхшиси, озгина гимирлаб турсам бўлди, ортиқ ҳеч нима керакмас.

Хоҳлаганингизча ҳеч нима қилмаслигингиз мумкин.

Кошкийди. Агар билсанг, доим бир нималарни йиғиб, териб юраман. Аммо яқинда бас қилмоқчиман.

Томтарнов қувуридан қулқиллаб сув оқади, унинг лоқайд, сохта мафтун-кор шовқини тиним билмайди. Ота, ёмғир ёғяпти, дедим. У дераза томонга қараб, сўз қотди:

– Эҳ, ёшлик чоғларим қандоқ гўзал замонлар эди, биласанми, ёшлигимда ташқаридаги жойлар ҳам гўзал бўларди. Ҳозир эса бирам маъюс, бирам гамгин...

Унинг вақт туйғуси ҳали буткул йўқолмаган, *соатдек “чиқиллаб” юриши жойида эмасди, холос*. Қизик, у ўз қобилият, лаёқатларининг сусайганини билар, бу мавзуда ўзи ҳам тез-тез гап очар, аммо кундалик нарсаларга келганда, ожизлик қилиб қолиши таажжубланарли ҳол эди. У оч қолганини ёки чанқганини ҳам билмас, ҳатто ейиш-ичишдек оддий ишни эплаши қийин бўлиб қолганди. Бир куни олдида турган ликобчадаги нонни нима қилишни билмай, мендан маслаҳат сўраб қолди.

– Нима қилардингиз, тишлаб ейсиз, – дедим унга.

Шундан кейин ҳам нима қиларини билмай, маҳзун жавоб қайтарди:

– Ҳа, кошкийди билсам. Шунақа ношуд, нотавон бўлиб қолдим-да.

Ношуд, нотавонман деган гапларни гоҳида ҳар икки соатда такрорлар, бироқ ҳеч қандай хафа бўлмасдан, ҳеч қандай норози бўлмасдан, худди муҳим бир гапни таъкидламоқчи бўлгандай, самимий бир тарзда айтарди. “Айтадиган гапи йўқ одамман. Энди ҳеч нима қилиб бўлмайди”.

Булар худди Франц Кафка ёки Томас Бернхард¹ қахрамонлари айтган гапларга ўхшаб кетарди. Демак, Алцхаймер билан оғриган бемор ва бир ёзувчи ўзаро учрашиб қолибди-да, ўйладим мен. Томас Бернхарднинг “*Аёз*” асари қахрамони шундай дейди: “*Бироқ мен буткул яроқсизман, ҳеч нарсага ярамайман*”. Бошқа бир жойда эса: “*Менга ҳамма нарса тушунарсиз*”.

– Мен бу нарсаларнинг биттасини тушунмайман! – дерди отам ҳар доим, ўзига дахлдор механизмларнинг очиқ-ойдин, равшан эмаслигидан нолиб. Ва албатта кўшиб кўярди:

– Энди ҳеч нарса эмасман.

Отам кўпинча ўз ҳолатига ўзи батафсил баҳо берар, ўзи ҳақида нақадар вазминлик ва етуклик билан маълумотлар келтириб, шунақанги теран фикр-мулоҳазалар юритардики, буни кўриб оғзим ланг очилиб қоларди.

– Мен бир бечора одамман, – дерди у. – Ҳа, ҳа, шунақа бўлган. Даставвал бақувват эдим. Энди эса қаридим – ёш ўтиши билан муайян ишонччилик – йўқ, ишонччилик эмас – *ишончсизлик* бошланаркан, бу сўз ёмон – муаммолар олиб келади.

У қўлларини дам қовуштириб, дам ёйиб, *тамом* ишорасини билдирди. Сўнг барча тортмаларни бир бошидан очиб, ёпиб кўра бошлади. Нима из-ляяпсиз? – деб сўрагандим, аниқ бир нима дея олмади.

– Ҳеч нарса. Етказиш ёки ишлаб чиқиш учун ҳеч нима қолмабди. Ҳа, ҳа. – Сўнг кўшиб кўйди:

– Бир нима кўрдимку-я, аммо бундан хурсандман. Бироқ бунинг барчасига руҳан тайёр эмасман-да.

– Ўз руҳиятингизга қандай баҳо берган бўлардингиз, дада?

– Кучсиз. Энди фақат бошқаларнинг ёрдами билангина бир нима қилиш мумкин. Менга-ку, деярли ҳеч нима бўлмаган. Ҳа, шунақа, бироқ буни ўзгартиролмайман. Кўп ишларим чаппасига қараб кетди, кўп – лекин кўпи яхши бўлиши ҳам мумкин эди. Бироқ бунга ачинмайман. Гарчи сўнгги пайтларда кўп нарсага эришолмаган бўлсам-да, нолмайман. Дастлаб ишларим анча дуруст эди, кейин негадир бирданга ёмонлашиб кетди. Муваффақиятсизликларга ҳам учрадим.

– Қанақа муваффақиятсизлик?

¹ Австриялик адиб (1931-1989) (тарж.).

– Ҳа, қўлимдаги нарсалар бузилиб, ҳеч нимага ярамай қолди. Бунинг учун бировни айбламайман, ўзи ишларим шунчаки юришмай қолди-да. Ўзим ҳам энди ярамай қолдим. Охирги – нима десамикин – ойлар ўзи гуллаб-яшнайдиган давр бўлмади. Майли, шунисига ҳам шукур.

– Гуллаб-яшнаган даврингиз қачон бўлган?

– Ҳозир аниқ эсимда йўқ. Яхши кунларим кўп бўлган, бундан хурсандман. Бироқ, бироқ, бироқ энди у даврлар ўтиб кетди. Ҳа, бир нималарим жойида эмас, ўзим биламан. Бироқ энди бунинг кераги йўқ.

У бирдан эшик олдига борди-да: “Жаноб Глэсс!” деди. Беш сония ўтар-ўтмас, пича хиргойи қилди, сўнг плита устидаги идишларга кўз югуртирди-да, шийпончага қараб кетди. Қайтиб келгач, ундан сўрадим:

– Хўш? Қандай янгиликлар бор?

– Менда янгилик нима қилади, менда ҳеч қандай янгилик йўқ. Янгилик сенда бўлади ва бундан хурсандман. Биласанми, сал мазам йўқроқ, қувват ҳам йўқ, бир нима қилишгаям ожизман. Шунақа бўлиб қолди.

У яна бир оз хиргойи қилди, сўнг:

– Яқин орада ётиб қолсам ҳам керак.

– Нима?

– Ҳеч нима. – Биласанми, муҳим ишларим ҳам деярли қолмади ҳисоб. Ҳис-туйғу эса бор. Исботлай олмасам-да, аммо ҳис-туйғуларим бор, фақат ҳеч қандай муҳим ишларим қолмади, холос. Ҳа, шундай. – Энди қолган ишларни бошқалар бажаришлари керак.

– Бу ҳақда ҳеч қандай ташвиш қилманг. Мана мен турибман.

У кулди, сўнг қўлимни ушлаб, деди:

– Раҳмат, катта раҳмат. Мен бир бечора нотавон одамман. Мен ҳам бир пайтлар худди сендақа эдим – аҳволимни кўриб туриб, йўқ демадинг, раҳмат сенга.

– Дада, ҳамма ишлар бўлди, ҳамма ишлар битди. Энди куёш ботадиган пайт ҳам келди.

– А, шунақами? Ишончинг комилми?

– Мен буни биламан.

– Буни айтганинг учун раҳмат. Афсуски, ўзимнинг унча ақлим етмай турувди.

Шундан сўнг, у ёнимга ўтирди, қўлларини стол устида қовуштириб, бошини қуйи солди.

Чамаси, уни ҳамон “битмай” қолган ишлар безовта қиларди. Бир куни кечкурун Людмила (у кейинги пайтда отамга қараб турарди) уни ўрнига ётқизмоқчи бўлаётгани, у эса кўнмаётгани устидан чиқдим. Нима гап десам, айтдики, ишлари битмай “чала” қолганмиш, яна кимдир уни кутиб турганмиш. Бугунга бас, энди ҳамма ётиб ухлайди, дедим. Шунда у ташвишланиб сўради:

– Одамлар-чи, уларга ким жавоб беради?

Унинг қўлини олиб, аста қисдим.

– Одамларга мана мен жавоб бераман, энди уйларига кетишлари мумкин.

Ундаги иккиланиш ўрнини табассум эгаллади. Менга кўз қисиб қўяркан:

– Сен менинг энг яхши дўстимсан, – деди.

* * *

У билан бўладиган кундалик муомаламиз вақт ўтган сайин бамисоли уйдирмалардан иборат сохта ҳаётга ўхшаб борарди. Бир-биримиз учун бирдан-бир, ягона арзийдиган маъво қолган, у ҳам бўлса, отам идрок эта оладиган олам эди. Биз энди унинг қарашларига мос келадиган ва уни бахтиёр айлайдиган нарсаларни, воқеа, ҳодисаларни кўпроқ тилга оладиган, узуқ-юлуқ хотиралар, бемаъни хомхаёллар ва ёрдамчи тасаввурларга мослашиб, ҳисоблашадиган бўлдик, чунки булар унинг ақл-идроки учун

англаб бўлмайдиган нарсалар ҳамда галлюцинацияларга қарши курашда ишончли қурол эди. Шу аснода ҳақиқатнинг риёкорлиги гоҳо энг ёмон ҳолатга айланишининг шоҳиди бўлди. У ишни олға силжитмас ва ҳеч кимга ҳеч қандай фойдаси ҳам тегмасди. Деменция билан оғриган беморга, у қаердалигидан қатъи назар, азалий қоидаларга мувофиқ равишда мантикий тўғри жавоб бериш унга ўзиники бўлмаган оламни мажбурлаб қабул қилдиришга уриниш деган гап эди.

Зотан, биз шундай йўлни танладикки, у қуруқ, зерикарли воқеликдан олиб кетиб, айланма йўллар орқали ҳақиқатга элтарди. Агар отам уйга кетмоқчи бўлса, унга қани, кўрайлик-чи, сиз учун бирон нима қила олармикинман ёки сизга албатта ёрдам бераман, дердим. Борди-ю онаси ҳақида сўраб қолса, гўё у ҳалиям яшаб юргандай муомала қилиб, уни онаси барча воқеалардан хабардор эканига ишонтирдим, шунда унинг кўзлари қувончдан порлаб, бошини сарак-сарак қиларди. Юз-кўзларидаги шодлик ва бош ирғаш ҳақиқатга қайтиш эди.

Бироқ объектив ҳақиқат кўпинча завоқ топарди, мен бунга ачинмасдим, чунки у бир пулга қиммат эди. Айни чоғда гапларим башарти ёлғон-яшиқ, уйдирмалардан иборат бўлган тақдирда ҳам ҳеч қуйинмас, аксинча қувониб кетардим, негаки биз учун биргина мезон мавжуд эди: отам ўзини қанча хотиржам ҳис қилса, шунча яхши эди.

У билан бўладиган кундалик муомалада кўп нарса *техника масаласига* бориб тақаларди. Бизларга қўйилган талаблар фавқулодда мураккаб эди. Мия заифлашиши отам учун қанчалик қайғули бўлса, унинг яқинлари учун мана шу барча телба-тескариликлар олдида ақлни чархлаш шунчалик муҳим эди. Отам билан бўладиган суҳбатлар унинг руҳан тозариши учун бамисоли бадантарбия вазифасини ўтарди. Улар кенг қамровли зийраклик, сезгирлик ва фантазияни талаб қиларди, чунки биргина бамаъни сўз ёки тўғри имо-ишора билан нотинчликка маълум муддат барҳам бериш мумкин эди. Феликс Хартлауб¹ бошқа бир муносабат билан шундай деганди: *“Аслида бунга фақат давлат дорбозигина чидай олиши мумкин”*.

Отам билан бўладиган кундалик муомала борасидаги ўз тажрибалари билан ўртоқлашаркан, Даниела уни ўринга ётқизиш ёки ўрнидан турғозишда саволлар бериш фойдадан холи эмаслигини уқтиради. Масалан:

– Чарчадингизми?

– Ҳа.

– Жойингизга ётишни хоҳлайсизми?

– Ҳа.

Савол шундай бўлиши керакки, токи бизнинг истагимиз унинг ўзига ҳам маъқул бўлсин ва унинг ўз оғзидан чиқсин. Шу тариқа унинг бетартиб оламини бир озгина бўлса-да, тартибга келтириш мумкин бўлади. Буйруқлар эса, аксинча, яхши натижа бермайди. Агар унга:

– Август, энди бориб ётишингиз керак, – дейилса, у:

– Нега? – деб сўрайди.

Бир куни Даниела дазмол қилиш билан банд экан, отам феъли айниб, уйга кетаман, деб туриб олибди. Шунда Даниела ўзини кўрқиб кетган қилиб кўрсатиб, унга дебди:

– Август, мен бу ерда бир ўзим ёлғиз қололмайман! Сизсиз нима қиламан? Агар кетсангиз, унда мен ҳам кетаман. Фақат шошмай тулинг, аввал дазмолимни тугатволай.

У майли дея рози бўлган, Даниела эса унга раҳмат айтган.

Айтишича, Даниела унга ҳар доим, ҳатто ўзи илтифот кўрсатган пайтларда ҳам миннатдорчилик билдираркан. У бундан рағбатланиб, мамнун бўларкан, бу эса ўз навбатида муайян тобеликни юзага келтиради. Шунинг учунми, бутун кун бўйи Даниелани қидириб, унинг кетидан чоғиб юраркан. Унга хавфсизлик, хотиржамлик керак бўлган, шундагина у ўзини яхши ҳис

¹ Немис ёзувчиси (1913-1945) (тарж.).

қилган. Хароб бўлмаслик учун ишончли қўлга мухтож эканини сезган, буни ўзи ҳам жуда яхши билган. Бир куни у Даниелага шундай дебди:

– Мен ўзим қурган мана шу уйда яшайман. Ҳозир оиламдан бу ерда ҳеч ким йўқ. Менга қараб турадиган аёллар билан ёлғиз ўзим қолганман.

Кунларнинг бирида у мандан:

– Уйда биздан бошқа яна ким бор? – деб сўраб қолди. Мен унга:

– Ҳозир ёлғиз ўзимиз, бошқа ҳеч ким йўқ, – деб жавоб бергандим, ташвишга тушиб қолди:

– Бу ёмон, менга қараб турадиган одам керак, йўқса довдираб қоламан.

Ундан бундай *соғлом фикр* чиқади деб ўйламаганимданми, гаплари мени ларзага солди. Дарров кўнглини кўтардим:

– Сира ғам еманг, мана мен борман.

Унинг чиройи очилиб, деди:

– Бунга вақт топа олганингдан хурсандман.

Бошқа бир куни:

– Мен учун ҳали ҳеч ким бир нима қилгани йўқ. Эҳтимол сен...

– Ҳа, баъзан, – дейишимни биламан, бирдан жаҳли чиқиб кетди:

– Сен ҳам мен учун ҳали бирон-бир иш қилганинг йўқ!

Назоратчи аёллар орасида биргина Даниела у билан яхши чиқишарди. Иккови бир-бирига шунақанги мос тушардики, кўрган одам ҳайратдан ёқа ушларди. Бир куни Даниела унга эрининг фотосуратларини кўрсатиб тургани устига келиб қолдим. Отам уни танийман, деди. Қанақасига, ахир у Словакияда яшайди-ку, ажабланди Даниела. Шунда у томдан тараशा тушгандек:

– Гапларингга ишонгим келмайди, лекин сен менга ёқасан.

– Эрим Форарльбергда ҳеч қачон бўлмаган, бунинг устига биронта ҳам немисча сўз билмайди. Биронта ҳам! – таъкидлади аёл.

Отам эса:

– Сен менга ёқадиган аёлсан. Бошқа айтадиган гапим йўқ.

Даниеланинг айтишича, отамга қараш унга ҳеч қандай малол келмас экан. Бунинг учун, аввало, сабр-қаноат керак, деди у. Агар у ўрнидан туршиши хоҳламайдими, майли, бирпас кутиб туради. Сокол олмоқчи эмасми, ҳечқиси йўқ, ярим соат ўтгач, йўқ дегани ҳам эсидан чиқиб кетади. Хуллас, кутиш учун унинг ихтиёрида йигирма тўрт соат вақт бор эди.

Бошқа баъзи бир аёллар эса отам билан яхши чиқиша олмасдилар. У агар бирон-бир ишни қилишдан бош тортса, дарров асабийлашишарди. Асабийликни сал сездими, унга қанча ғамхўрлик қилишмасин, ҳеч қандай инобатга олмас, қадрига ҳам етмасди. Шунақанги ёқимсиз ҳолатлар кўпайган сайин икки ўртада ўзаро ноқулайликлар, норозиликлар кучайиб борган. Гарчи биз, оиладагилар бунақа вазиятларда аралашиб, уни хийла қўллаб-қувватлаб турганимизга қарамай, баъзида шундай кунлар ҳам бўлардики, кечга бориб ҳамма жиннихонага “тайёр” бўлиб қоларди. Ўзим ҳам гоҳо гадойтопмас бир ёқларга қочиб кетишни хаёл қилардим. Ҳатто бир сафар кийим жавони ёнидан ўтаётиб, ҳолдан тойганимдан ўтириб қолаёзганман. Кечалари уйқусизликдан кўзларим юмилиб, эртанги кун қандай бўлиши ҳақида ўйларканман, лотинча ибора ёдимга тушарди: *nox est perpetua, яъни туннинг адоғи йўқ*.

Гоҳо одамда қандайдир ишонч ҳам пайдо бўлар, бироқ зўр самаралар ўртасидаги танаффуслар қисқариб, қаршилик кўрсатишдан ҳеч қандай наф бўлмасди. Кутилмаган, ногаҳоний воқеа, ҳодисалар шароитида кескинликка қисман эса-да чидаб бўлмас, бундай ҳарёқлама изтиробни кўриб туришнинг ўзи қўрқинчли эди. Отамиз билан унга қарайдиган назоратчи аёлларнинг айримлари ўртасидаги чигал муносабатлар касалликни баттар кучайтирарди. Уларнинг сабр косаси тез тўлди, бу эса отам кайфиятига салбий таъсир кўрсатмай қолмади. Бошқача қилиб айтганда, куйи спираль “ишга тушиб кетди.” Хуллас, унинг кўнглини олишнинг ортиқ иложи бўлмай қолди.

“Мени бу ерда қанчалик азоблашаётганини билсанг эди”, дерди у менга. Лекин бундай оҳанг билан куннинг қолган қисми ўзгариб ҳам қолмасди. У чидай оладиган биргина нарса, бу – мусиқа эди. Тушликда бериладиган таом сифатидан ҳам кўнгли тўлмасди.

– Бунақа овқатни ея олмайман, – дерди у.

Кунлардан бир кун тамаддидан сўнг шийпончага борибди-да, Вернернинг каттакон кактуси ўсиб турган тувак ичига сия бошлабди. Бир нима чулдираётганини эшитиб, чопиб чиқсам, шунақа гап. Бунақа қилиш мумкин эмас, уят бўлади десам:

– Менга мумкин, – деди. – Бу мени қийнаганликлари учун жазо. Аслида улар бундан ҳам кўра оғирроқ жазога мустаҳиқ эдилар.

Энг ёмони, кейинги пайтда у тунда уйғониб кетиб, болаларини қидирадиган бўлиб қолганди. Бу нарса эсанкиратадиган ва тушуниб бўлмайдиган даражада мунтазамлик касб этгани дард устига чипқон бўлди. У бундай вазиятларда чуқур тушқунликка берилиб, аянчли бир қиёфага тушиб қоларди. Гўё урушда бомбалар ёғилган уйлар орасида тентираб, ҳаёт нишонасини қидириб юргандек бўларди. Баъзида унга болалар тонгга яқин келиб қолади дейишса, у бир оз тинчланарди. Гоҳида эса ярим кечада қидира-қидира чарчаб, мадори қуриб, ухлаб қоларди. Кундузи “қидирув” яна давом этарди... Гўрт нафар болам жойида йўқ, каравот остига ҳам яширинмаган, ваннахонада ҳам эмас, кийим жавонлари ортидан қикир-қикири ҳам эшитилмайди, улар қаерларда қолишганикин?.. Отам болаларини “тополмай”, ўзини ниҳоятда бахтсиз ҳис қиларди.

– Уларни олиб кетишган, ҳа, шундан бери дараги йўқ. Уларни узоқ изладим, қидирувда ёрдам беришармикин деб, кўп жойлар билан боғландим. Энди эса, болаларимни ахир бир кун кўрарман, деган умидим ҳам пучга чиқиб турибди...

Шунда мен унга, улар хавфсиз жойда, мана қараб тур, ҳали ҳаммаси қайтиб келади, уйланишади, фарзандлари ҳам бўлади, дедим. У эса:

– Гапларинг рост бўлиши мумкин. Лекин негадир ишонгим келмаяпти.

У бир нима эсига тушгандай, қошларини чимириб, кўрсаткич бармоғи билан кийим жавонига ишора қилади, болаларимни ана шу томонга олиб кетишган, дея тахмин юритади.

– Улар қаерларда юришганикин-а? – Улар йўқ – улар кетган – улар йўқ – улар кетган...

Власта билан муомаласи чиқишиб турувди, кутилмаганда унинг онаси касал бўлиб қолди. Онаси телефонда, мен бу ерда касал бўлиб ётсам-у, сен Австрияда бегона одамларга қараб юрсанг, яхшимас, дебди.

Анна жуда ақлли аёл эди. У бутун куч-ғайратини ишга солди, бироқ нимагадир отам билан тил топиша олмади. Гўё ўртага сеҳр-жоду аралашгандек эди. Бирга сайр қилиб юрган чоғларида учраган одамлар отамдан бу ким деб сўрашса, ким бўларди, доим асабимга тегадиган товўқмия хотин, деркан. Энг ёмони, бир куни у Аннага бўйнингни узаман, дегандек имо-ишора қилибди. Бечора аёл, ғаладондан пичокни олиб, ташланиб қолмасин тагин деб, кўрқиб кетибди. Буни эшитиб, саросимага тушдим, бироқ унга билдирмадим, юрагинга яқин олма, дея далда бердим. У бир касал одам, эҳтиёт бўлган яхши, дедим унга, башарти, худо кўрсатмасин, жини кўзиб қолгудек бўлса, кўрқма, у унчалик кучли эмас, бунинг устига, тез югура олмайди ҳам.

Қандай тинчлантирувчи гаплар-а!

Аслида бунчалик асабийлашининг сабаби нима эди: назоратчи аёл билан чиқиша олмай, уйда ҳаловат тополмагач, Даниела билан ойим масъулиятни зиммаларига олишган. Икки ёки уч кундан сўнг, отам қўйдек ювош тортиб, вазмин, мулойим, хушфеъл, бир сўз билан айтганда, турганбитгани самимият бўлиб қолган. Ундан яна ғалати, ғаройиб гапларни эшита бошлаганмиз.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Хўш, энди мамнунмисиз, Август?
 – Мен ҳамиша мамнунман. Ҳатто гўдаклик пайтимда ҳам мамнун бўлганман.

*Билмадим, буёғи қандай бўларкин.
 Ғам еманг, ҳаммаси яхши бўлади.
 Мени унутмассизлар. Адолатсизлик бўлмас.
 Бунга йўл қўймаймиз.
 Менга қара, бу айтишигагина осон!
 Худди шундай, биз сизни ҳеч қачон унутмаймиз.*

Алцхэймер касали, мана, ўн йилдан ошдики, отамни ҳамон қийнаб келади. Невролог томонидан олинган мия суратлари тасвирида касалланишнинг бутун даражаси ўз аксини топган эди. Шунга қарамасдан, отам деярли ҳар куни қисқа фурсатга бўлса-да, ўз дардидан “ташқарига” чиқиб, у ёки бу тарзда сўрарди:

– Бошимга нима бўлган ўзи? – пешонасига бармоғи билан уриб-уриб қўярди у. – Бу ерда бир нима жойидамасга ўхшайди. Қани, менга айт-чи, буни қандай қилиб тузатсак бўлади?

У менга мадад сўрагандай бўлиб қарайди. Сўнг:

– Ёрдам Брегенцдан келади, – деган мавҳум жавобимни эшитиб, ҳафсаласи пир бўлади.

Франц Кафка айнан отам туғилган куни, фақат таваллудидан роппа-роса ўн йил олдин, яъни 1916 йил 6 июлда ўз кундалигига худди шундай деб ёзиб қўйган экан. Гарчи отам ўз боғидан туриб, Брегенцни яққол кўра олса ҳам, ўзини худди Кафка қахрамонидек ҳис қилишига тўғри келди. Кафка шундай давом этади: “Бемор зўриқиб, кўзларини қисди, шифокор қўшиб қўйди: Брегенц Форарльбергда. – Бу узоқ, – деди бемор”.

Ёрдам бериш мушкуллиги жиҳатидан олганда, Брегенц отам учун ҳам олис эди. Ақли, эс-хуши жойида бўлган пайтларда у соғлом миёни кўмсаб тўлғанарди – бироқ бу билан аҳвол ўзгариб қолмасди. Ҳаттоки ўз бошига мушт туширганда ҳам. Худди болалик давримда экрани липиллайвергач, дадам телевизорни муштлагани каби, ҳеч қандай таъсири билинмасди.

2009 йил баҳорининг совуқ кунларидан бирида Даниела дадамни сайрга олиб чиқмоқчи бўлди. У эгнида куртка, оёғида кўчага кийиладиган пойабзал, шай турарди. Даниела унга шляпани кийгизаркан, деди:

– Мана бу сизнинг шляпангиз.

– Бу яхши, маъкул. Лекин миям-чи, у қаёқда қолди?

– Миянгиз шляпангиз остида, – дедим мен ошхонадан туриб.

Отам шляпани кўлига олиб, ичига қаради:

– Ие, бу мўъжиза-ку, – деди ва ҳардамхаёллик билан ўйланиб қолди, сўнг шляпани яна кийди-да, ийманибгина сўради:

– Ҳақиқатан ҳам шляпа остидами?..

– Ҳа, худди ўша ерда, ўз жойида, – дедим мен.

У ҳайратидан қошларини чимириб, Даниела ортидан гарангсиб эшик томон юрди.

Бунақа сюрреал лаҳзалар кўпайгандан кўпайиб борарди. Бу ҳақда ҳикоя қиладиган бўлсам, улар бир оз кулгили ва ғалати эшитилади. Лекин диққат билан тингланса, комизм билан бирга хавотир ҳамда тушқунликни ҳам пайқаш мумкин бўлади. – Кўпинча комизм ортиқчадек туюлади.

Нима яхши-ю нима ёмон, унча тушунавермаганиданми, отамга кўп нарсалар малол келарди. Масалан, дори-дармонларнинг бемазалигидан ҳам аччиғи чиқарди. Билмасдики, дори-дармонсиз аҳволи баттар ёмонлашарди.

– Менга бунақа нарсаларни рўпара қилаверма! – бақирарди у менга.

– Сизнинг фойдангизни кўзлаяпмиз, холос.

– Ҳамманг шундай дейсан! – кўполлик билан гап қайтарарди у. – Фақат

ўйлама, сендай фавкулодда шахсга ёпишиб олмоқчимасман. Биламан, ифлос ўйинларингни.

Албатта, унинг ўрнида хасталик “тилга қираётгани” менга аён эди. Аммо шундай бўлса ҳам, бекордан бекорга гап эшитсанг, одамга алам қиларкан. – Айниқса, отамни унча яхши билмайдиган, унинг олдида бир нима қилишга унчалик мажбур бўлмаган, қолаверса, бу хасталиқдан беҳабар бўлган кишиларга нисбатан бундай муомала ниҳоятда оғир ботиши мумкин эди.

– Йўқол кўзимдан! Агар мени ўз ҳолимга қўймасанг, милтиқ опкелиб отаман, кетингдан ажраб қоласан!

Бу гапни у менга айтди. Болалигимда бошқаларга акам билан бирга дўк урганимиз эсимга тушиб, кулиб қўя қолдим. Лекин назоратчи аёллардан бири бўлмаса бошқаси бундай сўзлар замиридаги оддий, жўн хабарни – отам бегона одамлар олаmidан кўра ёлғиз қолишни маъқул кўраётганини англай олиши амри маҳол эди.

Даниела қарийб уч йилдан бери бизларникида эди. У бу ер ўзига ёкиб қолгани, бошқа бунақа жойни тополмаслигини онт ичиб айтарди. Отам унинг учун касал, айни чоғда зиёли ва ҳазилкаш одам ҳам эди. Мияси гоҳ-гоҳ “найранг” қилиб турса-да, барибир унинг ҳақиқатда ҳам беозор, бировга зиёни тегмайдиган бечора бир инсон эканини яхши биларди.

Даниела ҳар уч ҳафтада алмашилиб ишлар, шунда Словакияга – уйига бирров бориб келарди. Бахтга қарши, ўтган икки йил ичида унинг ҳамкасабаларидан ҳеч қайси бири отам билан унга ўхшаб яхши муносабат ўрната олмади. Улар қиска муддат ишлаб кетишди, албатта, уларни ҳам тушунса бўларди, чунки отам кўп ҳолларда эрталабдан то кечгача бир нимани бажаришдан бош тортиб, инжиқлик қилишдан зерикмасди. Ўзига бегона бўлган, уни саросимага соладиган одамларни қайтариб юборишга мойил эди. Унга қарайдиган аёлларнинг аксарият кўпчилиги у билан худди ёш боладек беписанд оҳангда муомала қилар, бунинг устига, ниҳоятда кўп гапирарди. Отам калласи катта, чехраси жонли, кўзлари маъноли боқар, шунинг учун бошқаларда яхши таассурот уйғотар, шу боис бўлса керак, назоратчи аёллар ҳам ундан чўчиб туришарди. Башарти юраги сиқилиб турган бўлса, уларни олдига солиб қувишдан ҳам тоймасди. Бунақа пайтларда отам ўзи ажойиб одам, деган қуруқ гапдан фойда йўқлиги, мабодо қайфияти ёмон бўлса, кўзига кўринмай туринглар, дея маслаҳат беришдан ҳам ҳеч бир натижа чиқмаслиги аниқ.

Бу айтишга осон эди. Назоратчи аёллар маълумотли мутахассислар эмасди, бунинг устига, деменция билан муомала қилиш учун зарур бўлган туғма, табиий қобилиятлар ҳар кимда ҳам учрайвермайди. Отамнинг энг кенжа набираси Эва бунга ёрқин мисол бўла олади. У Алцхаймер билан оғриган буvasига шундай бир табиий муомала қила билардики, натижада бемор соғлом одамдай фикр-мулоҳаза юрита бошларди.

Даниела тўғрисида ҳам худди шундай хулоса қилиш мумкин. У касал билан аввалбошданоқ яхши чиқишган, у билан бутунлай эркин муомалада бўлган. Ҳатто менга дадам уни яхши кўриб қолгандек туюларди, шунинг учун Даниела унинг олдида бўлган пайтларда бир оз хавотир бўлиб турардим. Даниела шунга эриша олгандики, дадам ўзини керакли одам деб ҳис қиларди. Даниела унга харид қилинган нарсалар солинган саватни кўтариб юриш учун бериб қўяр, велосипедини орқадан итариб юришига монелик қилмас, у эса, гарчи ўзи тўрт нафар болаларининг ҳаттоки исмини айтолмасам ҳам, Даниелага немисчани ўргатар, унга талаффуз ва грамматикадан соатлаб “сабоқ” берарди. Бунча унга қайишмасанг? – деб сўрашса, у менинг ёнимда бўлса бўлди, деб жавоб қайтарарди.

2009 йилнинг март ойида отамнинг қариялар уйига кўчиб ўтишига тўғри келиб қолди. Буни эшитган Нитра (Словакия)лик оқ-сарик сочли кап-катта аёл хўнграб йиғлаб юборди. Анна эса кўлини ювиб, кўлтиққа артган, унинг қайтиб келиши ҳар қандай эҳтимолдан йироқ эди. Отам билан муомаласи

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

чиқишмаганидан ҳафсаласи пир бўлиб, энди қатикни ҳам пуфлаб ичадиган бўлиб қолганди.

Ўз оила аъзосини қариялар уйига беришга қарор қилиш урф-одат, анъаналарга кўра, ноинсофлик саналарди. Бундай қарор ўз-ўзидан икки ўртага ишончсизлик уруғини сепиши табиий. Айни чоғда эса анъаналар билан ҳисоблашмасликнинг ҳам иложи йўқ. Қишлоқдаги қариялар уйида малакали ходимлар ишлар, шароитлар яхши эди. Ҳар қандай муаммолар ўзаро муҳокама қилиниб, ижобий ҳал этиларди. Отамни у ерда касал бўлган пайтидан бери ёки хасталик бошлангандан буён эмас, балки саксон йилдан бери исми-шарифи Август Гайгер бўлган, болалик ва ёшлик даврларидан иборат узок умр кўрган бутун бир шахс сифатида яхши билишарди.

Оиламиз аъзолари ҳар қанча ҳаракат қилишмасин, уйда у ердагидек парваришни ташкил этишнинг уддасидан чиқишолмади. Мағлубиятни тан олишни ҳам ютуқ деб атаса бўларкан. Оиланинг бошқа аъзолари аравани бирдай тортолмай, ярим йўлда қолиб кетгач, нима ҳам бўларди. Ҳар кимнинг ўз муаммоси бўлса, бемор отанинг аҳволини томоша қилиб туришдан ўзга чора йўқ эди. Кечаю кундуз отам ҳақида ўйланавериб, адоий-гамом бўлди. Доим шу савол: энди нима бўлади? Пичок суякка бориб қадалган эди. Бу ҳам етмагандек, отам уйда ўзини *уйдагидек* ҳис қилмай қўйган эди.

Унинг уйдаги охири кунини олдинги кунлардаги сингари бошланди. Янги дори-дармонга ўтказилгандан бери ундаги домангирликдан асар ҳам қолмаган. У душга тушиб чиқди, артинди ва ўтириб, шошилмай нонушта қилди. Ҳаво илик, куёш чарақлаб турарди. Анна кетиб қолгач, ойим келган, у ҳозир отамни йўлга ҳозирлаш билан банд – унинг кўйлақларига, ҳатто дастрўмолчасига ҳам исми-шарифи битилган ёрликчани тикаётганди. Отам уй олдида қўшнилар билан “ха-па” дейишиб турарди.

Тушликка *Kaesknoepfle*¹ тамадди қилгач, хонасига кириб, бир оз мизғиб олди. Соат учга томон ўрнидан туриб, чой ичди ва сафар жомадонини машинага олиб боришга кўмаклашди. Сўнг ойим уни машинасида қариялар уйига олиб кетди.

Кираверишда, эшик олдида ўтирган собиқ жамоа маслаҳатчиси уни кўриб, ўрнидан туради ва эшикни очади. Отам эса уни танимай, шунчаки саломлашади. Ичкарида, кушетка устида кичкинагина аёл ўтирган экан, отам унга “баракалла!” деб, кўлини кўтарибди. Аёлнинг олдига бориб, кўлидан ушлабди-да, икков онам кетидан дам олиш хонасига кириб борибди. У ерда уларни қариялар уйи раҳбари кутиб олибди, отамга ўз хонасини ҳамда у ердаги бувиси билан бобосининг осифлик сураглари кўрсатибди. Бу одамларни қаердадир кўргандайман, аммо танимайман, дебди у. Раҳбар аёл унга ўз одаглари юзасидан ва дори-дармонлар хусусида бир неча саволлар берибди. Сўнгра отам билан бирга боққа чиқишибди. Отам дарахтлар соясида бошқа қариялар билан гаплашиб ўтирибди, афтидан, ўзини яхши ҳис қилаётган экан. Бир оздан сўнг, ойим у билан хайрлашибди. Отам унга кўл силкиб қолибди.

* * *

Орадан бир неча кун ўтгач, уни кўргани бордим. Хонасига кирганимда, ўзи ёлғиз хиргойи қилиб ўтирарди. Пича кутиб турдим, сўнг ёнига ўтирдим. Аввал у ёқ-бу ёқдан гаплашдик, кейин кўл қисишиб “ким кучли” ўйнадик. У зўр бериб, бор кучи билан тиришар, сўлгин чехрасида бахтиёрлик нукси акс этиб, қувончдан илжаяр, бироқ саломатлиги қувончига соя ташлаб турарди. Илож қанча.

Унга дедим:

¹ Kaesknoepfle — Форарльбергда пишлоқ ишлаб чиқариш ўз тарихига эга. У ерда пишлоқ анъанавий миллий таом сифатида ҳам суйиб тановул қилинади. Пишлоқнинг ҳар хил турлари эритилиб, кўшиб тайёрланадиган таом „Kaesknoepfle“ деб аталади (*тарж.*).

– Вой-бў, чаккимассиз-ку.

У яна илжаяркан, деди:

– Керак бўлса, унча-мунчасини қорга пийпалаб қўярдим, бироқ энди у кучлар йўқ. Аммо *майдакаш*, *мижгов* эмасман, шуни сенга бир кўрсатиб қўяй дедим-да, бўлмаса чиранишни менга ким қўйибди.

Сал ўтмай, сўзида давом этди:

– Барибир ўзимизни ўзимиз ҳимоя қилишдан бошқа чорамиз йўқ. Акс ҳолда, бечора бўлиб қоламиз.

Отам учун Алцхаймер албатта, ютуқ эмасди, лекин болалари ва неваларлари учун маълум даражада сабоқ бўлгани аниқ. Ота-онанинг вазифаси ҳам болаларга бирон нима ўргатиш-ку, ахир.

Қарилик умрнинг сўнгги босқичи сифатида доим ўзгариб турадиган ва ҳар доим ўрганиб, тадқиқ этиб турилиши лозим бўлган маданий шакл-шамойилдир. Демак, ота ўз болаларига ҳеч нима ўргатолмаган тақдирда, қарилик ва касалликдан бошқа нимаям қоларди. Лоақал шу ҳам яхши шарт-шароитлар остида кечган оталик ва болаликни англатарди, чунки одамзод фақат ҳаёт бўлсагина, ўлимдан ўч олмоғи мумкин бўлади.

Александра ҳикоя қилишича, бобоси мени қийнашяпти деб ёзғиргач, онаси кўргани шифохонага бориб, уни бу фикридан қайтаришига уринибди. Бир маҳал ҳамшира келиб, кислород бериладиган ичакни алмаштирмоқчи бўлибди.

– Жаноб Берлингер, ҳозир бурнингизга манови ичакни тиқаман, бир оз қитизингиз келиши мумкин, – дебди.

Шунда бобо келинига қарабди, бошини сарак-сарак қилиб:

– Ана бўлмаса – энди мени қитиқлаш қолувди! – дермиш.

Марианна холанинг бувиси ҳам деменция касал бўлиб, доим шундай деркан:

– Бошим худди қувининг ўзи, кавлагани кавлаган, аммо ёғ чиққанини сира билмадим.

Марианна хола етти боланинг энг каттаси экан. Бувиси кечалари алаҳсираб, галати гапларни жавраб қолғунига қадар, у билан бирга ётаркан. Бувиси бора-бора диний васвасага йўлиқибди. Бир куни уни кўргани пастор¹ келибди, эшикдан кириши билан кампир унга қараб қичқирибди:

– Бузуқи пастор уйимга кирмасин! Йўқол, иблис!

Катаринанинг бобоси ҳам ақли заифлик касалига дучор бўлган эди. Катта ўғли бир куни велосипедда хабар олгани келган экан, қария сездирмай велосипедга яқинлашибди-да, уни шартта миниб қочиб қолибди.

Лиана Алцхаймерга йўлиққан онаси ҳақида ҳикоя қилади.

Онаси унга қараб, дамба-дам сўраркан:

– Нима, мен ўлиб қолдимми?

Бир куни онаси Лианага шундай дебди:

– Агар ўлиб-пўлиб қолсам, менга айтиб қўйиши эсингдан чиқмасин, хўпми?

Лиана ҳам онасини чиппа-чин шионтирибди:

– Хўп, ойи, агар ўлиб қолсангиз, албатта айтиб қўяман.

Волфгангнинг бувиси қариб, мункиллаб қолганидан қувватлантирувчи дори – Buerlecithin ичиб юрарди. Совиткича Buerlecithin ёнида бир шиша Doornkaat² ҳам тургучи эди. Совиткич олдида бориб-келаверганидан ўрганиб қолган эмасми, бир куни кампир билибми-билмайми, Doornkaat шишасини очиб, ундан яшигина бир қултум ичибди, сўнг:

¹ Протестантлик мазҳабидаги руҳоний (тарж.).

² Спиртли ичимлик тури (тарж.).

– Бугун таъми қандайдир галати, – дебди-да, гапининг тасдиғи учун яна бир қултум урибди.

Норбертнинг бир дўсти бўлиб, унинг онаси ҳам Алиҳаймердан азоб чекар, ўз ўғлини ҳам анчадан буён танимай қолган экан. Лекин онасига суратини кўрсатса: “бу менинг ўғлим!” дер, янги тушган фотосуратини кўрсатса ҳам: “бу менинг ўғлим!” деркан-у, аммо олдида турган ўз ўғлини танимаскан.

Вилҳелмнинг айтишича, дўстининг ҳам анча йиллардан буён эс-ҳуши жойида эмаскан. Кечалари уйқусираб саҳар соат учда ёзув столи томон эмаклар бораркан-да, сунг ҳеч нарсани билмай қоларкан. Кундузлари эса пасьянс – фол қарталарини юмалоқлаб, сигара ўрнида чекмоқчи бўлиб ўтираркан.

Урсула отамнинг онасига тенгқур бўлган катта амакиси Август Фишер ҳақида ҳикоя қилади. Уни умрининг охириги йилларида Урсула гоҳ-гоҳ қариялар уйидан якианба кунлари Оберфельдга олиб келган экан.

Бир кун у йўлга чиқиши олдидан сўрабди:

– Мен яна лагерга қайтишим керакми?

Ана шу киши мен ёш бола пайтимда ниҳоятда кўркам йигит эди.

Оберфельдгассенинг шундоқ олд тарафиди, черков томонда бир вақтлар эски қудуқ бўларди. Қудуқ ёнида эскириб, чириб кетган ёгоч охур бўлиб, унга булоқ суви тинмай оқиб ётарди. Уйланмай бўйдоқ ўтган катта амаки қишида ҳам, ёзда ҳам ҳар тонг ана шу охурга ётиб чўмилар, бундай муолажса соғлиқ учун фойдали эканига астойдил ишонарди. Ҳақиқатан ҳам у бувим ўтиб кетгандан кейин ҳам яшаб, 1898 йилда туғилган волфуртлик тенгдошлари орасида энг узоқ умр кўрди. Биз болалар бозгага ёки мактабга бораётиб, унинг Иппахвалд ўрмонидан оқиб келадиغان яхдек чашма сувида қишин-ёзин маза қилиб чўмилаётганини кўриб қойил қолардик.

Кристианнинг бир кампир қўшиниси бор эди. Унинг ҳовли чирогини ёқиши учун электр токини улайдиган асбобни тополмай қийналган пайтларда таиқарига чиқиб, ҳассаси билан чироқни уриб-уриб қўядиган одати бор экан.

Хасталик отамдан панжаларини яна тортиб олди. Унда аввалги ойлардаги каби танглик, кескинлик ёки исканжага тушиш аломатлари сезилмас, кун сайин ўзини яхши ҳис қилаётгани кўриниб турарди. У қандайдир ҳазил-хузулга мойил, кимларнидир лақиллатадиган, суҳбатдоши билан очилиб гурунглашадиган, диққат-эътиборли, меҳрибон ва самимий бўлиб қолганди.

Унинг руҳий кечинмалари тез ва бирданига пайдо бўлар, дори-дармонни кўп ичганидан мияси воқеликни ғира-шира англайдиган одамга ҳам ўхшамас эди. Вазиятга ижобий ёндашар, ҳазил-хузул қилар, керак бўлса, яхшигина маслаҳатлар ҳам берарди.

Вернерга:

– Мендан фақат ўрганишинг мумкин, – деган экан.

Сезги, идрок этишнинг бузилишлари, галлюцинациялар онда-сонда бўлса-да, ҳамон содир бўлиб турарди.

– Кичкина одамчаларни сен ҳам кўрдингми? – сўрайди у Катаринадан.

– Ҳа, улар ҳозиргина муқолишга қараб бурилиб кетишди.

Борди-ю, галлюцинациялар кучлироқ бўлса, Эвани олиб келишарди. У бобоси олдида чопиб бориб, у билан ачомлашиши билан ҳаммаёқ яна изига тушарди-қоларди. Бунга барчамиз ҳайрон бўлиб, қулиб кўярдик, холос.

Отам кейинги пайтда лаёқатсизлигидан нолиб, ўзини *Dodl* – аҳмоқ деб атаб, бироқ ора-сира:

– Ҳеч нима кўлидан келмайдиган қип-қизил тентак эмасман лекин, – деб ҳам кўярди.

Камчилик, ожизликлари секин-аста билинган сайин, ўтган кунлар тез-тез ёдига тушар, ўтмишда “эслашга арзийдиган қувончли” дамларни ҳам бошидан кечирганидан ўзича фахрланарди.

– Илгарилари, бирон-бир эзгу иш қилсам, ўзим ҳам хурсанд бўлиб кетардим. Аслида бунақа ишларни қилишга ишқибоз эмасдим, аммо бунинг муҳим эканлигини билардим ва бу нарсаларни ҳеч ким менчалик яхши тушунмасди. Қаерда бўлмасин, ишни тез-тез, илдам-жилдам битирардим. Ҳамиша яхши чиқавермаса ҳам, ҳарҳолда ёқимли иш бўларди. Сен билан мен ҳам ҳар доим яхши чиқишганмиз.

– Ҳа, мен сиз билан жуда яхши чиқишганман.

– Куласан-да. Лекин ҳақиқатан ҳам сен билан биз яхши чиқишганмиз. Агар биримиз бўлмаганимизда, бизни итдек отиб ташлашарди. Булар газитдан ўқиволиб, қилинадиган ишлар эмасди, газитдан фақат ярим нарсаларнигина билиб олиш мумкин эди, ҳаммасини эмас. Шунга ҳам мағрур эдим, биласанми, бу нарсалар шундай эдики, ундан жуда озчилик бўлса ҳам, катта фойда олиши мумкин эди. Бизларни-ку, кўявер! Булар фикр билан бўладиган ишлар эди, буни билардим ва бу менга қувонч бағишларди. Шунақа ишларни қилганман ва – ҳамиша ўнгидан келган! Мураккаб ишларни тўғри йўналишга буриши – мен бунга уста эдим. Бутун майда-чуйда, икир-чикирлари билан тўғрилаб кўярдим. Узинг биласан, бунақа пайтларда кайфиятим қанақа яхши бўлишини, қолганини эса кўявер. Барча ишларни астойдил бажарганимни ўзларинг ҳам сезгансизлар, фикрларим яхши бўлганини ҳам, нимаиди? – Биламан, энди деярли ҳеч нима қолмади ҳисоб. Энди деярли ҳеч нима қолмади. Майда-чуйда нарсалар бор ҳалиям – лекин улар *нолга* тенг. – Аммо илгариги ишлар, хилма-хил нарсалар, улар яхшийди. Билмадим, буларнинг барчасини ким амалга оширган, ким қилган. Бунда сенинг ҳиссанг бор, деб ўйлайман. Эмилнинг ҳам. Бунисини бўлишим билан кейингиси тайёр турарди. – Уйлаб кўрсам, қанақанги иш эди-я бу! Агар юришиб кетса, э Худо, мендан зўр одам йўқ эди!

У илжайди, қўлларини мушт қилиб, кўкрагига яқин опкелди.

– Биласанми, албатта, ўзимни овсар деб ўйламаганман, чунки билардим, агар ғайрат қилсам, унча-мунча иш кўлимдан келишини. – Бир пайтлар биттаси келиб, мени мақтаган, тўғри иш қиляпсан деб. Ҳа, биттаси келиб, мени мақтаган. Узим қилган ишимдан фахрланганман. Шунчалик зиёли эканман: “*Тўхта! Ахир бу омад-ку!*” – деганман.

Бошқа сафар у шундай деганди:

– Биз эришган бахт-омадлар наинки тасодиф, балки ҳамиша ва ҳар доим ҳақиқий омад бўлган. Бироқ барча бахт-омадлар ҳам ҳақиқий омад бўлавермайди. Бизлар, – дейди у ўнг бош бармоғини кўрсаткич ва ўртанча бармоқлари учига тегизиб, – бошқаларга қараганда омадлироқ бўлган эканмиз. Шунинг учун нолиб, ёзғиришга ҳақимиз йўқ.

Узимга келсак, сира нолимасдим, чунки келажакка яна ишонч билан боқа олардим. Барча кескинликлар гўё йўқ бўлиб кетгандек. Оилавий, шахсий ва касбий муносабатлар жиҳатидан ўзим ҳам ҳали кўникиб улгурмаган очик-ойдинлик, равшанлик ва тин олиш, танаффус бошланган, аҳволимиз яна ижобий томонга ўзгараётган эди.

Бунгача бўлган кунлар, айниқса Волфуртда бўлган пайтларим кўпинча умидсизликлар билан ўтганди. Тунги ўй-хаёлларнинг ғамгин гирдобиди тўлганиб, тонгга яқин тинка-мадорим қурир, тушга бориб эса итдек чарчаб қолардим. Волфуртдан анча олисда, Венада бўлатуриб, уй ҳақида ўйлашга ҳам юрагим бетламасди. Энди эса аксинча, кундалик ҳаёт илгаригидек яна ўз изига тушган, аянчли қиш ва баҳорнинг ўрнини тўлдириш фурсати келганидан шодланиб, ёз кунларини туғилиб ўсган кадрдон уйимизда ўтказмоқчи эдим.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Бешинчи романимни ёзиб тугаллаб, энгил тин олганимдан, ўзимни эмин-эркин ҳис қилардим. Буни келган кунимок олча дарахтининг энг юқори айри шохига ўрмалаб чиқиб кетганимдан ҳам билса бўларди. У ерга анчадан буён – томоша кўрсатаман деб учта коворгамни синдириб олганимдан бери яқин йўламай кўйгандим. Ҳаёт кувончини туйиш, эркинлик, озодлик қандай ажойиб. Эрта тонгда уйғониб, бошланаётган кун лаззатидан баҳра олиш имконига эга бўлмоқ – буни дастлабки ўзгариш деса бўлади.

Олдинги йилларда Волфуртда бўлган чоғларимда бунчалик серҳаракат бўлолмагандим. Ҳар доим қандайдир кўнгилсиз воқеалар содир бўлиши мумкинлигиданми, ўзимни уйга ипсиз боғлангандай ҳис қилардим. Қийинчилик ва қутилмаган тасодифларга тўла кунлар кетидан кунлар ўтиб борарди, шу сабабли қишлоқда кам кўринардим. Энди эса ихтиёримда наинки вақт, балки вужудимда куч-ғайрат ҳам етарли эди. Мен оиламиз аъзоларини ва отамнинг собиқ касбдошларини ёзмокчи бўлган янги китобим муҳокамасига таклиф қилдим. Сухбатлар кўпроқ кечкурунлари бўлди. Кундузи эса отамни бир-икки марта кўриб келардим.

Дастлабки кунданок, у оғир, вазмин, босиқ ва эътиборли бўлиб қолганди. Мендан ҳол-аҳвол сўраб, режаларим юзасидан саволлар берди. Узи умуман олганда мамнун кўринар, бироқ сездирмай суриб қолиш учун қулай фурсат пойлаётган экан.

У худди онт ичаётгандек деди:

– Ҳадемай бу ерда менинг қорамни ҳам кўрмайсан.

У ястаниб суяниб олди-да, ўзича қулиб кўйди.

Ниҳоятда озиб кетганидан эгнидаги кўйлак шалвираб турар, ёқасиям анча кенг бўлиб қолганди. Узи эса илгаригидек абжир, эпчил. Ҳаёли сира бўлинмасдан, иккала бармоғи билан кўйлагининг энг юқори тугмасини ечиб-қадаётганида фавқуллода гўзаллик кўрдим. Менга отам бирбутун шахс, бутун бир инсон сифатида ёқарди. Кўриниши, кайфияти яхши, ўйладим ўзимча ва шу топда бир ибора ҳаёлимга келди: *Ҳар неки гўзал чоғида поёнига етгани маъқул*. Агар шу кетиши бўлса, уни ҳам қачонлардир Томас Ҳарди¹нинг бир романида ўқиганимга ўхшаш қисмат кутса не ажаб, кўнглимдан ўтказдим мен. Ушбу асарда кекса бир киши ҳаёти қаламга олинган. У ўлимга гўё тўғри чизиклар гиперболаси янглиғ яқинлашиб боради. Унга томон йўналишни аста-секин шу тарзда ўзгартирадики, ниҳоятда яқин қолганда ҳам икков бир-бирига дуч келади-и-йўқми, буёғи номаълум эди.

Отам ҳам аслида яна бир озгина яшашни истарди. Бу жиҳатдан унинг тутган йўли ўзига аниқ-равшан эди.

Сешанба куни эди, пешиндан кейин қариялар уйининг дам олиш хонасига бордим. Отам бир шериги билан гаплашиб ўтирарди. Билишимча, бир неча кун олдин улар ўртасида қуйидагича савол-жавоб бўлиб ўтган экан:

– Хўш, сен кимсан? – сўрабди отам шеригидан.

– Мен Ферде (Фердинанд)ман, – жавоб берибди у.

Бунга жавобан отам илжайиб, шундай дебди:

– Мен бўлсам, сени Пфердле (тойчок) деб ўйлабман.

Шу тариқа иккови узоқ суҳбатлашибди. Уларнинг гурунги, гарчи касаллик сабабли юзага келган камчилик, нуқсонлар боис бир оз чекланган эса-да, бир-бири учун қизиқарли бўлганини эшитиб, гапнинг рости, ҳам хурсанд бўлдим, ҳам ҳайрон қолдим.

Ферде юқорига чиқиб, Петрус ҳузурда бўлганини, у ер яп-янги хоналардан иборат бўлган жуда гўзал жой эканини айтган эди, отам:

– Бунинг менга қизиғи йўқ, мен яхшиси бир оз сайр қилмоқчиман, зора гаплашадиган одам учраб қолса, – деди.

Ферде:

– Албатта, юқорида бунинг иложи йўқ.

Улар шу зайлда гаплашиб турган эди, иккита хотин бири кўйиб, бири

¹ (1840-1928) инглиз ёзувчиси (тарж.).

олиб ҳамширани ёрдамга чакира бошлади. Отам уларга эътибор ҳам бермади, унинг қувноқ юз ифодасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Унинг бутун диққат-эътибори Ферде билан менга қаратилган эди. Ферде (уни бу ерда Шопенхауэр деб ҳам аташарди) аёлларга ўгирилиб, аччиқ танбехлар бера бошлагандан кейингина, унинг диққати бўлинди.

- Ёрдам! Ёрдам беринглар!
- Жим бўлсанг-чи!
- Уйга кетмоқчиман!
- Унда, такси чақир!
- Менга дўхтир керак!
- Унинг иш вақти тугади!
- Қадрли жаноб доктор!
- У уйида, севгилисининг ёнида!
- Менга ёрдам керак!
- Сенга энди ҳеч ким ёрдам беролмайди!

Аёл уялиб:

- Вой, буни билмаган эканман.

Хайрон қолган жойим шуки, иккала аёл ҳам, гарчи Волфурт шу атрофдан бўлса-да, немис адабий тилида гапиришди, бу билан балки вазиятнинг жиддийлигига урғу бермоқчи бўлишган, чамаси. Отам ҳам Ферде билан кўпинча немис адабий тилида, бироқ бутунлай хотиржам оҳангда гаплашар, афтидан, мазмун жиддийлигига эътибор қаратмоқчи бўларди.

Отамнинг орка томонида, стол атрофида яна икки аёл бақир-чакирга парво ҳам қилмай, гезета ўқиб ўтиришарди. Мен учун эса кимдир ёрдам сўраб илтижо қилаётгани, бунга жавобан Ферденинг лукма ташлаётганини шунчаки эшитиб ўтириш ноқулай эди. Афтидан, ҳамширалар, шунингдек, бошқалар ҳам буни соатдаги какку кушнинг овози, деб ўйлашган бўлсалар керак, начора, камина ҳам шундай тасаввур қилиб кўя қолдим.

Бошқа бир куни отам кўшиқ хиргойи қилаётган эди, газета ўқиб ўтирган аёллардан бири истар-истамас гап ташлади:

- Алё, эй? Жим бўлсайди!

Шунда отам Фердега қараб:

- Ана кўрдингми, замонлар ўзгаради, бироқ узоқ давом этмайди.

Бу гапни у икмиланмай, дадил айтди, бироқ сўз оҳанги афсус билан “пешонам шу экан” деган туйғу орасида муаллақ эди.

Ферде:

– Биласанми, мен ҳамма тоғлар устида юра оламан. О, қани энди яна бир бор Альпга чиқсам. Ана ундан кейин Рикатшвенде¹ қайдасан деб, тушиб кетаверардим.

Отам:

- Мен эса сен билан бормасдим.
- Нега энди?
- Чунки мен ҳеч кимман.
- Йўқ, сен ҳалиям ўшасан.

Отам илжайди:

- Ишонмайман.

– Ферде:

Сен фақат хоҳлашинг керак, холос.

– Менда хоҳиш унчаликмас. Аммо умид бор. Биласанми, ҳаётда мен кўп юрганман.

Ферде бир нима деди, илғамай қолдим. Отамда шубҳа пайдо бўлди шекилли, деди:

– Яхши, маълумот учун қабул қилдим. – Хўш, энди нима қиламиз? Тасбиҳ ўгириб, дуо ўқиб ўтираверамизми?

¹ Рикатшвенде (Rickatschwende) – Дорнбирн (Форарльберг)да жойлашган саломатлик маркази (тарж.).

- Йўк!
 – Чўзилиб кетади, фойдасиям йўк. Ўзи тасбиҳ ўгиришни биласанми?
 – Билсам керак.
 – Хўш, қанақа бўлади? Қани, кўрсат-чи.
 Отам бош чайқаб, мавзуни ўзгартиради.
 Ферде қараса, ундан бир иш чиқмайдиганга ўхшайди.
 – Ҳа, кейин улар сени қутига солиб, асфаласофилинга равона қилишади.
 Отам дейди:
 – Яхшиси, яна бир озгина ғозга ўхшаб *гагиллаб* юргим бор. Биласанми, бундан бошқа йўл ҳам қолмади. Лекин у ёк-бу ёк дегандай, қўлимдан келади, ҳали ўзинг кўрасан, билиб ҳам оласан.
 Ферде яна юқорига чиқиб, Петрус олдида бўлганини, у ёк-бу ёкни томоша қилганини, бироқ Петрус унга, яъни Фердега рўйхатда йўқсан, деганини гапириб берди. “Юқорида уларники яп-янги хоналар, бир чиқиб кўрсанг бўларди.”
 Отам яна:
 – Айтдим-ку, буларнинг менга қизиғи йўк деб. Ундан кўра, бир оз юриб, у ёк-бу ёкни айланмоқчиман, – дейди.
 – Ҳаётинг адо бўлди-ку.
 – Сен-чи, сен? Ўзинг шунақа қилиб юраверасанми?
 – Яна бир-икки йил бўлса, йўқ демасдим, – дейди Ферде кулимсираб.
 – Ҳа, кўриб турибди, ҳали куч-қувватинг бор.
 Отам ҳаворанг, енгил гул солинган фланелька¹ кўйлагининг юқори тугмасини ечди, ёқасини кенгроқ очиб қўйди-да, кулимсиб деди:
 – Ҳаво етишмаса, бўғилиб кетаман.
 Ўша стол атрофида озгингина бир киши аравачада оёқларини худди юраётгандек аста ҳаракатлантириб ўтирар, айна чоғда юзи ва гавдаси кимир этмасди. Отам унга қараб, ҳайрон бўлди:
 – Бу ишинг унчалик ҳам фойда бермаса керагов.
 Ферде тушунтирган бўлади:
 – У кун бўйи тиним билмайди. Ўзиям бир кунда бутун Австрияни айланиб чиқса керак.
 Отам сонларини ушлаб нолийди:
 – Менинг эса қуйи қисмларим титраб-қақшайди. Қуйи қисмлар мен учун жуда муҳим.
 – Яхши, қуйи қисмларинг ҳалиям ишларкан.
 – Шундай.
 – Ҳозир неча ёшдасан, Август?
 – Билишинг шартми?
 – Албатта.
 Отамга ёрдамлашвордим. Яқинда саксон учга киради, – дедим. У самимий миннатдорчилик билдирди:
 – Ҳимматинг учун раҳмат. Қойил қилдинг.
 – Биз эса ҳали йигирмадан ҳам ошмадик, – тусмол қилади Ферде.
 Отам жавобан дейди:
 – Онам ҳам ҳали тетик. Бироқ –
 Шу чоқ кушеткада ётган хотин бирдан қичқириб юборди:
 – Жон ҳамшира! Ҳамширажон! Жон ҳамшира! Келинг, ёрдам беринг!
 Ферде гап қўшади:
 – Ҳамшираям бугун унча табаррук бўлмай қолди!
 Бошқа аёл нолийди:
 – Шундай чарчадим! Шундай чарчадим-ки!
 Ферде гап қўшади:
 – Ундай бўлса, бориб ухла! Хонангга бор-да, ухла!

¹ Фланелька – фланель(ип ёки жундан тўқилган енгил икки томони патли газлама)дан тикилган матросча кўйлак (тарж.).

Кушеткадаги хотин:

– Э, Худойим, мен нима қилдим! Ўзинг мадад бер, Художон!

Ферде:

– Ўзинг раҳм айла!

Отам хайрон ва хурсанд бўлиб:

– Ростданми?

Аёл:

– Нимага? Нима учун?

Ферде:

– Бўлмасам-чи!

Отам:

– Агар улар сени ишлатса борми, ибодат қилиб, дуога қўл очардинг. Кўринишдан ҳалиям кучлига ўхшайсан, йўқ демасанг керак?

Ферде:

– Йўқ, дейиш йўқ.

Отам эътироф этиб:

– Сен ҳалиям жуда бақувват ва келишган йигитсан.

Ферде кулади:

– Мен келишган эканман!

Айтишича, у эргалаб “тез ёрдам” уловида Фельдкирхга – шифохонага борган экан. Йўлда феъли айниб ҳайдовчига:

– Қани, рулни бўшат, мен ҳам бир ҳайдай, деганмиш.

Энди икковлон сездирмай қочиб кетиш ҳақида гап бошлади. Кейин эса Ферде яна бояги дийдиёсини давом эттирди: юқорига – Петрус олдига чиқса, сен рўйхатда йўқсан, дебди ва ҳоказо. “Аммо-лекин у ер менга ёқиб колди.”

Отам:

– Ҳа, юқорида вазият ҳақиқатан ҳам яхшига ўхшайди. Аммо мен барибир Волфуртда қоламан.

Овқат тарқатила бошлагач, улар билан хайрлашдим.

– Ҳа, уйга боракол, – деди отам. – Сенга маслаҳатим: доим уйда бўл ва ҳеч қачон чикмагин!

Қариялар уйига биринчи марта борган пайтимда негадир яшаб ўтган, ҳозир яшаётган ва келгусида яшаши лозим бўлган одамларга бир зум ачи-ниб, раҳмим келганди. Аммо вақт ўтиши билан мен ана шу терс вазиятга кўникдим ва ниҳоят, бундай ҳаёт тарзини ортиқ ғалати деб ҳисобламай кўйдим. Умуман олганда, касалликнинг доимий қайталаши сабабли бу ерда сокин, бир текис ишчанлик ҳукм суларди. Бу ердагиларнинг дўриллаган овозда жавраб, вайсашлари, бир-бирини чақиритишлари дастлаб менга эриш туюлган бўлса-да, дилкашликлари гаувоҳ бўлгач, самимий ва ёқимли эшитила бошлади.

Ақа-укам ва синглим қариялар уйининг дам олиш хонасидаги шароитга чидай олмас, отамни имкони борича тез-тез ташқарига олиб чиқишарди. Синглимдан ўз ташрифлари ҳақида гапириб беришни сўрасам, у қўл сил-тарди. Унингча, бу ҳақда ҳикоя қилиш менинг стратегиям бўлса, унинг стратегияси у ерда нимаики кўрган бўлса, ундан дарров халос бўлиш экан. Унга у ернинг қизиғи йўқ, эшикдан чиқиши билан беш дақиқа ичида унут-иб юборар, қанча тез унутса, шунча хурсанд бўларкан. Агар у менинг бу ҳақда ёзган нарсамни ўқиса, ҳаммаси яхши, ҳатто жилмайиши ҳам мумкин, бироқ вазият аслида даҳшат экан.

Укам айтишича, у ерга боришга оёғи тортмадими, тамом-вассалом, бо-ролмайди. Бу билан у ёлғизланиб қолмайди, чунки отамизни Оберфельдга мунтазам олиб келиб турардик.

Шунақа, одамлар ҳам ҳар хил бўлишаркан. Отам таъбири билан айтган-да: *Худонинг бандалари турфа хил, беш қўл баравар эмас.* Менга қариялар уйидаги муҳит маъқул эди, ходимлар ҳам мулойим ва меҳрибон, аёллар-ку,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

шу атрофдан, ҳаммаси бир-бирини сенсирайди. Кўпчиликнинг кайфияти яхши, ҳаётидан мамнун. Гарчи улар ташқи оламга унча “мос келмаса” ҳам, менга ҳарқалай тўғри келади, деб ўйлардим.

Ёз фаслининг охирларида қариялар уйига сўнгги марта борганимда отамнинг кайфияти унча яхши эмасди. Келиб чиқиши асли филиппинлик бўлган хизматчи аёл мени қуйидаги сўзлар билан кутиб олди:

– Э ана, бахтимизга Арнонинг ўзи ҳам келиб қолди. Август анчадан бери уйга кетаман, деб кўнмаяпти.

Мен уни бокқа олиб чиқдим. Айтишича, ўз аҳволидан жуда ташвишга тушиб қолганмиш, ҳеч нарса “ўнгидан” келмаётганмиш. Уйга бораман деб қанчалик ҳаракат қилмасин, бир қадам ҳам олға боса олмаётганмиш. У бошини куйи солди ва худонинг зорини қилиб нолидики, бу балки шу билан боғлиқмикин, яъни ўтган ҳафта охирида Оберфельдга икки марта борган ва ундан бир кун олдин ака-сингиллари билан туғилиб ўсган кадрдон уйида бирга бўлганди. Робертнинг аёли Марианна хола айтиб берувди, ўшанда зўр гурунги бўлган экан, ҳамма хурсанд, Август ҳам Паулнинг ҳикояларини диққат билан қизиқиб тинглаган экан.

Ҳозир отам мени Паул деб ўйлаб, уйга боришига ёрдам бера оламанми-йўқми, мендан қайта-қайта сўрарди. Битта гапни ҳадеб тақрорлайверар, дард уни буткул лоқайд қилиб қўйган эди. Мен бир озгина ўтирайлик, сўнг йўлга тушамиз, деб уни тинчланттирдим. У хавотирланиб, ҳақиқатан ҳам уйга борамизми, деб яна сўради. Ҳа, борамиз, ҳозир Ҳелга келсин, дедим. У хурсанд бўлганидан раҳмат айтиб, юзимни қўлининг орқа тарафи билан икки ёки уч марта, қўлининг ички томони – кафти билан бир марта силаб қўйди. Идишчада хўжағат опкелгандим, унга доналаб егиздим. Сўнг хонасига бориб, мусиқа тингладик. У қачон кетамиз деб, сабри чидамас, аммо “укаси” ёнида эканлигидан ўзида йўқ хурсанд эди. Бир оз вақт ўтгач, уйга кетиш ҳаёли ёдидан кўтарилди шекилли, тинчланиб қолди. Ухлаш вақти ҳам бўлганди, нарсаларимни йиғиштирдим-да, сездирмай “куён” бўлдим. У билан хайрлашишга ҳам ботинолмадим. Индамай кетарканман, кўнглим бузилиб кетди. Йўлакдан ўтаётиб, бир оркамга қайтмоқчи бўлдим, аммо ўзимга ўзим: қочавер, болалар, дедим.

Бу – сизнинг устахонангиз. Ёдингизга тушидими?

Ҳа, бу ерда жуда кўп нарсалар ҳали яна керак бўлади, деган мақсадда сақлаб қўйилган. Ҳаммаёқ эски нарсаларга тўла. Ўзинг-чи, бу ерда нима қилиясан, ишляясанми?

Баъзан винт бурагич ёки эгов керак бўлиб қолади. Сизнинг усқуналарингиз билан ишлаш менга ёқади.

Менга эса йўқ. Ақл, онг, идрок деган нарсалардан қандайдир маҳрум бўлиб қолгандайман. Ҳаммаси жойида бўлганда-ку, хурсанд бўлардим.

Мен сиздан хурсандман.

Ундай бўлса яхши. Энди ўзимни ёлғиз ёки умидсиз ҳис қилмайман. Мен кўп нарсани кўрдим. Кўп нарсаларга эга бўлдим ва кўп нарсага эришдим. Энди фақат озгина лаёқат етишимай турибди, майли, ҳечқиси йўқ.

Менимча, сиз ўзингизга етарлича баҳо бермаяпсиз. Мен эса сизга юқори баҳо бераман. Эҳтимол, оддий маънодаги лаёқат камайса камайгандир, аммо-лекин ҳали кўп нарса мавжуд.

Ҳа, ҳа, илгарилари бир нималар қилганман, улар ўз зояларим асосидаги нарсалар эди, энди эса кучсизман. Ҳечқиси йўқ. Агар хафа ёки умидсиз бўлсам, сизлардан ёрдам сўраган бўлардим. Аммо мен бутунлай мамнунман. Камина кўп нарсага эга бўлдим. Лекин бугун менга – анча бўлди – ортиқ ҳеч нарса керакмас. Анчадан бери ҳаракатларим ва укувим пасайиб бораяпти. Ёшлик чоғларимда кўп нарсаларга қодир эдим. Энди эса, тўғриси айтсам, ҳеч нарса қўлдан келмай қолди. – Йўқ – йўқ. Ҳаммаси иунчаки беҳуда.

Аммо кўп нарсалар қўлимдан келмай қолган бўлса ҳам, бутунлай бахтсиз эмасман. Бари шунчаки ўтиб кетди. Агар бошқаларнинг омади келса, бунга хурсанд бўламан. Аммо энди куч-қувватим қолмади.

Бу уй ўз вазифасини бажариб бўлди. Унда болалар дунёга келди, ўсди-улгайди ва вояга етди. Отам аллақачон қариялар уйига кўчиб кетган бўлса-да, у ҳамон чидаб турарди. Бу ердаги ҳамма нарса эскирган, урфдан қолган, хуллас, бизга ортиқча ташвишдан бошқа нарса эмасди. Отам бу уйни ўзи мустақил, ўз кучи ва ақли билан бунёд этган. Етмишинчи йиллардан буён доим қўшимча бир нималарни куриш билан овора бўлган. Нима десамикин? Бунақанги уйларни билвосита *автопортретлар* деб атаса ҳам бўлаверади.

Уй ташқаридан қараганда омонат ва ногирон одамдай таассурот қолдиради. Отам қўшимча қурилишлар қилган пайтда, вақт ўтгандан кейингина ёрдам сўраган. Неча ўн йиллар мобайнида у ишхонада ўзи мустақил ишлай олиши учун қандай билим зарур бўлса, ҳаммасини эгаллашга эришган. Уйдаги юмушларда ҳам унчалик катта муваффақиятга эришмаган бўлса-да, ҳарҳолда худди шундай омилкор бўлишга интилган. Баъзида нагижа кўнгилдагидек чиқмаган пайтлар ҳам бўлган. Бунинг устига, отам бора-бора ҳар қандай исрофгарчиликка тўғридан-тўғри патологик нафрат билан қарашга одатланган. Бехуда сарф қилиш, маблағ совуриш энди болаларга қолганди.

Отамнинг саксон уч йиллик тўйи ҳафта охирига тўғри келди. Барча оила аъзолари йиғилгани боис онам жума куни уй олдига катта контейнер опкелтирди. Уйни эски-туски, лаш-лушлардан тозалашга киришдик.

Иш осон ва тез борарди. Омборхоналар, боғ ва гараж ортиқча қақир-қуқирлардан бўшаб борган сайин ўзимизни тобора енгил ҳис қилардик. Ишга ғайрат билан киришганимизга яраша контейнернинг мос келмагани чатоқ бўлди, уч марта бориб келмасимизданок, тўлиб қолди. Ҳали уй юкорисигаям етиб бормагандик, ертўлада ҳам бир нимага яраб қолар деб сақлаб қўйилган, бироқ вақт ўтиши билан бутунлай нокерак матоҳга айланган майда-чуйда нарсалар уюлиб ётарди. Об-ҳаво ёмон бўлади, деган маълумотга кўра, бир қўшнимиздан брезент сўраб олувдик, у бизни оғохлантирганди – уйини тозалашганда улар иккита контейнер олишган экан.

Август ойининг охирида уйимиз олдида иккинчи контейнер турарди. Бу орада синглим ўзи брезент сотиб олди, чунки яна ёмғир ёғади, дейишганди. Шунинг учун ишнинг катта қисмини жума куніёқ бажариб бўлдик, онам билан Катарина бизга ёрдамлашди – энди навбат чордоққа етиб келганди. Уй нисбатан баланд, бўйи пештоқ остидаги деразалар билан қўшиб ҳисоблаганда, кўча сатҳидан салкам саккиз метр келарди. Бир вақтлар Петерники бўлган хона деразасидан неча ўнлаб йиллар мобайнида чордоқда қолиб кетган нимаики нарса бўлса, деярли ҳаммасини пастга – бокка қараб улоқтирдик. Тахталар, гипскартон плиталар, эски кийимлар солинган картонкутилар, болалар учун мўлжалланган эски қаватма-қават қаравотлар, эшик тахталари, кийим-кечак жавонлари, эски гиламлар, чамадонлар, дарча қопқоқлари, эски партўшақлар ва матраслар, бир-бирига урилиб, ёрилиб кетган мебеллар – ҳамма-ҳаммаси энди боғ ичида худди маст одамлардай думалаб, айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Улар орасида стол устида ўйналадиган *ҳаёт уйини* ҳам бор эди. Энди унинг ҳам кераги йўқ, ровий ҳикояси ўз поёнига етганди.

Шанбадан якшанбага қадар ёмғир ёғиб чиқди. Якшанба куни пешиндан кейин қуёш чиқиб кетди ва биз ишни давом эттирдик. Онам бориб отамни опкелди, уйда қувноқ кайфият ҳукм сураб, отам ҳам ўзи билан ўзи овора эди. Айвондан ўтиб бораётиб, ногоҳ унинг елкасига қўлимни қўйгандим, у менга қув назар ташлаб, деди:

– Аҳа, сен ишёқмасга энди мен тиргак бўлдимми...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Менга эса бу ёқади, рост, чин сўзим.

Орадан ҳаял ўтмай, бизнинг ишлаётганимизни кўриб, деди:

– Агар мен сизларга чинданам керак бўлсам, айтарсизлар, ёрдам бераман. Лекин *чинданам* деган сўзга урғу беряпман! Демак, мен айтдим-қўйдим, буёғи сизларга ҳавола. Қаранглар, дангасалик қилманглар.

Туш пайти у Ҳелга билан менга уй олдидаги боғ деворини қанчалик моҳирона қурганини айтиб, умуман, уй пухта ўйлаб чиқилган режа асосида бунёд этилганини таъкидлаганди. У бугун нимагадир *қувноқ кайфиятда*, гапга ҳам жуда чечан эди, мақтовларимизни эшитиб, роса маза қилаётганди.

– Ҳа, сиздан кўп нарсаларни ўрганасак бўларкан!

Ҳақиқатан ҳам ундан “кўп нарсани”: бир куни керак бўлиб қолар деб, хаёлга келган нимарсаларни сақлаб қўявериш ножоиз эканини билиб олдик. – Қариялар уйидаги хонасига қараганда катта фарқ бор эди. У ерда у торгина жойда яшар, бирон нима йиғиб, тўплашнинг ҳам имкони йўқ эди. Умуман одамзодга то ўлимига қадар ўзи нима-нима керак бўлади? Уйни тозалаётганимизда бу ҳақда кўп ўйладим. Чунки уйда отамнинг ҳаётида чуқур из қолдирган бир ҳовучгина нарса бор эди, холос ва буни биз сўзсиз асраб қолишни истардик. Қолганлари эса шунчаки оддий ашқол-дашқол эди.

Якшанба куни кош қорайиб қолганда ҳам тўрттала фарзанд ҳамон ертўлада куймаланардик. Петер, Ҳелга ва Вернер устахонада, мен эса омборхонада эдим. У ердан қаҳва дони янчадиган эски кўлтегирмон, шницель тайёрлашда фойдаланиладиган ёғоч тўқмоқча, эски абажурлар, ота-онанинг биринчи кир ювиш машинасидан қолган барабан, винодан бўшаган картонкутилар ҳамда тикиш асбоб-ускуналарини топиб олдим. Ис-чангнинг кўплигидан, ҳаммаёқни моғор босиб кетганидан тез-тез чучкирардим. Шипга такаб қурилган, бевосита кўча юзи билан баравар торгина чўзинчок дерзани очиб юбордим. Ун-ўн уч ёшлик пайтимизда Петер иккаламиз сувга шўнғиш спорт тури билан шуғулланувчи ёш табиатшунослар билан бирга таътилдан қайтганимизда, кечаси уловдан эшик олдида тушиб қолиб, уйга шу дерзадан ошиб тушгандик. Афтидан, каравоти дам олувчиларга ижарага берилган бўлса керак, ўшанда Ҳелга менинг ўрнимда ётган экан. Ундан Милянинг эри Алвин амакининг вафот этиб, дафн қилинганини эшитиб, қотиб қолганман. Ҳозир ўша олис воқеаларни эслаб, уларнинг мудроқ акс-садоларини тинглагандай бўлдим.

Ҳелга бир маҳал устахонадан дала сичқонларини тутадиган иккита қопқон топиб келиб, улар керак бўладими-йўқми (йўқ, Волфуртда дала сичқонлари деярли қолмаган, уларни табиий муҳофаза остига олиш мумкин) деб сўраб қолди. Шунда бир вақтлар Паул амакимдан отамнинг энг зўр истеъдоди нимайди, деб сўраганим, у эса лўнда қилиб: “Сичқон тутиш!” дея жавоб бергани эсимга тушиб кетди.

1939 йилнинг кўкламида кишлоқ жамоаси тутилган ҳар бир дала сичқони учун бир неча пфенниг¹ пул тўлаган. Август билан Паул даладан сичқон тутиб, ҳар бири биттадан – *NSU* ва *Viktoria* марқали велосипед сотволишган. Август ишбоши, Паул эса унга ёрдам берган. Ушанда наинки ўзларининг, балки қўшнингинг ерини ҳам айланиб чиқишган.

Жамоа бундан ташқари ҳар бир кило тилла кўнғиз учун грош² тўларди. Йозеф билан Роберт брезент олволиб, Брегенц анҳори бўйидаги кўплаб сербарг дарахтларни таёқ билан силкитганча Оберфельд чеккасига қадар бориб келишган ва бир кунда қирқ кило тилла кўнғиз тўплашган – шу тарика оз-моз пул ишлаб олишган.

Супургини олиб, чангларни эшик ташқарисига супуриб ташладим. Кечкурун соат тўққиз яримда ниҳоят, ишни тугатдик. Контейнернинг усти-

¹ Майда танга.

² Сарик чақа.

ни ёпмадик – осмонда юлдузлар чарақларди. Пастга – айвондаги хонамга тушдим, у ерга чигал шарт-шароитлар вазидан ўн уч ёшимда кўчиб ўтган эдим. Уй жимжит эди. Онам юкоридаги хоналарнинг бирида, Катарина эса шанба куни тунги поезд билан Венага жўнаб кетган эди. Утириб, бўлиб ўтган воқеаларни ноутбукка ёза бошладим. Шунда Вернернинг устахона-ни тозалаётганда айтган гапи бехосдан эсимга келиб қолди. У девордаги тоқчадан қандайдир қоғозлар топиб олган эди.

Эринмай устахонага тушдим. Уюм бўлиб ётган турли хил хужжатлар орасида битта папка қўлимга илинди, унга ўн уч дона варақ тикилган эди. Ушбу қоғозлар қатига йигирма тўрт ёшли отамнинг уруш ҳақидаги хотиралари муҳрланган бўлиб, папкага неча ўн йиллардан бери қўл тегизилмаган, мен ҳатто унинг борлигини ҳам билмаган эдим.

Коронғи, ғира-шира йўлақдан гандираклаб, ошхонага қайтиб келдим, ўтириб, қоғозларни ўқишга тушдим. Дастлабки саҳифаларда ўн саккиз ёшли ўспириннинг бир йиллик умрини бехуда совурган уруш ҳақида тезгина ҳикоя қилинган бўлса, кейинги бетлар жанг майдонидан сўнг кечган воқеаларга бағишланган эди. Ҳарбий шифохонада ўтган оғир кунлар ва уйга қайтиш машаққатлари батафсил ёритилган, отамнинг бир бурда нон сўраш илинжида Форарльберг шевасида гапирадиган одамларни қидиргани ҳақидаги ҳикоя қалбларни ларзага соларди. Мени тафсилотлар бир томондан, яққол-равшанлиги билан тонг қолдирган бўлса, бошқа тарафдан эса менда шунча ҳаракат қилганим билан отам ва унинг ҳаёти ҳақида, келиб чиқиши, мағлубиятлари, ҳадик-хавотир ва истаклари тўғрисида жуда оз биларканман, деган афсуснамо ҳиссиёт уйғотди.

Урушда тушган ўлжаларни юклаб юрган пайтида азбаройи оч қолганидан айниган суякни ғажиб қўйиб, ичкетар бўлиб қолганини, қисқа вақт ичида нақ қирқ килога озиб кетганини, ҳамёнидаги шаффоф қоғоз остида асраб келаётган фотосурати ҳақида ора-сира эслатиб ўтганини яхши билардим. Суратга тушишдан олдин мархумлар ва жон бераётганлар орасида тўрт ҳафта бўлгани мен учун янгилик эди. Братислава яқинидаги ўша омборхонада касаллар учун чуқурлиги эллик сантиметр бўлган ёғоч сўрилар ўрнатилган. Кўп ҳолларда торгина тахта устига 2 тадан касал зўрлаб жойлаштирилган, улар бир-бирига тикилиб, ёнбош ётишга мажбур бўлишган. Юқумли касалликлар ва тузалмас оғир яра-жароҳатлар сабабли вазият ниҳоятда таҳликали бўлиб, тақдирга тан беришдан ўзга чора йўқ эди.

“Кечалари кундузга қараганда анча салқин бўлиб қолганди. Рус ҳамширалари, мен уларни зоят ёқимсиз хотира билан эслайман, ҳар икки кишига биттадан чойшаб беришган, шу сабабли баъзида тунги билан совқотиб чиқардим. Ахийри анча тузалиб қолган бир шеригимдан менга битта свитер топиб беришини илтимос қилишга мажбур бўлдим. Эртасигаёқ тонгда у мен сўраган нарсани опкелиб, қўлимга тутқазди. Айтишича, кечаси бир маҳбус қазо қилган экан, унинг эғидан русларга билдирмай ечиб олибди.

Менинг каравотим ўлим лагери деб ном олган жаҳаннамнинг нақ рўпарасида эди. Касали кучайганлиги сабабли айрим беморлар шифокорлар томонидан рўйхатдан ўчирилиб, ўша лагерга жўнатиладди. Бечоралар ўзлари ҳожатхонага бора олмас, ҳеч нарса емай-ичмай қўйган, ётган жойлари кўпинча қонга бўялар, ҳожатга чиқмоқчи бўлишса, заиф ва тушкун овоз билан санитарларни чақирардилар... Уларга мадад берадиган, ҳолидан хабар оладиган ҳеч бир кимса йўқ эди... Кўпчилигининг эс-ҳуши жойида, бироқ тери билан суякнинг ўзи қолган. Деярли кунига камида бир ёки бир неча киши ҳаётдан кўз юмар, буларни кўриб туришининг ўзи даҳшат эди”.

Бу мархумлар зулмат қаърида ҳали узоқ йиллар давомида шивирлаб ётишса ажабмас. Шивирлайдиган мархумлар... Агар қайси бири гўзалроқ,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ўлимми ё тириклик, деб овозга қўйилганда эди, кўпсонли марҳумлар албатта ўлим учун овоз берган, уни ёқлаган бўлардилар.

“2 кун ётдим, сўнг иситмам йўқолди. Яна ишга чиқишим, чунончи, ўликларни кўмишим керак эди. Утган кун давомида ўлган ўнта маҳбус ялонғоч қилиб ечинтирилгандан сўнг, аравага ортилиб, устига эски-туски чойшаблар ташланди.

Саккиз нафар ҳарбий асирлар худди юк ҳайвонлари сингари ўликлар ортилган аравани Прессбург кўчалари бўйлаб ахлатхона томон судраб кетишди. Уликлар у ерда аввалдан қовлаб қўйилган чуқурларга улоқтирилгач, мен энди уларни кўмишдек ёқимсиз ишни бажаришим керак эди. Бу ерга қанча асирлар кўмиб ташландийкин, буни ҳеч ким аниқ айтолмайди. Ҳарҳолда бу ерда қабрлар кўп эди, уларни “қабрлар” деб аташ жоиз бўлса агар”.

Отам келиб чиққан дунёда бунақанги ёлғизлик, ожизлик, ночорлик, қаровсизлик деган гаплар йўқ эди, унда одамлар ўз уйида, оиласи бағрида ва руҳонийлар гувоҳлигида бандаликни бажо келтирардилар. Гўрковлар эса ўлганларни номма-ном билишарди. Балки шунинг учун ҳам отам кўп йиллардан буён марҳумларни хотирлаш кунида *Қора Хоч*¹ учун маблағ тўплашга мунтазам ўз ҳиссасини қўшиб келгандир, эҳтимол. Одатда у ҳеч қачон уруш қатнашчилари билан учрашмас, биз, болаларга ҳам ҳеч қандай тафсилотларни ҳикоя қилиб ўтирмасди. У буни ўз-ўзи ва марҳумлар билангина ўртоқлашарди, холос. Улар унинг тушларида, ўй-хаёлларида яшар ва унсиз қийин-қистовлари билан унинг қарорларига таъсир кўрсатиб туришарди; бу марҳумларнинг “иш” услуби эди.

“Ҳа, уйга борақол. Сенга маслаҳатим: доим уйда бўл ва ҳеч қаёққа чикмагин!”

Якшанбадан душанбага ўтар кечаси Ой хонам яқинидаги сўнги қорақарағай узра илинган кўйи хонамни ёритиб турарди. Туннинг иккинчи ярмида тонгга яқин кучли шамол эсгандай бўлди. Хонам эшиги олдида – пастда шамол қайдандир учириб келган газета варақларининг шитир-шитиридан уйғониб кетдим. Эрталаб барвақт иккинчи контейнер йўқ бўлиб қолганини ҳеч ким сезмабди. У олиб кетилганда биз ҳали ухлаб ётган эканмиз. Кўз очиб юмгунча майдон бўм-бўш бўлиб қолибди.

Кейинги кунлар ичида онам икковимиз ўзимиз билан кераксиз қоғозлар, темир-терсак ва эски кийимларни олиб кетавердик. Гараж ҳам аста-секин бўшаб борарди. Изтопарларнинг эски-туски сотиладиган бозори учун ажратиб қўйилган озгина ўтин қолганди, холос. Онам жўнаб кетди, уйда яна ёлғиз ўзим қолдим. Отам энди бу хоналарга ҳеч қачон қайтиб келмаса керак. Якшанба кунлари ёки оилавий байрамларга келганда ҳам энди ош-хонада ўтиради. Худди кенг рақс майдонига ўхшаб, бўм-бўш бўлиб қолган ётоқхонаси ҳам энди унинг оламига мансуб эмас эди.

Кўпинча уй ичида айланиб юрардим. Гўё кимдир бу ерда ўзини бемалол ва хавфсиз ҳис қилиши учун шароит яратишга зўр куч-ғайрат сарфлагандек эди. Энди эса ҳеч ким йўқ эди, одам ҳам, уй ҳам, дунё ҳам. Қачонлардир бу ҳақда *“Мағлуб жангдан сўнги манзара”* деб номланган китоб ёзсаммикин, дея ўйлаб қолдим.

Сентябрь бошланиб, учинчи ўримга тушилди. Отамнинг иккинчи укаси Эрих боғ ичидаги ўтларни чалғи билан ўришга киришди. Куз фаслининг дастлабки очик, илик кунларини яхши кўраман. Бу пайтда кип-қизил олмалар, сап-сарик ноклар ажиб манзара касб этади. Ути ўриб олинган кенг далалар бўйлаб шамол бетиним эсади, дарахтлар худди ҳарбий соқчи кема-

¹ 1919 йилда ташкил топган Австрия Қора Хоч жамияти уруш ва сиёсий таъқиб қурбонлари, қочоқлар ва аскарларнинг мазорларини муҳофаза қилиш ҳамда ободонлаштириш билан шуғулланади (тарж.)

лардай ғичирлаб, қасир-қусур қилади, кўшни боғ тарафлардан ўйинқарок болаларнинг шўх-шодон овозлари эшитилади. Дарахтлар ва уларнинг япроқлари тўкилиб улгурган йирик шохлари ботаётган қуёш нурида аниқ ва тиниқ кўзга ташланади.

Ёзув столим оша мевазор боғларга, қўшнилари тарафга назар ташлайман. Эрих амаким билан Валтрауд холам деярли ҳар куни далада ишлашади. Бир куни қўшни уйдан олти ёшлар агрофидаги турк болачанинг чопиб чиқиб, аравага хашак ортаётган Эрих амаки ёнида айланиб юрганига кўзим тушди. Боланинг қўлида олма, Эрих амакини “Ора” – бобо деб чақиради, бу менинг назаримда, янги маданий ўзликнинг шаклланиши эди, чунки отам ва ака-сингилларининг болалиги ўтган анъанавий жамият таназзулга юз тутганди. Тузилмавий ўзгариш деб аталадиган воқеалик Волфурт ўрнида *турар-жой ва саноат ташкилотини* вужудга келтирди. Кимки энди баланд ўсадиган мевали дарахт ўтқазса, ташкилот унга ёрдам пули тўлайди. Мақсад – бу ерларда поёнига етаётган маданият кишлокнинг у ер-бу ерида бўлса-да, ўзидан оз-моз из қолдирса бўлди.

Олмани ғажиркан, бола энди дала бўйлаб у ёқ-бу ёққа юради ва узоқдан эшитилган болалар овозига ўзича жавоб беради: “Какку! Какку!”

Сўнг ўтган йили қурилган янги иморатлар томон йўл олди. Ана, қизчасининг қўлидан ушлаб олган ёш бир йигит кичик боғ ичидан ўтиб, янги уйнинг айвони эшигидан кириб кетди. Отам қариялар уйига борган пайтда бир аёлдан хона қабул қилиб олганди, бу йигит ўша аёлнинг невараси эди. Бола яна Эрих олдига қайтиб келди. Эрих хашак ортилган арава билан уй томон кетгач, боғ хувиллаб қолди, анғизда унда-мунда поя, чўп-чўкиртақларгина қолган, улар оч яшил тусда ярқираб кўзга ташланарди.

Фридрихсхафен тарафдан цеппелин¹ учиб келиб, Оберфельд чеккасида бир неча марта айланди – ёзда ҳаво яхши бўлса кунига шунақа айланиб парвоз қиларди. Қарчиғайга ўхшаган йиртқич қуш – канюк Унтерфельд² узра учиб бораётганди, иккита қарға унга кўкқисдан ҳужум қилиб, елкаси ва қанотларини тумшуклари билан чўқий бошладилар. Канюк уларга парво ҳам қилмай, шошилмасдан учишда давом этди ва Брегенц анҳори томон шўнғиб, кўздан ғойиб бўлди.

Шу топда нимагадир болалик хотираларим эсга тушиб кетди. Ўн беш-йигирма чоғли одамнинг ҳаво айнаиб турган бир пайтда зўр бериб, ўт-хашакни ёмғирдан сақлаб қолганликлари кўз олдимда намоён бўлди. Паншаха билан аравага пичан ортаётган эркакларнинг бақир-чақирлари остида биз, болалар хашакни араванинг дам у бурчига, дам бу бурчига ёйиб, текислаб жойлаштирардик, шиппакчан хотин-қизлар эса арава ғилдирақлари ётқизиб кетган ўт-пояларни тўғрилаб боришарди. Трактор аравани силкиниб тортиб боради, бу ёқда момақалдирак гумбураб шоширади. Биз, болалар пичан ортилган арава устида юзгубан ётиб олганмиз, дарахтларнинг новдалари тегмасин деб. Шохларга яккам-дуккам хашаклар илиниб қолади. Пичан тимдалаган яланг оёқларимизга катта-катта ёмғир томчилари урила бошлайди. Арава ортидан чопиб бораётган болаларнинг шўх-шодон чинкириқлари қулоққа чалинади. Кимдир велосипедда олдинроқ бориб, шийпон дарвозасини очиб қўйган бўлади ва арава бақир-чақир остида хашак-пашаги билан панага олиб кирилади. Сўнг ёмғир қучайиб, шариллаб ёға бошлайди. Шийпоннинг дим ҳавосидан нафасимиз бўғилади.

Кейин уйга бориб, душда ювинамиз. Бобом билан бувимиз олдида ўтириб, шарбат ичамиз, кетидан музқаймоқ еймиз. Кечки таомдан сўнг, кўзларимиз юмилиб, уйқу босади, телевизор кўриш қаёқда дейсиз. Тирналган болдирларимизни дағал чойшаб сийпалаб, маза қиламиз ва дарров ухлаб қоламиз.

¹ Қаттиқ қобиқли дирижабль (*тарж.*).

² Альпбах (Тирол)да жойлашган дам олиш уйи (*тарж.*).

Тепаликдаги пичан ўрими чоғлари ҳам ҳамон эсимда. Улар кўпинча беш киши бўлишарди – Эмил, Август, Паул, Роберт ва Эрих. Етмишинчи йиллар охири ва саксонинчи йилларнинг бошларида улар ҳар йили уч марта ўримга чиқишар, ҳар бири ўзи билан чалғи ўроқ ва қайроқтош олиб келарди. Паул билан отам настурция¹ сингари чўп-чўкиртақларга қокилиб, шикаст емаслик учун эски футбол ботинкаларини кийволишарди. Қия тепалик бўйлаб беш ака-ука қатор турволиб, баравар ўриб боришарди. Вернер икковимиз учун ажратилган болалар хонасининг деразалари тепаликка қараган бўлиб, ёзда кечалари очиқ турарди. Шу боис сахар соат бешдаёқ қайроқтошларнинг илк шовқинидан уйғониб кетардик. Баъзида қайроқтошлар бир маромда “шт-шт”, “шт-шт” овоз чиқарар, ҳаял ўтмай чалғиларнинг шудрингга чўмилган ўт-ўланлардан кўтарилаётган пар, буғлар орасида бир текисдаги “шип-шип”, “шип-шип” садолари эшитиларди. Бу тахминан бир ярим соатча давом этар, биз бу орада яна ухлаб қоладик. Сўнг отам ва ака-укалари чалғиларини елкаларига осиб, уйга кириб келардилар. Душга тушиб, ювиниб олишгач, бири ипотека банкига, бошқаси жамоа идорасига, яна бирови ўрмонга қараб йўл олса, униси электр ҳисоблагичларнинг қанча ёзганини қайд этгани, буниси эса Миллий банкка ишга отланарди.

“Одамзоднинг кунлари бамисоли ўт, гиёҳ”.

Орасида бир жуфт орхис² ҳам бўларкан.

Отамни кўргани борганимда уни яна қўл қисишиб, куч синашишга кўндирдим. Аввалига у нотўғри ҳаракат қила бошлади. Тушунтиргандим, тез илгаб олди ва мен унга икки марта ютқазиб қўйдим. Бундан у мамнун эди, лекин қозонган ғалабасидан ҳам кўра ҳозир қилган ишимиздан кўпроқ хурсанд бўлди, унингча бу бемаънилик эди. У жилмайиб шундай деди:

– Биздақаларнинг бу ерда кераги йўқ.

Қариллик ҳақида нима дейсиз?

Ҳа, энди ёш бола эмаслигимни, кексайиб бораётганимни ёки қартайиб қолганимни эсга солади-да. Барибир эмасми.

Улимдан кўрқасизми?

Гарчи буни билмаслик уят бўлса ҳам, мен бу ҳақда бир нима дея олмайман.

Вақт пешин бўлган, чоракта кам тўрт эди. Велосипед дўконида шинага бир оз дам бериб, сўнг қариялар уйига жўнадим. Отамни дам олиш хонасидан тополмадим. У ўз хонасида, каравотда ётар, кўзлари катта очиқ эди.

Гапирсам, индамади. Эшитмади шекилли, деб ўйлаб яна мурожаат қилдим, ҳеч қандай сезиш йўқ, кўзлари қотиб қолибди. Нафас оляптимиқан ишқилиб? Қарасам, кўкрак қаси кўтарилиб, тушаяпти. Хайрият-е. Қаттиқ гапирсам ҳам эшитмаганига миясига қон-пон қуюлдимиқан ё шунга ўхшаш бир нима бўлдиимиқан деб ўйлаб, ўзимнинг томир уришим ҳам кўтарилиб кетди. Бироқ ўнинчи ё ўн биринчи бор гапирганимдами, у бир чўчиб тушди-да, менга руҳсиз, паришон бир ҳолда, тўсатдан пайдо бўлганимга ҳайрон бўлгандай қаради. Ундан ҳаяжон билан ҳол-аҳвол сўрадим. У эса елка қисиб:

– Яхши бўлсам керак, – деди.

Ҳар бир қисса ўлимга олиб борадиган дастлабки тайёргарликдир, деган гап бор, чунки ҳар қандай қиссанинг ҳам интиҳоси бўлиши керак. Ҳамонки, ровийлик йўқолиш, ғойиб бўлишга бағишланган экан, айна чоғда йўқолган, ғойиб бўлган нарсаларни қайтариши ҳам бор гап.

¹ Қизил-сарғиш гулли бир йиллик ўсимлик (тарж.).

² Доривор ўсимлик.

*Let us sit upon the ground and tell sad stories of the death of kings.*¹

Шундан сўнг, стулга ўтириб, деразадан Лаутерах кўчасини кузатдим. Ундан онда-сонда машина ўтиб турарди. Отамга кўчага чиқиб, тоза ҳавода айланиб келайлик десам, унамади.

– Мен билан бирга кўчага чиқмайсизми, дада? Хўп десангиз, бир озгина сайр қилиб келардик.

– Сайр? Қаерга? – сўради у.

– Бокқа-да.

– Қизиғи йўқ.

– Волфуртга борсак-чи, дада?

У менга қараб, бош силкиди, бу қалбига қулоқ солишидан далолат эди.

– Бу албатта бошқа гап.

У ўрнидан туриб, мен билан эшик томон юрди. Унга жон кирганидан хурсанд бўлиб, қўлтиғидан олдим.

Одамзод насл-насабидан қанча узоқлашса, шунча узоқ умр кўргандай туюлади. Отам ҳақида шу нуқтаи назардан гапирадиган бўлсак, унинг ҳаётини урушгача қисқа, сўнг қисқа муддат узоқ, ундан кейин жуда узоқ вақт қисқа ва ниҳоят, деменция даврида яна узоқ кечган, дейиш мумкин.

Дадамнинг қариялар уйдаги шерикларидан бири мендан “*Бўри ва етти улоқча*” болалар қотиллиги ҳақидаги эртак эмасмикин, деб сўраб қолди. Мен унга, балки шундайдир, ўйлаб кўраман, дея жавоб бердим.

Отам уни илгари ҳеч қачон кўрмагандай, унга узоқ қараб қолди.

Шерикларини у “истак ва имкониятлари тўғри келмайдиган шўринг курғур бечоралар” деб атарди, баъзида ўзиниям истисно қилмаган ҳолда “дангасалар” деб ҳам кўярди, афтидан, ўзига ўхшаганлар орасида ўзини яхши ҳис қиларди, чоғи.

– Бу ерда *валакисаланг такасалтанглар* кўп, барини чақириб, тўплаб олганман.

Бошқа бир гал бирдамлик оҳангида шундай деганди:

– Бизнинг турган-битганимиз ямоқ – яримжон.

“Мен Худонинг бир беозор бандасиман, катта гапирмайман ва ҳеч кимга (нарсага) ёмонлигим йўқ.”

Отамни адабиётдаги бирор қаҳрамон билан муқояса қилмоқчи бўлсам, “*Анна Каренина*” даги асосий эркак образ Левин ёдимга тушади. Бунинг боиси, Лев Толстой ёзганидек, Левиннинг чалғи билан ўт ўришида эмас. Гап бошқа ёқда. Иккаловини боғлайдиган асосий нуқта, энг аввало – *нарсаларни яхшилаш истагидир*. Отам қариялар уйига қарашли боғни айланиб юраркан, шундай дерди:

– Бу ерда бир нималарни яхшиласа бўларкан. Бунинг очик кўз билан кўриб айтяпман. Ғалати, нега бунақа қилишдийкин. Бундан бирон фойда кўрмоқчи бўлишганми, тушунолмадим.

Кўпинча у кенг камровли режалар билан машғул бўларди:

– Менда ғоя деган тўлиб ётибди, фақат уларни чиқариш бир оз қийин бўляпти-да.

Унинг эзилган, уринган, тиззалари шалвираб қолган шимлари эсимга тушади. У гаражни қуёш соябони остида сувоқ қилган. Ўшанда қўшнилари ҳам шу соябон остида ухлашганди.

¹ Let us ... – Қани, ўтирволиб, қироллар ўлими тўғрисидаги ғамгин ҳикоялардан сўйлашайлик (*ингл.*).

У кўпинча дастрўмолининг тўрт учини тугиб, куёш нуридан сақланиш учун бошига дурра каби ташлаб оларди.

- Булар нима ўзи?
- Булар – дарахтлар, дада.
- У кошларини чимириб:
- Сира дарахтга ўхшамайди-я.

Боғда бирга ўриндикда ўтирган эдик. У менинг эски бир ўқувчилар дафтарига алланималарни ёзаётганимни қизиқсиниб кузатаркан, сурилиб кетмасин учун дафтарни маҳкам ушлаб турарди. Сўнг:

- Бу қоғозларинг билан тирикчилигинг қалай бўлган?
- Ҳар доим яхши бўлган, – дедим мен.
- Меники ҳам, – деди у.

Ғалати ҳолат. Унга нимаики бермайин, ушлаб туrolмайди. Менга у нима берса, маҳкам ушлаб туравераман.

Бундай дамлар узоқ давом этади ва кўп нарсаларга эътибор беришга вақтим етарли бўлади. Дикқат-эътиборимдан ҳеч нима четда қолмайди, мен ҳушёр ва сезгирман, барча нарсаларни, гўё атрофимда тўсатдан кучли ёғду таралгандек, аниқ-равшан англай оламан.

- Отам ёзув-чизувларимни кузатиб:
- Жим ўтириб, дарсингни қилгин, ўғлим! – демоқчи бўлади гўё.

Ўртамизда нимадир борки, ўша нарса мени дунёга қалб кўзи билан қарашга даъват этган бўлса ажабмас. Бу демак, Алцҳаймер хасталиги “алоқаларни узади” деган гапларнинг мутлақо тескарисидир. Баъзан алоқалар ўрнагилади ҳам.

Биз кутган, умид қилган нарсалар барбод бўлган пайтдагина ҳақиқий яшаган бўламиз.

Ўлимга яқинлашиб борган сари ўзига хос тарзда тиғизлашиб борадиган бахт биз кутмаган жойда пайдо бўлади.

- Уни генерал де Голл каби ушлаб қолиш керак.
- Ундан қандай ўлишни хоҳлайсиз, деб сўрашганда:
- Тириклайин! – деб жавоб берган экан.

Берти холамни кўргани борганимда роппа-роса ўн тўққиз ёшда эдим. Берти хола Паулнинг биринчи хотини бўлиб, неваралари билан хайрлашмоқчи, аниқроғи, видолашмоқчи бўлганди. Ушанда бир руҳоний унга соғайиб кетинг, деб энди уйдан чиқаётган экан. Хола бу гапдан ҳафсаласи пир бўлиб, ранжиди. Тўридан гўри яқин одамга соғайиб кетинг, дейилмайди-да, ахир бу кулгили-ку, деди у. Уч бола (шундан икки нафари ўспирин)нинг онаси бўлган мана шу аёл ўлим олдида ҳақиқатдан кўз юммасликни талаб қилаётганди. Мана шу қискагина лаҳза ичида содир бўлган воқеа менда унутилмас таас-сурот қолдирган.

Баъзан бир лаҳзада шунчалик кўп нарсани ўрганиши мумкинки, уни бутун бир йил ичида ҳаттоки мактабда ҳам ўрганиши мушкулдир.

Бу гап ётсам ҳам, турсам ҳам сира хаёлимдан кетмай қолди.

Отамнинг чўқинтирган уч нафар болалари: Жо, Мария ва Ирми ўз жонларига қасд қилиши билан боғлиқ қайғули воқеалар ҳам худди шу даврга тўғри келади. Ақл бовар қилмайдиган, англаб бўлмайдиган тасодифийлик ортига

яширинган бу бахтсиз ҳодиса барчани бениҳоя эзиб юборди.

Отамга шу ҳақда сўз очгандим, эслаёлмади.

– Йўқ, бу тўғрида ҳеч нарса билмайман, – деди у.

Аммо шунга яраша марҳум онаси ҳамон “тирик” эди:

– Уйга боришим керак, онам мени кутиб ўтирибди!

Тақдир-қисмат минглаб йиллар давомида оддий тушунча бўлиб келган-лиги сир эмас. Бугунги кунда эса, тақдир ҳақида гапириш деярли рад этилган, ҳамма нарсани батафсил тушунтириб бериш керак. Бироқ баъзан биз тушунтириб беролмайдиган ва тўхтатиб ҳам қололмайдиган бир нималар содир бўлади. Бу нарсаларга биров тасодифан дучор бўлса, бошқа биров тасодифан дучор бўлмай қолади. Хўш, бунга сабаб нима? Ушбу савол ҳамон жумбоқлигича қолиб келмоқда.

Яшаб ўтган умримизни қўмсаймиз, ўтган яқин инсонларимизни соғинамиз.

Қачондир отам ҳам сўнгги нафас олиб, бу фоний дунёни тарк этади. Бундан ўзимча тутакиб кетаман – шунча тиришиш, югур-югурнинг нима кераги бор эди? Сўнг яна, Жюльен Грин саксон ёшида кундалигига ёзиб қўйган кайдларида заррача бўлса ҳам ҳақиқат бормикин, дея ўйлаб қоламан: қариган чоғида унда лаёқат йўқотиш-у ўлимдан қўрқиш деган гап бўлмаган, ўлим тўғрисидаги тасавури ҳам оддийгина бўлган: гўё Тангри тахтадаги ёзувни ўчириб, ўз номини ёзиб қўяркан, холос.

Отам каминага қарши ўлароқ ўта диндор одам бўлган. Лекин Ж.Гриннинг тахтага ўз номини ёзиб қўядиган мана шу *Ўзга* ҳақидаги гапи дунёвий маънода менга ҳам маъқул кўринади. Зеро, биз фойдаланган жойлар бошқалар томонидан ҳам фойдаланилади. Бизлар юрган кўчалардан қачонлардир бошқалар ҳам юради. Отам уй курган жойда вақти келиб, бошқа одамлар ҳам яшайди. Мен айтган ҳикояларни яна кимдир қайта сўйлайди. Бу дунё қанчалик бемаъни ва ғамгин бўлмасин, менга бу шунчалик тўғри бўлиб кўринади.

Газеталарда ёзилишича, (шарқда учрайдиган) қора суварак Бикини атоллдаги атом бомбаси синовларида ҳам тирик қолган экан. Улар ҳаттоки қиёмат-қойим кўпганда ҳам омон қолармиш. Ана кўрдингизми, улар ҳам мендан кейин қоларкан. Камина-ку, ўзимдан кейин вино билан қизларнинг қолишига рози эдим. Бироқ мен ўтгандан кейин, келиб-келиб қандайдир суварак ҳаёт нашидасини суриб юрса, одамга алам қиларкан.

Бир куни ертўладаги омборхонадан бир шиша вино олаётгандим, шипга такаб қурилган дераза очик эди, Даниела билан девор устида ўтирган отамнинг гапи қулоғимга чалиниб қолди:

– Бир кун вақти-соати келиб қолар...

Агар одамлар умрбоқий бўлишганда эди, камроқ фикр юритган бўлардилар. Башарти одамлар камроқ фикр юритганларида, ҳаёт бунчалик гўзал бўлмас эди.

Агар ҳаёт бемаъни, тутуриқсиз ва ўлим муқаррар бўлмаганда эди, на “*Сехрли флейта*” ва на “*Ромео ва Жульетта*” битилган бўларди. Нега энди ҳар доим кимдир бир нима қилишга мажбур бўлганикин-а?

Ҳаёт менга шу қадар жозибали бўлиб кўринаётгани, бу – ўлим туфайлидир. У дунёни янада равшанроқ кўришимга ёрдам беради. Бироқ шундай бўлса ҳам, уни ёқтирмайман, чунки у дилларга ғулғула солади, жуда кўп гўзал нарсаларнинг йўқ бўлиб кетишига сабаб бўлади, мен бунга ниҳоятда ачинаман.

¹ Маршалл ороллари архипелагида жойлашган ҳалқа тарзидаги маржон ороли (тарж.).

Яна шуниси ҳам борки, ўлим муқаррарлигини билиб туриб ёзғириш менинг назаримда худди тунда – ўз-ўзидан отадиган ҳаёт тонгини деб акиллашга ўхшаб кетади.

Қанчалик қаршилиқ кўрсатмайлик, вақт барибир ўтиб кетаверади.

Адашмасам, “*Шанхайлик хоним*” фильмида шундай бир кичкинагина диалог бор:

– Мен ўлишни хохламайман.

– Мен ҳам. Мабодо агар мажбур бўлсам, энг охирида.

Одамлар ҳаётни қанчалик севишмасин, агар яшаш даражаси қониқарли бўлмаса, унда бирданига *эвтаназия*¹ мавзусига ўтилади. Бунинг ўрнига юзага келган янгича вазият билан ҳисоблашиш, одам ўзидаги ноқобиллик, лаёқатсизликка барҳам бериш ҳақида ўйлаш мақбул бўлмасмикин? Савол туғилади: Одам ўзини-ўзи ожизлик, ночорликдан сақлагани маъқулми ёки касал бўлгач, хасталиқдан?

Яшаяпмизми, демак, гуноҳқормиз! – Мудом!

Отам илгари мен пайқамаган юмшоқлик, мулойимлик билан баъзан кафтини, кўпинча кўлининг орқа тарафини юзимга теккизган пайтларда негадир ғалати бўлиб кетаман. Ана шундай лаҳзаларда у билан ўзимнинг бир жон-бир тан эканлигимни англаб етаман.

Ва бунни ҳамиша эслаб юраман. Ҳамиша ва ҳар доим! Ёки бунга қодир бўлган пайтимга қадар.

Кўлимни унинг елкасидан ўтказиб, дейман:

– Хўш, кекса *Haudegen*², қалай энди?

– Менми? – сўрайди у хайрон бўлиб.

– Нима, сиз кекса *Haudegen* эмасмисиз?

– Гап шундаки, бунни қандай тушунишга боғлиқ. – Биласанми, *Haudegen* кучли бўлади...

Шундай деб, менга пича разм солиб тургач, давом этди:

– Масалан, сен кўп нарсаларни хоҳлагансан, кўпгина нимарсаларни эса, ўлдирса ҳам хоҳламасдинг, шундайми?

– Тўғри, баъзи бир нарсаларни жуда ҳам истаганман, – дедим мен.

– Сен саргузаштларга ишқибоз бўлгансан. Мен эса йўқ.

– Сиз ўзи нимани яхши кўрардингиз?

– Уйга қайтишни...

Бошқа бир сафар, унинг кўлини қисиб қўйгандим, хайрон бўлди:

– Нимага бундай қиялсан?

– Ўзим, шунчаки, – дедим мен.

У менга қаради, унинг нигоҳида қизиқувчанлик билан ғижиниш омихта эди, сўнг деди:

– Албатта, кўлимни хоҳлаганингча ушлашинг мумкин. Бироқ мен бунинг сабабини билишни истардим.

– Сабаби, сизни яхши кўраман, – дедим мен.

Бу изоҳдан уялгандек бўлди, сўнг гўё ўз-ўзига баҳо бераётгандай ва ўз ожизлигини тан олаётгандай деди:

– Шунчаки айтаётган бўлсанг керак-да...

– Йўқ, ҳақиқатан ҳам сизни яхши кўраман! – дедим ўнғайсизланиб,

¹ Оғриқсизлантирадиган дори-дармонлар воситасида ўлишни енгиллаштириш (*тарж.*).

² Ҳеч нарсадан қайтмайдиган, қўрқмас, ботир жанги, аскар (*тарж.*).

сўзларим негадир ўзимга ҳам аллақандай ишончсиз ва шубҳаомуз эшитилди.

Отам бошини қуйи солди ва шу билан мавзуга яқун ясалди.

Агар ўз-ўзимдан: отам қандай одам эди? – дея сўрайдиган бўлсам, гоҳида у қолипга осонгина мос келар, гоҳо яна қолипни бузиб, бутун ҳаёти давомида менга ва бошқаларга ҳам намоён бўлган турли қиёфаларга қира оларди.

Бу – қувноқ, шодон бўлиш, кулги-хурсандчилик ва одамлар билан тезда дўстлаша олиш қобилияти эди.

Урушдан уйга қайтиш чоғида унга ўзига нисбатан одамларда хайрихоҳлик уйғота олиш истейдоди ниҳоятда қўл келган. Оғир дамларда ёрдам қўлини чўзган инсонларнинг исм-шарифларини уруш ҳақидаги хотираларида меҳр билан аниқ қилиб ёзиб қўйган. Санкт Валентин деган жойда Дунай дарёсидан паром билан ўтишда Иннкрайс (Рид)лик Алфонс Майр деган бир киши унга пул тўлаб юборган. Урфарда кеннелбахлик Эвалд Фишер ва Гидо Орсингер деган яхши одамлар катта думалоқ бўлка нон беришган. Дорнбирнлик Зигфрийд Носко дезинсекция гувоҳномасини қалбакилаштириб, унинг Қизил Хоч улови ўриндиғи остига яширинишига имкон берган. Америкаликларга ракс ўргатган брегенцлик мусиқа муаллими Франц Грубер ўзининг икки порция таомини у билан бирга баҳам кўрган.

Кимки фақат ота ғоясига учадиган бўлса, панд ейтиши ҳам мумкин. Ҳеч қайси бир ота болаларининг ўзи ҳақидаги тасаввурларига мос келишнинг уйдасидан чиқолмас экан.

Агар у қайтиб келса – худди *кегли*¹ ўйинидан нақ йигирма йилдан сўнг қайтган *Рип ван Винкл* каби – хасталик ҳақида менга нималарни ҳам айтиб бера оларди. Биз-ку, энди бир-биримиз билан очикроқ, дилкашроқ ва ақллироқ суҳбат қура олардик.

Унинг болалари, бу борган сайин тобора яққолроқ намоён бўлиб бораёттир, воқеалар ичидан муайян бир тарзда покланиб чиқиб келмоқда эдилар. Бу эса чуқур из қолдириши барчага маълум.

Анча йиллар айрилиқ ва мустақилликдан сўнг, онам ниҳоят, яна оиламиз бағрига қайтди. Отамнинг бир умрлик оилавий турмуш ҳақидаги самимий орзу-тилагини бир оз кечикиб бўлса-да, амалга ошди.

Бир неча кун аввал у уйда, ошхонадаги стул устида жимгина ўтирарди – онам унинг сочларини олаётган эди.

Оилавий муносабатлар тарихида пардоз берилиб, бошлаб ёзилган таржимаи ҳоллар учраб туради – улар худди бурама пўкак очқичларга ўхшаб кетади.

Отам кўпинча эс-ҳушидан айрилган бечора инсон қиёфасида намоён бўлади. Агар менга кўзлари қулиб қараса, бундай ҳолат бахтимга тез-тез бўлиб турибди, демак биламанки, у келганимдан хурсанд. Кўпинча у ҳеч нимани билмайдигандай ва тушунмайдигандай кўринади.

Бир куни у қўлим муздайлигини сезиб, менга ачингандек бўлувди, ташқарида ёмғир ёғаётганини айтдим. У қўлимни қўллари орасига олиб, деди:

– Сизлар бориб ишларингни қилаверинглар, унғача мен манови қўлни иситиб тураман.

Сўнгра биз кушетка устига ўтирдик. У деди:

– Мен катта боламан ва мужмал нарсаларни ёқтирмайман.

Радиокарнайда Моцарт янгради. Отам ўтган-кетганга “Баракалла!” деб,

¹ Типпа-тик териб қўйиладиган бутилка шаклидаги чиллақларни шар билан уриб йиқитиш (*тарж.*).

ортидан қараб қолар, агар у орқасига кулиб қараса, отам буни Катарина билан менга ўзича шарҳлаб берарди:

– Худди бомбадай таъсир қилади-я.

Бу қария ўзининг соғинч хис-туйғуларини, дарду ҳасратларини жаннат кўшигига ҳам алмашмасди: сайрга чиқса, кимнидир учратса, у билан бир оз хангама қилса бўлди эди.

Арзимас қулайликлар – кулаётган чехралар – дайди мушуклар – ўткир ҳазил-мутойибалар, тамом-вассалом. Қариялар уйдан бундан ортиқ нарса кутиб бўлмайди. Менга ҳаммасидан ҳам бу ерда яшаётган одамларнинг ишлаб чиқариш жамиятидан озод эканликлари ёқади.

Бирон-бир имкониятнинг етишмовчилиги баъзан бирор нарсадан халос бўлишга олиб келади. Мен буни Сибирдаги олис қишлоқчаларнинг биридан бир неча километр олисда жойлашган кичкинагина темирйўл бекатида ўтирволиб, pista чақиб кутиш каби тасаввур қиламан. Қачондир поезд келиши аниқ. Қачондир бир нима бўлиши ҳам аниқ. Албатта.

Отам қахвадан бир култум ичиб, чашкани ликобча устига қўйди-да, уларга қараб деди:

– Булар бир-бирига қариндошми дейман?

– Ҳа, улар бир-бирига тегишли, – дедим мен. У эса:

– Рангига қараб мен ҳам шундай деб ўйлагандим, – деди.

Газета хабарига кўра, қора қўйларнинг сони ер юзида ҳарорат кўтарилиб бораётгани сабабли тобора камайиб кетаётганмиш.

Яхши кунлар ўтиб кетди, деган ҳадик-хавотирларим кўпинча ўзини оқлама, башоратларим ҳам камдан-кам тўғри чиқарди. *Сен бола қаттиқ адашяпсан*, дерди отам, ўзига хос мулоҳазали тарзда. Шу боис энди келажакка аввалгидек хавотир билан боқишни бас қилиб, ортиқ ташвишланмай қўйдим. Вазминлик билан кутиш қолди.

Ушбу китобни ёзишга шошилмадим, олти йил кутдим. Айни чоғда қани энди, падари бузрукворим тириклигида ёза қолсам, деб орзу ҳам қилардим. Чунки бу ҳақда унинг ўлиmidан сўнг ҳикоя қилишни истамасдим, мен тирик инсон ҳақида ёзишни хоҳлардим, зеро, ҳар бир киши сингари отам очик қоладиган тақдирга муносиб, уни шундай тақдир эгаси деб ҳисоблардим.

Мазкур сатрларни ёзаётганимда ўзим ҳам унинг ярим ёшига етиб қолгандим. Шу ерга етиб келгунча, орадан кўп вақт ўтди. Бизларни ҳозиргидек одам бўлишимизга сабабчи бўлган асосий, ҳал қилувчи нарсаларни тушуниб етгунимизга қадар, мана, кўп вақт ўтди.

– Илгари мен бақувват йигит эдим, – деганди отам Катарина билан менга. – Сизларга ўхшаган улоқча эмас!

Айтишади-ку: кимда-ким сабр билан кута олса, албатта қирол бўлади.

Т а м о м

*Немис тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси.*

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ – ТАРЖИМОН

Ўтган асрнинг 10-йилларида ижод қила бошлаган шоир ва ёзувчилар мадраса таҳсилани олганлари сабабли, туркий тиллардан ташқари, форс ва араб тилларини яхши билишган. Бинобарин, улар ўз асарларини ўзбек тилида яратиш билан бирга, шу тиллардаги бадиий адабиёт намуналарини ўқиш ва ҳатто таржима қилиш имконига ҳам эга бўлишган. Лекин бу шоир ва ёзувчилар ижоди шакллана бошлаган давр ўзбек халқи тарихининг мустамлакачилик даври бўлиб, Туркистон чор Россиясининг мустамлака ўлкаларидан бири сифатида яшаётган эди. Шунинг учун ҳам улар чекига форс ва араб тилларини мукамал ўрганиш, шу тилларда ижод қилган адибларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилиш эмас, балки рус тилини ўрганиш ва рус ёзувчилари асарларини ўзбек тилига таржима қилиш вазифаси тушди.

Абдулла Қодирий боғбон-деҳқон оиласида туғилган. У болалик ва ёшлик чоғларида отасига ёрдам бериб, деҳқончилик, вассачилик юмушлари билан машғул бўлган. Аммо эски тузум асосларини бирма-бир янгилаб бораётган замон бошқалар қатори, Қодирийлар оиласидаги турмуш тарзини ҳам ўзгартириб юборди. Бўлажак адиб Расулмуҳаммад деган бир бойнинг қўлида приказчилик қилиб, унинг даъвати билан 1912 йилда рус-тузем мактабига ўқишга кирди. Лекин шу мактабда кечган бир ярим-икки йил ичида рус тилини на у, на унинг мактабдошлари ўзлаштирган бўлмасалар керак. Аммо агар 1913-1914 йилларгача адабиёт олаmidан узокда яшаган йигитнинг 1914-1915 йилларда “Жувонбоз” ва “Улоқда” ҳикоялари ва “Бахтсиз куёв” драмасини ёзиб, ўзбек адабиётига дадил кириб келгани, 1919 йилдан бошлаб эса “Ўтган кунлар” романини ёзишга шайланганини эсласак, унинг мутолаа йўли билан ижод “сир”ларини ўрганганлиги, луғат устида ишлаш ва русча китобларни ўқиш йўли билан Пушкин ва Толстой тилини пухта ўрганганлиги кундек равшан бўлади. Ҳар ҳолда у Фердинант Дюшаннинг 1927 йилда Зариф Баширий томонидан ўзбек тилига таржима қилинган “Тамилла” ва “Қамар” романларини русча нусхаларига қараб, таҳрир қилган.

Ҳозирги Ўзбекистон Миллий академик драма театри 1935 йили ундан буюк рус адаби ва комедиографи Н.В.Гоголнинг “Ўйланиш” асарини ўзбек тилига таржима қилиб беришни илтимос қилган.

Миллий театримиз тарихидан шу нарса маълумки, “Ўйланиш” комедияси 1926 йил 22 апрелда номаълум ёзувчи таржимасида “Намуна” труппаси томонидан саҳнага қўйилган. Аммо бу асарга режиссёрлик қилишган Камол I ҳам, машҳур кулги устаси Миршоҳид Мироқилов ҳам актёрларнинг бадиий матндан чиқиб, бадиҳагўйлик қилишларига кенг имконият беришган, ҳатто М.Миршоҳидовнинг ўзи ҳам асарга қўплаб ичақузди репликаларни киритган. Натижада, комедия Гоголь нусхасидан анча-мунча фарқ қилган ва бу ҳол айрим нозиктаъб тақризчиларнинг эътирозларига сабаб бўлган. Шунинг учун театр бу ўлмас комедияга иккинчи марта мурожаат этганида Қодирийдан асарни муаллифнинг ғоявий мақсадидан узоклашмаган ҳолда таржима қилишни илтимос қилган.

“Ўйланиш”нинг 1935 йил 28 августда бўлиб ўтган премьераси томошабинлар томонидан ҳам, театр танқидчилари томонидан ҳам ғоят самимий кутиб олинди. Чунончи, Сотти Хусайн “Тоголнинг “Ўйланиш” асари ўзбек саҳнасида” (“Совет адабиёти ва санъати” журнали, 1935 йил, 11-12-қўшма сон) деб номланган тақризида спектаклга ҳам, Қодирий таржимасига ҳам юқори баҳо берди. Афсуски, таржима матни ўтган асрнинг 70-йилларига қадар на театр архивидан, на хусусий архивлардан топилмай келди. Унинг кейинчалик атоқли олим ва драматург Иззат Султон архивидан топилган нусхаси фақат биринчи пардадан-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

гина иборат. Аммо шу номукаммал матн асосида ҳам Қодирий Гоголнинг ўлмас комедиясини юксак бадий савияда таржима қилган, деб баралла айта оламиз. Мазкур матнни 1972 йилда биринчи бўлиб эълон қилган таржимашунос олим Жуманиёз Шарипов Қодирийнинг таржимонлик маҳорати тўғрисида бундай сўзларни ёзган: "...Таржиманинг сифатига келганда шунини айтиш мумкинки, Абдулла Қодирийнинг бу таржимаси ўз даврининг энг яхши таржималаридан бири бўлибгина қолмай, ҳозирги даврда ҳам қимматини йўқотмаган нодир таржима обидасидир. Таржимон Гоголь услубини яхши бера олган. Биз бу ҳақда иккинчи китобимизда махсус тўхтамоқчимиз" (Ж.Ш а р и п о в. Бадий таржималар ва мохир таржимонлар. – Т.: Фан, 1972, 226-бет).

Шу муаллифнинг "Ўзбекистонда бадий таржима тарихидан" (Т., 1985) номли мақолалар тўпламидан жой олган Абдулла Қодирий ҳақидаги мақоласида ёзади:

"Ўзбек ва рус тилларини мукаммал билган ёзувчи Абдулла Қодирий "Уй-ланиш" комедиясини таржима қилишга киришар экан, даставвал асардаги ҳар бир жумла, ҳар бир сўз, ҳар бир образ ва персонажни ўрганиб чиқди. Шу билан бирга асарни сахналаштириб, ижро этувчи актёрларга қулай бўлиши учун "Уйланиш"ни ниҳоятда эҳтиёткорлик, масъулият билан ўзбек тилига ўғирди. Шунинг учун комедия ўзбек актёрларига қулай бўлган қисқа, ихчам жумлалар асосида таржима қилинган.

Биринчи парданинг учинчи фаслида бош қаҳрамонлардан бири Подколесин уйланишнинг борди-келди томонларини ўйлаб, хаёл сураб экан, сахнага хизматчиси Степан кириб келади.

Шу кичик лавҳа аслиятда бундай берилган:

"П о д к о л е с и н. А едь хлопотливая, чѐрт возьми, вещь женитьба! То, да всё, да это. Чтобы это, да это было исправно – нет, чѐрт побери, это не так легко, как говорят, Эй, Степан! (С т е п а н в х о д и т.) Я хотел еще тебе сказать...» (Н.В. Г о г о л ь. Сочинения в пяти томах. Т. IV. М., 1952. – С. 218).

Бу лавҳа А.Қодирий таржимасида бундай жаранглаган:

П о д к о л е с и н. "Ҳой, шу уйланишнинг даҳмазаси курсин-да. Ҳали уни-си, ҳали буниси дегандек. Унисини тузатсанг, буниси қолиб боради, бунисини битирсанг, яна бошқаси чиқиб қолади. Дарвоқе, айтганларича, сабил бу уйланиш ҳазил гап эмас. Эй Степан. (С т е п а н киради.) Сенга айтадиган яна бир сўзим бор экан..."

Кўчама-кўча совчилик қилиб юрган Фекла Ивановна эса бўлажак куёвларни келинга бундай таъриф тавсиф қилади:

"Ф е к л а. А славные все такие хорошие, аккуратные. Первый Балтазар Балтазарович Жевакин такой славный, во флоте служил – как раз по тебе придется. Говорят, что ему нужно, чтобы невеста была в теле, а поджаристых совсем не любит. А Иван-то Петрович, что служит езекухтаром, такой важный, что и приступу нет. Такой видный из себя, толстый, как закричит на меня: «Ты мне не толкуй пустяков, что невеста такая и эдакая, ты скажи напрямик, сколько за ней движимого и недвижимого?»"

Қодирий "поджаристый", "езекухтар", "приступу нет" сингари мураккаб сўз ва иборалардан холи бўлмаган Фекланинг бу репликасини ўзбек тилига бундай ўғирган:

Ф е к л а. "Ҳаммалари ҳам яхши, сўзга етук, ваъдага вафолик, ақлга тўла. Биринчиси Балтазар Балтазарович Жевакин. Шундай одамки, ўзи фронтда хизмат қилган. Худди сенга буюртирилгандек, менга қовжираган гўштдек хотин керак эмас, менинг учун бадаи тўла хотин зарур, дейди. Иван Петрович бўлса, езекухтар бўлиб ишлайди Узи шундай жиддий одамки, ҳеч нариги ёғи йўқ. Узи шундай тўладан келганки, менга бақиради: "Сен менга майда гапларни сўзлаб бидирлама, менга тўғридан-тўғри, жонли моли қанча, жонсизи қанча, ана шундан гапир!" дейди..."

Бу лавҳалардан аён бўлганидек, жонли халқ тилининг ажойиб қочирмалари, теша тегмаган ибораларини яхши билган Қодирий Гоголь асари таржимасига ғоят эҳтиёткорлик ва масъулият билан ёндашиб, муаллифнинг нафақат гоҳ мас-хараомуз, гоҳ киноявий, гоҳ кулгили тили ва услуби, балки қаҳрамонларнинг индивидуаллашган ўзига хос нутқларини ҳам ўзбек тилида аниқ, адекват

ифодалашга интилган. Шунинг учун Сотти Хусайндек нозиктаъб танқидчи ҳам асар таржимасига юкори баҳо берган.

Рус ёзувчиларидан нафақат Гоголь, балки ундан кўра ҳам А.П.Чеховнинг захарханда тили ва услуби Қодирийга яқин эди. Шунинг учун бўлса керак, Қодирий 1936 йилда “Совет адабиёти” журнали тахририятининг илтимоси билан буюк рус ёзувчисининг “Хамелеон” (“Буқаламун”) сатирик ҳикоясини ўзбек тилига таржима қилган. Бу таржима билан танишган китобхон унинг рус ёзувчиси қаламига мансуб эканлигига фақат персонажларнинг русча номлари туфайлигина иқрор бўлиши мумкин. Чехов бадиий асар тилига ғоят катта адабий мезонлар асосида ёндашган ёзувчи бўлгани учун “Буқаламун” тилининг ҳам, бошқа асарлари тилининг ҳам ғоят сиқик ва лўнда бўлишига интилган. Бу ҳол бадиий матндаги ҳар бир сўз, ҳар бир тафсилнинг кенг сиғимли бўлишига катта имкон ярағлади. Чехов асарлари тилига хос шу муҳим хусусият Қодирийга ҳам манзур бўлган кўринади. У ўтган асрнинг 30-йилларида тез-тез ўтказилиб турган ёш шоир ва ёзувчиларнинг семинарларида шу ҳақда сўзлаб, “Буқаламун” мисолида сўз ва тафсилнинг бадиий матндаги роли тўғрисида ғоят муҳим фикрларини баён қилган. Адибнинг шундай семинарларнинг биридаги нутқи “Совет адабиёти” журналининг 1936 йилдаги сонларидан бирида босилган.

Уйлаймизки, “Буқаламун” таржимаси билан бирга қуйида эълон қилинаётган “Ўқиш-ўрганиш” мақоласи ҳам Қодирийнинг таржима ва таржимон ҳақидаги қарашларига равшанлик киритади.

А.Қодирий ҳаётининг сўнгги йилларида ижтимоий-сиёсий адабиётлар нашриётининг илтимоси билан хорижий ёзувчиларнинг бир қанча ҳикоялари ва “ёстикдек-ёстикдек” романларидан олинган айрим парчаларни ўзбек тилига ўғирди. Шундай асарлар орасида Дени Дидронинг “Роҳиба”, Боккаччонинг “Чопилло махдум”, Мазучионинг “Жириллама махдум” ва “Никола махдум иштони”, Алфонс Доденинг “Саодатли Августиннинг азиз дуоси”, Марк Твеннинг “Роҳибларнинг кароматлари”, Ярослав Гашекнинг “Худога мадҳия” ва “Эвергард авлиёнинг каромати” сингари, шунингдек, Эмиль Золянинг “Лурд” ва “Румо” романларидан парчалар бор. Совет давлати дин ва руҳонийларга қарши кураш авж олган 20-30-йилларда шундай асарлар орқали халқнинг Худодан, азиз-авлиёлар, диний ҳикматлар ва ажабтовур воқеалардан юз ўгиришига эришмокчи бўлган.

Қодирий бугун бирор бадиий ва маърифий қимматга эга бўлмаган бундай асарларни таржима қилишга ё сиёсий зуғум, ёки моддий эҳтиёж орқасида мажбур бўлган кўринади.

Агар тақдир улуғ ўзбек адибига узоқ ва эркин ижод қилиш имкониятини берганида, у жаҳон адабиётининг буюк дурдоналарини ўзбек тилига қойил-мақом қилиб таржима қилган бўлармиди...

*Наим КАРИМОВ,
филология фанлари доктори,
профессор*

ЎҚИШ-ЎРГАНИШ

(Майда ҳикоялар ёзганда сўзни қандай тежаш керак)

Майда ҳикоялар устаси Чехов сўз тўғрисида келганда ҳаддан ташқари хасис, ортикча сўзлар сарф қилиш у ёқда турсин, керакликларидан ҳам мумкин қадар юлишга ҳаракат қилади. Ўзи айтади: “Майда ҳикоялар ёзганда сўзни ортикча исроф қилгандан кўра керакликларини ҳам мумкин қадар озроқ ишлатиш керак”. Унинг ҳикояларида сўз исрофгарчилигига сабаб бўладиган ортикча деталлар ҳам бўлмайди. У бутун деталларни ўзи айтган асосда ишлатади. “Биринчи кўринишда милтиқ бўлса, шу милтиқ учинчи ё тўртинчи кўринишда, албатта, отилиши керак, йўқса, милтиқ тўғрисида сўзлашнинг ҳожати йўқдир”.

Унинг “Буқаламун”¹ ҳикояси ҳам, бошқа кўп ҳикояларидай (журналимиз-

¹ Буқаламун – Африкада бўладиган бир турли эчкиэмар. Буқаламун ўзининг пўстини тез ўзгартира олади. Қаерда турса, ўша ернинг тусига кира олади.

нинг 10-сонида “Чиновникнинг ўлими” номли бир ҳикояси босилган эди¹), ғоят сиқик, қуюқ ёзилгандир.

Унинг сўзга хасислиги ўқувчига малол келмайди. Яъни, айтмоқчи бўлган фикрининг тушунилишини оғирлаштирамайди. “Буқаламун” да воқеа йилнинг қайси фаслида бўлаётгани айтилмайди, аммо бундаги сўзлардан фаслни аниқлаш мумкин. (Албатта, бу сўзлар йилнинг фаслини билдириш учунгина келтирилмайди.) “Пальтомни еч-чи, Елдириш... кун жуда исиб кетди... ёмғур ёғса ҳам ажаб эмас”.

Куйидаги сўзлардан воқеа тушки овқатдан кейин бўлаётганини ҳам билиб бўлади:

“Теварак жим. Майдончада ҳеч ким кўринмайди. Дўкон ва қовоқхоналарнинг эшиклари очик. Хувуллаб турадилар. Бу эшиклар ёнида гадой у ёқда турсин, бир зоғ ҳам кўринмайди”.

Мана булар икки мақсад кўзда тутилиб айтилган сўзлар бўлиб, иккинчи мақсад мантикий равишда биринчисидан келиб чиқади.

Деталлар (воқеани ташкил этган воқеачалар) ҳам ўзи ёлғиз қолиб, кераксиз сўз бўлиб қолмайди. Масалан, ҳикоянинг бошида “Очумелов янги шинель кийган”, дейилган экан, бу нарироққа бориб, шинелнинг ечилиши, яна кийилиши билан боғланади.

Хрукиннинг ўнг кўлини юкори кўтариб, халойикқа қонаётган бармоғини кўрсатиши, унинг: “Энди шу мажруҳ бармоғим билан, эҳтимолки, бир ҳафта ишга ярамасман”, деган арзи Очумеловнинг: “Сен, аҳмоқ, кўлингни тушир! Айб ўзингда!” деб қичқириши билан боғланган.

Ҳикояни серсув (кўп сувли) қиладиган нарсалардан бири кўрсатиш ўрнига сўзлаб беришдир. Агар Очумеловнинг буқаламун экани унинг сўзлари орқали кўрсатилмаса, автор томонидан таърифланса, дунё-дунё сўз кетар эди. Чехов буни ўзи айтиб бермасдан, Очумеловнинг ўз сўзи билан кўрсатади.

Очумеловнинг дастлабки фикри:

“– Итни ўлдириш керак, қутурган бўлса ҳам ажаб эмас”,

Ит генералга қарашли, дейилгандан кейин:

“– Ит нозик, сен ҳўкиздай, бўйингни қара!”

Яна ит генералники эмас, дейилгандан кейин:

“– Генералнинг итлари қимматбаҳо нарсалар эди. Бу бўлса, эгасиз дайди итга ўхшайди. Эпақалик юнги ҳам йўқ... Шундай бемаъни итни ҳам сақлайдими киши!”

Яна ит генералники, дейилгандан кейин:

“– Балки қимматбаҳо зотли итдир”.

Ошпаз: “Ит генералники эмас”, дегандан кейин:

“– Бу эгасиз дайди ит”.

Ит генералнинг акасига қарашли экани маълум бўлганда:

“– Яхшигина ит кўринади. Улгунча югурдак кўринади”.

Мана бу диалогларга авторнинг ҳеч қандай изоҳи керак эмас. Бу диалоглар ҳам воқеани силжитади, ҳам ҳикоя қахрамони Очумеловни характерлайди.

Чехов услубидаги айрим хусусиятни сезган Л. Толстой бундай деган эди:

“Чеховнинг импрессионистларга ўхшаган ўзига хос формаси бор... Яқиндан қарасак, худди ҳар бир тўғри келган ва бир-бирига алоқаси бўлмаган бўёқларни фарқ қилмасдан ишлатганга ўхшайди, аммо узокрокдан қарасанг, бу бўёқлардан ажойиб бир манзара вужудга келганини кўрасан”.

Толстойнинг бу сўзи Чеховнинг ўз сўзига жуда мос келади. У дейди: “Табиатни тасвир қилишда майда бўлақлар олиш ва буларга шундай тартиб бериш керакки, ўқиб кўзингни юмганинда, кўз олдинга бир манзара келсин”.

“Буқаламун” ҳикоясининг бирон сўзини чиқариб ташлаш ёки бирон сўзни қўшиш мумкин бўлмаганлиги, сўзга нақадар диққат қилганлигини кўрсатади.

Таржимондан

“Совет адабиёти” журнали, 1936 йил 3-сон.

¹ Мазкур журнал таҳририятининг изоҳи.

Антон ЧЕХОВ

БУҚАЛАМУН

Янги шинель кийган миршаб назоратчиси Очумелов гузар майдончаси орқали қўлида тугунчаси билан кетиб боради. Йўлакда мусодара қилинган тўла бир ғалвир қулуфнайни кўтарган сап-сарик городской унинг орқасидан таъкиб этади. Теварак жим... Майдончада ҳеч ким кўринмайди. Дўкон ва қовоқхоналарнинг эшиклари очик. Хувуллаб турадилар. Бу эшиклар ёнида гадой у ёқда турсин, бир зоғ ҳам кўринмайди.

– Ай, сен ҳали копадиғон ҳам бўлдингми? – деган ҳайкирикни эшитади Очумелов, – Тут, тут, қўйма, биродар! Кишини қопсин, деб ким буюрган? Тут, ушла! Хей!..

Ит вангиллаши эшитилади. Очумелов бир томонга қарайди: Печугин бойнинг ўтин складидан бир итнинг уч оёқлаб чиқиб кетганини, қўрқув аралаш атрофга аланлаганини кўради. Итни чит қўйлак кийиб, жилеткасининг тугмалари ечилган бир киши қувлаб келади, охирда бутун гавдаси билан ерга ётиб олиб, итнинг орқа оёғидан ушлаб қолади. Ит яна вангиллайди. Аллаким: “Маҳкам ушла, қўйма”, деб кичкиради. Дўкон эшикларидан мудраган кишилар мўралашадилар. Бир онда ўтин склади ёнида гўё ердан ўсиб чиққондек бир тўда халқ йиғилиб қолади.

– Тартибсизликга асло йўл қўймасман, олий насаб жаноблари, – деб городской Очумеловни тинчитади.

Очумелов бирдан тўхтади, чапга томон ярим айлангандан сўнг тўпланган кишилар устига қараб юради. Ҳалиги склад эшиги ёнида юқорида қўрсатилган тугмаси ечиқ кишининг бир қўлини юқори кўтариб, қонли бармоғини халқга қўрсатаётганини кўради. Унинг ярим маст сиймосидан “итнинг ўз жонидан бир жонини ҳам қўймайман”, деган маъно англашилади. Бундан ташқари, унинг қонли бармоғи ҳам ит устидан ғалаба қилишга шаҳодат бериб туради. Очумелов бу кишининг олтин асбоблар устаси заргар Хрукин эканлигини таниди. Халқ ўртасида елкаси сариғ доғли, тумшуғи ингичка оқ ит – бош айбдор ҳам чўнқайиб ўлтуради. Бутун аъзоси билан титраб, қўрқув ва даҳшат аралаш атрофга назар ташлайди.

– Хўш, бу ерга нима учун йиғилишдингиз? – дейди халқни ёриб ичкарига кирган Очумелов. – Хўш, нимага йиғилишдингиз? Сенинг бармоғингга нима килди?... Ҳали ким ҳайкирди-а?

– Беозор ўз ишим билан келаётсам, – олий насаб жаноблари, – дейди Хрукин бармоғига қараб ижирғон ҳолда, – ўзимнинг Митрий Митрич билан бир оз ўтун тўғрисида... Ҳе, бир вақт мана шу ўлтурган ит ёнимга келди-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, бирдан бармоғимни узди, олди... Тилим тегмаса, оғзим тегмаса... Мен ўзим ишчи бир одамман... Менинг касбим жуда нозик. Энди мен мажруҳ бармоғим билан, эҳтимолки, бир ҳафта ишга ярамасман. Бир ҳафталик товон тўламасалар, мен бу итни қўймайман. Олий насаб жаноблари, бундай гап за-кунда йўқдир. Ҳар бир кўринган ит кишини тишлаб кета берса, бу кундан кўра ўлиб кетган яхшидир.

– Ҳимм!.. Яхши... – деди Очумелов жиддий тусда ва йўталиб, қошларини чимиради. – Яхши... Бу ўзи кимнинг ити? Мен бу ишни бўш қўйиб кетолмайман! Мен итни бўш қўйиб юборганлари учун таъзир беришга ярайман. Ҳукуматнинг қарорларини илтифотсиз қолдириб келувчи афандилар билан чинлаб курашиш вақти етган бўлса керак. Бу муттаҳамларга яхшилаб штраф солғочгина улар ит ва бошқа ҳайвонларни бўш қўйиб юбориш ҳикматига тушунадилар. Мен бундайларнинг кўзини мошдек очиб қўйишга ярайман!.. Елдирин, – деди миршаб назоратчиси городскойни имлаб, – олдин бу итнинг кимнинг кимники эканлигини бил, ундан сўнг протокол ёз! Итни бўлса, ўлдириш керак. Тездан! Балки, кутурган бўлса ҳам ажаб эмас... Қани, хўш, бу ўзи кимнинг ити?

– Чамаси, бу ит генерал Жигкаловнинг ити бўлса керак, – деди халқ ичида аллаким.

– Генерал Жигаловники? Ҳимм!.. Менинг устимдан пальтомни еч-чи, Елди-рин... Кун жуда ҳам исиб кетди! Бўроннинг кетидан сўрони келиб, ёмғур ёғса ҳам ажаб эмас... Фақат мен бир нарсагагина тушуна олмай тураман: бу ит сени

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

қандай қилиб қопа олди экан? – деб Очумелов Хрукинга қарайди. – Қандай қилиб бу итнинг бўйи сенинг бармоқларингга етди экан? Ақлим етмайди. Ит бўлса, нозик. Сен бўлсанг, ҳўкуздек, бўйингга қара! Балки, бармоғингга мих-пих қирган бўлса, ҳалиги михни тортиб олгансан, қонаб кетган, ундан сўнг бошингга... Ҳа, де... Мен сиз, халқнинг мирингдан-сирингни биламан! Сиз, халойик, жуда ҳам бемаъни одамларсиз!

– Олий насаб жаноблари, балки, унинг ўзи кулги учун итнинг бурнига папирус тикғон бўлса, шундан сўнг ит бармоғини тишлаб олган... Бу ўзи жуда ҳам бемаъни одам, олий насаб жаноблари.

– Ёлғон сўзлайсан, кўр! Кўзинг билан кўрмаганингдан кейин ёлғон сўзлашининг нима ҳожати бор?! Олий насаб жаноблари жуда ҳам ақлли одам. Ким ёлғон сўзлайди, ким рост, бу киши ўзи тирноғининг юзидак билади. Наҳотки, мен ёлғон айтсам. Хўп, суд текширсин. Зақунда ҳаммаси ҳам кўрсатилган... Бўлмаса, менга барибир... Менинг ўз акам жандармада хизмат қилади. Агар билмакчи бўлсангиз...

– Вайсай берма!

– Йўк, бу генералнинг ити бўлмаса керак..., – дейди чуқур ўйлаб олган городской, генералнинг бундай ити йўк эди. Унинг ити чипор рангли эди...

– Сен бунга аниқ биласанми?

– Аниқ биламан, олий насаб жаноблари!

– Менинг ўзим ҳам биламан. Генералнинг итлари зотлик, қимматбаҳо нарсалар эди. Бу бўлса, эгасиз дайди итга ўхшайди. Эпақалик юнги ҳам йўк. Кўриниши ҳам хунук... Қисқаси, бир бедаводан иборат. Шундай бемаъни итни сақлайдими киши! Сенларда ақл борми? Агар шу хилда бир ит Петербург ёки Масковга кириб қолса борми, дарров зақунни ҳам бир томонга йиғиштириб қўйиб, уриб ўлдириш эдилар. Сен, Хрукин, бу ишни шундай қолдириб кетма... Таъзирини бериб қўйиш керак! Фурсатни қўлдан чиқариш ярамайди!

– Балки, генералнинг итидир?.. – деди ўйланиб турган городской. – Мен тунув кун генералнинг ҳовлисида шунга ўхшаш бир итни кўргандек бўлган эдим.

– Тўғри, бу ит генералники! – дейди халқ ичидан аллақим.

– Ҳимм!.. Биродар Елдириш, менинг пальтомни кийдириб қўй-чи... шамоллаб қола турғонга ўхшайман... Ичимдан титроқ келаяпти... Сен бу итни генералникига олиб бор. Ва ўша ердан сўраб бил. Уларга менинг ушлаб юборганимни айттарсан... Кўчага бўш қўйиб юборилмасин, дегин... Балки, ўзи қимматбаҳо, зотлик итдир. Ҳар бир чўчкага ўхшағон аҳмоқлар унинг бурнига папирус тика берсалар, бузилиб қолиши ҳам турган гап. Ит деганинг жуда ҳам нозик махлук... Сен, аҳмоқ, қўлингни пастга тушур! Жиннига ўхшаш қўлингни юқори кўтариб турма! Айб ўзингда!

– Генералнинг ошпази келаяпти, ундан сўраймиз... Ҳой, Прохор! Қани, бу ёққа кел-чи, ука! Манови итни кўр, сизникими?

– Топибсан! Умрда бунақа итимиз бўлмаган.

– Энди узоқ сўрашиб ўлтурушни ҳожати йўк, – деди Очумелов, – бу, албатта, эгасиз дайди ит! Узоқ муҳокама қилиб ўлтуруш нима ҳожат?! Мен, ахир, дайди ит, демасимми, мана энди дайдилиги ҳам маълум бўлди. Бунга уриб ўлдиришдан бошқа иш йўк, вассалом!

– Бу бизнинг итимиз эмас, – деб давом этади Прохор, – бу ит генералнинг укасининг ити, ўзи яқинда келди. Бизнинг итимиз ов ити эмас. Жанобнинг акалари овчиликға...

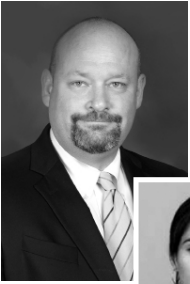
– Ҳа, ҳа, ҳали бу жанобнинг укалари келган эканлар-да? Владимир Иванович-а? – деб сўради Очумелов ва юзига табассум, шодлик туси қира боради. – Вой, Худо! Мен ҳеч бир эшитмабман-да. Меҳмонга келгандирлар!

– Ҳа, меҳмон бўлиб келибдилар...

– Акаларини соғинган бўлсалар керак... Мен бўлса, ўлғундан хабарим бор, у зотнинг келганларидан хабарим йўк! Демак, бу ит уларники экан-да? Жуда хурсанд бўлдим... Итни олиб кет. Яхшигина ит кўринади... ўлғунча югурдак бўлса керак. Ол, бунга бармоғини тишла! Ҳа-ҳа-ҳа... Хўш, нега титрайсан? Висс, висс..., серзарда муғомбир... Уз оти билан ит-да...

Прохор итни чақириб олиб, ўтун складидан чиқиб кетади.

– Сен ҳали қараб тур! – деб Очумелов Хрукинни янади ва шинелига ўралиб олиб, гузар майдончаси бўйлаб йўлига давом этади.

ЎН ЙИЛЛИК МЕҲНАТ САМАРАСИ

XX аср миллий сўз санъати ўзбек адабиёти тарихида янги тараккиёт босқичини бошлаб берган ўзига хос аҳамиятга эга адабиётдир. Абдулла Қодирий, Чўлпон каби илғор ёзувчилар Шарқ ва Ғарб адабиётига хос ижодий услубларни синтезлаштириб, анъанавий ада-

биётдан фарқли, жаҳон адабиётига ҳамоҳанг, янги типдаги бадиий ижод намуналарини яратдилар. Шу сабаб ҳам мазкур давр ижодий мероси бадиий тафаккур ривожига бир қадам олға кетган, нафақат туркий, балки жаҳон адабиёти тараккиётида ўзига хос ўринга эга адабиётдир. У жаҳоний микёсга ҳамоҳанглик жиҳатидан ўзбек адабиётшунослари қаторида дунё олимлари эътибори ва эътирофларига ҳам сазовор бўлди. Хусусан, Абдулла Қодирий ҳаёти ва ижоди адибнинг ҳаётлик давридан бошлаб қардош ёзувчи ва шоирлар, ўзбек муҳожирлари ва Ғарб осиешуносларининг диққат марказида бўлиб келмоқда. Американинг Нодир китоблар ва қўлёзмалар кутубхонаси, Миллий архив кутубхонаси, Нью-Йорк халқ кутубхонаси, Вашингтон музейлари, Берлин марказий Миллий кутубхонаси, Истанбул ва Париж кутубхоналарида Туркия, Эрон, Германия, Англия, Франция олимларининг Абдулла Қодирий ижоди ва фаолиятига оид кўплаб изланишлари ва таржималари мавжудки, уларнинг ҳар бири йирик тадқиқотларни талаб этади. Биргина Америка ўзбекшунослигида кейинги йигирма йил ичида қодирийшунослар сафи тобора кенгайиб борди. Э.Наби, Х.Мурфи, Р.Мария каби ўрта авлод қодирийшунослар қаторига Аҳмад Оғир, Марк Риис, Жексон Келлог, Кристофор Форт каби қатор номлар келиб қўшилди. Бунинг натижаси ўлароқ, адиб ҳаёти ва ижоди намуналарини тадқиқ этиш аспекти ҳам турфалашди. Қодирий адабий меросининг мукамал таржималарини яратиш жараёни бошланди.

Ана шу жараёнларнинг кичик бир исботи сифатида Абдулла Қодирийнинг америкалик мухлиси, “Ўткан кунлар” романи таржимони Марк Риис жаноблари билан қилган суҳбатимизни эътиборингизга ҳавола этмоқчимиз.

Вашингтон университетининг ўзбек, уйғур ва рус тилларига ихтисослаштирилган “Яқин Шарқ тиллари” бўлимини тамомлаган. У АҚШнинг Навал Академияси гранти асосида Марказий Осиёнинг кўплаб шаҳарлари, жумладан Ўзбекистонда ҳам таржимон, инглиз тили ўқитувчиси сифатида фаолият олиб борган. Ўзбекистоннинг тили, маданиятини ўрганиш баробарида ўн йиллик лойиҳа асосида Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романини инглиз тилига таржима қилган. Марк Риис ҳозирда Академиянинг “Ўлкашунослик маркази” раҳбари, “Сиёсатшунослик бўлими” ўқитувчиси сифатида фаолият олиб бормоқда.

– *XX аср ўзбек адабиётини Абдулла Қодирий ижодисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Унинг ижодий мероси, жумладан, яқин бир аср аввал яратилган “Ўткан кунлар” романи нафақат ўзбек миллати, балки жаҳон халқлари маънавий дурдонасига айланиб бораётганлигини бу-*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

гунги халқаро адабий жарраёнлардан ҳам кўриш мумкин. Қодирийнинг хорижлик мухлиси ва “Ўткан кунлар”нинг таржимои сифатида бунинг сабабларини қандай омиллар билан изоҳлаган бўлардингиз? Қодирийнинг буюклиги нимада?

– Чиндан ҳам Абдулла Қодирий жаҳон адабиётининг энг буюк вакиллари қаторидан жой олишга муносиб ёзувчи. У халқ орасида шўролар босқинига қадар ўзига хос тили, тасвир воситалари, ифода йўсини, ҳеч кимга ўхшамайдиган услуби билан тарихий роман ва Туркистоннинг ички ҳаёти воситасида ҳақиқий ўзбекнинг асл моҳиятини англантишда намуна бўла олган ёзувчи сифатида машҳурдир.

Менимча, Қодирийнинг буюклиги бундан ҳам муҳимроқ омил, яъни унинг нима ҳақда ёзиш зарурлигини тўғри белгилай олганида, деб ўйлайман. Ана шундай Қодирий ёзиш лозим деб ўйлаган жиҳатлардан бири унинг инсон руҳий ҳолатини тасвирлашдаги самимиятида инъикос этган. Ёзувчининг Чеховни таржима қилишга иштиёқи асосида ҳам ана шу зарурият бирламчи омил бўлган бўлса, не ажаб. Чунки, ёзувчи мазкур таржималар орқали муҳаббат, нафрат, эътиқод каби умуминсоний туйғулар ҳеч қандай чегара билмаслиги, улар бутун дунё халқларига хос хусусият эканлигини кўрсатмоқчи бўлгандир. Менимча, буюк адабиётнинг энг муҳим жиҳати ҳам мана шу туйғуларнинг гўзал тасвирларида акс этади.

Мен америкалик, яъни бошқа бир маданият вакилиман, аммо романдаги жуда кўп лавҳалар менга Америка фуқароси сифатида эмас, балки оддий инсон сифатида сўзлайди. Ва ниҳоят унда бир миллат, яъни ягона инсоният миллати мавжуддир. Мен ота-оналар воситасида тузиладиган никоҳ ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмасам-да, висол ва ҳижрон азобини тушуна оламан. Отабекнинг адолатсизликка қарши кураши ва ҳатто, қасос олиш истаги мени хайратга солади. Мана шу тасвирларда Қодирий мени ўз оламига олиб киради ва Отабекнинг саргузаштларига ҳамроҳ қилиб, муқаррар хотималар кузатувчисига айлантиради.

Юқорида таъкидлаганимдек, роман тили ҳам унинг машҳур бўлишида муҳим омил бўлиб хизмат қилган. Мен ўзбек тилини ўрганаётган мутахассис сифатида айтишим мумкинки, Қодирий фойдаланган тил, роман қаҳрамонлари орқали ифодаланган кайфият ҳамда хис-туйғулар тасвири инглиз, француз ёки рус адабиёти романларида тасвирланган ҳолатлар каби гўзал ва қадрдир.

Илк саволингизга хулоса қилиб айтиш мумкинки, Қодирий туркий, форсий ва Ҳинд анъаналарида ҳам буюк ёзувчи сифатида намоён бўлади. Унинг асарларида биз дунёни кўра оламиз. Шу сабаб ҳам кимдир уни Истанбулда, яна биров Шерозда ва яна бири эса Ҳиндистонда билмаслиги мумкин эмас. У ягона туркий дунёни кейинчалик турли миллий давлатларга бўлиниб кетишига сабаб бўлувчи 1920-30-йиллар бўҳронидан огоҳлантиришга ҳаракат қилган. У фойдаланган тил барча Ўрта Осиё халқлари томонидан ўқилишга қулай бўлиб, тасвирлаган маданият ҳозирда Туркиядан то Ўйғуристон ва Декан водийсигача бўлган ҳудудда амалда бўлган. Бу ушбу ҳудудда истиқомат қилган халқлар учун умумий маданият бўлиб, Ўрта ва Жанубий Осиё халқлари ушбу яхлитликни сақлаб қолишлари зарур, деб ўйлайман.

– Менга маълум бўлишича, Ўзбекистонга келган кунингиздан илк мутолаа қилган китобингиз “Ўткан кунлар” романи бўлган. Кўпчилик зарб китобхонлари кўпроқ бугунги ўзбек ҳаёти акс этган замонавий асарларни ўқишга хайрихоҳлар. Бунинг сабаблари ҳақида айта оласизми?

– Мен “Ўткан кунлар”ни талабалик йилларимдаёқ ўқишни бошлаганман. Роман тили, унинг мукамал грамматикасини тўғри тушунишга ўргатган сабрда тенгги йўқ, ажойиб бир устозим бўларди. Балки илк му-

толаа ва романни етарлича идрок қила олишим учун ўн йил кетган бўлса керак... аммо роман таржимасидаги ҳар бир лаҳза машаққатсиз бўлмаган.

Мени кўпроқ “Ўткан кунлар”нинг ёзилиш тарихи, Қодирий образларининг прототиплари ва ёзувчининг ҳеч кимга ўхшамайдиган, ўзига хос услуби қизиқтирарди. Бундан ташқари романдан Кўкон шаҳридаги адабий тажрибаларимга ўхшаш бетакрор хотираларни топган эдим.

Талабалик йилларимдаги роман мутолааси кўнглимда Фарғонага муҳаббат, соғинч туйғуларини жўшқинлантириб юборганлиги ҳали ҳам ёдимда. Аммо қанчалар истасам ҳам романни бир ўтиришда ўқий олиш имконим йўқ эди. Чунки ундаги айрим воқеалар мени изтиробга солмай қўймасди.

Кўряписки, “Ўткан кунлар”ни кўлимга олган дақиқалардан бошлаб у кундалик ҳаётимнинг бир қисмига айланган эди. Кейинчалик роман менинг магистрлик диплом ишим учун тадқиқот объекти, юртимдан узокда бўлган кезларимда эса энг яқин ҳамроҳимга айланди.

Мен Ўзбекистондаги бугунги адабий жараёндан яхши хабардор бўлмаганим учун бошқа ғарбликларнинг ушбу жараёнга муносабати ҳақида жўяли фикр айта олмасам керак... Балки, хориж китобхонларининг адабий жараёнга қизиқишларига Ғарбда ҳам машҳур қадимий Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Хива, Фарғона каби тарихий шаҳарлар сабаб бўлса керак. Уларнинг ушбу ўлка шаҳар ва қишлоқларида истиқомат қилувчи халқнинг маданияти, урф-одатлари, кундалик турмуш тарзи ҳақидаги қизиқишлари мана шундай типдаги асарларни ўқишларига сабаб бўлар. Қолаверса, замонавий адабиёт намуналарини ўқиш тарихий романларга нисбатан қулай ва осонроқ. Шу жумладан, “Ўткан кунлар” романи ҳам ўзбек тили ёки маданияти ҳақида яхши тажрибага эга бўлмаган ҳар қандай хориж китобхони учун қийинчилик туғдириши тайин. Чунки романда маълум даражада форсча сўзлар ҳам иштирок этган. Бундан ташқари, асарда кўплаб маънодош сўзлар, иборалар ва бадий лавҳалар мавжудки, уларни тўлалигича тушуниш ва англаш учун, юқорида ҳам таъкидлаганимдек, ғарб китобхонидан анчайин тажриба талаб қилинади.

Шу сабаб ҳам “Ўткан кунлар”нинг инглизча таржимасига реалия (менталитетга хос) сўзлар изоҳли луғатини ҳам илова қилдим. Бу изоҳли луғат ғарб китобхонлари романни ҳеч бир қийинчиликсиз, яхши тушуна олишлари учун ёрдам беришига ишонаман.

Аслида мен ҳам замонавий ўзбек адабиётидан намуналар ўқишни истардим. Чунки улар мени Ўзбекистондаги ижодий тажрибаларимни, у ерда ўтган кунларимни ёдга солади. Уларда Ўзбекистондаги хотираларим билан боғлиқ кўчалар, қишлоқлар, биноларнинг гўзал тасвирлари мужассам. Мен “Шота Руставели” номи билан аталадиган кўчаларда сайр қилганимда, машҳур “Маҳаллада дув-дув гап” фильми ёдимга тушади. Биласизми, ҳажвий асарлар балки бадий адабиётнинг энг юксак инъоми бўлса керак.

– Адибнинг “Ўткан кунлар” романидан ташқари яна қайси асарларини таъкидлашни истардингиз? Муаллиф яна қайси жанрларда муваффақиятли ижод қилган, деб ўйлайсиз?

– Сизга маълумки, Абдулла Қодирий дурустгина драматург. У бошқа жадидлар Чўлпон, Бехбудий сингари театр мухлиси бўлган. Чунки Қодирий ҳам сахна асарлари халқ саводхонлигини кўтариш ва ижтимоий ислохотларни амалга оширишнинг энг қулай ва ишончли қуроли эканлигини яхши билган. Мен ёзувчининг “Жувонбоз”, “Улоқда”, “Жинлар базми” каби кичик насрий асарларини ҳам ўқиганман. Муаллиф мўъжаз ҳикояларида ҳам катта-катта ижтимоий, майший муаммоларни акс эттирган. Шу фикрлар асосида Абдулла Қодирий роман жанри қаторида драматургия, ҳикоя жанрларида ҳам муваффақиятли ижод қилган, деган фикрдаман.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– “Ўткан кунлар”нинг мантикий-тарихий давоми сифатида эътироф этилган “Меҳробдан чаён” романидаги Анвар, Раънолар Қумуш ва Отабекдан қай жиҳатлари билан фарқ қилади? Муаллиф қайси об-разага (Анвар ёки Отабек) руҳан яқинроқ деб ўйлайсиз? Ва нима учун?

– Очиғи бундай саволни кутмаган эдим. Ҳар икки роман классик адабиётдаги Лайли ва Мажнун образларига ҳамоҳанг деб ўйлайман. Романда Қодирийнинг идеаллари Отабек, Қумуш, Анвар, Раъноларнинг Навоий, Фузулийни севиб ўқиши билан боғлиқ лавҳалар мавжуд. Бу тасвирлар воситасида ёзувчи янги типдаги адабиёт мумтоз адабиётдан айро бўла олмаслигини, унинг негизидека форсий ва туркий классик адабиёт анъаналари мавжудлигини кўрсатмоқчи бўлган. Бундан ташқари романда Қодирийнинг ўз аждодларидан фахрланиш ҳиссини ҳам кўриш қийин эмас. Масалан, романнинг иккинчи бобида кекса отахон бир йиғинда Амир Умархонга Қўқон хонлигининг буюк йўлбошчиси сифатида юзланади.

– Маълумки, Шарқона ҳаёт тарзи, дунёқараш, тафаккури Фарбдан бутунлай фарқ қилади. Айниқса, бу тафовут оилавий муносабатлар, ахлоқ-одоб ва тарбия меъёрларида янада яққолроқ кўзга ташланади. “Ўткан кунлар”да ана шу миллий хусусиятларнинг энг ўзгал намуналари акс этган ўринлар мавжуд. Шу нуқтаи назардан роман ғарб китобхони эҳтиёжини қондира оладими? Аниқроқ қилиб айтганда, “Ўткан кунлар”нинг хорижда ҳам муваффақият қозонишига ишонасизми? Умуман, роман таржумаси Америка адабий жараёнига, илмий-адабий жамоатчиликка қай даражада, қай жиҳатдан таъсир қилиши мумкин?

– Ғарб таржимачилигида “Шарқона матн” деб аталувчи ажойиб анъана бор. Америкалик таржимон Дик Девис форсий, араб ва туркий адабиёт намуналаридан кўплаб таржималарни амалга оширганки, унинг бу таржималари Ғарб китобхонлари орасида муваффақият қозонган. Агар “Ғарбликлар Шарқ цивилизациясига оид баҳсли асарларни мамнуният билан қабул қилмайдилар” кабилидаги бугунги кунда жиддий мунозараларга сабаб бўлаётган қарашлар чиндан ҳам рост бўлса, унда адабиётнинг умумбашарийлиги қаерда қолади? Нима учун биз бутун бир инсоният ўрғанадиган адабиётлар орасига “шарқ” ва “ғарб” дея чегара қўйишимиз керак. Қайси шарқ зиёлиси Шекспир ёки Жек Лондонни, ё бўлмаса Хемингуэйни ўқиб ташунмаган. Агар адабиёт умумбашарий бўлмаса, Дон Кихот шарқда нима учун бу қадар машҳур? Ёки аксинча, нима учун ғарбликлар Навоий, Бобурга мудом талпинмоқдалар, уларнинг асарларини жаҳоннинг илғор тилларига таржима қилмоқдалар? Яқинда интернет саҳифаларида канадалик олим ва таржимон Гарри Дикнинг Навоий асарлари таржимаси билан боғлиқ бир қанча ишлари ҳақида ўқиб қолдим. Адашмасам, мазкур лойиҳада сиз ҳам иштирок этиб, хорижлик навоийшунослар ҳамкорлигида мутафаккир меросини дунёга тарғиб қилмоқдасиз. Бу каби мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Тўрт йил мобайнида Марказий Осиёга қилган саёҳатим, хусусан Ўзбекистондаги фаолиятим давомида ўзбек халқининг фикру ўйлари, қувончу ташвишлари меникидан фарқ этмаслигини англадим. Тўғри, айрим фикрий муносабатларда тафовут кузатилади. Ғарбона мушоҳада айрим нуқталарда шарқдан фарқ қилишини ҳам инкор этмайман. Бу хилдаги муомала йўсини кўп ҳолларда шарқона дунёқарашга эга кишилар учун ғайриилмий бўлиб ҳам туюлади. Аммо бу каби жиҳатларга эътибор бермаслик, уни “қўполлик” деб қабул қилмаслик, у қайси қитъа вакили бўлишидан қатъи назар, аввало инсон эканлигини унутмаслик зарур.

Мен ўйлайманки, амалга оширилаётган бу каби таржималар бир-биридан узоқ тил ва миллат вакиллари дунёқараш, маданияти, урф-одатларидан хабардор қилиш, умуман бир-бирини тўғри англаш йўлидаги муҳим қадамдир.

Ўзбекистонга келган йилларимиз юртингиз ҳақида деярли ҳеч қандай билимга эга эмасдик. Қўлимизда “74 йиллик совук уруш тарихи” битилган

китобдан бошқа маълумот йўқ эди. Қолаверса, Америка осиешунослиги илмида собиқ иттифоқ тарихини объектив ўрганган олимларни ҳам кўп деб бўлмасди. Марказий Осиё, Турк-Форс дунёси, маданий мероси ҳаққоний фактлар асосида ўрганилган тадқиқотларни топиш эса бутунлай имконсиз эди. Мен билган маълумотларга кўра, 1990 йилларга қадар Марказий Осиёни ўрганган ерлик аҳолининг аксарияти эса руслардан иборат бўлиб, барча манбалар рус дунёқараши нуктаи назаридан тадқиқ этилган.

Кейинги ўн уч йил ичида ўқиб ўрганганларимдан Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон ҳақида нима билишим ва нимани билмаслигимни англай бошладим.

Ўзбекистонга келгач, менга ҳали яхши таниш бўлмаган халқ ҳақида жуда кўп нарсаларни кашф қилдим. Уша йиллар чиндан ҳам мен учун уйғониш даври бўлди. Аризоналик бир ёш йигит сифатида, ўзини англашга интилаётган янги миллатнинг туғилишига гувоҳ бўлгандим.

Мен буларнинг ҳаммасини нима учун айтаяпман? Менинг назаримда, “шарқ” ва “ғарб” ўртасидаги “чегара”лар мана шу бир-бирини яхши билмаслик натижасида пайдо бўлмоқда. Нотўғри фактлар, маълумотларга таяниш, шошма-шошарлик оқибатида нотўғри хулосалар муаллифига айланиб қолмоқдамиз. Уйлайманки, “Ўткан кунлар”га ўхшаш, муайян миллатнинг асл қиёфаси акс этган асарларнинг таржима қилиниши турли хил миллат вакилларини нафақат бирлаштиради, балки бир-бирини англаш, тушуниш йўлида энг муҳим восита бўлиб ҳам хизмат қилади.

– *Бизга маълум фактларга кўра, “Ўткан кунлар” инглиз, немис, турк тилларига ҳам таржима қилинган. Сиз бу таржималардан қай даражада хабардорсиз. Мутахассис сифатида дастлабки таржималар савияси ҳақида нима дея оласиз?*

– Ҳа, чиндан ҳам “Ўткан кунлар”нинг турли тиллардаги нусхалари яратилган. Уларнинг деярли барчасидан хабардорман, айримларини ўқиб ҳам чиққанман. Аммо афсуски, барча таржима вариантларини қониқарли деб бўлмайди. Немис тилига “Тошкентлик ошиқлар” деб ўгирилган. Бу ромanning ўзига хос таржима варианты. Менинг назаримда, “Ўткан кунлар” немис тилига бошқа таржималарга нисбатан муваффақиятлироқ ўгирилган. Мен ҳам таржиманинг айрим ўринларида қиёс учун айнан мана шу немис тилидаги нусхадан фойдаланганман.

– *Маълумки, роман тили ўзига хос поэтик ифодаларга бой, бўёқли ва бугунги ўзбек тили меъёрларидан фарқ қилади. Унинг ифода қучини сақлаб қолиш, аслиятга адекватлигини таъминлашда қандай таржима усулларидан фойдаландингиз? Умуман, роман таржимаси жараёни ҳақида ҳам айтиб ўтсангиз.*

– Яхши таржима вариантларини таъминлашда луғатларнинг ҳам беқиёс хизмати бор. Шу маънода Хайрулла Исмагуллаев яратган “Ўзбекча-инглизча луғат”лар мажмуи, “Ихлос Луғат” каби сўзликлар таржима ишини анча енгиллатди. Аммо машҳур таржимашунос олим Эдит Гросманнинг таъкидлашича, таржимоннинг луғатларга бутунлай суяниб қолишлари ярамайди. Баъзан улардан танаффус ҳам қилиш лозим. Сўзмас-сўз ўгирма ҳам ўзини оқламайди. Муҳими, муаллиф фикрини тўғри ва раво етказиб беришда. Китобхон муайян асар таржимасини қийинчиликсиз, силлиқ ўқий олиши керак. Бу ҳам таржимоннинг маҳоратига боғлиқ. Мен таржима ишини аёлга қиёслайман: баъзан гўзал, баъзан одобли, аммо бир пайтда иккиси ҳам бўлолмайди.

“Ўткан кунлар”даги айрим жумлаларни инглиз тилига тўғридан-тўғри таржима қилиш имкони бўлмади. Шу сабаб асар руҳини, муаллиф айтмоқчи бўлган фикрни сақлаш баробарида уни қайта яратишга ҳаракат қилдим. Ўзбек тили ниҳоятда жимжимадор тил бўлганлиги учун унинг инглиз тилидаги вариантини яратиш осон кечмади. Инглиз китобхонига тушунарли бўлиши учун романдаги айрим узундан-узок жумлаларни

майдалаб беришга тўғри келди. Бутун бир таржима жараёнида роман инглиз китобхони учун эканлигини ёдимда тутдим.

“Уткан кунлар”нинг инглизча вариантыни яратиш учун ўн йил умрим кетди. Асарни инглизчалаштириш мендан анчайин меҳнат талаб қилди. Таржима жараёнида ўзимни Ватани учун жон олиб, жон бериб курашаётган қахрамонлардек ҳис қилардим. Балки бу сизга муболағадек туюлар, лекин чиндан ҳам роман таржимаси айни пайтда менга ҳам азоб, ҳам роҳат бағишлади. Аниқроқ қилиб айтсак, бу заҳмат мени руҳан юксалтирди.

Профессор Илза Сиргаутас “инсон ҳар доим ўз ишига танқидий кўз билан қараши лозим. У ўзидан, қилаётган амалидан қониқиш ҳосил қилдими, демак, у ўша лаҳзанинг ўзида кўп нарсани бой берган бўлади. Ёзган дақиқангдан бошингни кундага кўй...”, деган гапларни кўп бора таъкидлардилар. Балки роман таржимасига сарф қилинган ўн йиллик заҳмат устознинг мана шу насиҳатлари мевасидир. Таржима муваффақиятида Ўзбекистонга қўшни мамлакатларга саёҳатим ҳам муҳим омил бўлган, деб ўйлайман. Ҳар қандай асар таржимасида унга ҳар жиҳатдан яқин бўлган ҳудудларга бориш, одамлари билан суҳбат куриш, нон-тузидан баҳраманд бўлиш, дўст орттириш, маданиятини ўрганиш лозим.

– **“Уткан кунлар”да сизни ҳаяжонга солган образлар, лавҳалар ҳақида ҳам айта оласизми?**

– Романдаги мени ҳаяжонга солган, узоқ вақт хаёлимдан чиқара олмаган бўлимлардан бири “Қипчоқлар қирғини” эди. Унда муаллиф бугунги кунда ҳам муаммо бўлиб келаётган этник тўқнашувларни очикчасига тасвирлайди ва бу каби муаммолар жуда катта йўқотишларга, айниқса миллат емирилишига сабаб бўлишидан китобхонни огоҳлантиради. Романдаги “Наво” бўлимини ҳам қайта-қайта ўқиганлигимни эслайман. Отабекнинг адолатсизликларга қарши кураши, Ҳомидбойдан қасос олиши, Кумушнинг фожиавий ўлими... буларнинг ҳаммаси романнинг унутиб бўлмайдиган, ҳар қандай инсонни ҳаяжонга соладиган лавҳаларидир...

Ўзингизга маълум, романда шўролар сиёсати, унинг асл моҳиятини очиб ташлашга қаратилган эпизодлар ҳам талайгина. Уларнинг аксарияти Отабек ва Юсуфбек ҳожи образлари воситасида акс эттирилган. Туркистондаги нозик сиёсий вазият, цензура, ялли катагонлар пайтида бу каби муножаат учун жуда катта юрак ва қахрамонлик керак эди. Қолаверса, Қодирий бу каби тасвирлар учун омон қолмаслиги муқаррарлигини жуда яхши билган. Аммо, Ватани, халқи манфаатлари, озодлиги учун ширин жонини ҳам аямаган. Бу ҳақиқий жасорат! Бу каби тасвирларда ҳақиқий истеъдод эгасининг туғма жасорати намоён бўлган! Мана, Қодирийнинг буюклиги!

– **“Уткан кунлар” қайси жиҳатлари билан бугунги китобхон учун ибрат бўла олади, деб ўйлайсиз?**

– Ўйлайманки, роман ўзбек бўлиб туғилиш фахрини юксалтиради. Бугун Ғарб Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Ал-Фарғоний, Ал-Берунийларсиз нима бўларди. Қодирий мана шу буюкликни, ажодлар меросини шўроларга бой беришдан чўчиган. У дастлаб мустамлакачилар сиёсати моҳиятини тўла англамай, унга хайрихоҳ бўлганди. Кейинчалиқ, шўролар тузумининг асл қиёфасини кўргач, у озодлик йўлини танлади. Ёзувчининг мустамлакачиларга нафрати унинг “Уткан кунлар” романида тўлалигича акс этган эди. Қодирий айнан мана шу романи сабаб шафқатсизларча ўлдирилди. Бугунги ёш авлод Қодирийнинг мана шу жасоратини, гўзаллик санъатини яратиб, унинг учун ўз жонини қурбон қилганини зинҳор унутмасликлари ва “мен бугун нима қилдим” дея ҳар лаҳзада ўзини сўроққа тутмоғи даркор.

– **Суҳбатларимиздан бирида романдаги Кумуш образи сабаб бир ўзбек қизи билан умр йўлларингизни боғлаганингизни айтган эдингиз. Кумушдаги айнан қайси хислатлар сизни ўзига ром этди. Ана шу фазилатларнинг қайсиларини сиз ўз аёлингизда қўра олдингиз?**

– Анчайин нозик савол! Турмуш ўртоғим зиёли ва кўп ўқиган аёл. Ишонаманки, у ҳам кўп аёллар сингари мендан зукко ва ақллироқ. Одатда сен умр йўлларингда кимни учратишингни ва кимни севиб қолишингни билмайсан. Мен ҳам Отабек сингари аёлимни бир кўришда севиб қолганман. Турмуш ўртоғим билан илк учрашувим Отабек ва Қумушнинг тасодифий учрашувларини эслагани (Назаримда, Қумуш анчайин қайсар ва айни пайтда мағрур ҳам эди. Айнан мана шу хислатларни, очиги, аёлимда кўрмаганимдан хурсандман). Бундан ташқари, Отабек ва Қумуш муҳаббатининг фожиали хотимаси ҳеч қачон бизда такрорланмайди, деб ҳам айта оламан.

Баъзида ўйлаб қоламан: агар Отабек ва Қумуш узоқ умр кўрганларида улар бир умр бахтли яшаган бўлармиди? Қумушнинг тенгсиз гўзаллиги Туркистоннинг шўролар босқинига қадар гўзаллиги тимсоли эмасмиди? Агар шундай бўлса, демак унинг қисмати ҳам Қумуш сингари фожиага юз тутди...

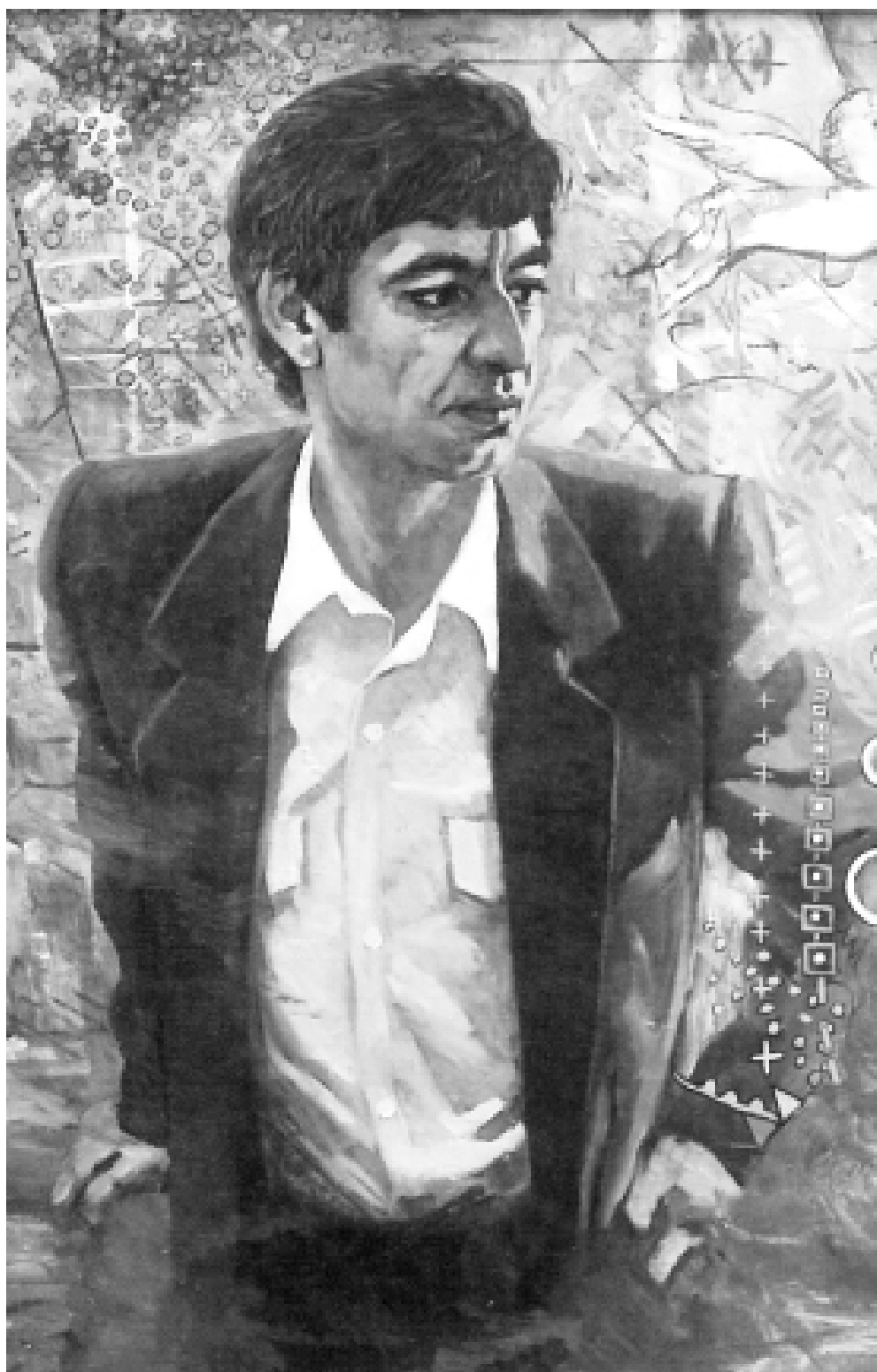
Мен Отабек ўлими ҳақида ўйлаганимда, Пастернак ёдимга тушади: “Бахтли одам урушга бормайди”. Роман хотимасидаги муаллиф фикрларини ҳам эслайман. Отабек билан Қумушнинг зурриёди озодлик ҳаракатига қўшилиб, юрт мустақиллиги учун жанг қилади. Бу бир жиҳатдан ватанпарварлик намунаси, аммо иккинчи бир томондан, Туркистоннинг янги авлоди ҳаёти ҳам зулматга юз тутди, у ҳам шўроларга қарши курашда ҳалок бўлди. Назаримда, Қодирий уч-тўрт мисрадан иборат кичик бир хотимада ҳам жиддий бир сиёсий-ижтимоий муаммони кўтарган, аниқроқ қилиб айтганда, шўролар нафақат бугунги, балки эртанги авлодни ҳам қирғинбарот қилиши муқаррарлигини тасвирлаган.

– Қодирий ижоди қаторида яна қандай йўналишдаги бадиий асарларни инглиз тилига таржима қилиш зарур ва ўзбек адабиёти дурдоналарининг мукамал таржималарини яратишда қандай ижодий ҳамкорлик йўлларини таклиф қилган бўлардингиз?

– Яна ўзбек адабиётидан таржима қилиш имкониятлари туғилса, аввало Алишер Навоийнинг “Хамса” сини, хусусан, “Лайли ва Мажнун”, “Сади Искандарий”, “Сабъайи Сайёр” каби дostonлари насрий баёнининг инглизча матнини тайёрлашни истардим. Бундан ташқари, “Маҳаллада дув-дув гап”, “Суюнчи” каби энг сара ўзбек фильмларини америкаликлар ҳам мириқиб томоша қилишларига ишонаман. Яна Абдулла Қаҳҳор, Тохир Малик ижодидан намуналар таржима қилишни ҳам мақсад қилиб қўйдим.

Шу ўринда бир гап. Сўхбатимиз сўнггида кўнгилдаги айрим мулоҳазаларни айтиб ўтсам. Бағри кенг, самимиятда, меҳмоннавозликда тенгсиз ўзбек халқига, “Уткан кунлар”дек гўзал романларни яратган Қодирий авлодларига энг эзгу тилакларимни изҳор этаман. Қодирийнинг табаррук 120 йиллиги муносабати билан роман таржимони сифатида кўрсатилган бу каби юксак эътирофдан миннатдорман. Бугун мустақилликка тенгдош ёшларнинг фикрлаши, дунёқараши, ўй-мақсадлари бутунлай бошқача. Улар эски тузум мафқураси тазйикларидан бутунлай холи, чин миллатнинг янги ворисларидир. Буюк ўлка келажакда яна Қодирий каби истеъдодли, ватанпарвар ўғлонларнинг бешиги учун макон бўлишига ишонаман. Мен эса ўзбек адабиёти ва маданиятини эски авлод сингари рус тили орқали эмас, балки ўзбекнинг ўз тили воситасида тадқиқ этаётганимдан фахрланаман.

Зулхумор МИРЗАЕВА
сўхбатлашди

1954 – 2001

Жўра Асран чизган портрет

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

102

Муҳаммад ЮСУФ таваллудининг 60 йиллигига

Жаҳоний жаранг

ЁШЛАР МАДҲИЯСИ

Оқ йўргакка ўрагансан ўзинг бизни,
Оқ ювиб, оқ тарагансан ўзинг бизни.
Бешигимиз узра бедор она бўлиб,
Кунимизга ярагансан ўзинг бизни.
Фидойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон!
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!

Қалқонинг бор, ким қасд қилса гар жонингга,
Алпомишлар руҳи ёр ўзлонингга.
Асрагаймиз гиёҳинг ҳам гулдай ўтиб,
Евлар яқин йўлламагай кўргонингга.
Адойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон!
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!

Тузинг тотиб, унутганлар хор бўлади,
Кўзларига икки дунё тор бўлади,
Шодон дамнинг кўролмаган юртфурушлар,
Бир кун бир кафт тупроқингга зор бўлади.
Ёнингда тургаймиз сени, Ўзбекистон,
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!

Гул кўринган даштингдаги гиёҳ – хасдир,
Соддадил-у улугворлик сенга хосдир,
Севамизки, чўлларинг ҳам бизга жаннат,
Тупроқинг ҳам Макка мисол муқаддасдир.
Онадек кўргаймиз сени, Ўзбекистон!
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!

青年之赞歌

像襁褓婴儿的母亲
祖国你自己培养我们
像摇篮前边的母亲
祖国你自己保护我们
为你奉献一切乌兹别克斯坦
永远不会离开你乌兹别克斯坦

如果有敌人，就有我们
各个你儿子有奥波梅什 精神
祖国的连石也爱护
敌人不会入境
为你奉献一切乌兹别克斯坦
永远不会离开你乌兹别克斯坦

谁吃面包和盐就遗忘
谁嫉妒你最幸福时刻
让他连你的沙土也忘记
我们永远支持你乌兹别克斯坦
永远不会离开你乌兹别克斯坦

草原的刺也像鲜花
伟大和谦卑这就是你
沙漠也像天堂一样美
你像麦加 一样神圣
我们的母亲乌兹别克斯坦
永远不会离开你乌兹别克斯坦

Хитой тилига
Ноуба ВАЛИЕВА таржимаси

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ГИМН МОЛОДЁЖИ

*Ты сама нас нежно пеленала,
Растила в чистоте и воспитала,
Бессонными ночами, словно мама,
Ты в колыбели нас оберегала.
Беззаветно преданны мы тебе, Узбекистан,
Никому не отдадим тебя, Узбекистан!*

*Мы – надёжный щит, коль нагрянет враг,
Алпамыша дух в каждом твоём сыне.
Целуя нежно, защитим мы и травинку,
Нет пути врагам к твоим границам ныне.
Умрём мы за тебя, Узбекистан,
Никому не отдадим тебя, Узбекистан!*

*Кто хлебом-солью сыт был и о том забыл,
Пусть будет тесен тому этот мир и мир иной.
Счастливей миг твой кто не потерпел,
Пусть станет горсть твоей земли ему чужой.
Опорой станем мы тебе, Узбекистан,
Никому не отдадим тебя, Узбекистан!*

*Цветами кажутся в твоих степях колючки,
Величие присуще и скромность - о тебе.
Словно рай, твои пустыни любим,
Священ ты как Мекка, скажем мы тебе.
Ты – родная мать для нас, Узбекистан,
Никому не отдадим тебя, Узбекистан!*

*Рус тилига
Хайрулла ҲАМИДОВ ва
Раъно ШАВРҲИКОВА таржимаси*

THE YOUTH ANTHEM

*You swaddled us affectionately,
Raised and fostered us caringly
As mother with sleepless nights,
You guarded us with motherly care
We are utterly devoted to you Uzbekistan
We shall give you to nobody, Uzbekistan*

*We are your shield, if an enemy attacks you
Alpamish's vigor is in your every son
Kissing fondly we guard your grass
No foes will come to your fortress
We shall die for you, Uzbekistan
We shall give you to nobody, Uzbekistan*

*One who repays your hospitality with
ingratitude
Will be pitiful in this world or another
One who grudges you your happy moment
Will be in need of a handful of your soil
We shall ever support you, Uzbekistan
We shall give you to nobody, Uzbekistan*

*A thorn is what seems to be a flower in your
steppe
Plainness and greatness are about you
We cherish you, your desert is like bliss
Your soil is holy like sacred Mecca
You are like mother to us, Uzbekistan
We shall give you to nobody, Uzbekistan.*

*Инглиз тилига
Муқаддас ТАЙЛАНОВА таржимаси*

若者の国歌

赤ちゃんの時から優しくしてくれて
私達を手厚く育てたのもあなた
苦しくて困っていた時にも盾になって
私達を守ってくれたのもあなた
一生そばにいるウズベキスタン
誰にもあげないウズベキスタン

助けてもらってそれを忘れた彼らは
いつかきっと世界が見られなくなる
あなたの喜びで悔しい奴らは
いつかはきっと後悔する日がくる
いつまでも好意を抱くウズベキスタン
誰にもあげないウズベキスタン

誰かが悪いことしようとしても
頼れる男の姿がたくましい
一つの草も花のように大事に思い
敵側なんて近くによせつけないぐらい
生きる限り守るウズベキスタン
誰にもあげないウズベキスタン

砂漠に花のように見えたのは普通の草
あなたに似合うのは賢明さと単純さ
砂漠も天国と同じぐらい好きで
足元にある砂もメッカみたいに神聖なもの
母のような大切なウズベキスタン
誰にもあげないウズベキスタン

Япон тилига
Алишер ОЧИЛОВ таржимаси

DIE HYMNE DER JUGEND

*Du hast uns von der weißen Decke der Liebe bedeckt.
Du hast uns aufgezogen und großgezogen.
Wie eine Mutter über der Wiege war uns immer nötig!
Wir werden dir immer ergeben unser Usbekistan
Niemandem geben wir dich unser Usbekistan!*

*Du hast den festen Schild, der dich von den Feinden schützt.
Deine junge Generation wird vom Heldengeist Alpomisch unterstützt.
Wir werden dich schützen von der Invasion der Gegner
Du bist unser Anfang und unser Ende Usbekistan!
Niemandem geben wir dich mein Usbekistan!*

*Man wird diejenigen unterdrückt, die dich nicht geschätzt haben.
Lebenslang werden Sie darüber bedauern
Die bösen Feinde die in deine Welt beneideten
Werden noch in den Fetzen deiner Erde brauchen.
Wir werden immer zusammen unser Usbekistan!
Niemandem geben wir dich unser Usbekistan!*

*Du bist wie eine schöne Blume in der Wüste.
Gesteckte in Dir Bescheidenheit und Adel sind deine Eigenschaften
Wir mögen dich, deine Wüsten sind wie ein Paradies für uns.
Deine Erde ist heilig für uns wie Mekka
Du bist uns wie die Mutter unser Usbekistan!
Niemandem geben wir dich mein Usbekistan!*

Немис тилига
Нозима ХОЛМАТОВА
таржимаси

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

بَابُ شَلِّهِ دَدَيْشَنَّ

يَدَلِّبُ أَي كَرِيحُ فِي إِفِنْدَالِي مِ
 يَدَلِّبُ أَي كَطْفَحِبِ أَنْتَ شَنَّ
 يَلِي أَي لَ أَنْ لِحْأَ نِم زَهْ سَتَ مَكَّ أَنْتَ يَبَّرَ
 يَدَلِّبُ أَي كَلِ ابْفِ أَي فِ أَنْ لِبِ فَا
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَلِ ابْفِ أَنْ لِحْ نِ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَطْفَحِبِ أَنْ لِحْ نِ

كَمِ اصْخَرْنَا نِم كَلِ ابْفِ أَنْ لِحْ نِ عَفِ ابْفِ
 ”شِ يَمِ ابْفِ لَ كَلِ ابْفِ أَنْ لِحْ نِ
 كَلِ ابْفِ اصْخَرْنَا نِم وَنُ دَلِّ ابْ وَنُ دَعَلِ فَرْدَقِ الْ
 فَبِ رَشِبِ كَبْرَوَا نِم دَحْ لَكِ يَمِ حَنْ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَطْفَحِبِ أَنْ لِحْ نِ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَبْحِ أَنْ لِحْ نِ

كَلِ ابْفِ يَبِّ كَبْرُ خُ لَ كَلِ ابْفِ نِم لُدِّي
 قِ ابْفِ الْ لَ كَلِ ابْفِ لَ كَلِ ابْفِ قِ يَضِي
 كَلِ ابْفِ خُ زَقَلِ نُونِ ابْفِ الْ خِ لَ وَ نُونِ ابْفِ الْ كَلِ ابْفِ خُ
 كَلِ ابْفِ رَنْ نِم قِ كَلِ ابْفِ مَوْيِ تَ لَ نُونِ ابْفِ خُ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَلِ ابْفِ أَنْ لِحْ نِ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَطْفَحِبِ أَنْ لِحْ نِ

رَاهِ زَالِ ابْفِ لُ مِ كَلِ ابْفِ يَفِ كَلِ ابْفِ الْ لَ
 خُ صَتْ ابْفِ الْ وَ كَلِ ابْفِ رَاقِ ابْفِ الْ
 يَبْنُ طَوِ أَي قَبْحِ كَلِ ابْفِ رَنْ نِم كَلِ ابْفِ خُ
 يَبْنُ طَوِ أَي كَلِ ابْفِ لُ مِ سَدَقِ كَلِ ابْفِ رَنْ
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي أَنْ لِمِ ابْفِ كَلِ ابْفِ رَنْ نِم
 أَنْ لَسْ كَبْرَوَا يَدَلِّبُ أَي كَبْحِ أَنْ لِحْ نِ

Араб тилига

Абдурашид АСҚАРОВ таржимаси

HIMNO DE LOS JÓVENES

*Tú nos creaste y cuidaste
 No durmiendo delante de la cuna
 Existías como una madre.
 Seremos indígenas fieles tuyas, Uzbekistán,
 No te daremos a nadie, Uzbekistán*

*Si te amenazan a la vida, tendrás escudo
 en la mano,
 y a cada joven acompañan las almas de
 los Alpamish.*

*Guardan cada yerba como flores, y los enemigos
 nunca podrán acercarse a tu fortaleza.
 Tú eres mi principio y eres mi remate,
 Uzbekistán,
 No te daremos a nadie, Uzbekistán.*

*Serán pobres que te olvidan, serán infierno
 tu mundo.*

*Los alevosos que no odiaban tu alegría,
 buscarán un pedazo de tu suelo algún día.
 Seremos guardianes tuyo, Uzbekistán.
 No te daremos a nadie, Uzbekistán.*

*Parecen cactus en la estepa como si fueran
 flores,*

*eres generoso y bondadoso,
 como paraíso queremos tus estepas.
 Tu tierra como es sagrada Mekka para
 nosotros,
 tú eres nuestra Madre, Uzbekistán.
 No te daremos a nadie, Uzbekistán.*

Испан тилига

Дилфуза АХМЕДОВА таржимаси

HYMNE DE LA JEUNESSE

*C'est toi, qui nous emmaille,
 C'est toi, qui nous élève,
 Comme une mère sans sommeil
 C'est toi, qui nous cher:
 Notre corps et âmes pour toi, Uzbekistan,
 Ne te donnons personne, Uzbekistan!*

*S'il y a un ennemi nous sommes ton bouclier;
 Chaque ton fils a l'esprit d'Alpamish,
 Il n'y a pas de chemin pour les ennemis à
 tes frontières,
 Embrassant tendrement, nous défendons
 chaque herbe.
 Nous pouvons mourir pour toi, Uzbekistan,
 Ne te donnons personne, Uzbekistan!*

*Qui est oublié tes pain et sel
 Soit étroit ce monde et le monde étranger;
 A qui ne sent pas ton moment heureux
 Soit étranger pour lui la poignée de
 ta terre.
 Nous sommes ton support, Uzbekistan,
 Ne te donnons personne, Uzbekistan!*

*Il nous semble les fleurs les épines
 des steppes,
 La grandeur et la modestie sont de toi
 Comme un paradis nous aimons
 tes déserts
 Tu es sacre pour nous comme Mecque
 Tu es notre mère chère, Uzbekistan,
 Ne te donnons personne, Uzbekistan!*

Француз тилига

Шаҳноза ГАИПОВА таржимаси

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ГРУЗИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

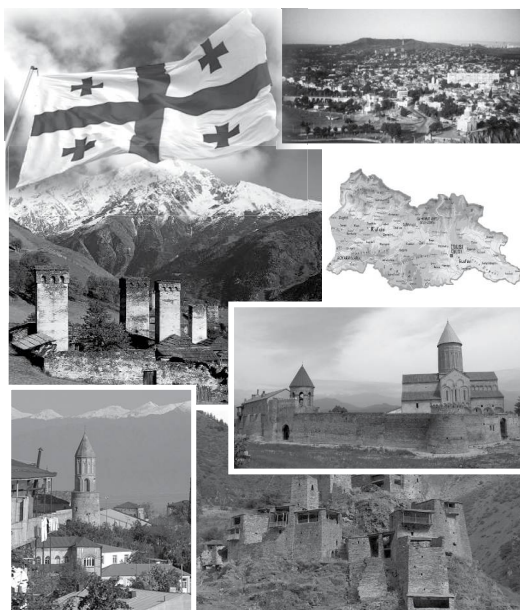
Мустақиллик санаси:
1991 йил 9 апрель

Пойтахти: Тбилиси

Майдони: 69 700 км²

Аҳолиси: 4 942157 киши

Давлат тили: Грузин тили

Отар ЧИЛАДЗЕ

(1933-2009)

Атоқли грузин адиби, шоир ва жамоат арбоби. Унинг “Лой битиклар”, “Меҳмонлар сўради, бола соз чалди”, “Тўққиз поэма”, “Юртнинг иккинчи бўлаги” номли шеърий китоблари, “Инсон борар йўл бўйлаб”, “Мен билан учрашган ҳар бир тирик жон...”, “Темир театр”, “Годори” романлари XX аср грузин адабиётида воқеа бўлган асарлардир. Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу асар адибнинг “Ҳаёт учун” деб номланган фалсафий рисоласидан ихчамланган ҳолда таржима қилинди.

ҲАЁТ УЧУН

Бизнинг замонларгача яшаб келган халқларнинг кўпчилиги маънавий шаклланиш, ўз бахти-икболи учун курашиш борасида деярли бир хил, мураккаб йўлни босиб ўтганлар. Лекин, улуғ бир адибнинг машхур иборасини сал ўзгартириб айтадиган бўлсак, барча халқлар, ҳар битта жамият ўзигагина хос бўлган, турлича йўллар билан бахтга эришган, яъни халқларнинг ҳар бири вақтнинг шафқатсиз оқимига қарши курашишда турли восита ва усулларни якка ўзи ишлаб чиқиб, шу асосда яшаб ўтган, кун кечирган. Айнан мана шу хусусият – ўз бахти-икболи учун курашиш ва ўзликни асраш учун қилинадиган саъй-ҳаракатлар ҳар бир халқнинг бош фазилати, олижаноб эҳтиёжи ҳисобланади. Башарият мавжуд экан, шундай бўлиб келган, шундай бўлиб қолаверади, зеро ҳар бир халқнинг ўзига хослиги, бетакрорлиги уни инсоният оиласида бошқалардан ажратиб туради, ҳар бир халқ ўзига хослиги билан башариятнинг умумий манзарасига жило кўшади. Узига хослик бўлмаса бу манзара нурсизланади. Мана шуни англаб етиш йўлида биз бошқа бир халқнинг ҳаётига қизиқиб қараймиз, бу халқнинг мавжудлигидан олижаноб маъно-моҳият излаймиз. Мана шу англаниши машаққатли, лекин жуда муҳим бўлган илоҳий неъмат ҳар бир инсонга: мен – грузинман, русман, ўзбекман, финман ёки хитойликман деган ғурурни бахш этади. Балки шунинг учун ҳам миллий ўзликни англаш муаммоси табиатнинг энг қийин, энг ечиб бўлмас масаласи сифатида бугунга қадар яшаб келаётгандир?!

Саволлар ўз-ўзидан туғилаверади: ҳозирги замон одами табиат ҳақида, ўзи

ҳақида нималарни билади? Унинг бу борадаги билими кечаги билимидан кўра бойроқми? Айтайлик, инсоннинг билиши керак бўлган нарсалари билмас ҳам бўлаверадиган нарсаларига қараганда жуда оз (масалан, эстрада юлдузининг оилавий ҳаётига оид ахборотлардан жудаям хабардор бўлгимиз келади, аслида шу ахборот бизлар учун жуда зарурми-йўқми, бу томонини ўйлаб ўтирмаймиз). Ёки, дейлик, олийгоҳларни битириб чиқаётган ёш мутахассисларнинг билим даражаси нега бунчалар паст? Обруйи баланд ихтисослик ўринларига ишга киришга нега ёшлар ўлиб-тирилиб интиладилар? Бизнинг асримизга келиб инсон фарзандлари нима сабабдан китобни ва санъатни хуш кўрмайдиган бўлиб қолди? Қандай қилиб телевидение “билим” тўплашда, маълумотлардан хабардор бўлишда ягона манбага айланиб қолди? Шундай бир даврда биз, грузинлар, ўзимизни, ўзимиз орқали табиатни англашда қандай йўл тутишимиз лозим?

Айтиб ўтайин, бизнинг халқимиз ҳаётга бир қадар санъаткорона ёндоша оладиган халқ. Биз бирор жойимиз оғриётганини тан олишдан кўра, ўзимизни ўзимиз алдаб, оғрикни сездирмасликни афзал кўраемиз. Кимдандир зулм кўрганимизни, ҳақоратланганимизни айтишга қисинамиз, заиф томонларимиз очилиб қолишдан уяламиз, камбағаллигимиз ёки бирон бир нуқсонимиз сезилиб қолса, бундай ахвол бизнинг эмас, бошқаларнинг айби билан юзага келган бўлсаям, қизариб тураемиз. Шунинг учун бўлса керак, **четдан қараб турган одамларга биз жуда ҳаётдан мамнун ва қувноқ бўлиб кўринамиз, ҳолбуки, бир грузин адиби айтганидай, бизлар – фожиа фарзандларимиз.** Бу хусусиятларимизни яхши ёки ёмон деб ҳам айтиб бўлмайди, лекин ҳақиқат шу ва шунинг учун ҳам қизиғи йўқ. Қизиқроғи эса, “вақт ўтиши билан миллат характери ўзгарадими?” ёки янада аниқроғи, “Миллат характерининг қай қирралари вақт ўтиши билан сақланиб қолади-ю, қайси қирралари талофатга учраб, йўқолиб кетади?” деган саволлардир.

Дунёдаги барча мавжудот ўзгаради, лекин бу ўзгариш ўз-ўзича рўй бермайди, балки бошқа мавжудотлар билан биргаликда кечади, яъни ўзгаришлар мавжудотнинг атрофида кечаётганлиги туфайли ҳам кўз билан пайқаб бўлмайди ва ўзгармасдан қотиб қолгандай туюлаверади. Менга қолса, шуни қатъий қилиб такрорлар эдим: токи халқ мавжуд экан, унинг характери мутлақо ўзгармас ва барқарордир. Тўғри, халқнинг ўзи майдалашуви ёки йириклашуви мумкин, бойиши ёки қашшоқлашиши мумкин, гўзаллашуви ёки нуқсонга учраши мумкин, бўйи ўсиши ёки қалтариши мумкин (масалан, сўнгги пайтларда японларнинг бўйи анча ўсган). Аммо, ҳамма вақт япон – япон бўлиб, рус – рус бўлиб, инглиз – инглиз бўлиб, грузин эса грузин бўлиб қолаверади. Шунга қарамай, миллий характер ўзгармас бўлса-да, у, худди табиатдаги хоҳланган бошқа бир ҳодиса каби, қотиб қолган нарса ҳам эмас, характер таркибида нималардир содир бўлиб туради, унга нимадир қўшилади, қайсидир бир жиҳатлар уни тарқ этади, даврга хос бўлган қайсидир бир белгилар характерда ҳам акс этади. Аммо на келиб қўшилган қўшимчалар ва на йўқотишлар миллий характернинг асосий мағзи-моҳиятини ўзгартириб юборишга қодир эмас, аксинча, улар асосий мағзининг муҳим қирраси бўлиб “ёпишадилар”, вақт ўтиши билан характернинг ажралмас бир қисмига, баъзан эса зарурий бир бўлагига айланадилар. Юқоридаги каби барқарорлик билан, характерда акс этадиган ўзгармас жиҳатлар билан биз, грузинлар фахрлана оламизми – бош масала мана шунда. Балки биз ўзимиздаги грузинларга хос боқибеғамликдан бироз муддат воз кечиб турсаг-у, оғриётган жойларимиз ҳақида баланд овозда, ҳамма эшитадиган қилиб гапириб кўрсакмикан? Ахир оғриётган жойлар озмунча эмас ва улар замонлар ўтиши билан битта жойда йиғилиб-тўпланиб қолганлар.

Республиканимизнинг тоғли жойларида қад тиклаган тарихий қадамжоларнинг йўқ қилиниб, улар ўрнида қурилган, ишга туширилмасдан аввал ёпилиб қолган гидростанциялар... Тбилиси шаҳри биқинида шаҳар кўрқига кўрк қўшиб турган табиат манзараларининг йўқ қилиниб, микро-районларга қўшиб юборилган ўринлар... Республиканинг кўплаб муассаса ва ташкилотларида она тилимизнинг агайлаб бурун жийирар аҳволга ташлаб қўйилиши... Қора денгиз соҳилларидаги ўзбошимчалик билан амалга оши-

рилган курилишлар... Бўйсунмас тоғ дарёларини бўйсундириш учун тоғдаги қишлоқларнинг вайрон қилиниши... Бу каби бузгунчиликларга қўл ураётган пайтда биз нималарни ўйлаган эдик? Қилган барча гуноҳларимизни она табиат кечириб кетаверади, унинг сабр-тоқати чегарасиздир, деб ўйладикми? Ахир иш бошлаётган мутахассислар бу ишларнинг барча мусбат ва манфий томонларини ҳеч бўлмаса ўзлари учун ҳисоб-китоб қилиб олсалар, бўларди-ку?! Энди бутунга келиб маълум бўлаётирки, лойиҳаларнинг муаллифлари, мутахассислар бундай ҳисоб-китобларни умуман ўйлаб ҳам кўрмаган эканлар.

Тарихий қадамжолар, ноёб иншоот ва бинолар шу пайтгача ўзларининг такрорланмасликлари, ҳақиқатан ҳам ноёб эканлиги билан ўзларини ўзлари ҳимоя қилиб келган эдилар. Ваҳоланки, халқ ўзининг умумий маданияти, тушунчаси билан бу қадамжоларнинг дахлсизлигини кўкрак кериб ҳимоя қилиши керак эди. Инсон қанчалик маданиятли бўлса, тарих ёдгорликлари ўтмишининггина эмас, балки келажакнинг ҳам кафолати эканига тобора чуқур тушуна боради. Шу тушунчадан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, ёдгорликларни асраб қолишнинг зарурийлиги ҳар қандай техника ва тамаддун ютуқларидан фахрланиш туйғусидан кўра биз учун қимматлироқдир. Инсон кўли билан яратилган ҳар бир ижод намунаси – бу умумбашарият мулкидир, шу билан бирга, у – ҳар биримизнинг хусусий мулкимиз ҳамдир. Бинобарин, фуқаровий сустилик (пассивлик) ва бепарволик ҳамшиша тўқнашувларга, фикрлар қарама-қаршилигига сабаб бўлаверади.

Шу ўринда қайд этиб ўтаманки, ҳар қандай тарихий ёдгорлик – бу ҳаёт учун бўлган курашни ўзида ифода этади ва у фақат эзгу саъй-ҳаракатлар туйғулигига қад тиклаган бўлади. Ҳаётни асраш, ҳаётни давом эттириш, ҳаётга тақдирлар ҳақидаги фикр инсонни энг қадим замонлардан буён – умрнинг фонийлигига ўлимнинг муқаррарлигини англаб етган замонлардан буён безовта қилиб келади. Бутунги кунда башарият ўз-ўзини яқсон қилиш учун жар ёқасига ҳар қачонгидан-да яқин келиб турибди. Агар ер юзида башарият учун ҳалок бўлиш қисмати ёзилган экан, бу ҳалокат ҳам табиат томонидан эмас, балки инсоннинг ўз кўли билан амалга оширилган бўлиб чиқади. Ҳозирги кунда яратишдан кўра қийратиш, бунёд этишдан кўра вайрон этиш осон иш бўлиб қолди. Энди, тарих тонготарида ота-боболаримиз кўлида бор бўлган бунёдкорлик асбоб-ускуналаридан кўра ҳозирги инсон кўлидаги ўлим уруғини сочувчи курулларнинг кўплигини-ку эсламаёқ кўяйин. Энг ачинарлиси, бунёд қилиш, қуриш машаққатли меҳнатлар, оғир иш шароити, азов-уқубатлар, оғриқ ва касалликлар, изтироб ва сабр-тоқат эвазига амалга ошириб келинган бўлса, бузиш ишлари заминий роҳат-фароғат, ақлсизлик инъикоси бўлиб кўринадиган хузур-ҳаловатлар ҳамроҳлигида амалга оширилмоқда.

Ҳозирги замон одамани ўтмишдаги хоҳлаган бир даврнинг одами билан қийслаб кўринг. Уларнинг бир-биридан кам жойи йўқ. Устига устак, техниканинг бошни айлантириб ташлайдиган даражадаги тез ривожланиши натижасида замонавий одам ўтмишдаги ота-боболарига қараганда анчагина мураккаб шарт-шароитлар билан юзма-юз турибди. Кўпгина нарсаларни, масъулиятни у биринчи бўлиб идрок қилишга, “татиб кўриш”га, қабул қилиш ёки рад қилишга, маъқуллаш ёки даф этишга мажбур бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам у ўзининг ўтмишдош салафларига нисбатан бирозгина довдир, бирозгина ҳардамхаёл, бирозгина (балки анчагина) ахлоқсиз бўлиб ҳам кўринар. Лекин ҳеч ким – на замондошлари, на келажакдаги ҳакамлар уни ҳеч нарсага ярамайдиган лўтти, умрини зое ўтказиб юрган ҳафсаласиз биржонзод деб айблай олмайди. Инсон боласи қайси бир замонга мансуб бўлмасин, охир оқибатда у барибир хом сут эмган бандаи бечора, у ҳам ҳамма қатори нималаргадир ишонади, нималарнидир унутади, муросаи мадора қилади, нималарнидир кутади, нималарнидир умид қилади... Инсон шубҳа-гумонга берилади, лекин у қўрқоқ эмас. У қўрқоқликнинг барча турларини бошдан кечириб кўрди, сўнг ўзининг ишидан ўзи хижолатга тушди ва сув келса симириб, тош келса кемириб бўлса ҳам ҳаёт учун курашадиган, жонжаҳди билан яшашга интиладиган вужудга айланди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Хўш, шундай бир тахликали замонда менинг ватанимнинг – она Грузиянинг ўрни, мавқеи қандай бўлмоғи керак? Масалан у Америка Қўшма Штатларига ўхшаб қудратли саноат мамлакатига айлана оладими? Менинг Гуржистоним – узумлар, тоқлар юрти, узумчилик бизда энг қадимий касб ҳисобланади, у – қон-қонимизга сингиб кетган тарихий соҳа, бизда бунинг ҳеч уяладиган, ташвиш тортадиган ери йўқ. Агар аждоқларимиз юрган йўлдан четга чиқиб, болта билан тоқзорга қараб югурадиган бўлсак – ана шунда биз шармандали ва уят ҳолга тушган бўлар эдик. Чопиб ташланган тоқ – айни бизнинг қонимизни қайнатадиган, кўзимиздан ёш оқизадиган манзара. Тоқни болталанган ҳолда кўриш биз учун шунчалар оғир гуноҳки, унинг ёнида гўдақ ўлими ёки кампирнинг номусига тегиш ҳам ҳеч нарса бўлмай қолади. Тоқ – грузин деҳқони учун ҳар қандай даромад манбаидан-да каттароқ, муқаддасроқ нарсани англатади. Унинг учун узум – ҳам нон, ҳам маънавий падар вазифасини ўтаб келди. Ўтмишни унутиш келажакни рад қилиш билан баробар. Бинобарин, баридан аввал биз ким эканлигимизни, дунёга нима мақсадда келганимизни, нима истагимизни, бизнинг имкониятларимиз умидларимизга қанчалик мос ва мувофиқ келишини англаб олишимиз лозим. Уйлашимча, бугунги кунда халқ анъаналари, тўғри англаган, замонавий руҳда тўғри қабул қилинган анъаналар муҳим аҳамият касб этади. Анъаналар – бу нафақат ўтмиш дегани, у келажак дегани ҳамдир, яъни биз фақат анъаналар ёрдамидагина фаолиятимиз моҳиятини, ўзлигимизни йўқотмасдан эртанги кун остонасидан ҳатлай оламиз. Анъаналар одамни яшашга ўргатибгина қўяқолмасдан, балки ўзининг талаб ва кўрсатмаларига мувофиқ яшаш мажбуриятини ҳам бўйнимизга илади. Анъаналар – миллий-лигимизнинг таъмал тоши, миллийлигимиз – маданиятимизнинг таъмал тошидир. Анъаналаримиз доирасидан ташқарига чиқиб кетадиган нарсаларни миллатдошларимиз қалби учун ҳам, ахлоқимиз учун ҳам хавфдан холи деб айтолмаймиз, негаки бу жиҳатлар, энг аввало, миллийлигимизга, маданиятимизга қарама-қарши қўйилади.

Қанчалик ғалати эшитилмасин, айнан мумтоз муסיқа бизда халқимизнинг миллий ўзлигини англаб етишида муҳим ўрин тутаяди. Миллий мусиқанинг яна бир ғалати жиҳати – миллий заминдан ўзиб олинган санъат умумбашарий қадриятлар қаторига қўшила олмаслигини тасдиқлайди, тўғрироғи, мунтазам равишда эслатиб туради. Четдан келадиган ҳар қандай таҳдид, энг аввало, анъаналаримизга, маданиятимизга даҳл қилмоқчи бўлади.

Менинг яна анъаналар, ишонч-эътиқод борасида гапираётганимнинг сабаби – инсон ана ўшалар ёрдамидагина йўқотганларини топа олади. Ҳозирги замоннинг барча юқумли ва хавфли таъсирларига қарши туришга кодир бўлган ягона мустаҳкам тўғон – бу анъаналардир. Эътиқод эса ягона дарчадирким, унга боқиб нур ҳақида, кенгликлар ҳақида, осмон ҳақида орзу қилиш мумкин. Муҳими – чексиз қоронғулик қўйнида ўша дарчани топа оладиган ва оча билладиган кимнингдир ҳамиша мавжудлиги. “Кимдир” деяётганимиз ўша инсон балки мандирман, балки сиздирсиз, балки бошқа бировдир. Муҳими – унинг бор эканлиги, худди қадимий муқаддас суратларда тасвирланган авлиёлар сингари мана шу тирик хилқат инсон деб аталмиш банди мўминнинг нақадар буюк эзгулик эканлигини, қолган барча нарсалар унинг ёнида бир тукка ҳам арзимаслигини бутун башариятга эслатиб туражак.

Касбимга қўра, мен ёзувчиман ва шунинг учун ҳам некбин (оптимист) бўлишга мажбурман. Тўғрироғи, одамлардан бўшаб-хувуллаб қолган сайёрамизни мен тасаввуримга ҳам сиздиролмайман. Мана шу митти сайёрамизнинг келажаги борасида ташвишланишимни жуда ўринли деб ҳисоблайман. Шундай экан, барча одам болалари, келинлар, инсон руҳининг куч-қудратини қайта тиклаш, эзгулик уруғларини экиш, меҳр-муҳаббат ва шафқат-саховат уруғларини ундириш ишлари билан вақтида шуғулланайликким, то биз эккан уруғлар эртага ўзидан янги уруғларни пайдо қила оладиган қудратга эга бўлолсин!

Музаффар АҲМЕДОВ
таржимаси

ГРУЗИН ШЕЪРИЯТИДАН НАМУНАЛАР

Грузин шеъриятининг қуёши, янги грузин адабий тили асосчиси деб эътироф этилган Шота Руставели (XII аср) ва унинг ўлмас достони – жаҳон адабиёти дурдоналаридан ҳисобланган “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон”ни ортиқча таъсирли қилишга эҳтиёж йўқ. Бу боқий асар барҳаёт шоирларимиз Миртемир ва Мақсуд Шайхзоданинг ҳамкорликдаги таржимасида (1959) аллақачон ўзбек ўқувчиларининг сеvimли достонларидан бирига айланган.

Грузин адабиётининг барча даврлардаги намоёндалари Шота Руставели даҳоси нурларидан баҳраманд бўлган ҳолда, унинг барҳаёт шеъриятини ўзлари учун бадиий мезон деб билиб, айни вақтда ўз асарлари бунёдкорлик намунасига айланишини истаб, илҳом билан ижод қилиб келмоқдалар.

Ўзбек – грузин адабий муносабатлари бадиий таржима воситасида тобора бойиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Шота Руставелининг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достони, шунингдек, Н.Бараташвили, Г.Табидзе, И. Абашидзе, С.Чиковани, Г.Леонидзе, Г.Абашидзе, Н.Думбадзе, И.Иоселиани, С.Кадиашили асарларининг таржималари сўнги йилларда ўзбек китобхонларининг тобора эътиборини қозонмоқда. Ираклий Абашидзенинг “Шеърлар”, Георгий Леонидзенинг “Оқ чўққилар”, Григор Абашидзенинг “Кавказ кўшиқлари”, Иосиф Нонешвилининг “Дўст армуғони”, Карло Каладзенинг “Денгиз хаёли”, Отар Чиладзенинг “Рангин дунё”, Морис Поцхишвилининг “Ишонч”, Тamar Эриставианинг “Чўққилар чорлайди” шеърий тўпламлари, Константин Гамсахурдианинг “Ойнинг ўғирланиши”, Нодар Думбадзенинг “Мен қуёшни кўряпман”, “Абадият қонуни” романлари ўзбек тилида ҳам яшамоқда. Грузин шоирлари асарларининг таржимонлари орасида Миртемир, Мақсуд Шайхзода, Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулом, Мирмуҳсин, Шухрат, Рамз Бобожон, Султон Акбарий, Эркин Воҳидов, Азиз Абдураззоқ, Юсуф Шомансур, Миразиз Аъзам, Рауф Парфи, Мъруф Жалил, Муҳаммад Али, Омон Матжон, Тўлқин, Ҳалима Худойбердиева, Мукаррама Муродова ва бошқа ижодкорларимиз бор. Китоблардан ташқари, журналларимиз ва газеталаримиз саҳифаларида ҳам грузин адабиёти намуналарини учратамиз.

Шота РУСТАВЕЛИ

“ЙЎЛБАРС ТЕРИСИНИ ЁПИНГАН ПАҲЛАВОН” ДОСТОНИДАН

НЕСТОН-ДАРИЖОННИНГ ЎЗ СЕВГАНИГА МАКТУБИ

*Ўқиб чиқдим юрагимни куйдирган жонон хатин,
Ёзган эди: “Сен арслонсан, сир сақла жароҳатинг!
Мен сеники, бироқ менга сира ёқмас ожизлар,
Ўйларимни билай десанг, эшит, Асма не сўзлар?!”*

*Ноумидлик, фиғон-фарёд ошиқларга номаъқул!
Яхшиси сен мардлик ила садоқатинг исбот қил!
Бож тўлашни истамайди хатовлар бўлиб гумроҳ –
Фитна элнинг хиёнати кечириб бўлмас гуноҳ.*

*Мен рафиқанг бўлмоқликни азалдан тилар эдим,
Аммо сенга иқрор учун етмас эди журъатим.
Сенга парда орқасидан қараб туриб куярдим,
Мен тўфайли азобларга тушиганигни туярдим.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

*Бу самимий сўзимни уқ: хатовларнинг дўқига –
Жазолаб кел, гард етмасин давлатимиз ҳақиға!
Фарёд қилма! Жала ошса гулнинг барғи тўқилар,
Истар эдим тунларингга кирай мисли тонг-саҳар”.*

Мақсуд Шайхзода таржимаси

ТАРИЭЛНИНГ НЕСТОН-ДАРИЖОНГА ЁЗГАН БИРИНЧИ МАКТУБИ

*Ишққа иқрор, сарвиқомат ёрга ёздим жавоб хат:
“Қуёшни деб ўз йўлини ўзгартади Ой наҳот?
Сенга лойиқ бахтни худо қилсин менга иноят,
Дардимандга нажот тушдай сеҳрловчи бир ҳолат”.*

*Дедим: “Асма, ҳисларимни хатда айтиши машаққат,
Нестонга айт, у қуёшидир, нуридан тун беқувват.
Ўлик эдим, жон бағишлаб, қилди менга ёр шафқат,
Доим унга навкар бўлай, шудир шараф-фазилат”.*

*Асма деди: “Ёр хоҳиши – махфий бўлсин муҳаббат,
Фақат дилда сақлансин бу хилват висол ҳам суҳбат.
Номим қалқон янглиг этсин гийбат сўздан ҳимоят.
Махфий севги – икки кўнгил бирлигига аломат!”*

*Дарижоннинг насиҳати менга доно маслаҳат,
Жамолининг шуъласидан қуёш бўлур бетоқат.
Гўё янги тугилдим мен, ёр хоҳиши, хуш ният,
Юзин очса, кун тугилар, кундуз бўлур тун – зулмат.*

*Асмага мен коса тўла гавҳар тутдим шу фурсат,
Олмай, деди: “Сандиқ тўлган, етарликдир зар, давлат”.
Бир жўн узук сайлаб олди, деди менга дарҳайрат:
“Эсдаликка шуни олай, гавҳарга йўқ зарурат”.*

*Асма кетди, малҳам олди ундан – дилда жароҳат,
Бағишлади қайғу босган дилга севинч, фароғат.
Тенгдошларим базмига мен келдим дилда масаррат.
Улаштирдим инъом-эҳсон, тузиб улкан зиёфат.*

Миртемир таржимаси

Николоз БАРАТАШВИЛИ

Николоз Бараташвили (1817-1845) Шота Руставелидан 600 йил кейин, грузин шеърлятини янги бир юксак чўққига кўтарган улўғ шоирдир. Унинг шеърлятида шарқ шеърлятининг энг гўзал фазилятлари сақлангани ҳолда, ғарб шеърлятининг баркамол жиҳатлари ҳам тажассум топди. Умри қисқа бўлган бу шоир фақат ўттиз еттита шеър ва бир достон (“Грузия қисмати”) яратишгагина улғурган, аммо шоирнинг абадий мероси моҳиятан бепоён ва мангуликка дахлдордир.

Н.Бараташвили ижодининг чўққиси бўлмиш “Мерани” шеъри ўзбек ўқувчларига Ўзбекистон халқ шоири Миртемир ва Шўҳрат таржималарида маълум ва машҳурдир.

Қуйида бу барҳаёт грузин шоири ижодида дурдона ҳисобланган шеърлар таржимасини эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

МЕРАНИ

*Йўллари йўқ, сўқмоғи йўқ учар Мераним,
 Ёвуз кўзли қора қарға қолар қағиллаб.
 Уч, бетўхтов, елларга соч дарду армоним,
 Шижоату куч-гайратда сенга йўқ тараф!*

*Сувларни кеч, бўронни ёр, тоғу тошдан ош,
 Уч, бесабр мен йўлчининг йўлини қисқарт!
 Уч, гиротим, жазирами, ёғадими тош,
 Мен чавандоз соҳибингга қилмагил шафқат!*

*Маили, қолсин бутун ватан, ёру дўст, тенгдош,
 Маили, кўрмай қон-қардошим, севган ёрим ҳам,
 Тунни тонгга улаб югур, маили, қўймай бош,
 Юлдузларга сирим айтиб, бўлайин ҳамдам!*

*Қолган севгим, юрак оҳим денгизга бериб,
 Сенинг учқур қанотингга боғлайин умид!
 Уч, қора ўй, аламларим елга совириб,
 Уч олдинга, эй Мераним, сенга йўқ ҳудуд!*

*Маили ҳатто ўз юртимда бўлмасин қабрим,
 Маили ёрим бошим узра урмасин фарёд!
 Маили чўлда қора қарға қазисин гўрим,
 Маили ҳоким чор атрофга сочсин гирдибод!*

*Севган ёрим кўз ёшини алмашар шабнам,
 Қон-қардошим эвазига йиғлайди қушлар.
 Уч олдинга, эй Мераним, ҳатто тақдир ҳам
 Тақдирига тан бермаган мардни олқишлар!*

*Тақдир мени тан олмади! Ёлғиз қолсам ҳам
 Рақибимнинг ўтқир тиги соломас даҳшат!
 Уч олдинга, эй Мераним, лол қолсин олам,
 Менинг мудҳиш ўйларимни елларга тарқат!*

*Беоқибат қолмас менинг дарду армоним,
 Уч, гиротим, бу йўлларда изинг қолади.
 Сендан кейин қардошларинг қийналмай жони
 Манзилига асло қўрқмай отин солади!*

*Йўллари йўқ, сўқмоғи йўқ, учар Мераним,
 Ёвуз кўзли қора қарға қолар қағиллаб.
 Уч бетўхтов, елларга соч дарду армоним,
 Шижоату куч-гайратда сенга йўқ тараф!*

(1842)

ГЎДАК

*Гўдак чуғурлаши жонимга роҳат,
 Оҳ, ширин тилига мафтунман ҳамон.
 Шу ширин тиллари онага жаннат,
 Кўнглини кўтарар мисоли осмон!*

*Оҳ, унинг дунёси бегуноҳ, бегам,
 Онаси меҳрига муҳтождир фақат.
 Шу меҳр-эркалаш унга бир олам,
 Шу олам қўйнида кўтарар қомат.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ўз умри ҳақида ўйламас асло,
Ўткинчи кун гами унга бегона.
Кўз очиб дунёга келгани асно
Ғамхўри бўлгандир ота ва она.

Маъсума гўдаксан, яйраб қол, эй, жон,
Шодликдан бошқани билмайсан ҳали.
Ҳали сен эркинсан, бу сохта жаҳон
Ор қилар бошингга савдо солгали!

(1839)

ЕТИМ ЮРАК

Етимлар гамини емасин ҳеч ким,
Майлига ўртаниб, ёнмасин бир жон.
Ва лекин ким бўлса юраги етим
Ушанинг таишиши ёмондан ёмон!

Дунёда ишончин йўқотган одам,
Ҳеч кимга юрагин очмайди кейин.
Барчага боқади шубҳада мудом,
Бундайга яшамоқ янада қийин!

Дўстидан ногаҳон айрилган одам,
Бир кун бошқасин топиб олади.
Ва лекин қалбига топмаган ҳамдам,
Умрбод ўкиниб, нолон қолади.

Юраги етимлик ҳаммадан ёмон,
Шодликдан ҳаммиша маҳрум бўлади.
Ёлғизлик умрбод дилида армон,
Фақат бир оҳ урмоқ унга қолади!

(1839)

ШУҲРАТ таржумаси

АКАКИЙ ЦЕРЕТЕЛИ

Акакий Церетели (1840–1915) грузин адабиётини ҳаммиша нурлантириб турувчи, ҳаммиша халқ эъзози ва алқовларида яшаб келаётган шоир. XIX аср II ярми грузин адабиёти тараққиётига – Илья Чавчавадзе, Важа Пшавела каби улкан санъаткорлар қаторида – бу шоир ҳам муҳташам ҳисса қўша олди.

“Қўшиқлар қўшиғи”, “Тоне” шеърлари Акакий Церетели шеърлятининг дурдоналаридан ҳисобланади.

ҚЎШИҚЛАР ҚЎШИҒИ¹

Бир-бири-чун ичсин бошқалар, майли,
Ўз бахтимдан мастман мен шаробсиз ҳам,
Қадаҳ жарангимас, шавқим туфайли
Ноёб, сайқал топган бу ёруғ олам.

Гаштида, шаштида
Ғуруб оташида
Ўзоқлар видодай ярқ этди – ёнди!
Тун нафасин сезиб,
Амирона кезиб,
Тоғ чўққиси сари элтар ел жонни.

Юрагим берар дов:
Кўк – чексиз, беўлчов
Адоғи йўқ не бор, ҳисга берк эмас.
Олам, бу – мўъжиза,
Борлиқ азза-базза
Яратганни алқаб, янграр қутлуғ сас.

Ҳайрон қоларли тез
Ҳис қиламан ҳар кез
Оламни кучғувчи қардошлик, бу – сир.
Гар ақл чаққон, хўп
Лек хатоси ҳам кўп
Бошга қараганда, кўнгил ҳақроқдир.

Ой дардида гоҳ-гоҳ
Ёрир узоқ-узоқ
Ой дардида қовоқ солган самовот.
Юлдуз гужгониди
Жаҳон айвониди
Хоровод² кезади уйқу билмай бот.

¹ Бу шеър грузин романтик шоири Г.Орбелиани (1801-1883)га бағишланган. Унда икки шоир ўртасидаги, инсон эстетик туйғусининг табиати, муҳаббатни англаш масаласида давом этган мунозара ўз ифодасини топган.

² Хоровод – доира бўлиб, ашула айтиб ўйналадиган халқ ўйини.

“Коинотга балқиш,
 Хеч мисли йўқ олқиш”, –
 Шуълалар, қанотлар гўё шундай дер.
 Юлдуз қаторига,
 Куйида, борига –
 Қўшиққа қўшиқ-ла жавоб айтар Ер.

Бу куй-наволарда,
 Анқир ҳаволарда
 Ҳаётдан маст боғлар тарқалган чери,
 Тонгнинг тозалиги,
 Ёз овозалиги,
 Тўлқин шовуллаши, гуллар атири.

Никоҳ тўй қўшиғи
 Сел қилди ошигин
 Завқ-шавқимни қандоқ сақлайин пинҳон,
 Қўшиққа жўр бўлиб,
 Сездим, кўнглим тўлиб,
 Худомонандман мен, Инсон.

Кўзимни очган ким? Ҳаётни, жўша
 Эртақ, туш айлаган қайси бир оқил?
 Қанотсиз маҳлуқнинг қисмати оша
 Мени юксакларга ким этди дохил?

Ким сени куйлашига қўпса, ҳаққи рост,
 Тилин тишлар, ҳанг-манг бўлар ҳаракат.
 Улуғлик кучингга тасвир борми мос,
 Эй, кўклардан инган тўхфа-баракат?

Бу сенсан, муҳаббат. Сен сабаб.
 Буларни сен қилдинг оёққа қалқа.
 Кўк, Ерни – барчасин жамлаб, росалаб,
 Бирлаштирган ҳалқа!

Лекин оққуш кўнгли иллаган – қазо
 Уни бўзлатгандай булутлар оша,
 Шоҳона виқорли, бу – шеърим-сазо
 Номинг боқий қилсин унутлар оша.

Ёзигингим, сенга қилишар тўхмат,
 Номингга тақашар истаса нени:
 Ҳайвонсифатлигу ҳар балою бад,
 Бузуқлик, қабихлик деб айблар сени.

Мисли кўрилмаган хуснингга хирож –
 Олдинг табиатнинг бор-йўқ тозасин.
 Ўғирладинг булбул овозин деб боғж,
 Қолдирмадинг гуллар қирмиз гозасин.

– Тушим, орзум ўзинг! – Бўлганча қойил,
 Сўз келар мадҳингга сезиб эҳтиёж.
 Сен, сен муҳаббат деб шарафга ноил,
 Барча эзгуликнинг бошидаги тоғж.

... Бир-бири-чун ичсин бошқалар, майли,
 Ўз бахтимдан мастман мен шаробсиз ҳам,
 Қадаҳмас, муҳаббат сирим туфайли
 Сайқал, сайқал топган бу ёруғ олам.

(1882)

ТОНГ

Мтацминда¹ кўзи тўла мунг,
 Термулар тонг юлдузи томон.
 Нурга тўлган гўри – кунга ўнг,
 Тинч ухлайди шонли қахрамон.²

Ўгли қабрин қучоқлаганча,
 Мтацминда қилар тиловат,
 Грузинни кўриган қанча
 Жангда ўлган мардларга абад.

Камган, бир сўз демас баралла –
 Тоғ пойида шовқинлар Қура,
 Қахрамонга айтади алла,
 Тонгга қадар куйлар, оҳ урар.

Шоир, ажиб ҳислар ичра шод,
 Юксакларда, ҳар тараф боқиб,
 Яратади қўшиқ-муножот,
 Гўзал юрти чирогин ёқиб:

¹ Мтацминда – “Муқаддас тоғ” демақдир. Бу тоғ Тбилиси узра юксалиб туради.

² Шонли қахрамон – грузин маданиятини ҳимоя қилгани учун, Ставрополга сургун этилиб, чор малайлари томонидан ўлдирилган илғор жамоат арбоби ва ёзувчи Д.Кпиани назарда тутилади. Унинг хоки Мтацминда тоғи ёнбағридаги, Грузиянинг машҳур кишилари дафн этилган мақбарага қўйилган.

“Осмонлари феруза монанд,
Водийлари зумрад нишона –
Она юртим! Жонсарак, дардманд –
Қайтдим яна бағринга ёна.

Тагин кўнглим бирдан чарақлаб,
Барҳам бердим қайғу-аламга.
Мени хазон бўлмақдан сақлаб,
Руҳим қутлуг этдинг оламга.

Жондай гўшалардан олисда,
Юрагимни бурдалаб азоб,
Келдим – меҳринг сақладим эсда,
Ҳижронингга беролмадим тоб.

Қурбонингман, феруза осмон,
Зумрад водий – юртим, маконим,
Мен сен билан тирикман ҳар он,
Мен сен учун бераман жоним.

Самовотда қуёш жонажон
Кулиб боқди менга ўша дам,
Балқди бутун табиат, гўжгон –
Юлдузларнинг нурун этиб жам.

Воз кечмагил мендан сен фақат, –
Майли, тирик ё ўлик бўлсам, –
Ўзинг менга айлаю мадад,
Васиятим унутма, ўлсам:

Ўтинчимни инобатга ол,
Тупрогингдан жой олсин таним.
Осмонлари феруза мисол,
Водийлари зумрад ватаним!”

(1892)

Важа ПШАВЕЛА

Важа Пшавела (1861 – 1915) Грузиянинг тоғли ҳудуди – Пшавининг Чарғали қишлоғида, ўз қадимий анъаналари, бой тарихи ва қайнар булоқдек фольклорига эга бўлган муҳитда туғилиб, вояга етган. Шоирни оламга танитган ном: “Важа Пшавела” – “Пшавилик эр” ёки “Пшавилик киши” демакдир.

У ўз шеърларида ватандошларининг жонли образларини ва табиатнинг кўнглини ҳайратга солувчи манзараларини яратди. Ўз достонларида ёрқин характери билан бир умр эстетик таъсир этувчи – кучли, баркамол, довюрак одамлар образларини жонлантди. Алуда (“Алуда Кетелаури”), Гоготур (“Гоготур ва Апшина”), Звиадаури, Жокола (“Меҳмон ва мезбон”), Квириа, Зезва, Лухуми (“Бахтриони”) каби қаҳрамонлар шулар жумласидандир.

НЕ СИР, ЯРАЛИБМАН МЕН ИНСОН БЎЛИБ

(Кўшиқ)

Не сир, яралибман мен инсон бўлиб?
Не сир, гўзал, олий, билгисиз олам –
Аро, булутларнинг тўпида тўлиб,
Яралмабман бўлиб бир қатра шабнам?
Не сир, юксакларда, биров сермаб тиг
Мени ёмғир, қордек қувламас ҳар дам?
Ғаму ташвишлардан айларкан фориз
Мени бошқа қайси йўл билан эгам?

Даргоҳига олса эди қайтариб,
Айрилмаса эди мендан ҳеч қачон,
Шунда шод яшардим, бўлмасдим ғариб,
Қутуларди аччиқ қисматдан бу жон.
Қуёшдан завқланиб, тошиб қалб нахри,
Бепоен юртларга сузсам эрта-кеч,
Тепада – кун, настда – заминнинг бағри,
Ватанимдир улар – икков бирга, эш.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

116

Хаволардан қараб, тоғлар силсила –
 Тева қаторига айлардим хавас,
 Унда, мен бахи этган бахра – нам ила
 Кўклам чечаклари унгай басма-бас.
 Ёш дилим берардим сочилиб-сакраб,
 Тонг – кунга, шом – ойга: шу қўш сулувга,
 Юртим томонларда, иссиқдан қақраб
 Чатнаган чўллар ҳам тўярди сувга.

Серқирра қорларга дўнсам силиниб,
 Зарра парвойимга келмас буюқ ҳам,
 Парчинлансам, кўкдан қояга иниб,
 Мангу давом этмас: ўлимим – бир дам.
 Ўлгандай бўлардим ва ўша заҳот,
 Бир қарасанг, яна урар эдим барқ,
 Кўклам оламига қайтардим у бот,
 Уни табассумга қилар эдим зарқ.

(1913)

ҲАЁТ ҚОНУНИ

У – ҳаётнинг тартиби: адл, шай,
 Азалий ва оламга шерик.
 Бизлар ўлсак – бошқалар келгай,
 Ўлган ўрнин эгаллар тирик.

Бу ҳаётда муҳаббат мангу,
 Ўликларга ўликдир, бироқ,
 Учар ял-ял капалакдай у,
 Тирикларга тирикдир ҳар чоқ.

У бор – ҳаёт жонли, сўлимдир,
 Ҳар бир ҳолда керакдир ворис,
 Узни асраш учун, ўлимни
 Яратди у иш тўтиб холис.

Жонли юрак уриб турганда,
 Қайнаганда қон билмайин ҳад,
 Гунафшадай отади ханда
 Бор оламга тождор муҳаббат.

Гўё ўнган эски бир либос –
 Қариликни кўтармас таъби:
 Янгию ёш унга хушу мос –
 Жўш уради эзгу матлаби.

Тоғ эчкиси сакрар: ўйи – ул,
 Ул деб янграр бузу карнайи,
 Ошиқона куйлайди булбул,
 Тарқалади настарин кайфи.

Бизнинг шахсий дунёвий завққа,
 Муҳаббатга этишиган завол –
 Улим шудир, наздимизла, ҳа,
 Бор оламга япти бу кор-ҳол.

Табиат ҳам ул деб олар тин,
 Унинг амри – барчага ихлос...
 Отди ўсмир денгизга ўзин,
 Эсу хушин еди эҳтирос!

Шон топ, олам бунёд қилувчи,
 Не иш – аввал белгилагувчи!

(1895)

Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ
 таржимаси

Галактион ТАБИДЗЕ

Галактион Табидзе (1892 – 1959) – XX аср грузин адабиётида ёрқин из қолдирган шоирлардан бири. Грузия халқ шоири (1933). Унинг “Санъаткорона шеърлар”, “Ватан. Ҳаётим”, “Юзта шеър” каби тўғламлари, “Жон Рид”, “Давр”, “Инқилобий Грузия”, “Акакий Церетели” каби достонлари, айниқса, машҳур.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

НУР

Зулматни парчалаб ёғду соча ол,
 Жафодийда кўхна тупроқдан
 Тун кетсин, булутни ёриб форизбол,
 Шуъла етиб келсин йироқдан.

Бошиқалар қатори нур бер, битсин нур
 Менинг юртим манглайига ҳам.
 Зулматни парчинла, Ватан бўлсин хур—
 Бахт-толега арзир чинакам!

Ким хаёл қилибди,
 Бизларни шундоқ
 Буюк ишлар
 Кутиб турганлигини.
 Инқилобий юртнинг
 Равишига боқ,
 Кўргунг
 Шиддатли
 От сурганлигини!
 Тун кутар,
 Оқ юзли тонгларга интиқ,
 Ноёб гўзалликни
 Кутган каби зор.
 Дўстлар,
 Кутмоқликда
 Бормикин мантиқ,
 Сизга айтадиган
 Кўп гапларим бор!
 Мана,
 Иссиқ жойдан
 Негадир кечиб
 Учувчи
 Тўфонга
 Бурар юзини.
 Туман, булут эса
 Четда қолмай деб
 Шамоллар бағрига
 Урар ўзини.
 Шужухли изидан
 Борсанг агар сен,
 Беомон музларни,
 Совуқ ҳавони,
 Барча-барчасини
 Унутарсан сен,
 Бўлса ҳамки шамол,
 Қорнинг бўрони!
 Аммо бу совуқдан
 Тетиклашар онг,
 Ана,
 Ер яқиндир,
 Ой яқин, ана!
 Учувчи
 Шиддатли вақтга ҳамоҳанг

Янги жаҳонларни
 Кашиф этар яна.
 Худди кенг сув узра
 Шувиллаган, тез
 Ау-у-у —
 Акс-садодай
 Елиб ўтар у.
 Пастда кўп нарсалар
 Қолади беиз,
 Лаҳзада
 Уфққа бориб тар у.
 Ғув-ғув-ғув қилади
 Аэроплан,
 Ўлкани забт тар,
 Ўлкаларни ҳам.
 Филу барс маконин
 Суронлар билан
 Безовта этади
 Бепарво, беғам.
 Тогдан ошиб ўтар,
 Кесар шамолни,
 Уммонлар матосин
 Парчалаб ташлар.
 Эркин қўйганида
 Фикру хаёлни
 Оғушига тортар
 Рўёлар, тушлар.
 Янги оқимларга
 Ташинадир қалби,
 Зафарларнинг
 Олтин сарҳадин тилар.
 Гуржистон!
 Титратиб урушининг зарби,
 Шаънингга
 Қисматнинг гами ёғилар!..
 Йўқ, энди!
 Ҳавога жилов солган эр
 Ишонч бўлиб кирар
 Интиқ қалбингга!
 Ўзи осмонларда
 Парвоз этай, дер,
 Пиёда келади
 Бироқ, олдингга...

Муҳаммад АЛИ таржимаси

Ираклий АБАШИДЗЕ

Ираклий Виссарионович Абашидзе (1909-1992) XX аср грузин шеърляти ривожига ўзига хос ҳисса қўшган истеъдодли шоирлардан бири. “Яқинлашиш” (1966), “Бу қўшиқлар ҳам – Грузиямга” (1971) тўпламлар, “Руставели изидан” (1966) каби асарлар муаллифи. У айни вақтда Грузия Фанлар академияси академиги (1960), Грузия Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви раиси (1953-1967), Грузия Энциклопедияси бош муҳаррири (1967 йилдан) сифатида қизгин фаолият олиб борган.

У бир неча бор адабий анжуманларда Ойбек, Ғафур Ғулум билан биргаликда иштирок этиб, ижодий суҳбатлар қурган, ўзбек адабиёти ижодий тарғиботига ҳисса қўшган. Ўзбекистон халқ шоири Зулфия шеърларини грузин тилига таржима қилган.

И.Абашидзенинг “Шеърлар” китоби ўзбек шеър ихлосмандларига тақдим этилган (1962).

ШАРҚ ШОИРЛАРИГА

Шарқда юз тил бор: гўзал, йўқ мини,
Санаб кўрсанг, қизик, катта иш бўлар.
Бир оқимнинг юзта куйчи тўлқини,
Ягона тил бўлиб қўшилар улар.
“Тил турли”, – деб ёнмас одам оқили,
Шоир зоти қардош, асли туташ экон.
Бизнинг умумий тил – муҳаббат тили,
Унинг ҳар бир сўзи таниш, қадрдон.

Эй Шарқ шоирлари! Туздир ошга тот,
Юз тилни асраймиз қўшиқ тузидай.
Биз, муҳаббат ҳаққи, унга ичдик онт,
Илҳом, ўйимиз бир йигит сўзидай.
Шарқ ери бўронни ризқ қилди бизга,
Ва ҳамиша голиб Тинчликнинг тили
Умумий тил бўлди қўшигимизга,
Уни барча англр ҳам яйрар дили.

Шарқнинг турли, жами юз тили аро
Ҳаммага умумий тилда, қалбан шай,
Биз қасамёд этдик, тургунча дунё
Эркин асрармиз кўз қорачигидай.

Эрксевар умиду тушида аён дил,
Халқларнинг орзусин уқдик дам-бадам.
Оҳанг-жаранглари турлича юз тил
Озодлик тилида уйғунлашиб жам.

Тойдирмас шоирлар тилини на чарх,
На эврилган оҳанг, на синган сатр.
Сенинг юзта – турли тилларингдан, Шарқ,
Биз пайдо этурмиз минг-минг ранг, атир.

Ўрмонлар, далалар, тоғлар ям-яшил –
Бизларни куйлатган юз тил сўзидир.
Ватан – Бахти учун янграётган тил
Юзта – турли тилнинг айнан ўзидир.

Хавфу хатар оша, одамларга у
Қўшиқ нурун элтар демай эрта-кеч.
Якдил, ҳамнафасмиз – одатимиз шу,
Бизни ажратмоқнинг иложи йўқ ҳеч.

ЮЛДУЗЛАР

Бўлса аввалги ҳолим –
сайқал бериб нақдимга,
Бўлардим ҳаёт суви –
орзуга яна қардош.
Бўлса аввалги ҳолим –
зое қилган вақтимга,
Қайтарардим илоҳий
бир баракат, чўнг бардош.

Бўлса аввалги ҳолим –
самога амирона:
“Тонг, от!” – дердим, кун чиқиб,
қилар эди тунни кул.
Бўлса аввалги ҳолим –
зангин артсам, ярқ ёна
Болалигимдагидай
чақнар юлдузлар буткул.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Григол АБАШИДЗЕ

Григол Григорьевич Абашидзе (1914-1994) шеърлий, насрий ижоди билан грузин адабияти тараққияти йўлида муносиб хизмат қилган. Шеърларининг энг баркамол намуналари “Она” (1946) поэмаси, “Олтин узумзор” шеърлий тўплами (1969), “Уч даврга саёҳат” (1960) шеърлий драмаларидир. Грузинларнинг XIII аср солномасининг бадий ифодасига айланган “Паиарела”, “Ялдо кечаси”, “Цотнэ ёки грузинларнинг қулаши ва кутарилиши” романлари, ҳикоялари XX аср грузин адабияти хазинасидан ўзига лойиқ ўрин олиш билан бирга, бошқа халқлар тилларига ҳам таржима қилинган.

Г.Абашидзе наинки шоир, ёзувчи, балки Грузия Фанлар академиясининг академиги сифатида ҳам салмоқли ишларни амалга оширган. Унинг грузин адаблари ва мутафаккирлари ижоди ҳақидаги мақолалари ҳассослик, илмий теранлик билан ёзилган.

Ушбу таржималарнинг эълон қилиниши Г.Абашидзе таваллудининг 100 йиллигига тўғри келмоқда.

БАҲОР ГУЛИ

*Кутмоқдаман сени ахир,
Қайдасан, гулбаҳорим!
Топдим, мана, топдим охир,
Мен сени, эй наҳорим!*

*Сен – яшариш, бахт ҳамиша
Интилмоқлик даркор сенга.
Кўнглим улка, юртлар оша
Талпинажак такрор сенга.*

*Тун бўлмаса кун қадри йўқ,
Юрагим тин олар, лекин –
Қалбимда ўт доим ёниқ –
Шуъласига чайғум бу кун.*

*Одимларинг енгил, кутли,
Сой куйидай янгроқ торинг.
Кўзим гирён сени кутиб,
Эй, сен менинг илк наҳорим.*

ТОК НИҲОЛИ

*У ҳали навниҳол, феруза рангли
Кимхоблар эгнига бўлмаган либос.
Шитишйдам новдани безай деб янги
Қуртаклар мугуздай бўртибди, холос.*

*Мана шутокзор деб жсон берган аскар,
Севинчдан порларди кўрса бу ҳолни.
Куйган бог ўрнида қолган тақирлар
Яиннатмоқда яна диёр жсамолин.*

*Лекин тез, тез кунда қуртак барг ёзиб
Палапон қушлардай кўкка интилар.
Новдалар сунбулсоч қиздай бўй чўзиб
Жингала сочларин сўртотка илар.*

*Азиз халқнинг шонли меҳнати такрор
Тупроқдан жсон олиб гулламиш, мана.
Кимгаки мангулик бўлса дахлдор
Ёвузлик устидан қилар тантана.*

*Мукаррама МУРОДОВА
таржимаси*

Далила БЕДИАНИДЗЕ

Юқоридаги адабий номларнинг давоми сифатида, грузин адабиятига ўтган асрнинг сўнги чорагида кириб келиб, бугунги кунда ҳам фаол ижод қилаётган адабий авлодга мансуб уч шоир шеърларидан баъзи намуналарни эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

ШЕЪРИЯТ

*Сен – менинг ватаним, онам ҳам уйим,
Қарздорингман, илҳом париси, гўзал,
Елкасида кўза кўтарган кўйи
Ҳузурбахш юкидан толмаган азал.*

*О Шота, Акакий, Важанинг¹ шаъни!
Оқлай умрим, ичган тузимнинг ҳақин,
Буюрсин табаррук ўша дафтарнинг –
Қораламасига қалбда бор чақин.*

¹ Шота Руставели, Акакий Церетели, Важа Пшавела назарда тутилмоқда.

*О шаъним! Шеъримга кирди ой шоён,
Сингди қишдан сўнгги қўриқдай ҳамал, –
О шаъним! – шеърларим, сиз – уруғ, аён:
Дилларда шиқ бўлиб топарсиз амал.*

*Тўлқин урар дарё қайнаб асаби,
Туя ўркачидай йўллар баланд-наст,
Кўприк чайир, ота қўллари каби,
Тоғ карвони туннинг ороми-ла маст...*

*Сўз, сени сотса-да номард юз бор, чин:
Сотилмас – қўл етмас сен ўзинг абад.
Жоним ҳам, ҳеч синмас ҳақиқат ҳам – сен,
Сенсан уйғотувчи бахтга муҳаббат.*

*Шеърят, онамсан, уйимсан ҳам у –
Кинцвиси¹ яшинаган рангидаги сир,
Қутлуғсан, сен меҳнат самари мангу
Ризқ-рўз – нон,
Ризқ-рўзга айланолган шеър.*

МЕҲМОҢЛАРГА

*Грузия ҳақида сизга не ҳам дей?
Яхшиси, ундан жудо бўлган жонлардан сўранг,
Грузия ҳақида сизга не ҳам дей?
Шунчалик яқиндан кўраманки уни,
Баъзан аниқ-тиниқ кўра олмайман ҳам,
Лекин ҳар гал кетсам ундан узоққа,
Ичдан кемирар азоб,
Гўё юлиб олади уни бағримдан
Кимнингдир қўли.
Мен қайтиб келаман – тарқайди оғриқ.
Сизга, Грузия гўзал деб
Айтишим керак, эҳтимол.
Аммо гўзал-ку ҳар қандай ватан!
Сизга, санъатимиз, тарихимиз ҳақида
Сўйлаб берсам бўлар, эҳтимол...
Лекин бунга не ҳожат!
Музейлар, кўрғазмалар, китоблар
Ҳикоя қилишар мендан кўпроқ ва хўброқ.
Қани, дераза ёнига ўлтиринг –
Тингланг, биламан мен шундай қўшиқни...
Сиз айтганингиздек,
Бу уй ва сизнинг уйингиз
Ухшарми икки томчи сувдек?
Мана, ана шу Грузия демакдир.
У ҳақда сизга не дей?
Сиз уни ўзингиз излаб топа олмоғингиз,
у билан юзма-юз бўлиб қолмоғингиз
айни муддао,
фақат шунда у сизга кўнглини очар.*

¹ Кинцвиси – Грузиядаги ўрта асрларга оид черков, Карели қишлоғи жануби-шарқий томонида, ундан 7 км узоқликда жойлашган. Гумбазли гиштин ибодатхонасида (XII-XIII асрлар чегарасида) ўша даврга мансуб (жумладан, Грузия подшоси Георгий III (1156-84), 1184-1207 йилларда Грузия подшоси бўлган Тамара (Тамар) портретлари ва бошқа деворий расмлар мавжуд.

Багатер АРАБУЛИ

НАҚҚОШ ИРАКЛИЙ ОЧНАУРИ УСТАХОНАСИДА

Кўк керилди, бўлди баландлагандай,
 Бу қуёшдан лолман; босди титроқ – чўнг:
 Бунда, қўл буюрар: “Металл, қўшиқ айт”,
 Металл эса оддий, ўша кару гунг.
 Бунда, қўнғироқлар уйғотар қалбни,
 Ҳар гал, юксалишга даъватлар этар,
 Уни ой қаноти, Опизарларнинг¹
 Қадимий нафаси сийпалаб ўтар.
 Шу он, ромдан чиқиб, бир қиз ёнимга –
 Яқинлар, қўлида ой-чирмандаси.
 Қанча вақт ўт ёқди бу рақс жонимга?
 Унга устоз, машишоқ, ҳофиз ким асли?
 Бутун чўлни қуёш ёнғини қамрар,
 Чарақлаган жомда² юлдузлар тинмас,
 Қайдадир, яқинда йиғлайди Тамар³
 Ҳамда Руставели сози берар сас.
 Сарбаланд этишиди мени – мен беҳуш:
 Деворлардан, ватан юзланди шунда,
 Мўйқалам, кескичдан наф етарми, хўш,
 Сехргарлик ўзи афсунлар бунда.
 Қифтимдан қуюлди самовий ёлқин,
 Ёмғир тинмай ёғиб тургандай шаррос,
 Деворлардан тушиб, жўшқин ва сокин –
 Халқим суҳбат қурди мен билан – ҳассос.

* * *

Ким кириб боғимга, мевали, қутли
 Муҳаббатга ҳавас билан боқаркан?
 Гуллаган-яшнаган, ўтлию шудли
 Вафо нурларига суқи оқаркан?
 Ёзнинг иссиғида, соя, япроқлар –
 Остида, ким вақтин ўтказаркан хуш?
 “Серқуёш бўлар кун” – тонготар чоғлар
 Хушхабар етказгай кимга бийрон қуш?
 Ким очаркан боғим эшигин сизлаб,
 Сахий муҳаббатнинг даврасин излаб.

Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ
таржимаси

¹ Опизарлар – XII аср охири ва XIII аср бошларида яшаб ўтган машҳур грузин металл ўймакор усталари.

² Шеър таркибидаги бу сўз “черковда чўқинтириш маросимида чақалоқ чўмилтириладиган жом” маъносида келган.

³ Грузия подшоши Тамара (Тамар) назарда тутилмоқда. Шота Руставели “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достонини унга бағишлаган. Бу улуғ шоир Тамара (Тамар) подшолиги даврида саройда хазиначи бўлиб хизмат қилган.

Тамаз ЧИЛАДЗЕ

1931 йил Сиенахи шаҳрида туғилган. Ёзувчи. 1954 йил Тбилиси университети филология факультетини тамомлаган. “Юлдузларда ким яшайди”, “Биринчи кун”, “Понида сайр” каби кўплаб насрий асарлар муаллифи.

ТУРНА

Куз, – деди охиста аёл, – куз... – Эркак жавоб бермай, ёстикни иккала қўли билан кучоклаганча, мук тушиб ётарди. – Осмонда турналар... – деди яна аёл. – Учиб кетишяпти... – Бир оздан кейин яна қайтарди: – Учиб кетишяпти!

Эрталаб, одатдагидек, шундайгина қирғоқ яқинидаги сувдан чиқиб турган ходаларга тўр боғлаётганида худди осмони фалакдан кимдир уни чақираётгандай туюлиб, юқорига икки марта кўз ташлаган эди. Осмонда сокин ва унутилган варраксимон турналар галаси учиб борарди.

“Булутларни қара-я,” – деб ўйлаганди ўшанда эркак.

Турналарни узоқ вақт диққат билан кузатиб қолганига қарамай, кейин улар ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмади, қайиқда турганича ходачага арқон ўрайверди.

– Ҳар йили кузда шу ахвол: учиб кетаверишади, кетаверишади, осмони фалак турналарга тўлиб кетади...

– Ухласанг-чи, – дея тўнғиллади эркак, лекин ўзи аёлнинг жим бўлишини сираям истамасди.

Чарчаб ҳолдан тойган танасини аёлнинг овози гўёки аллаларди. Унинг овози худди тушга ўхшарди, фақат бундай тушни кўрмайсану эшитасан, холос. Аммо осмондан учиб ўтаётган турналарни сезиб ётарди.

Тўлқинлар қайиқни чайқатар, у эса оёғини қайиққа маҳкам тираганча хомага арқон ўрарди. Або бобо қайиқнинг қуйруғида, лабида милтираб турган сигаретини ўчиб қолмасин, дея икки қўли билан шамолдан пана қилиб ўтирарди. Або бобо тўрларни ўрай олмайди. Шундай экан, денгизга чиқиб нима қиларкин-а? Биров чиккин демаган бўлса?! Або ўлгудай қайсар, ундан осонликча қутулиб бўлсан, тихирлик қилиб туриб олгандан кейин, нима ҳам дердинг. Ҳар ҳолда, отанг тенги одамга бир нима деб бўлармиди.

Тўсатдан қайиқ оғиб кетиб, гўё осмон ҳам қимирлаб, ҳатто бошқача – қизил тусга кириб қолгандай туюлди. Булутлар ҳам булутларга ўхшамас, худди олачипор сигир подаси ялқовлик билан ўрмалаб келаётганга ўхшарди.

“Қизиқ, подага осмонда пишириб қўйибдими?” – ажабланди эркак.

Ҳақиқатанам пода қишлоқ бўйлаб кетмоқда эди. Кечки ғира-ширада сигирларнинг тўши худди қизил заранг барги билан ямалганга ўхшарди. Сигирлар ноғорага ўхшаш оппоқ елинларини тирсиллатиб, тўйдан келаётган ширакайф ноғорачиларга ўхшаб лапанглаб, бесўнақай қадам ташлашарди.

Мана, эшик очилди-да, кўчага бир аёл чикди. У хотинини дарҳол таниди. Айтганча, у вақтда ҳали бу қиз унинг хотини эмас эди. У қизни фақат орқаворотдан танирди. Қиз бошини силкиди-да, кафти билан кўзини куёшдан тўсганча осмонга қаради.

У бирдан:

– Турналар! – дея хитоб қилди-да, баралла қулиб юборди.

Пода, отда ўтирган чўпон, томлар устида сузиб юрган тутун – ҳаммаси бирдан тўхтаб, қотиб қолди. Фақат шўх шалоладай мана шу қулги борлиққа ҳукмронлик қилаётганди. У ҳам аста-секин юқорилар, юқорилаган сари шакли муайян аниқ тусга кириб борарди. У қулранг қоронғиликда аввал ноаниқ, кейин эса борган сари аниқроқ ва равшанроқ турнага айланиб борди, ҳа, узоқларга интилаётган, каттақон қанотларини баралла қоққанча учиб кетаётган турнага айланиб қолди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Кейин бирдан, ўша вақтда, ҳа, ҳа, худди ўша вақтда ўзи у ерда бўлмаганлигини ҳис қилди. Унда қандай қилиб буларнинг ҳаммасини кўра олди экан?

У қаерда эди?

– Қаерда? – деб сўради у овоз чиқариб ва овозидан уйғониб кетди-ю, ўзи сезмаган ҳолда мудраб кетганини пайқади.

– Қаерда, қаердамиш... – жавоб берди хотини. – Мана шу ерда, томорқамиз орқасидаги қиёқзорда-да... – Афтидан, у нима ҳақдадир ҳикоя қилаётганга ўхшарди.

Ҳар доим шу аҳвол. Ухлаш олдидан хотини доим оҳиста нималарнидир ҳикоя қилиб берарди, у худди ўз-ўзи билан гаплашаётгандай, кун бўйи бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан муҳокама қилаётгандай бир маромда ҳикоя қилишни яхши кўрарди.

Эркак бўлса ётган жойида эшитиб ётар ва бу эшитаётганларининг ҳаммаси тушга ўхшар, фақат бу тушни эшитасану кўрмайсан, холос.

– У бошини қаноти остига яширганча, тик турган ҳолда ухлаётганди... – деб ҳикоя қиларди хотини.

Ҳа-а. Сен ҳақсан, турналар худди шу ҳолатда ухлашади, деб таъкидлашга ҳуши келмаса-да, хотини гапини тўхтатаиб қўймаслиги учун бир нима дейиши лозим эди.

– Тўғри, – гапини давом эттирди хотини, – улар тик турганча ухлашади... – деди-да, жим бўлди.

У хотинини ухлаб қолди шекилли, деб ўйловдиямки, унинг кулгиси эшитилди. У ажабланди-ю, лекин ҳеч нарса демади, фақат: “Нега куляпсан?” дегандай елкаси билан уни туртиб қўйди.

– Худди мендақа, – кулганча жавоб қилди у, – ўлай агар, ёлғон бўлса.

У жилмайди: “Яна ўзиникини маъқуллайди-я, жиннивой!..”

Бу унинг кўлидан келарди. Кун бўйи уй-рўзгор ишлари билан банд. Бир қарасанг, юзини куёшдан беркитиб, рўмол ўраб олганча томорқада, бир қарасанг, иссиқдан юзлари ширмой нондек кип-қизариб ўчоқ бошида ивирсиб юради. Бир дақиқаям бўш турганини кўрмайсиз, шунга қарамай, бирор-бир ажойиботни топмай қўймайди: гоҳ чиғаноқ, гоҳ ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган номсиз ўт, гоҳ шамол учуриб балконга келтириб ташлаган куш пати ва ҳоказолар. Уларни авайлаб қўлига олади-да, бир нуктага мулоим тикилганча, жилмайиб қўяди. Нега бекордан-бекорга жилмаяркин, балки ўзининг худди манави шамол учуриб келтирган патдай енгил-елпи ўй-хаёлларига бўлса керак-да!

Уча бўлса эрталабдан кечгача денгиздан бери келмайди.

– Денгиз – мана бу бошқа гап – қолган ҳаммаси ёлғон-яшиқ, уйдирма нарсалар, – дейди Або бобо ва зўриқиб йўталади.

Бобонинг денгизнинг шўр сувида тиришиб, қуруқшаб кетган қўллари худди қисқичбақанинг панжаларидек доимо ҳаракатда. Абонинг каттакон, сепкилли қўллари, нурсиз сўниқ, худди ўргимчак тўри билан тўсилгандек ҳаракатсиз кўзларини кўрганда, Учага доим эртами-кечми ўзи ҳам худди мана шу шамол ва шўр сув кемириб ташлаган бобо сингари қайиқ қуйруғида ёки мачта олдидан тиришиб ўтирадигандек туюларди.

– Бутун дунёда менинг ҳеч кимим йўқ, – деб таъкидлади Або бобо. Агар Уча шу пайтда тўрни тортса, албатта ҳеч вақо чикмаслигини олдиндан сезарди. “Жин ургур, афсунгар!” – дея ўзича ўйларди-ю, лекин чолни ранжитиб қўймаслик учун оғиз очиб бир нарса демасди.

– Ҳеч кимнинг кераги ҳам йўқ! – ўзиникини маъқулларди Або.

Цира балконда ўтирганча жилмаярди. Уча уни дастлаб ярмарқада кўрганди, ўшанда ҳам худди шундай жилмайган эди. Унинг кўлида худди парашютга ўхшаш қизил шамсия бор эди. Эгнида оқ қўйлак, оёғига эса оқ босоножка кийиб олганди. Мана шу олағовурда – мойланмаган каруселнинг ғирчиллаши-ю, сотишга олиб чиқилган чўчқаларнинг чийиллашини

сезмаётганга ва кўрмаётганга ўхшарди. Унинг эътиборини ҳаттоки на пештахталарга ёйиб қўйилган алвон ранг газламалар, на етилганидан ёрилиб кетган тарвузлар, на бир талай томошаталаб одамлар ўраб олган чолғучилар, на шаҳардан келган рассом томонидан чизилган туман кўрсаткичлари тахтаси тортарди. Чой ва цитрус плантациялари тасвирланган расмларга илғор ишчиларнинг думалоқ қилиб қирқилган суратлари ёпиштирилган эди. Натижада у сураткаш Амберкининг холстига ўхшаб қолганди: думалоқ тешикчага бошингни суқасан-да, кейин грузинча чоха ва архалука кийган чавандоз тасвирланган суратни қанддек қилиб қўлга оласан.

– Ким у? – деб сўради Уча оғайнисидан.

Худди шу пайт калта катак шим кийиб бамбук ҳасса ушлаган пакана, бақалок турист:

– Аनावи қизни қаранглар! Унга бир қаранглар-а! – деб қичқирди.

– Ҳа, бирорта эсини еганлардандир-да, – деди оғайниси.

– Қаёқдан биласан?

– Қаёқдан дейсанми, худога шукур, эс-хушим ҳали жойида.

– Балки уни танирсан деб ўйловдим...

– Умримда биринчи марта кўриб турибман.

Оғайниси бу қиз билан таниш эмаслигини эшитган Учанинг бош-кўзи айланиб, бутун бошли туристлар группасини – ҳаммалари бир хил сават шляпа кийиб олишганди – росаям ялиниб-ёлвориб вино сотиладиган ертўлага меҳмон қилиш учун олиб тушди.

Майхоначининг қорни шунақанги катта эдики, унга қараган одам, каттакон кўза шундайгина пештахтада турибди, деб ўйлаши мумкин эди.

Майхоначи шунча кўп майхўрларни кўриб, мийиғида кулиб қўйди-да, уларни:

– Хванчкара! Хванчкара! – деб қувониб қарши олди.

Лекин бахтга қарши, қоликаури деган нордон винодан бошқа ҳеч қандай ичимлиги йўқ экан.

Винони у тузлаган бодрингдан бўшаган банкага қуйиб берди. Банкани винога тўлдириб, унга чақалардан ташлашмасмикин дегандай, бир оз қўлида ушлаб турарди. Жуда кўп вино ичишди. Ҳаммалари маст бўлиб қолишди. Учанинг ҳам бирдан кайфи ошиб қолди. У пакана бақалок кишини қучоқлаганча ашула айта бошлади. Туристлар қўшиқ сўзларини билишмаса ҳам бажону дил унга жўр бўлишди.

У ўзини жудаям бахтиёр сезганидан, кўзидан бирдан тиркираб ёш оқа бошлади. Уча йиғлаётганини сезган сари янада қаттиқроқ қўшиқ айтарди. Шу вақт нимқоронғи ва салқин ертўлага тушиладиган зинада мусиқачиларнинг қадимги услубида тикилган кенг, бурмали шалварлари кўринди. Улар майхонадаги қўшиқни эшитиб, бу ерда қойилмақом зиёфат бўлаётган бўлса керак деб ўйлаб, пул ишлаб олиш мақсадида таклифсиз кириб келишган эди.

Рангин рўмолларнинг шамолда ҳилпираши янглиғ сурнайнинг сержило садолари ертўлага бостириб кириб бу нимқоронғи масканга ғайритабиий қувноқлик касб этдики, Уча куёш ярқираб турган, лабида хаёлчан табасум жилваланаётган, қизил шамсияли қизнинг олдида чиқмаса юраги тарс ёрилиб кетажагини тушунди.

Чолғучилар бўм-бўш майдонда лунжларини шишириб сурнайларини чалардилар.

“Оҳ, бу дунёда, – деб куйларди чолғучилардан бири, – оҳ, бу дунёда... Сен ўзинг, куёшдай порлаб турасан...”

Шундоққина майдончага кираверишда сураткаш Амберки оёқларини олдинга тираб, тик турган отни тинчитаётган бошсиз чавандоз тасвирланган расмни қўйган эди. Уча чопиб келди-да, тешикчага бошини суқиб:

– Амберки, ҳалок бўляпман, оғайни, хонавайрон бўляпман! – деб бақирди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Кейин у отини денгизга қараб ҳайдади. Лекин барибир туёқларнинг тақ-туқи остида ҳам унга қўшиқнинг куйдирмажон ва юракни ларзага солувчи сўзлари эшитилиб турарди: “Оҳ, бу дунёда, оҳ, бу дунёда!..”

Қирғоқда у отини қўйиб юборганди, от тўлқинлардан чўчиб орқа оёғида тик турди.

“Балиқчига от чикора?” – дегандай ёзғирди денгиз.

У жавоб ўрнига қўлларини бебошларча ёйди-да, яна куйлай бошлади:

“Оҳ, бу дунёда, оҳ, бу дунёда, ёлғиз ўзинг куёшдай балқиб турасан...”

Кейин ўзини денгизга отди-да, тўлқинларни кесиб, худди ундан аввалроқ сувга тушган одам ортидан қуваётгандай, сузиб кетди. У жон аччиғида сузарди-ю, лекин ҳеч қирғоқдан узоқлашолмасди. Чолғучилар энди қирғоқ бўйидаги кум тепалиқда турганча жон-жаҳдлари билан чалишарди.

“Оҳ, бу дунёда, – деб кучининг борича бакирарди у, – оҳ, бу дунёда...”

Кейин Цира икковлари сураткаш Амберкининг олдига қайтиб келишди. Амберки Цирани стулга ўтказди, уни эса қизнинг ёнига турғазиб, қўлини стул суянчиғига қўйишга мажбур қилди.

– Эса тутишингизни сўрайман, бу ахир тўйдан эсдалик!

Ўша расм ҳалиям деворда, ота-онасининг сурати ёнида осиглиқ турибди. Улар ҳам расмга худди шу тарзда тушишганди: онаси стулда ўтирибди, отаси эса ёнида турибди. Наҳотки бу расмни ҳам Амберки ишлаган бўлса?

– Амберки ёшинг нечада?

– Нима?

– Ёшинг нечада деб сўраяпман?

– Сўрамай қўя қол.

– Э қўйсанг-чи!

Кейин ҳаммаси одатдагидек давом этди. Фақат энди у уйга шошиларди: эшик тагида кутиб турган Цира, уни узоқдан кўради-ю, истикболига югуради. У бўлса ён-верига аланглайди, хўп ажойиб хотини бор-да, эшик тагида кутиб олиб, истикболига югуради... дейишса-я, деб қўшнилардан уялади. Узи эса мамнун, мамнун ҳам гапми – беҳад бахтиёр эди.

“Бахт деганлари мана шунақа бўларкан. Инсон учун кўп нарса керакмас, – деб ўйлар ва шу заҳотиёқ ўзини койирди: – Сенингча, бу камми, тентак?”

Йўқ, бу кам эмасди-ю, лекин кўнгли яна нималарнидир тусар, нималигини ўзи ҳам билмас, йиллар эса бир-бирини қувиб ўтиб борарди. Бир... икки... уч... тўрт... Вақт жуда тез ўтарди. Бу балки, доим эртанги кунни кутганлари учун, худди эртага улар бутун вужудлари билан интилаётган нарса рўй бериши лозимдек туюлганидан бўлса керак. Эрта, эртага, эртага... Бугунги кун ҳисобга олинмасди, кун тезроқ ўта қолсаю, тезроқ қоронғи туша қолса – ҳар куни шу аҳвол. Бугун бўлиб ўтган воқеалар эртанги кунда уларни кутаётган ажойибот олдида бир пуллик ҳам қимматга эга эмас. Эртага... Лекин Циранинг қандайдир бошқача бўлиб қолаётганини анчадан бери сезиб юрарди. Уйдан уни бўйнига аркон солиб ҳам чиқаролмайсан, бирор бир нарса билан хурсанд ҳам қилолмайсан, ҳайратлантиролмайсан ҳам.

– Нима мақсадда яшаяпмиз? – деб сўради у бир марта ҳаяжондан бўғилган овозда.

Бу саволни бергунча унинг қанча азоблангани билиниб турарди. Улар қоронғилик қўйнида ётишарди. Ташқарида ёмғир ёғар, денгизнинг тўлқинланаётгани эса шундоққина эшитилиб турарди.

– Нима мақсадда деганинг нимаси? – деб қайта сўради у, лекин Цира жавоб бермади.

– Биз-чи, биз нима учун ишляпмиз? – унинг титроқ овозида йиғламсираш сезиларди.

У тирсагига таянганча хотинига қаради:

– Эсингни еб қўйдингми, нима бало?

Хотини аделлни бошига буркаб олди.

Бундан икки йил бурун, одатдагидек денгиздан қайтаётганда, қирғоқда

уни хушхабар билан кутиб олишди – ҳатто уйига етиб олишга ҳам қўйишмади!

– Хотинингни аэродромда кўришибди, балки учувчиларнинг битта-ярим-таси қариндош чиқиб қолар?

– Аэродромда? – деб хайрон бўлди у. – Аэродромда нима бор экан унга?

Қишлоқдан уч километр нарида жойлашган аэродромда битта вертолёт ва иккита дакқионусдан қолган, занг босиб кетган “кукурузник” бўлиб, булар парашют спорти ишқибозларининг маҳаллий клуби мулки ҳисобланарди. Дабдаласи чиқиб кетган самолётларни ҳам ўзлари тузатиб олишганди. Мана шу қўлбола самолётларнинг вақти келганда ёрдами тегиб турарди. Иккита учувчи эса аэродромнинг ўзида қурилган ёғоч баракда туришарди. Улардан бири кексарок, иккинчиси эса ёшгина йигит эди.

Цира ростданам уйда йўқ эди. У бундай бўлишини ақлига сиғдиролмасди, эсини егандай кўчага отилиб чикди-да, аэродромга томон чопиб кетди. Ярим йўлга бориб қолганда ортидан автобус етиб олди.

– Циранинг олдига шошиляпсанми? – деб сўради шофёр қўшниси.

– Нима деяпсан? – у ўзини ҳеч нарса билмайдигандай тутди.

– Уча, – шофёр кўзини четга олди.

– Нима?

– Мен уни кечаям, ўтган куни ҳам ўша ёққа олиб бориб қўйдим.

– Нима бўпти?

– Ҳеч нарса... Чекасанми? – У папирос қутисини узатди.

– Кечаям... Утган куни ҳам...

– Хўш, борса борибди-да, шунгаям ота гўри қозихонами? – Энди бу гапни шофёр айтганди.

– Менга қара...

– Кўп бошни қотирма, йигит!

– Нима деяпсан?

– Шундай, ўзим...

Шундайгина аэродром олдида бир уйча бўлиб, унда руҳоний турарди. Автобуснинг охириги бекати худди шу уйнинг дарвозаси олдида эди. Йўл бўйида катта анжир дарахти бор. Унинг барглари чангдан оқариб кўринарди. Шундоққина дарахт тагида узун тош тахта турибди. Афтидан, бирор-бир қабр тоши бўлса керак, лекин бу ерга қандай келиб қолганлигини ҳеч ким билмайди. Анжир соясида парашют спорти ҳаваскорлари автобус кутиб ўтиришарди.

Автобус тўхтади.

– Тагин ўзинг биласан, – дея хайрлашди шофёр.

– Албатта.

– Ҳазилакам иш эмас!

Уча тез-тез юриб кета бошлади, лекин бирдан тўхтаб орқасига қаради: шофёр кабинадан тушиб дарахт остидаги тош тахтага келиб ўтирди. Уча орқасига қайтди, шофёр унга пешвоз турди.

– Нега қайтдинг?

– Кетавер, – деди Уча, – кимни кутяпсан?

– Сизларни ким уйга олиб кетади?

– Кетавер, – деди у қатъий, чунки томошаталаб шофёр иш нима билан тугашини кутмоқда эди-да!

– Марҳамат, мен ўйловдимки...

– Кетавер, деяпман!

Уча автобус кўздан йўқолгунча дарахт остида кутиб турди.

“Бошимда шундан бошқа ғалва йўқмиди. Аэродромда унга пишириб қўйганаканми?” Кейин у руҳонийни кўриб қолди. У сатин иштон қийиб олганча, остонада газета ўқиб ўтирарди. Пайпоксиз оёғига орқаси йўқ калиш қийиб олибди.

Яқинлашиб келаётган оёқ товушини эшитиб, у чилвир билан қулоғига кистириб олган кўзойнагини олди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Салом, – деб сўрашди Уча.
 – Соғ бўл, бўтам. – Руҳоний кўзини қисиб унга қаради ва бошини тебратди. – Негадир сени таниёлмай турибман.

У ҳафсала билан газетани буклаб, кўзойнаги билан ёнига қўйди.

Шу вақт Уча Цирани кўриб қолди. У майдоннинг ўртасида, шамол учириб кетмасин дея рўмолининг учларини энгаги остида ушлаганча самолётлар турган томонга қараб турарди. Уча ҳам ўша томонга қаради. Самолёт олдида одамлар уймалашиб туришарди.

“Нега у ёкка қараётганикин?”

Уни кўрган заҳотиёқ дарров тушунди, хавотир оладиган ҳеч нарса бўлмагани, бўлиши ҳам мумкин эмасди, бирдан елкасидан тоғ ағдирилгандек енгил тортиб кетди. Цирадан, бирор-бир кўнгилихираликни кутишнинг ўзиёқ тентаклик эди. Бирдан Цира мени бу ерда кўриб қолса, нима деб ўйлаши мумкин деб, хижолат чека бошлади.

Шундайликка шундайку-я, лекин бошқаларга хотини ҳар куни аэродромда нима қилишини қандай тушунтиради?

“Бундан чиқди, дуч келган одамга ҳисоб беришим керак экан-да? Хўп, майли, боринги, хотиним шундай ўзи, самолётларни томоша қилиб турганакан деса, унга ишонишармикин? Йўқ, ишонишмайди. Ахир Цирани улар билишмайди-ку”.

Энди Цира мени пайқаб қолмасайди, деб жони ҳалак бўла бошлади, шунинг учун руҳоний билан гаплашишни афзал кўрди.

– Бу ёкка чиқ, бу ер салқинроқ. – Руҳоний бир оз сурилиб унга жой бўшатди. – Утир.

У зинапояга кўтарилиб, руҳонийнинг ёнига ўтирди.

– На уйқумда ҳаловат бор, на мириқиб дам оламан, – деб гап бошлади руҳоний. – Мана шу аэродромни қуришгандан бери ўзимни қаёққа уришни билмайман. Бориб, менга ҳам парашютдан сакрашга руҳсат беринглар деб сўрасаммикин. Парашютни очмайман-да, тамом вассалом! – Узининг ҳазили ўзига ёқиб кетди шекилли, хотинчалиш овозда ҳингиллаб кулди, – кейин газеталарда, руҳоний парашютдан сакради деб ёзиб чиқишади. – У шоша-пиша чўқинди. – Эй поки парвардигор, одамларга нима бўлган ўзи, улар осмондан нима кидиришади, нималарини йўқотишган?

“Нима қилиш керак? – деб ўйларди Уча. – Бирор ёкка олиб кетсаммикин. Тўрт девор ортида ўтиргандек, дунёдан хабарсиз уйда ўтиргани-ўтирган. Унинг табиати бошқаларникига ўхшамаган бўлса, нима қилай? Бориб одамларга, у сизларга ўхшаган эмас, бошқача десаммикин?! Нима ҳам қила олардим? Ҳамма шундай яшайди, Цирага бошқача ҳаёт ясаб беролмайман-ку. Ҳамма нарсадан воз кечсам – унда бизни ким боқади? Агар хотиним билан қўл ушлашиб, дунё кезиб юрсам, одамлар нима дейди, тошбўрон қилиб юборишар. Анавини қаранг, шу жазирамада майдонда туриши нимаси. Қизиқ, ҳозир нималар ҳақда ўйлаётганикин?”

– Ҳамма нарса ўтиб кетаверади, ҳаммаси, – руҳонийнинг овози эшитиларди, – қайтмас бўлиб кетади... – у жим бўлиб қолди. – Муздаккина сув бўлсайди... Маза қилардик! – деб яна давом этди руҳоний.

– Булоқ бу ердан узокми? – деб сўради Уча.

– Ҳув анави ерда, анжирнинг тагида.

– Сув олиб келаман.

– Овора бўлиб нима қиласан...

– Нимада олиб келай.

– Эшик олдида чойнак турибди...

Хона нимқоронғи эди, ойналар қоронғилатилган, шунингдек, хонадан қандайдир ачимсиқ ҳид анқирди, одатда сўққабош чолларнинг хонасида шундай ҳид бўлади – ёлғизлик ҳиди. Кўҳна жавон устида Момо Ҳавонинг деворга тираб қўйилган расми, расм олдидаги лойдан қилинган кичкина идишда шам ёниб турарди. Хоч ёнида Шота, Акакий ва Ильяларнинг

портретлари тасвирланган жудаям эски таквим турарди.

Уча биқини пачоқланган кўк чойнакни олди-да, ташқарига чикди.

– Топдингми? – деб сўради руҳоний.

– Мана. – Уча чойнакни юқорига кўтарди.

– Ажабо. – Руҳоний кўзойнагини таққандан кейингина чойнакка назар ташлади. – уйимда бор нарсаларнинг ҳаммаси ўз-ўзидан қаёққадир йўқолиб кетган, бўтам. Агар ўғирлаб кетсалар майли эди-я, йўқ, ўз-ўзидан йўқолиб қоладилар. Ҳатто буюмлар ҳам безиллаб мендан қочиб кетишяпти.

Уча сув олиб келди. Чол унинг қўлидан чойнакни олди-да, қопқоғини очиб, унга тўлдириб сув қуйиб, худди қуш мисол майда хўплам билан, тўхтаб-тўхтаб ича бошлади. Кейин чойнакни иккала қўли билан кучоқлаб олди-да, кўксига босди.

– Худо хайрингни берсин. – У кўзини юмди. – Раҳмат.

Шу қўйи узоқ вақт ўтирди.

Самолёт учди-да, ҳавода икки марта айланиб яна қўнди. У ерда сирғалиб кетаётганида одамлар ортидан югуришди. Самолёт шундоққина Циранинг яқинида тўхтади. Уча унинг ўзини орқага ташлаганини ҳам яққол кўрди. Кейин моторнинг шовқини ичидан унинг кулгиси эшитилди. Унга шундай эшитилдими ёки у шуни кутаётганмиди: шу вақтда у албатта кулиши лозимиди.

Ҳамма самолёт олдига югурди. Учувчи кабинадан зўр-базўр чиқиб олди. Одамлар бир-бирига гал бермай гапиришар, ким нима деётганини англаб бўлмасди. Ҳамма қувнаб қўл силқирди. Кейин учувчи яна кабинага ўтирди, бир оздан сўнг мотор овози ўчди. Бирдан атрофга шундай сокинлик чўкдики, одамлар турган жойларида қотиб қолдилар. Ҳаммаси суратга ўхшаб кетди. Кейин яна ғала-ғовур бошланди, учувчини кабинадан чиқариб олиб, осмонга ирғита бошлашди.

Бирдан ҳаммалари Цирага ўгирилишди.

– Цира! – дея уни кимдир чақирди.

Цира секин жойидан қўзғалди – одамлар олдига эмас, аксинча – унинг одамлардан тезроқ нари кетишга шошилаётгани сезилиб турарди.

Лекин у бу ёққа, яъни руҳоний уйи томонга ҳам эмас, балки тўғрига, ёзги майдон чегараси бўйлаб кета бошлади.

– Цира! Цира! – Энди уни бир неча овоз бараварига чақирарди.

– Бу ёққа кел!

Цира қадамини тезлатгандан тезлатиб, нуқул орқасига қарарди. Ҳамма унинг ортидан юра бошлади.

– Цира! Цира!

Худди тор кўчада қишлоқи ойимқизни бир тўда зумрашалар таъқиб қилаётган мисол ҳаммалари унинг ортидан боришди. Лекин одамлар унга ёмонликни раво кўришмасди, фақат қиз уларга қараб турганини кўриб қолишиб ёнларига чақирди, холос.

Цира энди чопиб борарди, бошқалар ҳам ўзлари сезмаган ҳолда унинг ортидан чопа бошлашди.

– Тўхтасанг-чи, ахир, Цира! Цира!

Энг кейинда орқасига парашют осиб олган учувчи судралиб борарди, парашют сумкасини осиб олганиданми, икки оёғида тик турган тошбақага ўхшаб қолганди.

Уча буларнинг ҳаммаси ҳақиқатда бўляптими ёки унга шундай туюляптими, ҳали англаб етмаёқ, ўрнидан турди-да, ҳамманинг йўлини тўсиб югура кетди. Цира орқасига ўгирилиб қаради-да, янада тезроқ чопиб кетди. Қизни таъқиб қилиб келаётганлар ҳансираганча Учанинг олдига югуриб келишди. Уча иккала қўлини кенг ёйиб, уларнинг йўлини тўсди.

– Сизларга нима керак, нима?

Ҳаммалари нафаслари оғзиларига тикилганча тўхтадилар. Негадир улар Учанинг кўзига тик қаролмай, бир-бирларига маъноли қараб олишди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

- Сизлардан сўраяпман, ундан нима истайсизлар?
Учанинг назари бир неча таниш башараларга тушди. Худди ўшалар унинг қарашига дош беролмай ерга қараётгандилар.
- Ниҳоят, учувчи ҳам етиб келди.
– Ўзи нима гап? – деб сўради у ва ажабланганча Учага қаради.
Уча иккала кўли билан унинг кўкрагидан ушлади-да, қаттиқ силкитди:
– Нега хотин кишига тирғиляпсан? Нега?
Учувчи елкаларини қисди-да, унинг кўлига урди:
– Қўйвор!
Уларга ёшгина йигитча яқинлашди:
– Хурматли ўртоқ, – деб мурожаат қилди у Учага ниҳоятда хушмуомалалик билан, – ахир бизда парашют спорти хаваскорлари клуби бор, шундайми?
– Хўш? – Уча учувчини қўйиб юборди-да, йигитчага ўгирилди.
У ўтакетган аҳмоқгарчилик қилаётганини сезиб турса-да, ўзини қандай тутишини билмай қолганди.
Учувчи бир амаллаб парашютни ечди-да, уни ерга қўйиб Учага яқинлашди ва елкасидан ушлаб ўзига қаратди.
– Ўзинг бу ерда нимага ирғишляяпсан?
– Ирғишляяпсан? – Уча аччиқ кулимсиради. – Демак, мен ирғишляяпман, шундайми? – дея қулочкашлаб учувчининг юзига тушириб қолди.
У гандираклаб кетди-ю, лекин йиқилмади, оёғида туриб қолди. Кейин Учага яқинлашди-да, тўсатдан иягига калла қўйди. Учанинг кўз олди коронгилашиб кетди. Кейинги мушт қаншарига тўғри келиб – қон тиркираб кетди.
Кўзини очганда у ерда ётарди, ҳалиги йигитча эса рўмолчаси билан қонларини артмоқда эди.
Кейин олдига учувчи яқинлашди-да, бошини кўтарди ва кўлини олмасдан худди қулоғи тагида шивирлади:
– Кечир, билмабман, дўстим.
Уча бир кўли билан ерга тиралиб ўрнидан турди-да, юриб кетди.
“Билмабман... Билмабман... У нимани билиши керак эди? Бу ерда нимани билиш керак? Нимани?”
Атрофда гиламдек мойчечак ўсиб ётибди. Мойчечакдан бошқа ҳеч нарса кўзга ташланмасди. У Цирага тўқнаш келгунча жуда узоқ тентираб юрди. Хотини қўлларини боши остига қўйганча, осмонга тикилиб ерда ётарди. У Циранинг ёнига ўтирди ва мойчечак юлиб олиб, оғзига солиб чайнай бошлади. Цира бошини кўтарди-да, уни ҳозир кўриб тургандек, ғалати қараб қўйди, сўнг ўрнидан туриб, кўлини эрининг тиззасига қўйиб, юзини унинг кўлига ишқади ва кўзини унга тикиб, жилмайди. Унинг кўзлари тўла ёш эди:
– Бундай тентак хотинни бошингга урасанми?
- Денгиз қирғоғида тўлқин тўсувчи тошдан ясалган ғовдан сал нарида ҳар хил тахталардан ясалган уйча бор эди. Уйчада бир аёл балиқ дудлаётганди. Товадаги балиқнинг ўзи у ёнбошидан бу ёнбошига ағдариларди. Балиқнинг иккита кичкина оппоқ кўзлари худди икки бўлак бўрга ўхшарди. Хона жуда иссиқ эди. Устига това қўйилган керосинкадан тутун чиқиб турарди.
– Сен менга хотин бўлишинг керак эди, – дерди Уча аёлга. – Эсингдами, ахир биз бир-биримизни севардик-ку.
Аёл хандон ташлаб куларди.
– Сени кўпдан бери биламан, – дерди Уча ва аёлнинг оқариб кетган сочларига кўзи тушиб, йиғидан ўзини зўрға тутиб турарди.
Аёл кулганча, пичоқ ушлаган кўлининг орқаси билан пешонасига тушган сочларини тўғрилларди.
Учани совуқ тер босди. У севишини, буларнинг ҳаммаси ростлигини, уни алдамаётганини айтиб бақирар, ишонтирмоқчи бўларди.

– Нахотки, ҳаммасини унутган бўлсанг? – деб сўради у ниҳоят тарвузи кўлтиғидан тушиб.

– Жим, – деди аёл, – жим бўл.

– Биз жудаям бахтли бўлган бўлардик!

– Жим-м, – деб қайтарди у яна, – жим-м!

Энди аёл иккала кўлини кўксига босганча, энгагини пичоқнинг учига тираб турарди. Лаблари маҳкам қисилган, худди бирор ери оғриётгандек юзи буришиб кетган ва у ўзини инграшдан зўрға тутиб турарди.

– Ахир бирор нарса десанг-чи? – деб бақирди Уча.

Аёл унга қаради-да, осойишта овозда:

– Ўзинг кимсан ва мендан нима истайсан? – деди.

Шунда у бехосдан жилмайди, қаёққадир бошқа ёққа қараганча:

– Қарагин, қандай қариб кетдим, – деди хижолат-ла.

Энди бунга тоқат қилолмади, буниси ниҳоятда ортиқча эди. У орқасига ўгирилди-ю, югуриб чиқиб кетди. Тўсиқ ортида денгиз хайқирарди.

“Кейин биз ҳам изсиз йўқоламиз, биздан ҳам ном-нишон қолмайди”, деган Циранинг овози эшитилди ёки денгиз унинг овозида гапиряптимикин?

Уни моторнинг шовқини уйғотиб юборди.

– Қизиқ, соат неча бўлдийкин? – у кўзини очди.

– Эҳтимол, ўн икки бўлгандир.

– Шундай қилиб тун ҳам ўтади...

– Яхшиси... Ухласанг-чи.

У ҳалиям мотор овозига кулоқ солиб турарди. Афтидан, машина уларнинг эшиклари олдида тўхтаганга ўхшарди. Ярим кечада унинг шовқини ҳар доимгидан ҳам яққолроқ эшитиларди. Машинадагилар уларни уйғотиши учун атиги тарақа-туруқ қилишаётганга ўхшарди.

– Ким бўлди экан-а, – деди хотини.

– Ким билади дейсан. Ухла.

Эшик ғичирлади.

– Бизникига келишяпти! – деди хотини.

– Ким?

– Билмадим. – Хотини ўрнидан тура бошлади.

– Тўхта. – У хотинининг кўлини ушлади.

– Меҳмонлар!

– Ўзим тураман.

У шимини кийди, оёғи билан тимирскилаб, шиппагини топди, чирокни ёқиб, эшикни очди.

Цира қоронғида эри кимнидир чақирганини ва унга қандай жавоб беришганини эшитиб ётди.

Бирмунча вақт қимир этмай ётди-да, кейин ўрнидан туриб, кўйлагининг устидан елкасига халатини ташлаб, эшикка яқинлашди.

“Ҳар ҳолда ярим кечада ким келиши мумкин?”

У ёпиқ эшикка шундай тикилардики, худди ташқарида нима бўлаётганини кўра оладигандек. Кейин балконга чиқиб, эрига яқинлашди ва кўлини эрининг елкасига кўйиб:

– У ерда ким бор? – деб шивирлаб сўради.

– Уйга кир. – У хотинига ўгирилди.

– У ердагилар кимлигини айтсанг-чи?

Қудуқ лайлаги ғижирлаб кетди.

– Хонага кир, ёмғир ёғяпти, – қайтарди у.

Цира энди яққол кўрди: кимдир қудуқ олдида энгашиб турарди, афтидан, челақни кўтаряпти шекилли. Ҳақиқатда ҳам шундай экан, сувни ўзининг челагига қуйиб олаётган экан.

– Сизларни безовта қилдим-да, – у уй эгалари томон ўгирилди.

– Ҳечкиси йўқ, шуям безовталикми, – дея эътироз билдирди Уча, хотинини эшик томонга итарганча.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

- Челак кўтарган эркак жуда яқинга келди.
- Раҳмат! – Шундагина у Цирани кўриб қолди. – Безовта қилганимиз учун кечиринг, бекача, машинамизга сув керак бўлиб қолувди.
 - Уйга киринглар, – у олдинга бир қадам ташлади, – киринглар, марҳамат!
 - Овора бўлманг, шундоғам анчагина ташвишга солиб қўйдик.
 - Киринглар, йўлда чарчагансизлар, бир оз дам олиб кетасизлар.
 - Ҳа, ҳа, киринглар, – бирдан эсига келгандай гапга қўшилди Уча.
 - Йўқ, раҳмат!
- Эркак киши бирдан орқасига ўгирилиб, эшик томон чошиб кетди. Балконда турганлар хайрон бўлганча, бир-бирларига қараб қўйдилар: унга нима бўлди? У ўша заҳоти яна чопганча қайтиб келди. Балконга яқинлашди-да, пастдан ниманидир беҳосдан иргитди. Цира беихтиёр улоқтирилган нарсани иккала қўли билан ушлаб олди ва қичқириб юборди:
- Вой!
 - Бу сизга! – деб бақирди киши. – Бизнинг ўлжамиз!
- У эшик томон юриб кетди.
- Катта раҳмат!
- Цира қўли билан ҳўл турнани кўксига босди. Машина аллақачон кетиб бўлганди, улар эса ҳамон балконда туришарди.
- Хонага киргач, Цира турнани эҳтиёткорлик билан столга қўйди-да, гардеробга ўрнатилган ойна олдида тўхтаб, қўллари билан сочини силади. Эри буни кўраркан, юраги орзиқиб кетди.
- Томоғига бир нарса тикилгандек бўлиб, йиғлаб юборай деди. Бу тўсатдан пайдо бўлган қандайдир ноаниқ туйғу эди.
- Хотини уни ойнада кўриб турганини биларди, шунинг учун ўзини қўлга олиб, ҳатто жилмайди ва баланд овозда:
- Кийин! – деди.
 - Нима? – дея унга ўгирилди хотини.
 - Кийин! – У ниҳоят даражада хаяжонланганидан тупугини зўрға ютди.
- Анави оқ кўйлагингни кийгин.
- Қайси?
 - Ҳув, анави-чи...
- У эри қандай кўйлак ҳақида гапираётганини тушуниши керак эди. Уча уни тўй куни олиб берганди.
- Уча?
 - Кий, деяпман-ку, ахир.
- Учанинг ўзи ҳам кийина бошлади.
- Уча? – Цира эрига яқинлашди, – Уча?
- Эри шкафни очди-да, хотинининг ҳамма кўйлақларини олди:
- Бунисимас, буниси ҳам эмас... Қани, у?
 - Билмайман. Ахир мен уни қачонлардан бери киймайман-ку.
- Лекин эрининг кайфияти унга ҳам ўтди. Цира ҳам қидира бошлади, ҳар қалай аёл эмасми, бу машғулот уни анча алахситди.
- Мана у, – деди ниҳоят, – топдим. – У кўйлакни эгнига тутиб кўрди. – Гижимлигини қара!
 - Ҳечкиси йўқ, – деди Уча, – кийин, кетдик.
 - Қаёққа борамиз, эсингни еб қўйдингми, нима бало.
 - Қўявер. Тезроқ кийин.
 - Ҳеч бўлмаса қаёққа кетаётганимизни айтсанг-чи!
 - Кийинганингдан кейин биласан!
- Қаёққа боришларини, умуман, ярим кечаси қаёққа бориш мумкинлигини ўзи ҳам билмасди.
- Майли, – дея рози бўлди хотини ва секингина кулиб қўйди, – тескари қара, – худди оқ кўйлак унга ўша – илк бўса ҳақида эслатгандай бўлди.
- Уча ойнага яқинлашди-да, чекди. Деразадан эвкалиптнинг сояси кўриниб турарди.

Эвкалиптларнинг ортидан, пистирмада тургандек, сирли сокинлик оғушида денгиз турарди. Назарида, қаёққадир шошилаётганга, кечикаётганга ўхшарди. Агар ҳозирнинг ўзида қаёққа ва негалигини эслолмаса, бутунлай кечикиши турган гап. Юраги қинидан чиқиб кетгудай бўлиб дукилларди, бутун борлиғи билан у бирдан вақт оқимини сезди. На соат, на йил фасллари ҳеч қачон бундай туйғуни бермайди, чунки буларнинг ҳаммаси одатдаги ҳодисалар.

Беихтиёр ўрганиб қолган нарсанг тош қотади, жилмайди, тошга айланади, сен ҳам у билан бирга тўхтаб қоласан. Лекин баъзан шундай онлар бўладики, вақт нақ юрагингда акс садо бериб, ўз ортидан мажбуран эргаштираётганга ўхшайди.

Кун, соат, дақиқа, ой билан кадам-бакадам бирор-бир одам бороладими, яъни мангуликка томон бирга-бирга? Ахир шунинг ўзи абадийлик-ку...

– Уча! – дея оҳиста чақирди хотини.

У ўгирилди-да, ундан кўзини ололмай узоқ тикилиб қолди.

Цира бир қўлини кўкрагига босиб иккинчи қўли билан этагини ушлаганча, ҳайрон бўлиб ва уялиб, худди бу турган ўзими ёки бошқа бировми, ишонмагандай турарди.

Ёмғир деярли тинганди-ю, лекин номигагина ёғиб турарди. Уча унинг елкасига плашини ёпди-да, иккови эвкалипт оралаб хийбон бўйлаб кета бошлашди.

Йўлда кўлмаклар йилтираб турарди. Ой йиртиқ-ямоқ булутлар ҳамроҳлигида эвкалиптлар ортидан бораётгандай. Денгиз уйкусида чўчиб-чўчиб қўяди.

Тўсатдан Цира унинг қўлидан чиқиб, югуриб кетди... Кейин тўхтаб, туфлисини ечиб қўлига олволди-да, яна югуриб кетди.

– Тўхта! – деб қичқирди Уча.

Лекин хотини тўхтамадиям, орқасига ўгирилмадиям.

Турна учиб борарди. Унинг йўлида, сув ичиб хурпайган булутлар тўскинлик қилишарди. Пастда эса туман қоплаган, ҳамма нарсадан воз кечган ва бефарқ денгиз турарди. У учиб бораркан, ҳеч нарсани кўрмасди. Кўролмасди ҳам, чунки ён-атрофини нукул булутлар қоплаб олганди-да. У бир нарсани яхши биларди – агар яшашни хоҳласанг, учининг керак, чарчаш нималигини билмай, тўхтовсиз, чексиз учавериши керак. Унга ҳеч ким ёрдам бермайди, фақат учиб кутулиши мумкин. Ва у шамол билан биргаликда учиб борарди, чунки шамол вақтнинг оқими, кучли милтиллайдиган ариқча, у мудом тебраниб турувчи сув сатҳида қанотларини ёйганча нафас ростлаб олар ва шамол уни бепоён денгиз узра узоқ-узоқларга олиб кетарди ва яна кутилмаганда ўша жимжит, қоп-қоронғи ва хавфли йўлдан орқасига қайтарарди – чеки йўқ, ҳисобсиз равишда шундай давом этаверади. Шамол чарчаш нималигини билармикин? Шундай яшашни истар экан, у ҳам чарчаш нималигини билмаслиги лозим.

*Рус тилидан
Ҳикоят МАҲМУДОВА
таржимаси*

Эрлом АХВЛЕДИАНИ

1933 йил Тбилисида туғилган. Актёр, сценарист, ёзувчи. “Апрель”, “Уй томон”, “Ёш композиторнинг саёҳати”, “Эй, маэстро!”, “Чорраҳа” сценарийлари ва қатор насрий асарлар муаллифи. Грузин адабиётига хос рамзий ифодалардан кенг фойдаланган. 2012 йил Москвада вафот этган.

БАЛИҚ БЎЛГАНИМИЗДА

Анави – тош. Мен ҳам тошман. Худди тўхтаб қолган айрилигимиз онлари каби орамизга чанг ва тупрок тўлган. Осуда шаҳар туни. Эртага куёш чиқади ва симёғочда ёлғиз нур таратиб турган чироқ ўчади. Пешинда эса, куёш аёвсиз ернинг бор сувини ичади. Ер қуриydi, ёрилади.

Кейин ёмғир ёғади, бизни ювинтиради, лойни юмшатади ва бизда тош қотган умид уйғонади: балки биз бир-биримизга тегиб кетармиз...

Бирок шамол булутни ҳайдаб юборади, яна куёш ерга тикилади. Кўчада яна чанг кўтарилари ва орамиздаги ҳаракатсиз онлар яна тўлади.

Биз учун ҳаммаси ўзгармас. Биз учун ҳамма нарса тошдан: бизнинг хурсандчилигимиз ва айрилигимиз, бизнинг яқинлигимиз ҳам тошдан; фикрларимиз тошдан, орзуларимиз, кўзларимиз ҳам; осмонимиз ва юлдузларимиз ҳам тош қотган; азобимиз ҳам тошдан, тош бизнинг худомиз...

Осуда шаҳар туни. Ҳалиги тош ухляпти, шекилли... Балки тош эмас, мен ухлаётгандирман? Тошнинг уйқуси нима бўларди? Бедорлиги-чи?

Бизнинг уйқумиз ҳам, бедорлигимиз ҳам тош.

Мен ухламаяпман. Мен шунчаки ўтмишни эслаб, келажак ҳақида орзу қилапман. Балки, ҳозирим йўқ бўлгани учун шундайдир. Тош учун ҳозир йўқ. Тошда фақат аввал бўлганлар ва энди бўладиганлар бор. Агар ўзимнинг ҳозиримни топмоқчи бўлсам ҳам, мен уни ўтмиш ва келажак орасида кўра олмайман – тошнинг ҳозирги ўтмишдан аввал ва келажакдан сўнг келади.

Мен шунчаки хотирляяпман. Менинг ўтмишим менинг ажододимдек. Хотираларим шунчалик кўпки, жон деб уларни ҳеч бўлмаганда жажжи баликнинг бугунги кунига алмашардим... Энди мен сабр билан келажакимнинг ниҳоясини кутяпман, чунки ундан кейин ҳаётим бошланиши керак.

Аввалига менинг ўтмишим совуқ ва мустаҳкам қоя эди. Мен шу қоянинг бир бўлаги эдим. Бошим қаердан бошланиб, охири қаердалигини билмасдим. Узоқ вақт шундай эди. Кейин ёмғирлар ёғиб, қояни ювди. Қуёш чиқарди, ой хира тортарди, совуқ бўлди, жазирама, яна ёмғир ёғди, тонг отди, сониялар, дақиқалар, йиллар, асрлар осмонга қайтарди...

Қоя дарз кетди. Ёриқлар пайдо бўлди ва улар катталашиб борди, қорайди, чанг ва тупрокка тўлди. Тупрокда дарахт илдиз отди... Бизда илдиз отмади, бизда ҳаёт туғилмади.

Кейин бизни ювиб яна ёмғир ёғди, куёш келди, ой кетди, қор ёғди, совуқ бўлди, жазирама...

Қоя кулади.

Техурининг туби, мен тушиб қолган жой, менинг энг бахтли ўтмишим. Шунда мен балиқдек ҳўл эдим. Тепамда, сув осмонида ажойиб балиқлар сузиб юрарди. Қуёш чиқарди, мен унинг ягоналигини унутдим, у сув тубига минглаб акси билан етиб келарди.

Техури мени кўп сийпалади. Вақтлар ўтиб ўткир қирраларим кетиб, балиқдек силлиқ бўлиб қолдим.

Яна қаердадир – ёнгинамда ҳаёт бор эди, мен эса ҳамон тош эдим.

Қандай вақтлар эди!

Тепамда – сув осмонида кўп балиқлар сузарди.

Аммо уларнинг бари икки балиқдек менинг хотирамда қолди. Улардан

бири кичикрок ва чаккон, иккинчиси эса ундан сал йирикрок. Улар доим бирга эдилар. Баъзан балиқчалар кўм-кўк сувнинг яшил сояларига беркинишарди. Кейин яна пайдо бўлишарди. Аммо энди уларнинг ҳаракатлари сал бошқачарок, менга нотаниш бўлган қандайдир сирга эга эди. Айнан шунда, мен ўзимда қандайдир ёлғизликни ҳис қилдим: улар... балиқлар жонли эди, мен эса йўқ. Балиқлар тепамда сузиб юрарди, фақат мен кимнингдир ушалмас ва унутилган истагидек дарё тубида ётардим.

Айнан ўша ерда, Техурида менинг жонли бўлиш орзуйим пайдо бўлди. Аммо мен унда ҳаёт менга нима учун кераклигини билмасдим. Энди биламан...

Балиқлар ҳикояси ачинарли яқун топди. Йирикроғи қармоққа илиниб қолди ва уни юқорига тортиб кетишди.

Бечора...

Аммо балиқ бўлиб қармоқда типирчилай олмайдиган – янада бахтсизроқдир.

Чорасиз қолган кичкина балиқча дўсти атрофида парвона бўлар, қутқариб қолишга ҳаракат қиларди, ёрдам бера олмади. Ёлғиз қолиб, дўстининг қайтиб келишини кутиб сузиб юрди. Аммо биламан: ҳар ким бир кун келиб сув ости дунёмизни тарк этади ва бошқа қайтиб келмайди.

Ғамга ботган балиқча менинг бағримда узоқ ётди. Кейин сузиб кетди ва бизнинг томонларни тарк этди.

Шундай қилиб бу ҳикоя тугади. Шундан буён уларнинг ўйинлари ва эркалашлари кўз ўнгимдан кетмайди. Ушанда менинг тош юрагимда орзу пайдо бўлди.

Менинг ўтмишимда яна бир кун келди.

Дарё тубида жим ётардим, бирдан устимда қандайдир сояни пайқадим. Соя аста-секин яқинлашиб, одам танасига айланди. Жудаям яқинда одам кўлини кўрдим... У дарё тубини пайпасларди ва мен унга илиндим.

Тинчингни бузишса, бирам ёқимсизки.

Дарё бўйида яланғоч болалар туришарди...

– Олиб чиқди, ютди! – бақиршарди улар.

Болақай мени Техури тубидан олиб чиқиб қолиб бўлди. Қандайдир дақиқалар ичида мен куридим, чунки тепамда қуёш турарди. Сониялар ичида ўтмишим мени тарк этди.

Ёмғир ёғди, мени ювди, қуёш чиқди, жазирама бўлди ва мен ўз соямга беркиндим. Ой хиралашди, бағримда кунлар бир-бирини қувлаб ўтарди, кун тунга алмашди, юлдузлар порлади, қор ёғди, барглар дарахтларни тарк этди. Йил ортидан йил ўтди, бир аср мени бошқасига узатарди.

Атрофда ҳамаси аниқ эди. Қуёш яна ягона. Осмон курук ва баландда қушлар учиб юрарди. Яқинроқда жилға шилдирарди. Дехқонлар тахта кўприқдан Техурини томоша қилишни яхши кўришарди.

Баъзан Техури тошиб, мени сийпалар ва ўзининг илиқ меҳрини эслатарди.

Бу ўтмишимда ҳар оқшом келиб, Техури бўйида ўтирадиган бир болани эслайман. У сокин қўшиқ куйлар ва тошларни Техурига қайтарарди. Фақат тасодиқ туфайли мени у ерга қайтмадим.

Ёмғир ёғарди, мени юварди, қуёш чиқарди, ой хира тортиб, юлдузлар милтилларди, қор ёғди, барглар дарахтни тарк этди, осмон асрлар билан тўлиб борарди...

Оқшомлари Техури бўйига қизча келарди. Дарё бўйида ўтириб, у ҳам қачондир йигитча айтган қўшиқни куйларди. Қизча куйлар ва Техурига тошларни улоқтирарди. Кўлларининг илиқ тафти менга ҳам насиб этди, аммо мени кўтаришга кучи етмади ва мен ўз сувимга қайта олмадим.

Ниҳоят, менинг сўнги ўтмишим етиб келди. Кимдир кимнингдир йўл халтасидан егулигини ўғирлаб қўйди ва ўрнига мени солиб қўйди.

Шаҳаргача қоронғуликда ётдим. Сўнг дераза очилиб, мени ташқарига улоқтиришди. Бу ерда чуқурча бор эди...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Осмон мандан яна ҳам узоқлашди. Чуқурчанинг икки четида уйлар бор эди. Тун яқинлашиб келарди, кўча чироклари ёнди. Деразаларда ёруғлик кўринди. Очиқ деразалардан мусиқа таралди.

Ёмғир ёғарди, мени юварди, атроф лой, мен эса унга ботиб борардим. Баъзан оғир машина ғилдираклари устимдан юриб ўтарди. Барглар дарахтни тарк этди, куёш чикди ва бизнинг кўчага ҳам қараб кўйди, ой хира тортди, кўчани чироклар ёритиб турарди.

Бу нарса худди шу чуқурчада содир бўлди. Шу ерда мен ўз орзуимнинг ширин таъмини тотдим. Нима учун ўз орзуим ушалишини қаттиқ исташимни англаб етдим.

Шу ерда мен ўша тош билан учрашдим.

Бу шундай содир бўлганди.

Бу ер унча чуқур эмасди. Тош ортилган оғир машина келди. Мен шу ерда эдим. У тош ҳам шу ерда бўлган экан, фақат биз лой ичида бир-биримизни кўрмабмиз. Ишчилар келиб, биз билан чуқурни тўлдириб йўлни таъмирлашмоқчи бўлишди. У тош жуда кичик эди ва бир ишчи уни улоктириб юбормоқчи бўлди, аммо эринди. Биз ёнма-ён жойлашиб қолдик. Мен ва ўша тош, бироқ чанг ва тупроқ худди айрилиқнинг аёвсиз сониялари каби орамизга суқилди.

Шундан буён биз шу аҳволда ётибмиз. Ўшандан буён бир-биримизга яқинлашишни истаймиз. Бир-биримизга тегсак, ғаройиб нарса содир бўладигандек гўё. Балки, ўшанда бизнинг тош эмаслигимиз аён бўлиб, биз ҳам титраб кетармиз, худди балиқлар каби!

Аммо йўқ...

Биз тошлармиз. Бизнинг ичимиз ҳам тошдан. Бизнинг хурсандчилигимиз ва айрилигимиз, бизнинг яқинлигимиз ҳам тошдан. Тош – бизнинг кўзимиз, бизнинг орзуимиз; осмонимиз ва севгимиз тош қотган, биз ўзимиз ҳам тошмиз.

Тош бизнинг худомиз.

Бу суҳбатимиз ҳам тошдан:

– Мен тошман.

– Мен ҳам тошман.

– Чанг ва тупроқ худди айрилиқнинг аёвсиз сониялари каби орамизга суқилди.

– Ёмғир ёғаяпти, бизни юваяпти, лойдан бўлган айрилигимизни юмшатаяпти.

– Куёш чиқади.

– Ой ботади...

– Сониялар дақиқага айланади.

– Дақиқалар кунга.

– Кунлар йилни тўлдиради.

– Асрлар абадиятни.

– Шунда биз йўқ бўлиб кетамиз.

– Қейин яна қайтамиз.

– Ушанда биз балиқ бўламиз.

– Балиқ бўлганимизда...

– Сен она бўласан, мен – ота.

– Сен ота бўласан, мен – она.

– Қайтамиз-да...

– Балиқ бўлганимизда...

Ёмғир ёғаяпти, бизни юваяпти, куёш чиқади, ой хиралашиб, юлдузлар милтиллайди.

*Рус тилидан
Гулчеҳра БОТИРБЕКОВА
таржимаси*

Нугзар ШАТАИДЗЕ

Ихчам новеллалар устаси Нугзар Шатаидзе 1944 йилда туғилган. Ўз овозига эга бўлган ёзувчининг мўъжаз асарлари миллий муҳит тасвирлари билан ўқувчи қалбидан чуқур жой ола билди.

КУЗ

Сентябрда иссиқ пасайиб, чидаса бўладиган ҳолатга келади. Осмон тубсиз ва ложувард бўлиб қолади. Дарё тозаланиб хантал рангидаги энгил тўлқинларни ҳайдай бошлайди. Тиниқ сувда юпқа сирпанчик тошлар кўринади. Ҳавода нам япроқ ва балиқ хиди анқийди. Соҳилбўйи майсазориди анча салқин бўлади. Дарахт остида ўсган қўнғир йўсин чайқалади. Қуёш куйдирган ўтлар орасида йирик чигирткалар сакраб қолишди. Зағча ва шум зағизғонлар бутун агрофни ағдар-тўнтар қилишди. Тепарокда, жарлик ёқасида ва ундан нарида, ўрим пайти семиз беданалар сайраяпти. Қишлоқ қиёфаси ҳам ўзгарди, боғлар ва узумзорлар қизил-қўнғир тусга кирди. Куз хиди қишлоқ йўли узра осилиб турибди. Ёнғоқлар ҳамма жойда қокиб олинган, йўл сариқ япроқ ва қорайган пўстлоқ билан тўшалиб ётибди. Ҳовлиларда бўйралар устида тўғралган олма ва шафтоли қоқи қуритилмоқда. Болохона устунларига осилган ипларда эса чурчелла¹ учун ёнғоқлар осиб қўйилган.

Йўл бўйлаб ғичирлаганча арава кетиб бораёпти. У саватлар тўла қахрабо ранг узум олиб кетаяпти. Узум устида асалари ва ёввойи арилар ғужғон ўйнайди. Араванинг олдинги ўриндиғида қорасоч, бақувват дехқон ўтирибди. У қўлидаги хивич билан аравани тортаётган буйволларни секин уриб қўяди. Унинг эғнида қора куйлак ва шим. Шимининг почалари оппоқ жун пайпоғи ичига киритилган, оёғида шаҳар туфлиси, бошида эса қадимий кигиз қалпоқ. Арава ортидан тўладан келган бўлиқ кўкракли аёл бораёпти. Унинг бир қўлида сара узум бошлари тўла саватча, иккинчи қўли билан арава тўсиғини ушлаб олган. Юзидан тер оқаяпти – афтидан чарчаган кўринади, бунинг устига иссиқ ҳам ҳолдан тойдирган. Шунга қарамай, у юкини аравага қўймасликка уринаёпти. Эрининг орқасидан ғазаб билан қараб ўзича тўнғиллайди. Арава ғичир-ғичиридан эркак хотинининг гапини эшитмайди. Балки эшитса ҳам эътибор бермаётгандир. Буйволлар бақувват бўйинлари билан оғир юкни аста-секин эриниб тортиб бораёпти.

Темирчилик устахонаси ёнида турган эркаклар келаётган аравага қараб туришибди.

– Уларни меҳмон қил, узумга таклиф қил, сен бунақага устасан-ку, – тўнғиллайди хотин.

– Бу ёққа келинлар, узумдан татиб кўринлар, – дейди қувноқ эр буйволларни тўхтатиб.

– Эртароқ узмадингми, Георги? – дейди бир қария, арава томон тортиниброқ қадам ташларкан.

– Ҳеч ҳам эртасан, мана татиб кўринг. Жудаям ширин!

Узумдан бир икки донадан узиб олган одамлар ҳайрон бўлиб:

– Ие, ростдан ҳам жуда ширин.

– Олинлар, еб кўринлар, – дейди зўраки оҳангда аёл.

Эри бўлса базўр жилмайиб, тесқари қарайди.

Эркаклар узумдан бир шингил-бир шингил олишади.

– Олинлар, олсанларчи, уялманлар!

– Олиш мумкин, лекин бунақада ахир...

– Ие, худо ҳаққи! – аёл ёлғонни яшира олмади ва қип-қизариб кетди.

Соқолини ҳафсала билан киртишлаган йигит катта-катта узум бошларини чаққонлик билан ҳаммага тарқатиб чиқди. Бир годори² бир пасда яримигача бўшаб қолди.

¹ Чурчелла – сават (тарж.).

² Годори – ёнғоқ ва узум шарбатидан тайёрланган грузинча емак (тарж.).

Аёл орқасига қарамасдан олдинга ўтиб кетди. Унинг қадам ташлашидан нақадар жаҳли чиққани сезилиб турарди.

– Шакарнинг ўзи! – дейди бир киши, ёпишқоқ қўлларини шимига артаркан.

– Нима, ҳали вақти эмасми?

– Э, сенинг узумзоринг Георги, барибир яхши жойда-да. Узуми эрта пишади.

– Ҳой, тезроқ ҳайдасангиз-чи, қоронғи тушаяпти! – бақиради узокдан аёл.

Дехқон буйволларга хивич урди, арава ўрнидан кўзғалди.

– Тарқат, боягидай тарқатавер, бир кўрайчи, уйга нима билан бораркансан?

У жавоб қайтармайди, хивич билан буйволларни ниқтайди ва олға интилади. Йўл бўйида бир болакай турибди. Ёнғоқ пўстлоғидан оғзи қорайиб кетган, аравага тикилади.

Эркак унга қараб жилмайди.

– Узумдан ейсанми, болакай?

Бола оғзига толкон солгандай индамайди.

– Кимнинг ўғлисан, болакай?

– Шаликонинг ўғлиман, – деб жавоб берди бола, оёғи билан тупрокқа ниманидир чизиб. Дехқон боланинг шиппаги йиртиғидан чиқиб турган пуштиранг чангли бармоғига эътибор беради.

– Отанг ҳалиям келмадими? – Георги боланинг отаси ўғрилиқда айбланиб камалганидан хабардор.

– Йўқ ҳали... Боланинг юзи тундлашди. Дехқон аравани тўхтатди. Шошилиб пастга тушди. У қадоқли қора қўлини саватга тушуриб бир-икки бош узумни олди.

– Ма, ол!

Бола кўйлагининг барини очди ва узумни олиб қияликдан чопиб кетди.

– Ҳой, эҳтиёт бўл, тирранча! – боланинг орқасидан бақириб қолди дехқон ва тўкилган узумларни териб қайтадан саватга ташлади.

Арава ғичирлаб йўлга тушди. Буйволлар эринибгина қадам ташларди. Уйлардан бирининг олдида, дўнг устида букчайганча бир кампир ўтирарди.

– Салом, бувижон! – овоз беради дехқон ва яна аравадан тушади.

Буйволлар сабр билан эгасини кутмоқда. У бўлса энг яхши узум бошларини саралаб кампирга узатади.

– Олинг, бувижон!

– Худо сенга бахт берсин, болам, – дейди кампир, кейин бирдан дехқонни таниб қолади ва қўлларини тиззаларига уради.

– Вой, бу сенсан-ку Георги! Худо уйингга бахт ато қилсин! Ахир менинг Ясоним сенинг тенгқуринг эди-ку, ўғлим! Тангри унинг ўрнига мени ола қолса, бўлмасмиди?

Яна арава ғичирлади. Атроф рангларга тўла. Гарчи сарик, яшил, кумуш ва қизғиш ранглар кўп бўлса-да, лекин барибир қизил-кўнғир туслар зиёдарок. Тепадан бўлса ложуворд осмон гумбаз мисол осилиб турибди. Буйволлар эриниб қадам ташлайди. Арава устида қорасоч, бақувват дехқон мағрур ўтирибди. У хотинининг тўнғиллашига эътибор ҳам бермайди. Унинг қалбини тушуниб бўлмас қувонч эгаллаган. Куз...

*Рус тилидан
Файзи ШОҲИСМОИЛ
таржимаси*

Реваз МИШВЕЛАДЗЕ

1940 йил Сухуми шаҳрида туғилган. Таниқли грузин носирӣ, адабиётшунос ва танқидчи. Тбилиси Давлат университетининг филология факультетида таҳсил олган. Муаллифнинг асарлари жаҳоннинг кўплаб тиллариға таржима қилинган.

АРМОН

Оҳудек келишган аёл зинадан шошиб тушди, атрофида ўтлар ўсиб ётган йўлкада тўхтаб рўмолини боғлади ва ўзини жиддий киёфаға солди. Унинг беш дақиқа илгариги қувноқлигидан асар ҳам қолмаган эди.

Бино айвонида клуб мудирӣ Вано Абакелиа кўринди ва уни чақирди:

– Фотима, бир дақиқаға қарагин. Аёл худди жиноят устида қўлга тушгандек қотиб қолди. Бир муддат безовта бўлиб ҳушёр тортган оҳудек жим туриб қолди. Кейин орқасига қараб юра бошлади, лекин зинадан кўтарилмади.

Пастда туриб ҳазин овоз билан сўради:

– Нима, Вано?

– Сўраш эсимдан чиқибди, бу ҳақда эринг биладими?

– Билади.

– Нима деяпти?

– Нима дейиши керак?

– Худо ҳаққи, мени ноқулай аҳволға солиб қўйма! Унинг қанақа рашкчи, қизикқон эканлигини ўзинг яхши биласан-ку. Шалико Вацадзени ҳамма билади.

– Нима, ундан кўрқасанми?

– Гап кўркишдамас, – деди клуб мудирӣ овозига жиддий тус бериб.

– Асоссиз шубҳаланиб, хафа бўлмасин деяпманда. Айтайлик, менинг рафикамни концертда чиқиши, масалан, менға ёқмаслиги мумкин, ўзинг биласан, ҳар кимнинг ўз таъби бор.

– Бундан хавотир олма. Бошида у қаршилиқ кўрсатди. Кўзининг пахтасини чиқариб бақирди. Мен ҳам ўз сўзимда туриб олдим, кейин бироз ён босди.

– Демак, эртаға саккизда. Келишганимиздек.

– Хўп.

– Болаларингни ким билан қолдирасан?

Клуб мудирининг сўзларидан эзмалик ёки гапни атайлаб чўзиш хоҳиши билиниб турарди. Бўлмаса Фотима Вацадзенинг болаларига ким қарашининг унга нима алоқаси бор.

– Қайнонам олиб қолади. Майли, бир маротаба бўлса ҳам набиралари билан ўтириб турсин. Мен тўққиз йил уйдан кўчаға чиқмадим.

– Кичкина неча ёшда?

– Ҳали ёшиға тўлгани йўқ.

– Буни қара-я, ҳали кичкина экан, – клуб мудирӣ жиддий тортди.

– Соат еттида эмизиб ухлатаман. Катталари тўполон қилиб уйғотиб юборишмаса бўлди.

– Ҳали эмизасанми?

– Бўлмаса-чи, катталарини уч ёшгача ажратолмаганман. Умуман тинкамни қуришиб ташлашарди. Қайнонамнинг гапига қараганда уларнинг насли шунақа эмиш.

– Хўп, майли, эртагача. – Вано Абакелиа эшикка йўналди.

– Хайр.

– Ростини айтсам, Шаликонинг рухсат берганиға ҳам унчалик ишонмаяпман.

– Нималар деяпсан! Ахир унинг рухсатисиз концертда чиқишға ботина олармидим.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Вано Абакелиа яна бирпас туриб қолди.

– Мана, сен болаларимни қайнонамда қолдираман, деяпсан, нима у концертга келишни хоҳламайдими?

– Эй Худойимей, гапингни қара. Қайнотам вафот этганига йигирма йил бўлибдики, ҳалигача мотам кийимини ечмаган. Фақат қора кийиниб юради.

– Демак, келишдик, эртагача!

Фотима Вацадзе клуб мудирининг шунчаки бекорчиликдан эзмаланиб вайсаганини тушунди. У кўчага чиқиб, текис йўлка бўйлаб мағрур, озгина ўзига бино кўйгансимон қиёфада кетиб борарди. Ўзига қадалган нигоҳларга эътибор бермас, келишган қоматини кўз-кўз қилаётгандек қадам ташларди.

“Балки аҳмоқлик қилаётгандирман, – ўйларди у. – Ахир одамлар уйда шунча чурвақаси турганда концертда чиқишга бало борми, демайдими. Ахир тўртта болани онасисан-а. Ифвогарларнинг ғийбатидан худо асрасин, ишқилиб. Кимдир Шаликонинг жиғига тегиб кўйиши мумкин. Шундок ҳам қизикқон одам. Ана унда кўрасан, хаётинг хаёт бўлмай қолиши мумкин”. Фотима ўзи билан ўзи бу борада кўп бахслашиб мулоҳаза қилди. Концертда чиқиш таклифини кўп маротаба рад этмоқчи бўлди. Лекин қалбининг тубидаги санъатга бўлган мухаббат бунга йўл қўймади. Бу санъатга хизмат қилиш ва муваффақиятга эришишнинг жозибадор истагимни ёки худо берган истеъдоднинг ички ҳайқирғими ўзи ҳам билмасди. У оналик бахти билангина эмас, балки ўзининг эхтиросли кўшиқлари билан қалб сўзларини изҳор қилишни истарди...

Фотима тўққиз йил аввал маданият-оқартув билим юртини тамомлади. Ўша йили турмушга чиқди. Унинг ҳаммага ёқадиган худо берган овози, ўз ижро услуби ва санъатда ўзига хос йўли бор эди. Билим юрти ўқитувчиларининг Фотимадан умидлари катта эди. У ўзини баъзан тушида эстрадага мос узун кийимда “Орера” гуруҳининг ижрочилари даврасида кўрарди. Мурлан Микушадзе уни гитара чалишга ўргатди ва шаҳарда тантаналарга бағишлаб ўтказиладиган кечаларда чиқишлар қила бошлади.

Фотимани ҳамма биларди. Унинг зўр истеъдоди билан биргаликда саҳнада ўзини оғир-вазмин тутишига ва бекиёс гўзаллигига ҳавас билан қарашарди. Фотиманинг тўсатдан турмушга чиқиши одамларга кутилмаган ҳодиса сифатида таъсир қилди. У ҳақда ҳар хил гап-сўзлар, ғийбатлар кўпайиб, ҳар ким бу ҳолни ўзича талқин қиларди. Кимдир уни ўғирлаб кетишган ва бир жойга қамаб қўйиб ҳеч қаёққа чиқаришмаяпти деса, бошқа биров дугонаси бир жойга алдаб обориб қиморбозларга топширган, деган совуқ миш-мишларни айтарди. Эл оғзига элак тутиб бўлмайди. Лекин бир нарса аниқ эди. У одамларнинг меҳрини қозониб бўлган, Қутаиси ўзининг ноёб жавоҳирини йўқотишни истамасди. Охири кимдир Фотима ўзининг ихтиёри билан Оқрибилик Шалико Вацадзега турмушга чиқибди, санъатни ташлабди, ўғил кўрибди, ҳозир оиласи билан овора эмиш, деган гапни топиб келди. Бу ҳақиқат эди. Фотима ўзининг ижодий йўналишининг бунчалик тез барҳам топишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Унинг қаттиққўл эри тўйдан кейин учинчи куниёк: концертларсиз ҳам кунимиз ўтади, ҳар хил филармонияларни кўришга кўзим йўқ, уйда менга филармония хонандаси эмас, хотин керак. Бу концертларга бормаймиз, деганим эмас. Энди сенинг концертинг уй, оила, бола-чақа, гап тамом, вассалом, – деди.

Фотима ҳеч нарса қила олмади. У истеъдоди ҳавога совурилиб кетаётганига ачинар, чин дилдан қайғурарди. Лекин ичидагини ташига чиқармасди. Она бўлгандан кейин бу истаклар аста сўна бошлади. Йиллар ўтди. Деворда осиглиқ гитарага эътибор ҳам бермай қўйди.

Тўққиз йил тўққиз кундай ўтиб кетди, Фотима Вацадзелар оиласига тўртта ўғил туғиб берди. Тўртта хаёт, тўртта қувонч. Шу ўтган тўққиз йил

Фотиманинг ҳаётидаги энг гўзал онлар бўлди. Унинг учун бир-бирдан ширин, жондан азиз фарзандлари худди кичкина фаришталардек эди. Уларнинг тили чиқаётгандаги биринчи сўзлари, биринчи атак чечаклари, онасига талпинган кўлчалари – буларнинг ҳаммаси Фотимага тақдирнинг инъоми бўлиб, болалари учун ҳамма нарсага тайёр эди.

Мана бир неча кундирки, уни ғалати туйғулар камраб олган. Тинчини йўқотди. Яна сахналарда кўшиқ айтгиси келди, олқишларни соғинди. “Агар бир умр уйда ўтирадиган бўлсам истеъдоднинг, дипломнинг менга нима кераги бор” деб ўйларди. У қаердадир Лолита Торреснинг ҳам тўртта ўғли борлигини, лекин у санъатни ташламаганлигини ўқиб қолган эди. “Нега бунчалик бахтсиз бўлмасам, бир маротаба сахнада кўшиқ айтсам нима қилибди? Ахир мен биронта ёмон иш қилмаяпман-ку. Балки истеъдодимни тириклай ерга кўмаётгандирман. Бунга нима ҳаққим бор?”

Фотима шу масалада эри билан келишолмай қолди, лекин барибир кўндирди. Эртага қишлоқ хўжалик меҳнатқашларининг ҳосилни йиғиштириб олганларига бағишлаб катта концерт берилади. Узоқ танаффусдан сўнг халқ Фотиманинг овозини яна эшитади. Унинг хоҳишига кўра Вано Абакелиа дастурга – “Цицинатели”, “Лўли романси” ва “Аве Мария” кўшиқларини киритди.

* * *

Концерт авжига чиққан маҳали эди. Мамаладзенинг пантомималаридан халқ жунбишга келди, қарсақлар зарбидан гўёки том кулаб тушай деди. Ҳатто бу пантомимани (бошқа қизикчилар ижросида) кўп маротабалаб кўрган бўлишига қарамай Фотима ҳам роса кулди. У парда орқасидан аста “партер” га қаради. Шалико учинчи қаторда ўтирарди. Фотимага тишини тишига кўйиб жаҳлини зўрға босиб ўтиргандек туюлди. Кулмайди ҳам, қарсақ ҳам чалмайди.

“Нима ҳам қила оламан жоним Шалико. Ахир тўққиз йилда бир маротаба инжиқлигимни кўтарсанг кўтарибсанда. Озгина чида. Мен сенга тўртта жонимиздан азиз бўлган фарзандларимизни катта қилиб бераяпман. Сен менга ҳамма нарсдан азизсан, мен бутун борлиғим билан сеникиман-ку. Нега бунча ковоғингни солиб олдинг? Хавотирланма, сени ҳеч қачон шарманда қилмайман. Тушунгин, мен санъат учун туғилганман. Худо берган истеъдодни ерга кўмиш, ахир бу катта гуноҳ-ку. Онда-сонда, йилига бир-икки маротаба шунақа концертларда чиқиб турсам бўлди. Озгина таскин топаман, жонгинам. Илтимос, ковоғингни солма. Озгина кулгин, ўтинаман”.

Эндиги навбатда Деисадзе ва Кавтарадзелар “Картул” раксига тушадилар, ундан кейин Важа Алхазашвили “Бакури”ни ўқийди, менинг ҳам навбатим келиб қолди.

И-я гитарага нима бўлди? Фотима уни йўлакка олиб чиқиб созлай бошлади, учинчи сими панд бераётган эди. Гитаранинг сим боғланган “қулоғ”и занглаган, симни яхши ушламаётганлиги билиниб турарди. “Наҳотки энди халққа манзур бўла оладиган даражада куйлай олмасам? Йўқ, амаллайман. Ахир уларнинг “Аве Мария” ва “Лўли романси”ни биринчи эшитишлари эмас-ку. Бу ерга ҳақиқий санъатни севадиган одамлар йиғилган, ахир. Майли, кўлдан келганича уриниб кўраман, қарсақ чалмасалар ҳам розиман...

Кўшиқ айтаётганимда кимдир хуштак чалиб юборса-чи?

Ана даҳшат!.. Ким ҳам ботина оларди. Жуда бўлмаганда Шаликодан чўчиб ҳам чалмайди.

Важа сахнага чиқиб бир йўталиб олди-да таъсирчан, баланд овоз билан: “Эй, Элизбар, назар сол, нималар бўлаяпти ҳозир Эгода” дейиши билан залнинг бир чеккасидан бехосдан чақалоқнинг йиғиси эшитилиб қолди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Сўз устаси жим бўлди. Чақалоқ йиғиси одамларнинг кулгисига сабаб бўлган эди.

Фотима парда орқасидан секин мўралаб қаради. Гварамадзеларнинг чақалоғи экан. Лайлонинг қайнонаси жаҳл билан лабини қимтиб, чақалоқни амаллаб тинчлантиришга ҳаракат қилар, лекин концертни ташлаб кетиш нияти йўқлиги аниқ эди.

“Қанақа одамлар булар, ахир концертга ҳам чақалоқни кўтариб келадими”, – хаёлидан ўтказди Фотима.

*Кўриб қўйгин, Элизбар
Ҳамма ёқда ур, сурон.
Душманнинг босқинидан,
Вайрон бўлди ҳар томон.*

Важа шеърнинг бир бандини айтиб улгурмаган эдики, чақалоқ яна биғиллашини бошлади. Сўз устаси яна жимиб қолди. Парда орқасига жаҳл билан тикилди. Унинг бошловчига қарашида: залда тартиб ўрнатиб қўйгин, бўлмаса ҳозир зални ташлаб чиқиб кетаман, ўша лўттибоз раққосларинг-у бачкана масхарабозларинг билан қолаверасан, деган мазмун бор эди.

Фотима ўзининг номини эшитиши билан танасидан чумоли ўрмалагандай бўлди. У юраги билан ҳозир нимадир рўй беришини ҳис қилди. Қараса, Обакелиа унга ялингансимон қараб турибди.

– Фотима, кутқар. Ёрдам бер!

– Саҳнага чиқайми?

– Озгина сураман. Кўряпсанми. Ҳаммасининг расвоси чиқаяпти. Сени Бабаликашвилининг спорт этюдлари чиқишидан кейин эълон қиламан.

– Майли, шундоқ бўлгани дуруст...

Фотима коридор орқали югуриб залга кирди. Лайлонинг қайнонаси кўлидан чақалоқни олиб унинг ёнига ўтирди. Рўмолини пана қилиб, чақалоққа кўкрагини берди. Ҳеч қанақа овунтиришлар қор қилмаган кичкина Гварамадзе бирпасда жим бўлиб қолди.

“Жамоат тартибини бузувчи кичкина безори” тинчиди. Концерт давом этди.

Фотима икки маротаба уни кўкрагидан ажратмоқчи бўлди, лекин чақалоқ яна биғиллай бошлади. “Наҳотки бугун бирон маротаба ҳам эмизмаган бўлса” хаёлидан ўтди Фотиманинг. Одамлар яна норози қиёфада Фотимага тикилдилар.

“Бунча шўрпешона бўлмасам...”

Бабакашвили оғир полвон тошлар билан ўйин кўрсатиб бўлганида Фотимани ҳаяжон босди. “Ҳозир мени чақаришади, гитарани қаерга қўйдим”. У чақалоқни эҳтиётлик билан кўкрагидан секин ажратди. Эндигина ўрнидан туришга чоғланган эди, кучга тўлган Гварамадзеларнинг авлоди яна ҳамма ёқни бошига кўтарди.

– Фотима, қаёққа кетаяпсан, болани ову, савобли иш қил, – орқасидан кимнингдир норози чақариғи эшитилди.

Концерт охирлаб қолган эди. Залда мириқиб маънавий завқ олаётган томошабинлар орасида паришон ҳолда бир аёл ўтирарди. Фотима Гварамадзеларнинг ўжар чақалоғини кўкрагига босиб дастрўмолчаси билан кўз ёшларини артарди.

Кўз ёшлари эса қуйилиб келарди.

*Ҳамидулло ИСМАТ
таржимаси*

Лаши ТАБУКАШВИЛИ

Грузин драматурги Лаши Табукашвили ўзининг биринчи сахна асари биланоқ таниқли драматурглар сафидан жой олди. Бу ҳақда машҳур рус драматурги Леонид Зорин шундай деб ёзади: “Лаши Табукашвили билан мен бундан бир неч йил олдин Ялтада драматургларнинг бутуниттифоқ семинарида танишганман. Унинг биринчи пьесасини завқ билан ўқиб чиқдим ва кейинчалик уни рус тилига таржима қилдим. Асар Иттифоқимиздагина

эмас, чет элларда ҳам бир неча театр сахналарида намойиш қилинди. Пьеса “Хайрлашу вальси” деб аталарди”.

“Хаёлот дардида” пьесаси драматургнинг учинчи асари бўлиб, бу ҳам томошабинлар олқишига сазовор бўлди ва Л. Зориннинг мақтовлари бежиз эмаслигини, унинг умиди асосли эканлигини исботлади.

ХАЁЛОТ ДАРДИДА

(Икки қисмдан иборат пьеса)

Эслатма

Резонинг пойма-пой гапларидан ажабланмаслик керак. У баъзи-баъзида, аўё бу дунёнинг одами эмасдек, хаёлот оламига чўмиб кетади.

Таржимон

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Резо Мхеидзе	– талаба, филолог.
Нинико	– архитектура куллиётининг талабаси.
Еленэ	– Резонинг бувиси.
Бадри	– талаба, Резонинг дўсти.
Гела	– талаба, Резонинг дўсти.
Лена	– Резонинг қўшниси.
Кирилэ	– Ленанинг эри.
Она	– арвоқ

БИРИНЧИ ҚИСМ

1

Стул, стул ва диван билан жиҳозланган хона. Бир чеккадаги тумбочкада магнитофон турибди, унинг стерокарнай (колонка)лари деворга осиб қўйилган. Деразадан мовий нур ёғилади – янги кун бошланмоқда.

Диванда мукка тушиб, Резо ухлаб ётибди. Жимлик. Телефон жиринглайди. Резо эътибор бермайди. Телефоннинг овози тинади. Зум ўтмай қайта жиринглайди. Резо ёстиқни олиб, телефонга қараб отади. Аппарат ерга тушиб, бир неча қисмга бўлинади. Яна жимлик ҳоким бўлади. Резо ўрнидан туриб, аппарат қисмларига маънос назар ташлайди, сўнг ерга ўтиради.

Резо (қўлларига уриб). Мана сенга, мана сенга! Ярамаслар... (Телефон

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

қисмларига қараб) Сен эса тонг сахардан сайрама! (Аппаратни йиғиб, қулоқ солиб кўради. Ҳеч қандай товуш эшитилмайди). Хафа бўлдингми? (Аппаратни бир-икки силтаб, гўшакни қулогига тутиб кўради). Хафа бўлсанг бўлақол, жин урсин сени, ялинмайман. (Аппаратни жойига қўшиб, тахтага бориб чўзилади).

Телефон жиринглайди.

(Ўрнидан санчиб туриб, гўшакни қулогига тутди). Лаббай... Қанақа Луиза? Луиза йўқ бу ерда... (Гўшакни жойига қўяди).

Телефон қайтадан жиринглайди.

Эшитаман... Ҳой, оғайни, мен Луизангни танимасам, унинг қаерда яшашини қаёқдан билай... Билмайман, чунки билмайман... Билмаганимдан кейин билмайман-да! Йўқ, қулоқ солсанг-чи! Гапимга тушунасанми-йўқми? Йўқ, тушунишни истамайсан! (Гўшакни қўяди.)

Телефон яна жиринглайди.

(Гўшакни қулогига тутиб). Луиза йўқ! Луиза бу ерда яшамайди! Бундан кейин ҳам ҳеч қачон бу ерда яшамайди Луиза!.. Қанақа қишлоқ? Қишлоқнинг нима алоқаси бор?.. Қишлоқдан келганмисан?.. Қўнғироқ қилганинг учун, балли, азамат, дейман. Қишлоқларингизда бу йил ҳосил қалай, ҳосил? Яхшими?.. Омадларингизни берсин. (Гўшакни жойига қўяди).

Тагин қўнғироқ. Резо чиқиб кетади. Сувнинг шариллагани эшитилади. Телефон узоқ жиринглайди. Оғзида тиш чўтка, елкасига сочиқ ташилаб олган Резо шошиб киради ва телефонга бир нафас қараб туриб, чиқиб кетади. Телефоннинг овози тинади.

Резо (қайтиб кириб, телефон рақамларини тиради). Бадри? Салом. Ҳа, бу – мен... Ҳозир сен қўнғироқ қилган эдингми?.. Кечирасан, сенмисан, деб ўйлабман... Ғалати бир одам ҳеч тинчлик бермаяпти. Телефонга яқинлашгани юрагим дов бермай қолди. Тонг-эртадан жиринг-жиринг қилиб асабимга тегяпти... Оғайни, мени кечир-у, лекин бугун имкониятим йўқ – ногирон бўлиб қолдим... Гела гапириб бермадимми? Мен унинг уйини таъмирлаб бердим! У менга ёрдамлашиб турди, лекин нарвондан йиқилиб тушган мен бўлдим. Тўпиқ суяги лат еган ҳам – мен!.. Ҳа, шунақа!.. Ҳа... Ҳа... Яхши, хўп, эртага бизниқида. Албатта, бунақа оёқ билан қаёққа ҳам бораман! Эртагача. (Гўшакни қўяди).

Е л е н э киради, Резони қучиб ўпади.

Е л е н э. Оғритяптими?

Резо. Бўлмаган гап!

Е л е н э. Оғритмаяптими?

Резо. Йўқ.

Е л е н э. Биронтаси билан муштлашиб қолдингми? Ростини айт менга.

Резо. Хоним! Сиз мен билан ғайритабиий услубда гаплашмоқдасиз.

Е л е н э. Майнабозчилик қилманг, болагинам!.. Яхшиси, ижозат беринг, компрессингизни янгилаб қўяй.

Резо. Ҳожаги йўқ. Илтимос, марҳамат қилиб, мени тинч қўйинг. Бўлмаса ҳозир ечиб олиб, деразадан отаман. (Кийина бошлайди).

Е л е н э. Жуда озиб кетдинг, болам... (Оғир тин олади). Хўп, яхшиси, мен борақолай..

Резо. Ёмғир ёғяпти-ку! Қаёққа бормоқчисиз?

Е л е н э. Черковга.

Резо. Черковда нима қиласиз?

Е л е н э. Ота-онанг хотирасига шам қўйиб келмоқчиман.

Резо (паршонхотир) Шунақа денг... Дарвоқе, мен сизга нимадир демоқчи

эдим. Лекин...Ха, эсладим! Кеча пастдаги кўшнимиз, тикувчи Лена кириб, роса шовкин кўтарди. Бизникидан оққан сув уларникига тушаётганмиш! Сиз уйда йўқ эдингиз. Мен уни базўр..

Е л е н э (*бушашиб*). Сўнги пайтларда менга нима бўлаётганини ўзим ҳам билолмаяпман... Жўмракни бурашни унутиб, чиқиб кетган бўлсам керак...

Р е з о. Мен эса, унга шунақа кўринганмикан, деб ўйлабман. Бизнинг полимиз курук эди-ку.

Е л е н э. Уларнинг шипидан сув кетибдими? Пастга тушиб кўрмадингми?

Р е з о. Тушиб нима қиламан, бувижон!.. Хаёлим ана у алвастини тинчитишда бўлди. Ленани кўрсам, жиним кўзгайди...

Е л е н э. У билан жанжаллашиб ўтирма. Умуман ҳеч ким билан жанжаллашиш керак эмас. Ҳамма билан тинч-тотув яшаш керак. Сенга нима олиб келай?

Р е з о. Сигарет.

Е л е н э. Яна нима?

Р е з о. Бошқа ҳамма нарса бор. Овқат кавшагим келяти.

Е л е н э. Овқат егим келяпти, демоқчи эдингми?

Р е з о. Тушундингиз-ку.

Е л е н э. Нонуштанг стол устида турибди. Мен кетдим. Ақлли йигит бўлиб ўтир.

Р е з о. Хўп. Албатта ақлли йигит бўлиб ўтираман.

Е л е н э *чиқиб кетади. Резо магнитофонни ёқади. Эшикнинг қўнғироғи жиринглайди. Резо оқсоқланиб чиқиб кетади ва сочи узун қиз, Ниникони бошлаб киради.*

Н и н и к о. Кечирасиз.

Р е з о. Ҳечкиси йўқ, ўтаверинг.

Н и н и к о. Раҳмат. А... Ҳа айтгандай... Ҳурматли Еленэ уйдаими?

Р е з о. Ҳурматли Еленэ уйда йўқ. Чиқиб кетган эдилар, мухтарам меҳмон.

Н и н и к о. Афсус!

Р е з о. Нега? Кутиб турсак, тезда келиб қолади.

Н и н и к о. Йўқ, кута олмайман, яхшиси, кейин келарман.

Р е з о. Йўғ-э... Ҳурматли Еленэ бир неча дақиқа ичида қайтиши керак. Балки бундан ҳам тезроқ келиб қолса, ажабмас.

Н и н и к о. Ростданми?

Р е з о. Елғон.

Н и н и к о (*шубҳа билан Резога, сўнг соатга қарайди*). Ундок бўлса, озгина кутиб тураман.

Р е з о. Рухсат этинг. (*Ниниконинг плаш ечишига ёрдамлашади*).

Н и н и к о. Раҳмат.

Р е з о. Ташқарида ёмғир. Намгарчилик. Жалада қолибсиз-да.

Н и н и к о. Ёмғир кутилмаганда бирдан ёға бошлади. Аввал офтоб чиқиб турган эди, кейин...

Р е з о. Ҳаёт! Куз!

Нинико. Ҳа, куз.

Р е з о. (*чиқиб кетиб, мева солинган идиш кўтариб киради*). Сахий табиатнинг тортиғи, марҳамат.

Н и н и к о. Овора бўлманг, раҳмат.

Р е з о. Нега овора бўлмас эканман. Таъмини кўринг.

Н и н и к о. Ҳеч нарса егим йўқ, раҳмат

Р е з о. Ҳазиллашяпсизми? Сезиб турибман, жудаям егингиз келяпти. Олмадан олинг. Олинг, қизларга ўхшаб ноз қилманг.

Н и н и к о (*хиёлат бўлиб, олмани қўлига олади*). Раҳмат.

Р е з о. Ош бўлсин.

С у к у т.

Хўш, мазаси яхши эканми?

Н и н и к о. Ҳа... Ишончингиз комилми уларнинг...

Р е з о. Ҳа, ишончим комил. (*Унга қўлини узатиб*) Резо!

Н и н и к о. Нима дедингиз?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Резо. Резо – менинг исмим. Бу исмни гапириш эмас, фақат алоҳида иззат-хурматлаб талаффуз қилиш лозим.

Нинико. Шундайми?.. Меники Нинико.

Резо. Ғоят мамнунман.

Сукут.

Мен сизни қаердадир кўрганман. *(Унга тикилиб қолади.)* Келинг, яхшиси, танишишнинг бунақа аҳмоқона услубидан воз кечайлик. Бирон ерда ўқийсизми?

Нинико. Ҳа...

Резо. Қаерда?

Нинико. Нима эди?

Резо. Уқияпсиз – жуда соз! Порлоқ келажагимизни саводли мутахассислар сифатида биргаликда қураимиз. Қаерда ўқияпсиз?

Нинико. Меъморчилик институтида.

Резо. Нафис мутахассислик. Аълочи бўлсангиз керак?

Нинико *(қулиб)*. Жуда унақамас...

Резо. Яшаш жойингиз-чи? Институтдан узоқдами? Яқинми? Тезроқ гапиринг-да...

Нинико. Вақда тураимиз.

Резо. Ана холо-ос! Телефонларингиз рақамлари йигирма иккидан бошланади. Ҳозиргидек эсимда! У ерда бир дўстим яшарди!

Нинико. Нима учун, яшарди, деяпсиз? Унга бир нима бўлганми?

Резо *(кўзларини ола-қула қилиб)*. Ҳа, эртами, кечми, ҳамма, афсуски, турмушга чиқади... уйланади. Кейин-чи?

Нинико. Нима кейин?

Резо. Телефонингизнинг рақами.

Нинико *(соатга қараб олиб)*. Ортиқ кута олмайман.

Резо. Бувим бирор дақиқада келиб қолади. Балки бундан ҳам тезроқ.

Нинико. Қанақа буви?

Резо. Бувидақа буви-да, Мана бунақа... *(Кўлларини ёзиб кўрсатади.)* Менинг бувим, мен сизга айтсам... Ута ҳурматли ..

Нинико. Сизнинг бувингиз?

Резо. Бошидан бошлайман. Менинг бувим бор. Ҳурматли инсон. Тезда келади.

Нинико. Ёши нечада? Менга, қирқ ёшдан ошмаган аёл, дейишган эди.

Резо *(қулади)*. Вой, енгилтак одамлар-а! Бошқа нима ҳам дейин? Агар бувим қирқ ёшдан ошмаган бўлса – унда мен неча ёшдаман?

Нинико. Йигирма икки.

Резо. Йигирма икки ойми?

Нинико *(қулади)*. Йўғ-э, йигирма икки йил... Тўғрими?

Резо. Йигирма бир. Бу – менинг ёшим, бувимники эмас... Бувим яқинда етмиш ёшга тўлади.

Нинико. Қизик...

Резо *(унга тикилиб қарайди)*. Сиз шунақа деб ўйлайсизми?

Нинико. Таажжуб...

Резо. Ёмғир ва сиз – мана бу таажжуб... Мен, сиз, ёмғир... Биз ва ёмғир... Ахир сиз ростдан ҳам ёмғирдан чиқиб келдингиз!

Нинико *(ҳайрон бўлиб унга қараб қолади)*. Нима бўпти?

Резо. Шундай ирим бор. Агар олдинга бирон нотаниш одам ёмғирдан чиқиб келса – бу ҳаммаша бир нимани англайди, дейишади.

Нинико. Сиз иримларга ишонасизми?

Резо. Мен ёмғирга ишонаман.

Сукут.

Нинико *(ҳижолатда)*. Сиз... ўзингиз қаерда...

Резо. Нима?

Нинико. Қаерда ўқийсиз?

Резо. Мен бувимнинг ишини давом эттирмакдаман!

Нинико. Сиз ҳам тикувчимисиз?

Резо. Тикувчи?!

Нинико. Тикувчи эмасмисиз?

Резо. Унчалик эмас... Тўғрироғи, мутлақо тикувчи эмасман. Гап шундаки, бизнинг филология куллийетимизда ҳозирча тикувчиликни ўргатишмаяпти. Фақат баъзи-баъзида кашта тикиб турамиз. Бу бошқа масала.

Нинико. Филологияда... Бувингиз-чи?

Резо. Бувим айрим пайтларда тикиб туради, лекин у киши ҳам филолог. Яна, қанақа денг, аъло даражадаги филолог!

Нинико. Тушунарли. Демак, мен бошқа жойга келиб қолибман-да...

Резо. Йўқ, айна жойига келдингиз. Тикувчи Лена биздан бир қават пастда яшайди. Лекин сиз айна жойига келдингиз. Чин сўзим. Емғир ҳақиқа қасам ичман!

Нинико. Узр, сизга халал бердим... кетақолай... бўлмаса машғулотга кеч қоламан.

Резо. Нега? Қаёққа? *(Унинг йўлини тўсиб)* Шошмай тулинг...

Нинико. Оқсоқланияпсизми?

Резо. Ҳа, оқсоқланияпман. Мина портлашидан жароҳатландим. Кеча... Нега менга бунақа қараяпсиз? Ишонмаяпсизми? Наҳот мен қаҳрамонга ўхшамасам?

Нинико *(жилмайиб)* Йўқ, нега энди...

Резо. Оддий қаҳрамон... Бу воқеа шундай бўлди: Янглишмасам, об-ҳаво ажойиб эди. Хуллас, бузилиши лозим бўлган уй. Уйнинг олдида болалар ўйнаб юришарди. Икки ўрим кокилли қизча мина топиб олган экан. Уйинчоқ деб ўйлаганми. Тажрибасизда. Шу пайт мен бориб қолдим... Чиройли, хушбичим, йигирма бир яшар қувноқ йигитман. Ҳар қачонгидек, енгил кадам ташлаб борардим. Табиатдан завқланиб, атрофга жилмайиб қарардим. Бир пайт ўткир кўзларим қизчани кўриб қолди. Кейин унинг икки ўрим кокилига, қўлидаги милага назарим тушди. Зийрак одам эмасманми, қизча кокиллари билан силкишга улгурмасдан бир нафасда ёнига етиб бордим, қўлларидан ўлим қуроли бўлмиш минани тортиб олиб, ерга ташладим-у, уни беркитиш учун оёғим билан босдим. Мана бу оёғим билан... Хуллас,.. нарвондан йиқилиб тушдим.

Нинико қулиб, қарсак чалади.

Яна бир воқеа бўлган эди. Бир куни имтиҳон топширгани ўқитувчимиз Георгий Ивановичнинг уйига бордим. Эшикни очган хотини мени ҳозиржавоб ва тезкорлигим учун мактади, болаҳонага олиб чиқди... У ерда икки соат давомида гўлаларни арралаб кирқдим. Шунчалик мактаган экан, дедим ўзимга ўзим, кирқиш керак. Каминга мослаштириб майда қилиб кирқиб, тахлаб қўйдим. Хоним раҳмат айтиб, пул узатди. Табиийки, олмадим. Яхшиси, эрингиз дафтарчамга “зачет” қўйиб берсин, пулни янаги сафар оламан, дедим. Шу пайт Георгий Ивановичнинг ўзлари пайдо бўлди. У киши хижолат чекиб, шошиб қолди ва дафтарчамга “зачёт” қўйиб бериб, пулни ҳам олишга кўндирмоқчи бўлди... Лайза Минеллини эшитишни хоҳлайсизми? “Нью-Йорк – Нью-Йорк”. Янги мусиқа.

Нинико. Жуда қувноқ одам экансиз. Раҳмат. Институтга чопишим керак.

Резо. Қўйсангиз-чи!

Нинико. Йўқ, рост, жудаям шошиб турибман.

Резо. Афсус... *(Ниниконинг плашини кийишига ёрдамлашади)*. Сиз билан мулоқотимиз мен учун жуда кўнглили бўлди. Сиз шунанга... ёмғир, сиз, қаёқдан, қандай қилиб! *(Уни ўпади)*. Бас! Сўзга ўрин йўқ! Уз-ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Бундай қилишга қандай журъат этдим! Йўқ, мен ўзимни жазолашим керак! *(Нима қиларини билмай гарангсиз қолган Ниникони яна ўпади)*. Уялмайсизми? Яна... Йўқ-йўқ, фақат йиғламанг. Бу хуснингизни бузиб қўяди. Менга қаранг, мен йиғлаётганим йўқ-ку.

Нинико. Сиз... сиз...

Резо. Ҳа. Сиз менинг қўлларимни орқамга қайириб, зўрлаб ўпдингиз, лекин мен йиғламайман.

Нинико. Мен ўпдимми?!

Резо. Мен ўзимни ўзим ўпдим.

*Нинико сумкасини олиб, чопиб чиқиб кетади.
Резо шошиб оқсоқланиб, унинг орқасидан юради.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Кузатиб кўяман. (*Тўхтайд*). Жонгинам, оқсоқ оёғим билан сенга ета олармидим?...

Телефон жиринглайди.

(*Гўшакни кўтариб*) Лаббай? Луиза ваннада чўмиляпти!

2

Парда олди (авансцена) Н и н и к о янги кўйлакни кийиб кўрмоқда. Тикувчи Л е н а унинг атрофида парвона. Мўйловли, новча киши – Ленанинг эри К и р и л э нимадир ахтарди.

Л е н а. Эҳ, жонгинам, қанчалик чарчаганимни билсангиз эди! (*Ниниконинг эғнидаги кўйлакнинг итини тишлаб узади*). Бир дунё иш!.. (*Кирилэга*) Нега бу ерда ўралашиб юрибсан?

К и р и л э. Газета кидиряпман.

Л е н а. Газетанг бу ерда йўқ.

К и р и л э. Бўлмаса қаёққа кетади?

Л е н а. Билмайман. Бошқа жойдан қидир. Кўриб турибсан-ки... (*Ниникога*) Агар сиз Виола юборган одам бўлмаганингизда, бу ишни рад қилган бўлардим.

Н и н и к о. Раҳмат.

Л е н а. Ах, Виола, Виола... (*Чуқур нафас олади*). Ростини айтсам, шунақа гўзал киз бўлмаганингизда Виолага ҳам рад жавобини берган бўлардим.

Тепадан шифт орқали мусиқа эшитилади.

Вой, худойим-эй, яна ўша телба!

Н и н и к о. Телба, дейсизми?

Л е н а (*шифтга қараб*) Унинг тунгги меҳмонлари шунақа жонимга тегдики! Мусиқа! Шовқин! Безори! Уни тузатиб бўлмайди. Бедаво у! Ҳеч кимга кулок солгиси йўқ.

К и р и л э. Эс-хуши жойида, бинойидек эркак. Сен ниманиям тушунардинг...

Л е н а. Мен уни эс-хуши жойида эмас, дедимми?

К и р и л э. Нима учун у ҳақда бунақа фикрдасан, билмадим. Англайсанми...

Л е н а. Нега бу ердан чиқиб кетмаяпсан?!

К и р и л э. Газета кидиряпман, дедим-ку, бекорга ранжима. Мен ранжимайман.

Л е н а. Хой, мен тикувчиман, матбаахона эмасман.

К и р и л э (*мингиллаб*). Сен матбаа эмассан, сен уй ошхонаси эмассан, сен “ТУ-104” эмассан... Менга қара, сен кимсан ўзи, англайсанми?..

Л е н а. Мен сенинг хотинингман. Жўна бу ердан!

К и р и л э. Эринг билан қанақа гаплашяпсан?!

Эшик кўнгироғи жиринглайди. К и р и л э чиқиб кетиб, Р е з о н и бошлаб қиради.

Р е з о. Салом. Сув қаердан оқяпти?

К и р и л э (*шифтга шиора қилиб*). Ана у ердан...ана у ердан... мана бу ердан... ҳамма ёқдан томяпти.

Л е н а. Сен мени ёлғон гапирди, деб ўйлаганмидинг?

Р е з о. Эртагаёқ бўёқчиларни олиб келаман. (*Ажабланиб, шу билан бирга шодланиб*). Нинико! Қанақа шамол учуриб келди? Сени кўрмаганимга минг йилу уч кун бўлди-я! Қаёққа ғойиб бўлдинг? Қидирмаган жойим қолмади.

Н и н и к о (*паршион ҳолатда*). Мен...мен...

Л е н а. Эртага сен бўёқни қаёқдан топа қоласан? Яхши бўёқчини топиш осон, деб ўйлайсанми?

Р е з о. Эртага, дейсанми? Бўлмаган гап. Шифт аввал қуриши керак. Кейин мен ўзим бўяб бераман.

Л е н а. Йўқ, бунақаси кетмайди! Сен ҳўв бирда, бир марта бўягансан. Қимматга тушиб кетади.

К и р и л э. Қачон қурийд

Р е з о. Қачондир қурийд

Л е н а. Кирилэ, худога шукурки, бу сенинг ҳамтовоғинг эмас. Такасалтанг!
Р е з о. Нинико, ажабланма. Ҳазил бари. Булар бизнинг марҳаматли
қўшнилариимиз. Иккови ҳам шунақа ҳазилкаш. Мен ҳазиллашаман, улар ҳам
ҳазиллашишади.

Н и н и к о. Мен борай, хайр... Яна қачон келай?

Л е н а. Эртага кел. Йўқ, индинга келақол. Йўқ-йўқ, яхшиси, менга теле-
фонингни қолдир, сенга ўзим кўнғироқ қиламан. Бекорга келиб овора бўлма,
деяпман-да.

Н и н и к о. Йигирма икки... *(Резога қараб кўяди)*. Ўттиз беш – қирк уч...

Л е н а. Бир дақиқа, ёзиб кўяй.... *(Езади)*.

Н и н и к о. Хайр.

Л е н а. Кўнғироқ қиламан, азизим.

Р е з о. Сизлар ташвишланманглар. Қизчани ўзим кузатиб кўяман-у, орқага
кайтаман.

Н и н и к о. Йўқ, мен...

Р е з о. Хайр, Кирилл Петрович. *(Ниникони бошлаб чиқиб кетади)*.

К и р и л э *(ҳавас билан)*. Бай-бай...

Л е н а. Нега бу ердан жилмай қолдинг?

К и р и л э *(жаҳл билан)*. Тўнғиллайверма, газета қидирдим! *(Чиқиб кетади)*.

3

*Резо нинг хонаси. Стол атрофида Резо, Нинико, Бадри ва
Гела ўтиришибди. Резо муҳаббат ҳақидаги ҳазил кўшиқни куйламоқда.*

Б а д р и *(мусаллас қўйилган стаканни кўтариб)*. Нинико, сен учун! Таниш-
ганимизга икки ой бўлибди, лекин, гўё бир умр бирга яшаб келаётгандек яхши
кўраимиз сени! Энди сен бизга сингилсан!

Н и н и к о. Раҳмат, Бадри.

Г е л а. Бу гапларга тўлиқ кўшиламан. Бу эрийгит баъзи-баъзида шунақа
топиб гапиреди.

*Нинико ёш болаларга хос ҳайратланган нигоҳ билан
Резога термўлади.*

Б а д р и *(дераза олдида бориб)*. Ана, қор-у, мана, қор!

Г е л а. Ҳа-а... Бошимизга бир дунё қор ёғди...

Р е з о. Қиш фаслини жиним суймайди. Айиқ каби инингга кириб, уйкуда
панжангни сўриб ётсанг.

Б а д р и. Қор – бу яхши-ку.

Г е л а. Мен учун эса қорми, ёмғирми – бари бир гўр... Дўстлару мусаллас
бўлса – бас.

Р е з о. Панжангни сўриб ухлайверсанг, ухлайверсанг!..

Г е л а. Нинико, сен ҳам кўшиқ айтиб бер бизга.

Нинико кўшиқ аятади, Резо гитарада унга жўр бўлади.

Еленэ кириб, тинглаб туради, сўнг Нинико ни ўпади.

Б а д р и. Бувижоним! Биз билан бирга ўтиринг.

Е л е н э. Йўқ-йўқ, мен кўшиқ тинглагани кирган эдим. *(Чиқиб кетмоқчи
бўлади, аммо Резо уни қучиб стулга ўтқазиб кўяди)*. Тентак... *(Кўлади)*

Р е з о. Уринларингиздан туринглар!

Ҳамма туради.

*Гусарлар бу қадаҳни латофатли Еленэ
Алексеевна шарафига кўтарадилар.*

Е л е н э. Резо, бошқа ичмай кўякол!

Р е з о. Нима учун? *(Ичади)*.

Б а д р и *(Еленэнинг кўлини ўтиб)*. Сиз учун, ҳурматли Еленэ Алексеевна!
Эвараларингизни ҳам аллалашингизни тилайман.

Е л е н э. Нималар деяпсан, Бадри?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Б а д р и. Эътирозга ўрин йўқ. *(Ичади)*.
 Е л е н э *(жилмайиб)*. Хушомадгўй болакайлар-ай. *(Чиқиб кетади)*.
 Р е з о *(кўзлари сузилиб)*. Учар тарелкани кўрсатайми? *(Тарелкани осмонга отади, Бадри уни аранг ушлаб олади)*. Мана сизларга жумбоқ!..
 Б а д р и. Хой, баримиз бирдай ичдик-ку, сен...
 Г е л а. Учар тарелкаларни шахсан мен бир неча марта кўрганман.
 Б а д р и. Қаерда кўрган эдинг?
 Г е л а. Эсимда йўқ, қаердадир кўрганман.
 Б а д р и. Ҳой, баримиз бирдай ичдик-ку!
 Н и н и к о. Бадри, у учар тарелкалар ҳақида гапиришни хоҳлар экан, нима учун уни қораламоқчи бўласан?
 Б а д р и. Мен уни қоралаётганим йўқ. Уни қоралайдиган бўлсам, унда бутун Тбилисини қоралашимга тўғри келади. Бу менинг қўлимдан келмайди.
 Н и н и к о. Одамлар самога қарашади, бу яхши-ку. Оёғинг остига қарагандан кўра, осмонга қараган яхшироқ.
 Р е з о. Уларнинг ниятлари яхшими, ёмонми – мен шуни билишни истардим.
 Г е л а. Қимни айтяпсан?
 Р е з о. Ушша тарелкалардаги йигитларни айтяпман-да.
 Б а д р и. Ҳар қалай эътиборга арзисалар керак.
 Г е л а. Ҳали бунга текшириб кўриш лозим. Агар улар гуржиларни яхши кўришса, унда мен қарши эмасман.
 Р е з о. Астойдил яхши кўришади. Айникса имеретиликларни.

Телефон жиринглайди.

Б а д р и *(гўшакни кўтариб)*. Бу мен... Луиза дейсизми? *(Резога қарайди)*.
 Р е з о. О, бадбахт одам-а!
 Б а д р и. Адашдингиз, оғайни. *(Гўшакни жойига қўяди)*.
 Е л е н э *(эшик олдида пайдо бўлиб)*. Картошка тезда тайёр бўлади. *(Қайтиб кетади)*.

Н и н и к о бўш ишчаларни олиб чиқиб кетади.
Телефон жиринглайди.

Р е з о *(гўшакни кўтариб)*. Луиза йўқ!.. Нелли хола, ўғлингиз Бадри бизникида. Бинойдай... Сипо бўлиб ўтирибди, деяпман. Раҳмат, айтиб қўяман. *(Гўшакни жойига қўяди)*.
 Б а д р и. Қачон тугайди бу!.. Жонга тегди-ку!
 Г е л а. Фингшима.
 Б а д р и. Нима мен, беш ёшли боламидимки...
 Г е л а. Бундан ҳам баттарсан. Йигирма бир ёшдасан
 Р е з о. Мен эса сенга ҳавас қиламан.
 Б а д р и. Нимамага? Гўё қўл-оёғим боғлаб ташлангандек. Ҳатто бошқа шаҳарда, бошқа республикада бўлсам ҳам онам мени топиб олади-я!
 Р е з о. Оналар – ажойиб халқ!
 Б а д р и. Нимасини айтасан!..
 Р е з о. Утган йили – эсларингдами? – биз Важа билан милицияга тушиб қолдик. Роса йигирма тўрт дақиқадан кейин Вазанинг ойиси милиция бўлимига етиб келибди. Уғлимни кўрмоқчиман, дебди. Қизиғи шундаки, ҳеч ким, ўғлинг милицияга тушиб қолди, деб айтмаган эди. Бунақа қисқа вақт ичида айтишга улғириш мумкин эмас. Қаёқдан била қолди – жумбоқ!
 Г е л а. Учар тарелкалар хабар қилишган.
 Р е з а. Гапнинг бу ёғини эшит, тарелка! Хуллас, Вазани навбатчилар хонасига олиб келишибди. Майор бўйи икки метр келадиган давангирдай йигитни кўриб, столнинг остига кириб кетибди ва ўша ердан туриб: “Ёш бола деганингиз шуми?” – деб қичқирди. – Бунингиз фил-ку, жирафа, гиппопотам! Олиб кетинглар, бизда унга мос келадиган жой йўқ!”
 Г е л а. Кўйиб юборишибдими?
 Р е з о *(кулиб)*. Қаёқда... Важа мен ҳеч қаёққа кетмайман, деб оёқ тираб туриб олди.
 Г е л а. Майор-чи?

Резо. Аввал оқариб-кўкарди, кейин бўзарди, сўнг давангирни камерага олиб кириб ташлаб, протокол расмийлаштиришни буюрди. Кейин онасига: “Хоним, болангиз аҳмоқ экан! – деди. – Қамаб кўйишимга унинг ўзи мени мажбур этди!”

Гела. Онаси нима деди?

Резо. “Йўқ, – деди онаси, – ўғлим аҳмоқ эмас, у чинакам йигит. Дўстини кулфатда қолдириб кетмабди-ку!”

Гела. Майор нима деб жавоб қилибди?

Резо. “Безориларнинг пичоғидан, босқинчиларнинг тўппончасидан кўркмайман. Оналар садоқатидан кўркаман. – дебди, сўнг: “Икковиниям чиқариб юборинглар!” – деб буйрук берибди.

Бадри. Майор қизиқ экан – бу жуда яхши!

Гела. Ҳа, бу соҳада майорлик даражасига кўтарилгунча ҳазилга мойилликни сақлаб қолиш...

Резо (*стаканини кўтариб*). Оғайнилар, агар қачонлардир бир-биримизни унитадиган ёки хиёнат қиладиган бўлсак, бир-биримизни соғиниб-қўмсаб ўлайлик!

Бадри. Аксинча бўлса оёқ-қўлларимиз узилсин!

Гела. Ажойиб қадах!

Ичишади. Товада буғи бурқираб турган картошка кўтариб Нинико киради.

Нинико. Йигитлар, совимасдан еб олинглар. Мен кетдим.

Резо. Яна қаёққа?

Нинико. Дадам кутяпти мени.

Резо. Кетмай тур.

Нинико. Иложим йўқ, рост айтяпман...Ваъда берганман.

Резо. Шунақа де. (*Ниниконинг кийинишига кўмаклашади*).

Нинико барча билан хайрлашиб чиқиб кетади.

* * *

Авансцена (парда олди)да Резо билан Нинико турибди.

Нинико. Борақол, шамоллаб қолма тагин.

Резо. Балоям урмайди.

Машинанинг товуши эшитилади.

(*Кўл кўтариб, уни тўхтатмоқчи бўлади, машина ўтиб кетади*). Эртага кел. Бувим куң бўйи уйда бўлмайди... (*Ўтиб кетаётган машинага кўл кўтариб*) Ҳой, оғайни!.. Ёв қувгандек елишмаса... Гапнинг қисқаси, уйда бир ўзим бўламан. Албатта кел.

Нинико. Билмадим.

Резо. Биласан. Келасан.

Нинико. Билмайман, Резо.

Резо. Нега? Мен сени севаман! (*Қаттиқ хуштак чалади*). Тўхтамади номард! Менинг пулим ҳеч кимга керак эмас. Уйлаб кўр...

Нинико. Резо, сен мастсан.

Резо. Бўлмаган гап!

Нинико. Уйга бор, шамоллаб қоласан.

Резо. Эртага келишинг керак, Нинико, албатта келишинг керак, эшитяпсанми?

Нинико. Билмайман...

Резо. Ким билади? Ким? Сен билмайсан, мен эса ...тоқатим тоқ бўлди! Ё у, ё бу!.. Ё эртага, ё – ҳеч қачон!.. Икки ойдан бери мени кучукдай бўйнимдан судраб юрибсан!

Нинико. Жим бўл, худо ҳақки!

Резо. Жим бўлмайман, негаки сен мени беҳудадан беҳуда судраб юрибсан! Мени лақиллатадиган бўлсалар жим туролмайман... Нега йиғлайсан?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Йиғининг нима кераги бор? Бувим уйда йўқ пайтда келишинг керак, ўшандаям йиғламаслигинг керак.

Н и н и к о. Резо, севгилим, мен билан бунақа гаплашмагин.

Р е з о. Нега? Жанна Дарк сенинг ёшингда жанглarda ғолиб чиққан! Сен эса бувим уйда йўқлигида бизни кига келишга кўрқяпсан...

Тўхтаган машинанинг товуши эшитилади.

Жўна. Керак эмас.

Н и н и к о. Мени чиндан яхши кўрасанми?

Р е з о. Жонимдан ортик...

Н и н и к о. Унда, келаман. *(Чотиб кетади).*

* * *

Р е з о нинг хонаси. Р е з о қайтиб киради.

Б а д р и. Кузатиб қўйдингми?

Р е з о ўйланиб, хонада у ёқдан бу ёққа юради.

Хой! Оғайни! Ку-ку!..

Р е з о *(хушига келиб)*. Нима дединг?

Г е л а. Кайфинг ошиб қолибди, деяпти.

Р е з о катта жом-қадаҳга тўлдириб мусаллас қуяди.

Нима, батамом хушингдан кетмоқчимисан?

Б а д р и. Эмаклаб юриб, Шота Руставели кўчасини кезиб чиқмоқчи!

Р е з о. Тушунтириб бўлмайдиган бир гўзаллик учун ичмоқчиман! Унинг нима деб аталишини...

Б а д р и. Бунинг номи – Мухаббат.

Г е л а. Резо Мхеидзе севиб қолибди! Кимнинг хаёлига келган бундай ҳол!

*Р е з о магнитофонни ёқади ва хаёлий
жононни авайлаб қучиб, танго рақсига тушади.*

Б а д р и. Келинглр, Нинико учун ичамиз!

Г е л а. Мухаббат учун! Нинико учун!

Р е з о. Э, йўқ, жаноб гусарлар. Нинико гўзал ва ажойиб қиз, лекин мен у учун эмас, идеал, нотаниш бир жонон учун ичаман! Балки қачонлардир кезлашадиган, ҳозирча эса туман ортида юрган фантом учун ичмоқчиман.

Г е л а. Фантоминг нимаси?

Р е з о. Хаёлимдаги жонон.

Б а д р и. Кошки эди, мени ҳам Ниникога ўхшаган қиз севиб қолса!

Г е л а. Қиз бечоранинг бошини айлантириб қўйиб...

Р е з о. Бекорга валдираманглр! Мен у билан жуда яхши муносабатдаман.

Г е л а. Сен тўнкасан! Сени фантом эмас, қум тўлдирилган қоп билан елкангга тушириш керак!

Р е з о (қулади).

*Севги, тобутда ҳам, чангак чоғида,
Сенга талпинаман, сергакман ҳар дам.
Жонгинам, гўрда ҳам, тупроқ остида
Видолашмам сен билан ҳеч ҳам!*

Г е л а. Ақлдан озган бу кимсани кўзимдан йўкотинглр!

Б а д р и. Секин, шовқин кўтарсак, буви эшитиб қолади.

Р е з о *(кўзларини юмиб)*.

*Севгилим, даҳшат бу! Гар севса шоир,
Худо ҳам севгига бўлажак мафтун.*

*Юзага чиқади, кон-маъдан янглиз,
Алгов-далгов хаёллар бутун!*

(Дўстларига) Мени маст деб ўйлаяписизларми? Ҳеч ҳам маст эмасман.
Г е л а. Қани, менга қараб юр-чи, қийшайма!
Р е з о. Хизматингизга ҳозирман. *(Тўғри юришига ҳаракат қилиб чайқалиб кетади).*

Ҳамма қулади.

(Қўлини силтаб, ўзини диванга ташлайди). Мен ухлайман. Аммо сенлар билан биргаман.
Б а д р и. Ҳаётимда ҳеч қачон уни бунақа аҳволда кўрмаган-ман...Ахир ҳаммамиз баравар ичдик-ку.
Г е л а. Узингга қара.
Б а д р и. Нима бўпти? *(У ёқ-бу ёғига қарайди).*
Г е л а. Ҳеч нарса.
Б а д р и. Ҳеч нарса?
Г е л а. Эътиборга лойиқ ҳеч нарса йўқ, демокчиман.
Б а д р и. Тушунмаяпман.
Г е л а. Одам бирон кимсани севмаса, унинг ҳеч кимга қизиғи йўқ. Ўзингга қара, деганимнинг маъноси шуки, сенинг ҳеч кимга қизиғинг йўқ.
Б а д р и. Ҳаммамиз баравар ичдик-ку...
Р е з о *(кутилмаганда ўрнидан сапчиб туриб).*
“Севгилим, дахшат бу! Гар севса шоир...”

(Диванга йиқилиб, ухлашда давом этади).

Г е л а *(қўлини хонанинг эшиги олдида бориб),* Еленэ буви, хайр!
Е л е н э *(киради).* Нима, кетяпсанларми?
Б а д р и. Резо маст бўлиб қолди. Бўлмаса ҳаммамиз баравар ичган эдик.
Е л е н э. Катта раҳмат сизларга.

Р е з о (ўрнидан сапчиб туриб).
“Ним қоронғи залдан, тўсатдан
Чиқиб келдинг ҳарир дуррада.
Ҳеч кимсага бермадик халал,
Оқсоч аёл қолди хужрада”.

Г е л а билан Б а д р и хохолашиб, унга ташланишади.
Дўстларимдан қутқарингла! Бўғишяпти! *(Урнидан туриб, зудлик билан стаканларга мусаллас қўяди).*
Б а д р и. Ҳой, нима қиялпсан?
Р е з о *(гитарани қўлига олиб).* Ҳаммаси давом этади. *(Қўшиқ айта бошлайди).*
Г е л а. Яна жонланиш. Энди эрталабга қадар тинмайди!

Ҳар уччаласи қўшиқ айтади.

4

Р е з о китоб ва қозоғлар уюлиб ётган ёзув столига энгашган. Е л е н э оёқ учида юриб патнисда чой ва бутерброд олиб киради, сўнг жимгина чиқиб кетади.

Р е з о *(ҳозиргина ёзилган матнни ўқийди).* “Улар ниҳоят фожиали лаҳзаларда чуқур маънавий инқироз чегарасини ёриб ўтадилар ва ҳозирга қадар маълум бўлмаган, янгича бир ахлоққа сазовор бўладилар, аммо эндиликда бундан олдинги фаровон ва тинч ҳаётга қайтмайдилар...”

Телефон жиринглайди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

(*Гўшакни қулоғига тугиб*) Лаббай...Луиза икки ойга Москвага кетди.
(*Гўшакни жойига қўяди*).

Яна телефон жиринглайди.

Ҳой, оғайни...Кечирасан. Салом, Гела. Хўш, таъмирлаш ишлари қалай кетяпти? Тамомладик дейсанми? Ундоқ бўлса ювиш керак. Қанча? Ийгирма киши, дейсанми? Уларнинг барини қаерга ўтқазасан? Менинг тиззаларим-да ўтиришадими? (*Қулади*) Қанақа Лия! Ҳа, ўшами? Ҳалигиндақа тўладан келган, олди мана бунақа, орқаси... Раҳмат, кераги йўқ. Раҳмат сенга, дўстим! Раҳмат-раҳмат!

Эшикнинг қўнғироғи жиринглайди.

Буви, илтимос, эшикни очиб юборинг. (*Гўшакка*) Яна нима гап? Бўлдими? Унда эртагача, хайр.

Еленэ билан Нинико киришади.

Е л е н э. Сен қаёққа ғойиб бўлдинг, қизалоқ? Бутун бир ой бўлди-я, сени кўрмаганимга.

Н и н и к о. Имтихон топширдим, Еленэ буви.

Е л е н э. Хўш, энди бари жойидами?

Н и н и к о. Ҳа, раҳмат.

Р е з о. Бу ёққа кел.

Е л е н э чиқиб кетади.

(*Ниникони ўпади*). Жуда соғиндим сени.

Н и н и к о. Мен ҳам.

Р е з о. Тушимга кирдинг. Бир кечада икки марта!

Н и н и к о. Мен ҳам сени тушимда кўрдим. Икки кечада бир марта.

Р е з о (*қулади*). Қандай яхши: сен мени, мен – сени... Қандай янгиликлар бор?

Н и н и к о. Сен иш қилиб ўтирган экансан, халақит бердимми?

Р е з о. Бўлмаган гап. (*Шивирлаб*) Бувимлар бир ҳафтага кишлоққа кетадиган бўлди.

Н и н и к о унинг қучоғидан чиқади.

Нима бўлди?

Н и н и к о. Ҳеч нарса.

Р е з о. Сенга нима бўлди?

Н и н и к о. Сенинг хаёлингга фақат бир нарса...

Р е з о. Бу ёмонми?

Н и н и к о. Билмайман...Ичишга бирон нарса бергин менга.

Р е з о магнитофонни ёқиб, чиқиб кетади.

Н и н и к о ўтириб, кафтлари билан юзини беркитади.

Р е з о (*қайтиб киради*). Мураббо билан.

Н и н и к о. Раҳмат.

Р е з о (*унга синчков тикилади*). Бирон нарса бўлдими, Нинико?

Н и н и к о. Секинроқ гапирсанг бўларди.

Р е з о (*магнитофонни ўчириб*). Биронтаси хафа қилдими? Тезроқ гапир – хафа қилишдими?

Н и н и к о. Билмайман... Йўқ, мени...Резо...

Р е з о. Хўш, гапир.

Н и н и к о. Сен мени чиндан яхши кўрасанми?

Р е з о. Йўқ.

Н и н и к о. Севмайсанми?

Р е з о. Йўқ.

Н и н и к о. Севмайсанми?

Р е з о. Севаман.

Н и н и к о. Нима дединг?
 Р е з о. Нима эшитмоқчисан мendan?
 Н и н и к о. Билмайман... Сен мени севмайсанми?
 Р е з о. Мен сени севаман.
 Н и н и к о. Мен ҳам сени севаман.
 Р е з о. Мен ҳам сени севаман.
 Н и н и к о. Сен жуда яхши одамсан, Резо.
 Р е з о. Намуна қилиб кўрсатишга арзигулик!
 Н и н и к о. Йўқ, сен ростдан ҳам ажойибсан.
 Р е з о. Сен ўйлаганингдан ҳам яхшироқман!
 Н и н и к о. Жонгинам, мен фарзанд кутяпман.
 Р е з о. Мен ҳам.
 Н и н и к о. Резо! *(Уни қучоқлаб, кўксига бошини қўяди)*. Фарзандимиз бўлади.
 Р е з о *(табассуми сўнади)*. Ҳазиллашяпсанми?
 Н и н и к о. Бола кўрамиз.
 Р е з о. Сен мени сиёб кўрмоқчисан, шекилли? Тушунаман. Болаларни мен ҳам яхши кўраман. Узим ҳам бола бўлганман. Мана бунақа, йўқ, бунақа.
 Н и н и к о. Сенга айтгани юрагим дов бермай юрган эди.
 Р е з о. Нимани?
 Н и н и к о. Шунини...ҳалиги...
 Р е з о. Нима экан?
 Н и н и к о. Ҳомиладор бўлганимни.
 Р е з о *(сапчиб ўрнидан туради)*. Демак, ҳазиллашмаяпсан?
 Н и н и к о. Хурсанд эмасмисан?
 Р е з о. Янглишмадингми? Балки... янглишгандирсан? Нега жим бўлиб қолдинг? Янглишган бўлишинг мумкин, ҳамма ҳам янглишади... Ҳеч нарса қилмайдиган одамларгина янглишмайди, бунинг ажабланадиган... Ҳали ойнаингга маълум қилмадингми буни?
 Н и н и к о. Қанақа ойи?
 Р е з о. Кечирасан. Эсимдан чиқибди. Адангга айтмадингми?
 Н и н и к о. Нима деяпсан, Резо!
 Р е з о. Нималар деяётганимни мен қаёқдан билай... Нега бу даражага етишига йўл қўйдинг? Атайлаб қилгансан, шундайми?
Телефон жиринглайди.

(Гўшакка) Ҳа?! Луизангни жин урсин, билдингми, қишлоқи! *(Гўшакни ташлайди)*. Нега жим бўлиб қолдинг? Менга бунақа кўзларингни олайтириб карама!.. *(Қутилмаганда жаҳлдан тушиб, тинчиб қолади)*. Майли, бирон чорасини топармиз. Хўш?.. Тагин нима?.. Оч эмасмисан? *(Қичқириб)* Буви, бизга егани бирон нарса беринг!

Е л е н э киради.

Е л е н э. Мени чақирдингми?
 Р е з о. Ниниконинг қорни оч экан.
 Е л е н э. Нега менга эртароқ айтмадинг, мен аллақачон...
 Н и н и к о. Йўқ, қорним оч эмас, раҳмат, Еленэ буви.
 Е л е н э. Нима, тортияпсанми? Мана, бизникида бир ой бўлмаганингни оқибати бу.
 Р е з о. Буви, майли, кераги йўқ.
 Е л е н э. Нима деяпсан?
 Р е з о. Кераги йўқ, деяпти. Демак, бас.
 Е л е н э. Ахир ўзинг айтдинг-ку.
 Р е з о. Янглиш айтибман. Бувижон, биз иккимиз бир неча дақиқа ёлғиз қолишимиз мумкинми-йўқми?
 Е л е н э. Хой, болам, сенга нима бўлди? Рангтинг бўзариб кетибди, кўзларинг эса бежо... Касалмисан?
 Р е з о. Соппа-соғман, бувижон!
 Е л е н э. Нинико, қизим...

Н и н и к о кўзларини ерга қадаган ҳолда жим.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Вой, шўрвам қайнай-қайнай деб турган эди, тошиб кетмасин тагин. *(Чиқиб кетади).*

Резо. Нинико, менга қара. Менга қара, деяпман. Йиғлама, ҳозир йиғлашнинг вақтимас. Диққат билан қулоқ сол: бу вазиятдан чиқишнинг йўлини топиш керак. Тушуняпсанми? Нега менга бунақа қараяпсан?

Нинико. Менга қара, деб ўзинг айтдинг-ку...

Резо. Қарайвер, лекин бунақа эмас-да.

Нинико. Нима, мен...

Резо. Чораси топилмайдиган ҳолат йўқ, бўталоқ. Ўнглаб бўлмайдиган, ваҳима қиладиган ҳеч нарса бўлмаган.

Нинико *(йиғлайди)*. Сен мени севмайсан...

Резо. Тентак, бунга сенга ким айтди?

Нинико. Ҳатто дадам менга ҳеч қачон бақирган эмас.

Резо. Бекор қилган экан. Уриш керак эди. Баъзан-баъзан бақириб ҳам туриш керак, лозим бўлса, бир жойларингга камар билан тушириб туриш керак... *(Елгондакам жилмаяди)*. Бунақа йиғлоқи кизни...

Нинико *(бошини кўтариб, унга замгин боқади)*. Мен сени танимай қоляпман... Севгилим, сени бошқа бир одамга алмаштириб қўйишгандек, бу сен эмассан.

Резо. Танимаяпсан – бу жуда яхши! Демак, бой бўлар эканман.

Нинико. Сенга нима бўлган ўзи?

Резо *(тўсатдан захархандалик билан)* Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ! *(Камзўли билан шапкасини кия бошлайди)*. Ҳеч нарса. Бари жонимга тегди. *(Қичқириб)* Буви! Буви!

Еленэ киради.

Тезда қайтаман. *(Ниникога)* Ҳозирча.

Еленэ. Қаёққа кетяпсан?

Резо. Ишим бор. Уртоғимникига. Билмадим... жин урсин!.. *(Эшикни зарб билан ётиб, чиқиб кетади)*.

Еленэ. Бу нимаси? Нима ходиса рўй берди? Йиғладингми?

Нинико. Мен...Йўқ... Нега бунақа деяпсиз?

Еленэ унга бир нафас қараб туриб, индамасдан чиқиб кетади ва тезда патнис кўтариб, қайтиб киради.

Еленэ. Чойхўрлик қиламиз.

Нинико. Сизга ёрдамлашиб юборай.

Еленэ. Барини ўзим олиб келдим. Утир.

Чой ичадилар.

Кизим, сен менга айт-чи, Резо билан иккинги ўргангизда бирон нарса бўлганми?

Нинико. Бувижон, ҳозирча мен ўзим ҳам билмай турибман. Ҳеч нарса англай олмаяпман...

Еленэ. Балки у сенга ёқмай қолгандир?

Нинико *(қизгин)* Йўқ-йўқ, нима деяпсиз!

Еленэ. Унда сен унга ёқмай қолгандирсан?

Нинико *(уйчан)*. Билмадим. Уни тушунишим қийин бўлиб қолди.

Еленэ. Ажабо! Таажжуб.

Нинико. Ҳа, ғалати.

Еленэ. Дўстлари яхши тушунишади. Назаримда, уни яхши кўришади.

Нинико *(шошиб)* Уни мен ҳам яхши кўраман.

Еленэ. Нинико, уни севишдан қолма. Яхши бола у. Болам етимча. Уни сенга мақташ учун айтаётганим йўқ, мен шунчаки,.. сен ўзинг ҳам онасиз ўсган экансан, яхши тушунсанг керак.

Нинико. Тушунаман.

Еленэ. Резо қирқ ёшарли аёлни севиб қолганида қанчалар азоб чекканимни билсанг эди!

Нинико. Еленэ буви, бунинг нимаси ёмон?

Е л е н э. Нимаси ёмон, дейсанми? Олтинчи синфда ўқир эди, бир тола мўйлови ҳам сабза урмаган эди.

Н и н и к о бу воқеа қачонлардир ҳув илгари бўлиб ўтганидан хурсанд бўлиб, жилмаяди.

Хуллас, “шунга уйлантиринглар”, деб туриб олса бўладими! Бирон гапга унаса-чи. Еттинчи синфни тугатгач уйланасан, деб базўр кўндирганмиз.

Н и н и к о. Нима, барибир уйландими?

Е л е н э. Йўғ-э. Еттинчи синфда шеър ёзишга қизиқиб қолди. Мен сенга айтсам, шунақа шеърлар ёзардики...

Н и н и к о. Шунақа яхшимиди?

Е л е н э. Яхшиям гапми, ажойиб!

Н и н и к о. Бу ҳақда менга ҳеч қачон гапирмаган. Еленэ буви, нега у бунақа “ичимдагини топ”?

Е л е н э. Бу – унинг никоби. Ўзининг кимлигини пинҳон тутиш учун, ҳозирги одамлар бунга “комплекс” дейишади.

Н и н и к о. Сизда унинг шеърлари борми? Сақланиб қолганлари бордир? Бувижон, менга бериб туринг. Узига айтмайман, чин сўзим.

Е л е н э. Бўлса жон-жон деб берардим, йўқ. Унинг ўзида ҳам бўлмаса керак-ов...

Н и н и к о. Нега энди, ахир... дафтардаям қолмаганми?

Е л е н э. Биласанми, баъзан одамлар ўта жоҳил олишади... Атайлаб эмас, албатта, кимнингдир қисматиға бефарқ эканликларини кўрсатиш учун шундай қилишади. Рез университетнинг биринчи курсида ўқиб юрганида шеър-хонлик кечасида уни баъзи ўртоклари қаттиқ танқид қилишган, қоралашган.

Н и н и к о. Нега? Нима учун?

Е л е н э. Шеърларини-да.

Н и н и к о. Бу инсофдан эмас-ку, шунақаси ҳам бўладими?

Е л е н э. Бўлади. Одамнинг юраги тошдан бўлса, ҳамма нарса бўлаверади. У эса, ўзинг билиб турибсан, ожизлик қилди. Аслида-ку, довжорак йигит. Муш-лашишда ҳеч кимга бўй бермайди, бунақа масалада эса...

Эшикнинг кўнгируги жириглайди.

Шогирд келди. Нинико, кетмай тур. Уни кут...(Ўрнидан туради). Келишини кут.. (Чиқиб кетади).

Н и н и к о (бир нафас ўйланиб қолади). Кут. (Ўрнидан туради). Уни кут.. (Кийнади). Унинг келишини кут, эмиш... (Секин чиқиб кетади).

5

Парда олдида Резо билан Нинико туришиб-ди. Ҳар иккаласининг эғнида пальто.

Н и н и к о. Нима қилмоқ керак, Резо?

Р е з о. Сенгача бу савол Чернишевскийни ҳам қийнаган.

Н и н и к о. Резо!

Р е з о. Нима?

Н и н и к о. Мен жиддий сўраяпман, нима қилишим керак?

Р е з о. Нима қилиш керак, дейсанми? (Акса уради). Кўп нарса қилиш мумкин. (Акса уради). Энг яхшиси – мен сенга айтган нарса. (Акса уради). Жин урсин, кун совиб кетди. (Сесканиб қўяди).

Н и н и к о (мунгайиб қолади). Демак, шунақа де...

Р е з о. Кулоқ сол менга, бошқа иложимиз йўқ. Мен суриштириб, ҳаммасини билиб келдим. Танишимнинг таниши бу ишни ўз уйида бажарар экан... Кирт ва – тамом-вассалом!

Н и н и к о. Сен жуда бешафқат одам экансан, Резо.

Р е з о. Ҳа, бешафқатман, шунингдек ҳамма нарсага онгли кўз билан қарайман. Сен эса...ўйлаш мумкинки, сенинг мана бу ерингга мия ўрнига аллақандай аҳмоқона магнитофон ўрнатилган. У ҳамини бир хил сўзларни такрорлагани-та-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

крорлаган: “Нега ўзгариб қолдинг, нега бунча бешафқатсан, нега сен бунақасан, унақасан...” Жонга тегди бари!..

Н и н и к о. Резо, жонгинам...

Р е з о. Жонга тегди, деяпман сенга!

Н и н и к о. Нега бунақа ўзгариб кетдинг? Ахир сен бир пайтлар шеърлар ёзган одамсан-ку?

Р е з о. Бу сенинг ишинг эмас. Ўзингга қўп эрк бераверма!

Н и н и к о. Мен сени севаман. Тушунсанг-чи, мен сени севаман!

Р е з о. Сен эса шуни тушунгинки, ҳамма-ҳаммаси жонимга тегди! Бас, етар!!!
(Кетади).

Н и н и к о ёлғиз қолади.

6

*Р е з о ўз хонасида хаёл суриб ўтирибди.
Телефон жириглайди.*

Р е з о (гўшақка) Милициянинг учинчи бўлими эшитади. (Жилмайиб, гўшақни жойига қўяди).

*Эшик қўнғироғи жириглайди.
(Эшикка чиқиб, Н и н и к о н и бошлаб киради. Унинг соч-лари ҳўл, совуқ қотгани сезилиб туради).*

Нега ёмғирпўшинг йўқ? (Ваннахонага кириб, сочиқ олиб чиқади).

Н и н и к о. Троллейбусда унутиб қолдирибман.

Р е з о. Паришонхотирсан...Бирон нарса ейсанми?

Н и н и к о. Йўқ, раҳмат.

Р е з о. Нима, иштаҳадан қолганмисан?

Н и н и к о. Шунчаки... Қорним тўқ. Сенга халал бердимми?

Р е з о. Қўйсанг-чи, бўлмаган гапларни...

Н и н и к о. Машгулотга тайёргарлик кўряпсанми?

Р е з о. Бас, бу гапларни қўйиб тур. Қисқаси, ўшанда сенга қўпол муо-мула қилганим учун мени кечир, кайфиятим ёмон эди-да. Балки сени хафа қилгандирман...

Н и н и к о. Телефон қилсам майлими?

Р е з о. Сен бунақа олий тарбиянг билан бир кун бўлмаса бир кун мени ўлдирасан!

Н и н и к о (рақам териб) Дада? Бу мен. Масала ҳал бўлди. Практиқамиз Таллинда ўтар экан. Йўқ, икки ой, деяпман. Бутун курсимиз боради. Ёлғиз эмасман... Овозимга нима бўпти? Бояги-бояги овозим. Тезда бораман. (Гўшақни жойига қўйиб, йиглайди).

Р е з о. Яна нима бўлди ?

Н и н и к о. Дадамни жуда яхши кўраман.

Р е з о. Ҳа, жин урсин, кўрқитиб юбординг-ку одамни!

Н и н и к о. Мен ҳеч қачон ундан бирон нарсани сир тутган эмасман. Энди эса...

Р е з о. Нима, энди?

Н и н и к о. Яширяпман.

Р е з о. Нима бўпти?

Н и н и к о. Бу, ёмон-ку ахир.

Р е з о. Мен ҳам бувимдан яшириб келяпман.

Н и н и к о. Сен эркак кишисан.

Р е з о. Сен аёл кишисан. Нима бўпти? (Жилмаяди).

Сукут.

Н и н и к о. Бувинг қаёқда?

Р е з о. Қабристонда.

Н и н и к о (кўрқиб кетади). Йўғ-э?

Резо. Ота-онамнинг қабрларини супуриб-тозалагани кетган эди. Бугун чоршанба. Бувим ҳамиша чоршанбада...

Нинико. Нима улар бир ерга дафн этилганми?

Резо. Қабрлари ёнма-ён.

Нинико. Бирон ерга шошпаганми? Нега тез-тез соатга қараб қўйяпсан?

Резо. Ўйтибор берма. Яхшиси, асосий масала ҳақида гаплашайлик. Танишимнинг танишига ўзим бориб келдим....

Нинико. Мен бормайман!

Резо. Нинико, эсингни йиғ!

Нинико. Уша танишилариингга бормайман.

Резо. Яхши, танишимизга бормайсан. Нотанишини топаман.

Нинико. Нотаниш одамга ҳам бормайман.

Резо. Ужарлик қилма.

Нинико. Бормайман, дедимми, бормайман.

Резо. У менинг ҳам болам эканлигини эсингдан чиқарма!

Нинико. Буни сен эсингдан чиқариб қўйгансан!

Резо. Биз энди ёш болалар эмасмиз, ақл билан иш қилишимиз керак.

Нинико. Фарзанд кўриш учун биз ҳали ёш боламиз, деб сен ўзинг айтгансан.

Резо. Нинико, ақлдан оздиряпсан мени!

Нинико. Хўп.

Резо. Сен нима истайсан?

Нинико. Эрга тегишни хоҳлайман.

Резо. Бошқа нарса керак эмасми?

Нинико. Кейин бир гап бўлар. Миямга шунақа бир фикр келди: никоҳдан ўтиб, дўсту-душман билан биргаликда тўй базминини ўтказамиз, сўнг кемада денгиз саёҳатига жўнаймиз!

Резо. Шундай дегин... Ана холо-ос... Ростимни айтсам, сен эртами-кечми... Сиз ҳаммангиз эртами-кечми... Гап бундоқ қизалоқ: Тбилиси жўғрофиясида мен учун Никоҳ уйи-ю ЗАГС деган идора йўқ! Шунини миямга қўйиб ол.

Нинико. Демак, менга уйланишни истамайсан, шундайми?

Резо. Истамаймангина эмас, хаёлимга ҳам келтирмайман.

Нинико. Мен сенга вафодор, мўмин хотин бўлардим.

Резо. Униси ҳам, буниси ҳам керакмас менга.

Нинико. Устингдан милицияга арз қилсам-чи?

Резо. *(бир зум эсанкираб)* Милицияга-а?

Нинико. “Мени авраб, йўлдан оздирди. Энди уйлангиси йўқ”, дейман. Қамокхонага ё бўлмаса Гименейга тикиб қўйишади.

Резо. *(бепарво)* Қамокхона маъкул..

Нинико. Нега?

Резо. Чунки сен ярамас товламачисан.

Нинико. Унақа дема, Резо...

Резо. Сенинг ягона дардинг, мақсадинг – мени алдаб-сулдаб қўлга тушириш. Сенларнинг ягона ниятларинг шу: нима қилиб бўлса-да, мени ўзларингга бўйсундириш, қарам қилиш. Тузоққа илинтириб олиб, ўз ногораларингга ўйнатишни истайсанг ҳамманг!

Нинико. Бўлди. Етар. Илтимос, бас қил.

Резо. Йў-ўқ, етмайди. Сен пасткаш, жирканч, разил одамсан. Сен мени аста-секин қўлга ўргатилган махлуққа айлантиряпсан. Сендан қўрқадиган бўляпман. Йўқ, жонгинам, мени кунба-кун эркалаб жонимни оладиган, ўзлигини йўқотган бир кимсага айлантирадиган силлик-юмшоқ копкониингдан кўра, қамокхонага тушганим, ернинг тагигами, ойгами жўнаганим маъкул. Нинико, сен менга...

Нинико. Азизим, бас қил!.. *(Столда турган пичоқни олиб, Резонинг қўксига урмоқчи бўлади)*

Резо. Ким пичоқни шунақа қилиб санчади?.. Одамни росмана ўлдиришни ҳам билмайсан-у, яна мен билан бирга яшамоқчисан. Бунақаси кетмайди.

Нинико. *(ишлайди)*. Хайрият, Худога шукур.

Резо. Янаги сафар биронтасини ўлдирмоқчи бўлсанг, қоғоз қирқадиган пичоқ ишлатиб юрма.

Нинико. Худога шукур, э Худо, ўзингга шукур.

Резо. Бас, ҳадеб нола қилаверма! Бўлди-бўлди, ўзингни бос. Тинчлан,

деяпман. Диванга ёт, ўзингга келиб ол. *(Уни ётқизиб қўяди, сув ичиради).* Ич. Тинчлан. Ич...

Н и н и к о қимирламай ётади.

Ўзингга келдингми? Балли. Нега жимсан, гапирмаяпсан? *(Унга синчков назар ташлайди.)* Ташқи кифёси бунақа кўркам қизнинг қотил бўлишига ким ишонади? Аммо бундоқ ўйлаб қаралса, сен – ростдан ҳам қотилсан. Ахир менга пичок урмоқчи бўлдингку. Мақсадинг аниқ эди. Муҳими – мана шу мақсад. Сени суд қилиш керак. Биласан, одатда амалга оширилган жиноят учун эмас, бу учун ҳам, албатта, аммо асосан кўзланган мақсад учун суд қилишади.

С у к у т.

Таллингга кетасанми? Амалиёт ўташгами?

Сукут. Н и н и к о қимирламай ётаверади.

Нинико, гапимга кулоқ сол. Мен ростдан ҳам уйланишни хохламайман, ўқишим керак. Сен мени кечир, милиция тўғрисидаги гапингни дарров англамабман. Илгари менга хос бўлган ҳазилкашликни ҳам унутиб қуйибман. Мана, энди кулолмайман ҳам! Афсус! Хўп, яхши, айтайлик, никоҳдан ўтамиз ва бирор ойдан сўнг, феълимиз тўғри келмади, деб ажрашамиз. Узини, замонавий одамман, деб билган бирон кимса бунга ажабланмайди. Ҳозир ҳамма уйланыпти, ҳамма ажралишяпти. Ҳамма бир-бирини яхши кўради, ҳамма бир-биридан нафратланади. Ҳаммаси жойида. Ҳаммаси бинойидай. Фақат битта шартим бор: танишимнинг танишига борамиз ва ...

Н и н и к о. Йўк...

Р е з о. Нима дединг?

Н и н и к о. Бормайман.

Р е з о. Борасан.

Н и н и к о. Бормайман.

Р е з о. Нега?

Н и н и к о. Бориб келганман.

Р е з о. Қаёққа бординг?

Н и н и к о. Танишимнинг танишига. (Туриб ўтиради).

Р е з о. Алдаяпсан. Ёлғон айтяпман, де.

Н и н и к о ўтирган жойидан туради-ю чайқалиб кетади.

(Уни сўяб) Ростданми? Нинико?

Н и н и к о. Кўнглинг жойига тушдимми? Энди хурсандмисан?

Р е з о. Мен... Бу майнавозчиликларнинг нима кераги бор эди...

Н и н и к о. Билмадим. (Кийинади). Шунчаки...

Р е з о. Кузатиб қўяман.

Н и н и к о. Йўк.

Р е з о. Гап бўлиши мумкин эмас.

Н и н и к о. Йўк, Резо. Овора бўлма. (Чиқиб кетади).

Р е з о (бир неча сония қимирламай жойида туриб қолади, чуқур уҳ тортади). Ажаб бўпти. (Узини диванга отади). Шуниси яхши! (Туриб ўтиради. Уйга толади). Шуниси яхши...

*Муҳаммаджон ХАЙРУЛЛАЕВ
таржумаси*

(Давоми бор)

СИРЛИ БИР МУҲАББАТ

1. Улуғ Шота Руставели ҳақида афсона

Грузин шоири Шота Руставелининг ҳаёти ҳақида ишончли маълумотлар жуда кам. Ҳатто, унинг туғилган ва вафот этган санаси ҳам маълум эмас. Аслида Шота Руставели чиндан ҳам бўлганми-йўкми, деган шубҳали қарашлар ҳам йўқ эмас.

Шоир ҳақидаги асосий манба – малика Тамар ва унинг эри ҳукмдор Давид Сосланга бағишланган достонидир. Достон 1180-йилдан кейин, 1210-йилдан аввалроқ яратилган. Шундан Руставели 1160–1170 йиллар оралигида туғилган, деган тахмин юзага келади.

Бу даврлар грузин давлатининг кудрати ошган, маданий ҳаёти гуллаб-яшнаган пайт эди. Подшо Давид Бунёдкор даврида бошланиб, юз йилдан бери давом этиб келаётган чегараларни мустақкамлаш ва кенгайтириш, давлат хўжалик ҳолатини яхшилаш ишлари малика Тамар ҳукмронлиги даврида ниҳоясига етди. Салб юришлари натижасида ғайридин дунёсининг ҳужумларидан кутилиб олган Грузия XII асрларда ўзи юриш бошлаб, қўшни давлатлар ҳисобига шарку ғарб худудларини кенгайтирди.

Маликанинг иккинчи эри Давид Сослан жуда ташаббускор одам эди. Тамар ва Давиднинг биргаликдаги бошқаруви даврида Грузия юксак даражада фаровонликка эришди. Қишлоқ хўжалиги ривожланди, йўллар ва кўприклар қурилди, иб-

датхоналар ва калъалар қад кўтарди, санъат соҳаси қўллаб-қувватланди. Ғалабали юришларда орттирилган бойликлар ҳукмрон синф вакилларининг дабдабали ҳаёт учун интилишларини кучайтирди. “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достони худди шундай шароитларда пайдо бўлди.

Достоннинг муқаддимасида икки марта унинг муаллифи – Руставели (Руствели) тилга олинади, у “Руставидаги мулк эгаси” ёки “Руставилик” деган маънони англатади. Бундай номланувчи жойлар Кавказда бир қанча. Расмий адабиётларда Шотанинг ватани Месхети ёнидаги Рустави манзили деб юритилади ва бунинг далили сифатида достондан қуйидаги жумла келтирилади: “Вар винме Месхи Мелексе, Ме Руставелисад Амиса”. Бошқа бировлар Шотанинг ватанини Цхинвали яқинидаги Рустав қишлоғи дейди. Бироқ мутахассислар буни ҳам, Тбилисидан шарқда жойлашган Эрети манзилидаги Руставини ҳам буюк шоирнинг ватани эканини рад этишади.

Баъзи маълумотларга қараганда, шоир бошланғич таълимни даставвал ватани Грузияда, Гелат ёки Икалто академиясида олган, кейинчалик кўплаб грузинлар таҳсил олган Юнонистонда – Афина ёки Олимп тоғларидаги ўқув даргоҳларида давом эттирган.

Шота Руставели малика Тамар давлатида сарой хазинабони бўлган, деб ҳисобланади (1190 йилга тегишли бир ҳужжатга унинг қўйган имзоси сақланиб қолган).

Шота Руставели дунё бўйлаб кўп саёҳат қилган, деган тахминлар бор. Бу унинг достонидаги воқеалардан сезилиб туради.

У кексайган чоғида малика Тамарнинг кўрсатмаси билан Фаластинга йўл олади ва ўша ерда оламдан ўтади. Руставели Қуддуси Шарифдаги Султон Салоҳиддин томонидан бузиб ташланган “муқаддас Хоч” монастирини тиклашда иштирок этади. Монастирга V асрадەқ грузинлар томонидан асос солинган бўлиб, бир неча асрлар давомида Яқин Шарқдаги маърифат марказларидан бири ҳисобланган. Монастир устунларининг бирида миннатдорлик рамзи сифатида Шотанинг қизил кийимдаги сурати тасвирланган, олдида эски грузин тилида “Руставели” деган ёзуви ҳам бор. Айнан мана шу тасвир буюк

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

шоир шу ерда яшаган ва дафн этилган, деган тахминга сабаб бўлган.

Халқ хотирасида сақланиб қолган афсоналарда эса Руставели ҳаётининг сўнгги йиллари бошқача талқин қилинади. Афсонага кўра, маликани севиб қолган шоир ўз хоҳиши билан Куддусга кетади, “муқаддас Хоч” монастирининг хужраларидан бирига жойлашиб яшаб қолади, вақт ўтиб, ўша ерда вафот этади.

Айтгандай, Шота Руставелининг келиб чиқиши, ҳаёти ва тақдирининг осетинча талқини ҳам мавжуд. Грузинлар бу талқинни қатъиян рад этишади ва уни илмий асосга эга эмас, деб ҳисоблайдилар.

Осетинларнинг таъкидлашича, гўё “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” поэмасининг муаллифи – Тамарнинг иккинчи эри, осетин Давид Сосландир.

Сосланнинг келиб чиқишига оид баҳс-мунозаралар, асосан, грузин тарихчилари томонидан ханузгача давом этиб келмоқда, улар малика Тамарнинг турмуш ўртоғи подшолар уруғидан эмаслигига сира тоқат қилолмайдилар. Гап шундаки, у замонларда осетинларда умуман подшо бўлмаган.

Баъзан, бу борада ўзаро мураса йўлларини ҳам излашган. Баъзи тадқиқотчилар гўё Тамарнинг иккинчи эри бўлгуси маликанинг отаси, подшо Георгийнинг саройида тарбияланган, деган фикрни илгари сурса, бошқалари Сослан осетин подшосининг ўғли, Осетияда тил ўрганган, илм олган, чунки у пайтлар Осетия Кавказнинг маданий ва илмий маркази бўлган, деган ҳулосани исботламоқчи бўладилар. Ундан ташқари, Руставели туғилишидан анча олдин, Осетияга Багратионлар оила аъзолари кўчиб ўтишган, Давид Сослан айнан ўшаларнинг авлодидан, деган мулоҳазалар ҳам мавжуд.

Шота деган исм Руставелигача Грузияда бўлмаган. Шунга асосланган осетин тадқиқотчилари Шота исми тахаллусдир, у Сослан (Шошлан) ва Тамар исмларининг бош бўғинидан келиб чиққан: ШО + ТА = ШОТА деган фикрни илгари сурадилар. Сослан исми ҳозир ҳам Шимолӣ Осетияда “Ш” билан талаффуз қилинади. Руставели фамилиясини эса янада ажойиб талқин қилишади.

Маликанинг биринчи турмуш ўртоғи Андрей Боголюбскийнинг ўғли князь Георгий бўлган. Грузияда уни Рус Георгийси деб аташган. У мамлакатдан бадарға қилинган бўлса-да, тахтни қайта эгаллаш учун ҳаракат қилган. Гўё, аини тахт учун кураш палласида ушбу дoston дунёга келган ва шунинг учун фамилия-тахаллус қуйидагича талқин қилиниши керак: руст (русебс, яъни “русларни”) + велит (велодебит, яъни “кутаяпмиз”). Ушбу сўзлар бирикканда “Сослан ва Тамара Грузияга бостириб келаётган русларни қутишяпти, душман эса жазоланади”, деган маънони англатар эмиш.

Шота Руставели қаламига мансуб бўлган асар айнан ҳозирги кундаги шаклда бўлганми-йўқми, деган шубҳалар ҳам мавжуд. Асар воқеалари дастлаб насрда ёки жўн шеърӣ шаклда ёзилган, кейинчалик уни Сослан саройи шоири Месхи Мелекsgа топшириб, мукаммал ҳолга келтиришни буюрган, деган тахминлар ҳам бор. Месхи моҳир қалам соҳиби бўлиб, фалсафани ўрганган, шунингдек у гўзал дostonлар яратилган мусулмон дунёси шеърӣятидан ҳам хабардор эди.

Давид Сослан Грузияда вафот этган, қабри эса Осетияда, Нузал қишлоғида.

Малика Тамар эри вафотидан сўнг етти йил умр кўрган. У 1213 йилда оламдан ўтади. Малика ўзини Грузиядаги қайсидир бирор монастирға дафн этишларини истамади. У қачонлардир, баъзи грузин дидебуллари (мансабдорлар) унинг қабрини очиб, таҳқирлашлари мумкинлигини биларди. Шунинг учун ҳам маликани яширинча кўмишади, унинг қабри қаерда жойлашганлиги шу кунгача номаълум.

“Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достони ўрта асрлардаги Кавказнинг энг машҳур асарларидан бўлган. Поэманинг бизгача фақат кейинги асрларда кўчирилган нусхалари етиб келган, унинг алоҳида бандлари XIV–XV аср қўлёзмаларида учрайди, икки тўртлиги Жанубий Грузиядаги Вани монастири деворларига ҳам ёзилган. Асарнинг биринчи тўлиқ шакли 1646 йил санаси билан белгиланган. Достоннинг номаълум муаллиф томонидан ёзилган “Оманиани”

деб номланган давоми ўрта асрларда ёзилган.

“Йўлбарс терисини ёпинган пахлавон” достонининг қадимий нусхалари йўқ. Бу Грузия ташқи босқинчиларнинг кўплаб ҳужумига мунтазам учраб келгани, кўп саводли одамларнинг нобуд бўлганлиги, мол-мулклар талон-тарож қилинганлиги билан изоҳланади. Бундан ташқари, Руставелининг буюк асари грузин диндорлари томонидан насроний динига қарши асар сифатида таъкиб қилинган. Шу боис, асарнинг матнлари атайлаб излаб топилиб, кўлга қиритилиб, ёқиб юборилган.

Руставели ўз замонасида машҳур шахслардан бўлмаган, бу ўз-ўзидан аён. Акс ҳолда, унинг номи ўша даврнинг тарихий солномаларида қайд этилган бўларди. Чинакам шон-шухрат шоирга ўлимидан кўп йиллар ўтиб келди.

Яқинда Қуддуси Шарифдаги “Муқаддас Хоч” монастирида буюк шоирнинг тасвири туширилган ноёб фреска бутунлай барбод бўлди. Ушбу сурат ва ёзув Грузиядан келадиган зиёратчилар ва саёҳатчиларга маълум эди. 1960 йилда грузин илмий экспедицияси томонидан монастирдаги бўёқ суртилган сурат тозаланди ва реставрация қилинган эди. Энди Руставелининг сиймоси фақатгина архив видеоматериалларидагина сақланиб қолди...

2. Улуғ Малика Тамар ҳақида афсона

Грузиянинг буюк маликаси Тамарнинг аниқ туғилган йили номаълум. Тарихчиларнинг тахминига кўра, у 1165 йилда дунёга келган.

Бўлғуси маликанинг онаси эрта оламдан ўтиб, ёш қизча холаси Русудан кўлида тарбияланган. У яхши таълим-тарбия олган, аёллик фазилатларини эгаллашга, кучли ва сабртоқатли бўлишга интилган.

У ҳали йигирма ёшга тўлмасдан отаси – подшо Георгий III, ўлими яқинлашиб қолганини олдиндан сезиб, ёлғиз қизига салтанат тожини кийдиради. Бу Грузия тарихида тахтга чиққан биринчи аёл подшо эди.

Кўп ўтмай отаси оламдан ўтади ва Малика Тамар мамлакатни мустақил бошқара бошлайди. Тамар буни ши-

жоат ва адолат билан амалга ошириб, ўз халқининг ҳурматини қозонади. Тез орада ёш ва оқила маликанинг овозаси кўшни давлатларга ҳам тарқалади.

Тамар гўзал ва латофатли қиз эди. Қадди-қомати тик, бўй-басти келишган, қора кўзлари маънога тўла, мағрур ва виқорли кўринарди. Малика ҳақида, “ҳукмдорларга хос ўткир мушоҳадали, ширинсухан, қувноқ ва андишали”, деган гаплар юрарди.

Ёш маликанинг фазилатлари ҳақида оламда турли гап-сўзлар юрар, Византия шахзодалари, Сурия султонлари ва Форс шоҳлари унинг кўлини сўраб одам юборарди. Унга севги изҳор қилган ва ўз бойликларини оёқ остига ташлашга тайёр ошиқларнинг сон-саноғи йўқ эди. Аммо, у улуғ рус князи Андрей Боголюбскийнинг ўғлига турмушга чиқишга розилик беради. Бу никоҳ фақат сиёсий мақсадларни кўзлаб тузилгани учун малика умр йўлдошига нисбатан ҳеч қандай ҳис-туйғуни сезмаган эди. Тўй 1188 йилда бўлиб ўтди, аммо бу никоҳ ёш малика учун рўшнолик келтирмади. Икки йил мобайнида у эрининг майхўрлиги, бузукликларига, ҳатто калтакларига ҳам чидаб келди. Охироси, эри билан ажралишга қарор қилиб, уни Грузияни тарқ этишга мажбур қилади. Ҳақоратланган ва ғазаби кўзиган князь Қуддуси Шариф томон йўл олади ва катта кўшин тўплаб Грузия Маликасига қарши уруш эълон қилади. Бироқ Юрий муҳорабада енгилиб, шарманда бўлади.

Малика Тамар даврида Грузия давлати гуллаб-яшнади ва ўз даврининг энг бой мамлакатларидан бирига айланди. Ҳукмдор аёл ҳақида одамлар афсоналар тўкишарди, унинг гўзаллиги, олийҳимматлилиги ва донолигини мадҳ этишарди. Замондошлари уни малика (“дедопали”) деб эмас, подшо (“мэпэ”) деб аташарди. У кўплаб қалъалар, йўллар, кемалар ва мактаблар курдирди. Энг машҳур олимлар, шоирлар, файласуф, тарихчи ва дин пешволарини ўз саройида тўпларди. Шу залда, кунлардан бир кун унинг саройига буюк Шота Руставели кириб келади.

Шоир Руставиди туғилган ва дастлаб Грузия монастирларида, сўнгра Афинада тахсил олганди. Айтишлари-ча, у маликани кўрган заҳотиёқ ошиқ бўлиб қолган. Баъзилар Малика Та-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

мар шоирнинг муҳаббатига жавобан унинг маъшуқасига айланган, деган фикрга ҳам келишган. Бирок, бошқа манбаларда, унинг муҳаббатига эриша олмаган шоир ўз маликасини яширинча севиб-ардоқлаган, дейилади.

Шота саройда маликанинг шахсий хазинабонига айланди. Лекин шоир молиявий масалалардан ҳам кўра кўпроқ малика Тамарни ўз достонида мадҳ этиш истаги билан ёнади. Шу тариқа, унинг қаламига мансуб “Йўлбарс терисини ёпинган пахлавон” достони ўрта асрлар адабиётининг асл дурдона асарлари қаторидан жой олди. Достонда ошиқ Шота муҳаббат, дўстлик, олижаноблик ва саховатнинг юксак намуналарини тараннум этди. Ушбу юксак фазилатларнинг барчасини шоир ўзининг буюк маликасида кўради.

Айтишларича, достоннинг асосий қаҳрамони – Нестань Дарижаннинг прототипи аслида малика Тамардир. Ўз хиссиётини сир тутиш ва севгисини шубҳа остига қўймаслик учун Руставели достон воқеаларини Ҳиндистон ва Арабистон заминига кўчиради. Аммо шох асарнинг ҳар бир сатрида мафтункор малика Тамарнинг образи ва бахтсиз шоирнинг жавобсиз севгига бўлган хис-туйғулари кўзга ташланиб туради.

Тамар учун эса мамлакатни бошқарадиган ворис тўғрисида ўйлайдиган вақт келганди. У синалган ва болаликдан таниш бўлган одамга турмушга чиқишга қарор қилади. Унинг иккинчи эри – жасур лашкарбоши, осетин князи Сослани бўлиб, Грузияда у Давид исмини олганди. Олижаноблиги ва оташин муҳаббати билан у Тамарни бахтли қила олди. Тўйдан бир йил ўтиб, малика ўғил кўради ва унга Георгий деб исм кўяди. Яна бир йил ўтиб, кизи Русудан туғилади.

Шота Руставели энди Тамарни орзу қила олмасди, шу сабабли Грузияни бутунлай тарк этишга қарор қилади ва Қуддуси Шарифга йўл олиб, Муқаддас Хоч монастирининг роҳибига айланади.

Тамар 1212 йилнинг 18-январиди

оғир хасталиқдан вафот этади. (Баъзи манбаларда 1213 йил деб берилди). Уни Гелатидаги шохларнинг оилавий хилхонасига дафн қилишди. Бир неча асрдан сўнг, қизиқувчан одамлар унинг сағанасини очиб кўрадилар, лекин у ердан маликанинг хоки чикмайди.

Ривоятларга кўра, буюк ҳукмдор умрининг сўнгги кунларида уни дафн этиладиган қабрни сир сақлашларини буюрган. Кўп йиллар давомида уни мавҳ эта олмаган душманлари Тамарнинг қабрини таҳқирлашларини малика истамаган. Афтидан, унинг хокини яширинча монастирдан олиб чиқиш кетганлар ва қаерга қўмилганлиги ҳозиргача сир бўлиб қолмоқда.

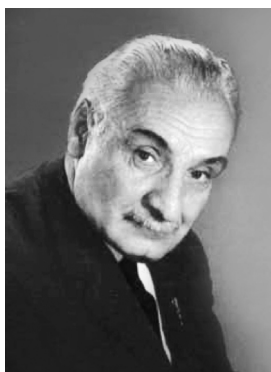
Баъзи манбаларга кўра, малика Қуддуси Шарифдаги қадимий грузин монастирида дафн этилган, деган фикрлар мавжуд. Гўё малика ҳаётлигида ўша монастирда боришни жуда-жуда истаган, аммо кўплаб урушлар сабабли бора олмаган, ўлимидан сўнг хокини шу ёққа олиб бориб, дафн қилишларини васият қилган. “Тамар кейинги ҳаётида садоқатли шоири билан бирга бўлишни истагандир”, деган ривоятлар ҳам бор.

Руставелининг ўлими ҳам сирлилигича қолмоқда. Монастирнинг кичик хужрасида грузин шоирининг жасади топилган, унинг ўлимига сабаб бўлган қотил эса аниқланмаган. Замонлар ўтиб, Фаластинда бир қариянинг сурати туширилган фреска топилган. Тахминларга кўра, айнан шу суратда буюк шоир Шота Руставели тасвирланган. У билан ёнма-ён малика Тамар ҳам дафн этилганлиги тўғрисида маълумотлар ҳам мавжуд.

Тамарнинг вафотидан сўнг, Грузиянинг қудрати йўқола бошлади. Тараққиёт даври тугаб, мўғул-татар босқинчилари зулми бошланди. Кейинчалик мамлакатни Туркия эгаллаб олади.

Ҳозирги кун халқ тасавурида малика Тамар авлиёлар қаторидан жой олган. У ҳақида кўплаб афсоналар тўқилган. Шуларнинг бирида айтилишича, у тунда учиб келиб, беморларни оғир хасталиқлардан даволар эмиш...

*Аброр УМАРОВ
таржимаси*

СЕРГО ЗАКАРИАДЗЕ

Ёшлигида Грузиянинг Зестафонидан Озарбайжоннинг Боку шаҳрига иш қидириб келиб қолган Александр Закариадзе шу ерда оила қуриб, яшаб қолади. Кўп ўтмай, оилага қувонч бўлиб, 1909 йилда Серго дунёга келади. Отаси санъатни жуда яхши кўргани учун Сергони тез-тез кино ва театр томошаларига олиб борарди. Аини шу даврларда пайдо бўлган муҳаббат уни умрининг сўнггигача санъат билан боғлади. Аммо Сергонинг болалик дамлари у қадар бахтли кечмайди. Отаси кутилмаганда оғир касалликка дучор бўлиб, 28 ёшида вафот этади. Сергонинг зиммасига рўзғор масъулияти тушади. У ўқишдан бўш вақтларида пул топиш учун турли майда юмушларни бажаради. Бу орада мактабдаги ҳаваскорлик тўғарагига қатнашга ҳам имкон топади. Қийинчиликларга дош беролмаган онаси болаларини олиб, Зестафонига қайтиб кетади. Катта шаҳарга, театр ва кино томошаларига ўрганиб қолган Сергога Зестофони торлик қилади. Қунларнинг бирида Тифлисдаги драма студиясига ёшларни қабул қилишаётганлиги ҳақидаги эълонни ўқиб қолиб, Тифлисга йўл олади. Имтиҳонларни муваффақиятли топширган бўлсада, эндигина 13 ёшга тўлган Сергога ёши етмаганлиги сабабли яна уч йил кутиши кераклигини айтишади. Лекин у ялиниб-ёлвориб, “эркин

тингловчи” бўлиб қолишга эришади. Ўз устозлари Коте Маржанишвили ва Сандро Ахметелилардан актёрлик сирларини ўрганади. Талабалар ичида биринчилардан бўлиб профессионал труппага қабул қилинади.

Серго болаликдан адабиётга ўзгача меҳр қўйганлиги сабабли Тифлис унверситетининг филология факультетига ўқишга киради. Лекин бир вақтнинг ўзида театрда ҳам ишлашга имкон топади. XX асрнинг 20-йилларида машҳур режиссёр Мейерхольднинг “Биомеханика” таълимоти кўплаб ёш режиссёрларни ўзига жалб қилади. К.Маржанашвили В.Мейерхольднинг ўғитларидан сабоқ олгани учун, бу методни ўз актёрларига татбиқ этади. Серго Закариадзе “Биомеханика”ни жуда яхши ўзлаштиради. У таникли адиб Юрий Олешанинг “Уч бақалок” пьесасидаги бош қаҳрамон Тибул ролини катта маҳорат билан ижро этади. Тибул – цирк артисти бўлгани учун спектакль давомида кўплаб акробатик ҳаракатларни бажариши керак бўлади. Серго ўз устида тинимсиз ишлайди, натижада турли кульбит, сальто ва акробатик хатти-ҳаракатларни сахнада қойилмақом қилиб бажаради.

“Биомеханика” туфайли Серго спортга шунчалик берилиб кетадики, ҳатто бир неча йил машҳур “Динамо” Тбилиси футбол жамоасида марказий ҳимоячи бўлиб ўйнайди. Албатта, футбол билан жиддий шуғулланиш учун жамоа билан бирга машғулотлар ўтказиш, турли ўртоқлик ўйинларида иштирок этиш, тайёргарлик йиғинларига ҳафталаб қатнашиш талаб қилинарди. Ҳам актёрлик, ҳам футболни баравар олиб бориш мушкул эди. Шунинг учун у футболни тарк этишга мажбур бўлади.

Серго актёр сифатида эстрада томошаларида ҳам маҳоратини намоён қилиб, ўзининг муаллифлик дастури билан томошабинларнинг қалбидан ўрин олади. У гуржи адиблари Шота Руставели, Сулхан Орбелиани, Важа Пшавела, Илья

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Чавчавадзе, Акакия Церетели, Николаз Бараташвили асарларини маҳорат билан ижро этади. Серго Закариадзе театрлаштирилган концертларда томошабинларни соатлаб ўзига ром қилар, уларни кези келганда ҳам йиғлатар, ҳам кулдирар эди. У битта концертнинг ўзида турли характердаги бир қанча образларда намоён бўларди.

Шу йиллари унга болаликдаги энг катта орзуи — кинода роль ўйнаш бахти насиб этади. Унга режиссёрлар турли ролларни таклиф эта бошлади. 1933 йили “Сўнгги хочлилар” фильмида Торгвай исмли йигит образини яратади. Фильм режиссёри Семён Долидзе унинг маҳоратини кўриб, бу ёш актёрни бош ролга таклиф қилганидан жуда ҳам мамнун бўлади.

Шу тарика Серго Закариадзе биринчи фильмиданок Грузияда машҳур бўлиб кетади. Орадан икки йил ўтиб, режиссёр С. Долидзе ёзувчи Н. Ниношвилининг “Симоне” хикояси асосида яратилаётган кейинги фильми — “Дарико”даги бош роль — Симонага яна Сергони таклиф қилади. Ноҳақликка қарши курашувчи бу қаҳрамон унинг киёфасида ёрқин образга айланади ва бу фильм хорижий мамлакатларда ҳам шухрат қозонади. Эндликда С. Закариадзени Грузиядан ташқаридаги киностудиялар ҳам фильмларга таклиф қила бошлади. Унга кинодаги ҳақиқий шухратни тарихий фильмлардаги образлари олиб келади. “Георгий Саакадзе”да (1941) княз Шадиман Бараташвили ва “Кутузов” фильмида (1942) буюк саркарда П. Багратиони образини қойилмақом ижро этгани учун кўплаб мукофотларга сазовор бўлади.

Актёрнинг театр ва кинодаги ролларига назар ташласак, уларнинг сони унчалик кўп эмас. У театрда бор-йўғи 14 та, кинода эса 16 та образ яратган, холос. Шуниси аҳамиятлики, бу ролларнинг барчаси томошабинлар қалбидан жой олган. Ш. Руставели номидаги Тбилиси академик драма театрида у иштирок этган спектакллар йиллар

давомида репертуардан тушмаган. Жумладан, “Шоҳ Эдип” спектакли С. Закариадзе ижодида муҳим аҳамият касб этади. У 5 йил давомида фақат Эдип киёфасида чиқади ва ундан сўнг сахнада умуман роль ўйнамайди.

С. Закариадзени бутун дунёга чинакамига машҳур қилган роль — бу шубҳасиз “Солдат отаси” фильмидаги Георгий Махарашвили образидир. Фильм режиссёри Резо Чхеидзе актёр ҳақидаги ўз хотираларида шундай ёзади: “Мен Сергони сахна ва экрандаги роллари орқали жуда яхши билардим ва у билан фильм олишни орзу қилардим. Унга ишонганим учун одатдаги синов сахналарини ўтказмадим. Тасвирга олиш жараёнининг биринчи кунги грим қилаётган Сергонинг ёнига келиб, сценарийдаги воқеа қандай бўлиши керак, кўпроқ нималарга эътибор берилиши лозимлиги ҳақида гапириб бердим. Мен ўз тасаввуримга берилиб кетиб, фильмнинг бутун фабуласини сўзлай кетдим. Серго менинг гапларимни тинглаб ўтириб йиғлаб юборди. Шунда мен солдат отасини айнан у ўйнаши кераклигига яна бир бор амин бўлдим. Раҳбарият Сергонинг Махарашвилини ўйнашига қарши бўлишига қарамай, бутун масъулиятни, жавобгарликни ўз бўйнимга олдим ва охир-оқибат биз ҳақ бўлиб чиқдик”.

Фильм воқеалари иккинчи жаҳон уруши даврида бўлиб ўтади. Жангда яраланган лейтенант Годерзи уйига мактуб юборади. Ўғлини бир кўриш мақсадида йўлга чиққан отанинг бошидан кечирган мусибатлари ва ниҳоят, узоқ машаққат чекиб, ўғлини топганида унинг ўз қўлида жон бериши урушининг аянчли фожиясини очиб беради. Закариадзе киёфасидаги оккўнгил, содда ва матонатли Махарашвили образи ҳаммага таниш. Ўзбекистон халқ артисти Шукур Бурҳонов фильмнинг ўзбек тилидаги вариантыга овоз бериб, уни ўзбек томошабинлари орасида янада машҳур қилди.

Ҳақли равишда жаҳон киноси дурдоналари қаторидан ўрин олган “Солдат отаси” фильмининг энг

катта ютуғи – бу шубҳасиз, бош қаҳрамон образини Закариадзедек мохир актёр томонидан ижро этилганидир. Бежизга бу фильмга атаб Грузияда “Солдат отаси” хайкали ўрнатилмаган.

Серго Закариадзе фаолиятининг сўнгги йилларида институтда бўлажак актёрларга дарс беради, кўплаб китоблар ёзади. Китобларининг бирида у шундай сўзларни ёзади: “Айтишларича, буюк физик-математиклар ҳамма нарсани унутиб, фақат илмга берилар, формула

устида бош котириб умр ўтказар эканлар. Биз санъаткорлар ҳам ҳаётдаги майда-чуйда нарсалардан йироқ бўлиб, фақат яратаётган образимиз ҳақида ўйлашимиз керак. Уз қаҳрамонимиз ҳаёти, дарди ва кувончи билан яшашимиз лозим”.

Серго Закариадзе касбини ана шундай эъозлаб севарди. Ҳали қанча буюк ролларни яратишга кодир буюк актёр кутилмаганда юрак хуружи билан 62 ёшида вафот этди. Унинг бекиёс ижоди ҳануз миллионлаб санъат ихлосмандлари қалбидан ўчган эмас.

*Ойбек ВЕЙСАЛ ўғли,
санъатишунослик фанлари номзоди*

ТЕНГИЗ АБУЛАДЗЕ

У ниҳоятда улкан истеъдод билан кино санъатининг энг инжа сирларини англаб етган ва амалда унинг юксак намуналарини яратган йирик санъат арбоби, кино-режиссёр. Унинг бутун фаолияти давомида яратган фильмлари бор-йўғи еттитагина, аммо Грузия кинематографиясининг энг шонли йўлларини белгилаб берадиган, ўрганиш, таъсирланиш ва сабоқ олиш мумкин бўлган чинакам санъат асарларидир. Нафақат гуржи халқининг фаҳри, балки жаҳон

киноси тарихида йирик сиймога айланган Тенгиз Абуладзе ижоди шу сабабдан кишида ҳамиша ҳайрат ва кизиқиш уйғотади.

Тенгиз Абуладзе 1924 йили Грузиянинг Қутаиси шаҳрида таваллуд топган. Урта мактабни тамомлаб, темирйўл техникумида таҳсил олган. Бироқ санъатга бўлган иштиёқ уни Тбилиси театр олийгоҳига етаклаб келди. У ерда буюк режиссёр Георгий Товстоноговдан, сўнгра Бутуниттифок Давлат Кинематография институтида таҳсил олган кезлари Сергей Юткевичдан кинорежиссёрлик сирларини кунт билан ўрганади. Бу узоқ ва изчил давом этган таҳсил йиллари ундаги истеъдод учкунларини янада аланга олишига хизмат қилди. У 1955 йилда Резо Чхеидзе билан ҳамкорликда “Магдананинг луржаси” номли дастлабки фильмини суратга олишга муваффақ бўлди ва кўп ўтмай мазкур фильм 1956 йилда халқаро Канн кинофестивалида энг яхши қисқа метражли фильм деб топилди. Бу улкан муваффақият нафақат ёш режиссёрни, балки Грузия кино санъатини жаҳонга танитди. Шундан сўнг, унинг “Бегона фарзандлар” (1958), “Мен, бувим, Илико ва Илларион” (1963), “Илтижо” (1967), “Севгилим учун мар-

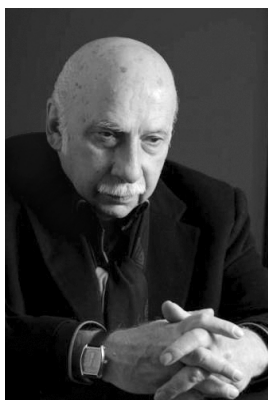
ЖАҲОН АДАБИЁТИ

жон” (1973), “Орзу дарахти” (1977) фильмлари катта маданий ҳодиса сифатида бирма-бир дунёга келди. Уларда миллий адабиёт, мусиқа, рангтасвир, меъморликнинг турфа шакллари акс этиб, грузин халқи маънавиятининг ажралмас бўлагини ташкил этди. Поэтик ифода ва ҳужжатликка мойил пластик ечимлар, фалсафий метафоралар, ривоят шаклидаги сюжетлар, асар бадиий тўқимасига сингдирилган миллий мавзу ва ғоянинг умумбашарийлик касб этиши Тенгиз Абуладзе режиссёрлигининг туб илдизини ташкил этади. Унинг ижодида айниқса, поэтик йўналиш алоҳида ўрин тутди. Фильмларида жилонланган нафис визуал қатламда инсон қалби ҳароратини, муҳаббат ва изтиробларини акс эттиришга муваффақ бўлади. Грузин миллий кино санъатининг энг жўшқин ва завқли анъаналарини мужассам этган лирик комизм ҳам унга бегона эмас. Ижодининг илк палласида италян неореализмидан таъсирланган режиссёр аввалига ўз мавзусини айнан шундай лирик комизм, самимий ва ҳаётбахш юмор қатламларидан излади. Айниқса, Нодар Думбадзе асари асосида суратга олган “Мен, бувим, Илико ва Илларион” фильмида бадиий мазмунни рационал идрок этишда ҳиссий-эмоционал ёндашувнинг бутунлай янги имкониятларини кашф этди. Ҳиссий эркинлик, баённинг тиниклиги, мўъжаз сюжетларнинг фавқуллода “комбинацияси”, гоҳ енгил кулги, гоҳ захарханда кинояга мойиллик ва бир қарашда ғаройиб туюлувчи воқеалар фильм қурилмасининг ўзига хослигини таъминлади. Ижодининг энг баланд чўкқилари бўлган “Орзу дарахти”, “Илтижо” ва “Тазарру” фильмлар трилогиясида режиссёр феномени ниҳоятда ёрқин намоён бўлади. Т.Абуладзе 1967 йилда яратилган “Илтижо” фильмида серқатлам метафоралар ва мураккаб визуал тимсоллар шаклини танлайди. Фильм грузин мумтоз адабиётининг вакили Важа Пшавеланиннг бир неча поэмаларининг эркин киноталқини бўлиб, ундаги мил-

лий рух ҳикмат, изтироб, ҳис ва киноя асосида образларга сингдирилади. Режиссёр унда оламу одам ҳақидаги ўйларини ифода этиш учун бир неча новелладан иборат метаривоят шаклини танлайди. Режиссёр бу фильмни оқ ва қора рангларда тасвирга олади. “Орзу дарахти” фильми эса трилогиянинг иккинчи қисми бўлиб, унда воқеалар XX аср бошларида кечади. Уни “Илтижо” фильмидаги оқ-қора ранглардан фарқли равишда хилма-хил ёрқин тасвирларда тасмага туширган. Абуладзениннг аксарият фильмлари, хусусан, “Мен, бувим, Илико ва Илларион” ҳамда “Илтижо” адабий-бадиий асарлар асосида экранлаштирилган. Аммо бу ҳол фильмда режиссёрнинг ижодий дастхати ва ўз “муаллиflik концепцияси”нинг намоён бўлишига халал бермайди. Режиссёр Абуладзе трилогиянинг учинчи фильми “Тазарру” устида саккиз йил меҳнат қилиб, ниҳоят, 1984 йилда уни тугаллади. Бу режиссёр ижодидаги энг сўнгги фильм бўлди. Ижтимоий моҳияти ниҳоятда кучли бу асар турғунлик таназулини бошидан кечираётган собиқ иттифок миқёсида “ижтимоий портлаш” эффектини берди. Миллионлаб кишиларни хўрланган ўтмиш ва инсонлар руҳи олдида адоват билан эмас, тавба-тазарру билан покланишга чорлади. Абуладзе шу фильм учун 1987 йилда иккинчи бор Канн мукофотини кўлга киритди. Энг муҳими, “Тазарру” тамошабинда фикр уйғоқлигини, кино асарига қалб кўзи билан қарашга эҳтиёж ва интилишни шакллантиришга хизмат қилди.

Тенгиз Абуладзе етмиш йил яшаб, ўз ноёб истеъдодини, бутун тафаккури ва қалб кўрини тасмаларга муҳрлади. Жорий йилда унинг ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ муҳим саналар: таваллудининг 90 йиллиги ҳамда “Тазарру” фильми яратилганининг 30 йиллиги нишонланди.

*Нигора КАРИМОВА,
санъатшунослик фанлари номзоди*

ГИЯ КАНЧЕЛИ

XX асрнинг иккинчи ярми мусиқа санъатига Гия Канчели ўзининг бетакрор ижро услуби, бастакорлик анъаналари билан кириб келди. Шнитке, Губайдулина, Денисов каби бастакорлар қаторида Канчели ижоди мусиқа санъатининг мавжуд чегараларидан бир мунча кенг, чуқур фалсафий-ғоявий мазмунга эгаллиги билан ажралиб туради. Шу боис унинг ижоди ҳозирги кунда ҳам маданият ва санъат борасида изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар, мусиқачилар, санъат шинавандаларининг эътиборини ўзига жалб этиб келмоқда.

Гия Александрович Канчели 1935 йил 10 августда Грузиянинг кўхна ва гўзал шаҳри Тбилисида таваллуд топган. Мусиқа мактабида таҳсил олиб, Тбилиси университетининг геология факультетига ўқишга киради. Бироқ у бу соҳада ўзини тополмаслигини англагач, юрак амри билан Вано Сарадшвили номидаги Тбилиси Консерваториясига ҳужжат топширади. Олийгоҳни 1963 йили муваффақиятли тугатиб, консерваторияда педагогик фаолиятини олиб боради. 1971 йилдан Ш. Руставели номидаги Грузия давлат театрида мусиқий бўлим бошлиғи лавозимида ишлайди. Бастакор 1991 йилдан Берлинда фаолиятини давом эттиради, 1995 йилдан

буён Бельгияда яшаб, ижод қилиб келмоқда.

Гия Канчелининг композиторлик ижоди ғоят кўлами кенг ва серкирра эканлиги билан ажралиб туради. У турфа хил мусиқий жанрларда асарлар яратган. Композиторнинг оркестр учун Концерт (1961), торли чолғулар, фортепиано ва литавра учун “Ларго ва Аллегро” (1963), 7 та симфонияси, “Тириклар учун мусиқа” операси (1984), яққохон чолғулар ва оркестр учун “Шамол кўз ёши” литургияси (1988), ибодат туркумида “Тонги” (1990), “Кундузги” (1990), “Кечки” (1991), “Тунги” (1992) бўлимларидан иборат асарларида ижодкорнинг маҳорати росмана намоён бўлган. Симфония яратиш Канчели ижодида етакчи ўринда туради. Айнан йирик концептуал ҳажмдаги симфония жанри композитор ижодининг салмоқли қисмини ташкил этади. Бу соҳада Гия Канчели томонидан яратилган ҳар бир асар замонавий мусиқа санъатида катта ҳодисага айланди.

Канчели партитураларини мусиқа амалиётида анъанавий қўлланилиб келаётган мусиқий таҳлил усуллари орқали ўрганиш бир мунча мураккаб вазифа. Негаки унинг асарлари классик мусиқада кенг тарқалган анъанавий мавзу, тонал режалар, аниқ драматургияга бўйсунмайди. Г.А.Канчели ижодини бу борада ўрганиш тубдан янгича усулларни қўллашни такозо этади. Хусусан, оҳанг-семантик таҳлил усули ёрдамида асарларининг тонал, жанр, драматургик манбаини аниқлаш имкони туғилади.

Бастакор услубининг ғайри оддийлиги шундаки, у содда тили ва сиқик ўфода воситаларини қўллаган ҳолда жуда катта мазмунни ифода қилади. Бу борада Гия Канчелини ҳайрат уйғотувчи ҳақиқий санъаткор дейиш мумкин. Унинг куйларида оҳанг ва паузалар аҳамияти ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Баъзида бастакор асарларида ўн сониялаб паузалар учрайди. Ҳақиқий санъат шайдолари бу сукунатнинг кадр-қимматини яхши англайди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Хор учун яратган асарлари ҳам Гия Канчели ижодий фаолиятининг алоҳида қирраларидан ҳисобланади. Унинг “Ерқин қайғу” асари жанр ва услубий изланишлар доираси кенглигини намоён қилади. Бастакорнинг чет давлатларда кечган даври ибодат туркумидаги “кечки” асарларининг яралишига таъсир кўрсатди. Симфонияларида акс этган “янгича соддалик” хор ва вокал асарларида янада юқори босқичга кўтарилди. Айнан “кечки” услубга хос унсурлар вокал-хор куйлаш қонуниятларига мувофиқ тарзда акс этади.

1984 йили Тбилиси театрида “Тириклар учун мусиқа” операсининг сахналаштирилиши катта воқеага айланди. Маълумки, бастакор узоқ йиллар давомида грузин дирижёри Жамсунг Кахидзе ва Шота Руставели номидаги Грузин академик драма театри режиссёри Роберт Стура билан ўзаро ижодий ҳамкорликда ишлаган. Айнан Кахидзе бастакорнинг кўплаб асарларини биринчи бор талқин қилган. Бу ижодкорларнинг самарали изланишлари ўларок сахнада даврнинг энг глобал долзарб мавзуси – дунёни сақлаб қолиш ғояси тараннум этилади.

“Тириклар учун мусиқа” операсида бастакор опера жанрида рўй берган маълум турғунликларни енгиб, анъанавий опера драматургияси тамойилларига соф симфоник унсурларни уйғунлаштиради.

1960 йилларга келиб композитор театр ва кино режиссёр-

лари билан самарали ҳамкорлик қилади. Кўзга кўринган режиссёрлар Э.Шенгелая, Г.Данелия, Л.Гогоберидзе, Р.Чхеидзе ва бошқаларнинг қирқдан зиёд кинофильмларига ва 30 дан ортиқ спектаклларга мусиқа ёзади. У мусиқа басталаган “Мимино”, “Кин-дза-дза!”, “Денгиз болалари”, “Айик бўсаси”, “Фортуна”, “Тунги ташриф”, “Дон Кихот ва Санчо”, “Кавказ киссаси” фильмлари, “Юраклар парчаланган уй”, “Хонума”, “Борис Годунов”, “Бўрон”, “Дон Карлос”, “Шейлок” спектакллари кўплаб томошабинлар хотирасида муҳрланиб қолган. Бироқ бастакорнинг ўзи бу соҳада олиб борган ижодий тажрибаларини мустақил мавқега эга бўлмаган ҳаммуаллифлик маҳсули сифатида баҳолайди. Шу боис, бастакорнинг кинофильм ва спектакль учун яратган партитура ва кўшиқлари ҳанузгача чоп этилмаган ва тасмаларга ёзиб олинмаган.

“Ника”, “Вольф”, “Шота Руставели”, “Триумф”, “Чайка”... У тақдирланган бундай мукофот ва унвонларнинг сон-саногини йўқ. Аммо бу рағбатлар буюк бастакорнинг илҳом-истеъдодини ўлчай олган эмас. Гия Канчели ҳозирда табаррук 79 ёшни қаршилаб турган бўлса-да, ҳамон ўз касби билан шуғулланмоқда. У 2012 йилда “Эт Сетера” театрида сахналаштирилган спектакль учун, 2013 йилда эса машҳур режиссёр Георгий Данелиянинг “Ку! Кин-дза-дза!” номли анимацион фильми учун мусиқалар ёзди.

*Равшаной ТУРСУНОВА,
муסיқашунос*

ЖАҲОН АДАБИЁТИДА АФАНДИ

Апрель ойини кулгу мавсуми деб қараш деярли барча халқу элатларга бирдай сингиб кетган туйунча. Жаҳон адабиётида шу ҳодиса билан боғлиқ кулгу ва топқирлик тимсоллари бўлган қатор тарихий-адабий образлар бор. Шулардан бири машҳур Хўжа Насриддин Афанди сиймосидир.

Жаҳон халқлари оғзаки ижодида Хўжа Насриддин афандининг тутган ўрни хусусида бошқа ҳеч бир халқ адабиётишунослари, ҳаттоки ўзларини афандининг энг бирламчи вориси деб ҳисобловчи усмонли турк адабиётишунослари ҳам рус адабиётишунослари каби изчил ва қўламли илмий тадқиқотлар олиб бормаган десак муболага бўлмайди. Бунинг яққол далилини, масалан, биргина китобда аниқ-равишан қўришимиз мумкин. Москвадаги “Наука” (“Фан”) наириётининг Шарқ адабиёти Бош тахририяти 1986 йилда “Йигирма тўрт Насриддин” (“Двадцать четыре Насреддина”) китобини чоп этган эди. Мазкур китоб жаҳондаги йигирма тўрт халқнинг миллий қахрамони сифатида бугунги кунда ҳам яшаб турган Хўжа Насриддин афандининг мингдан ортиқ латифасини ўзида жамлаган. Ушбу латифалар авар, анди (Догистон), араб, ассирия, белгар, юнон, даргин, лазгин, македон, озарбайжон, рутул (Догистон), серб, табасаран (Догистон), тожик, татар, турк, туркман, форс, ўзбек, уйғур, хорват, чечен, қозоқ, қрим-татар халқларига мансуб. Тўпلامдаги энг кўп латифалар ўзбек халқига тегишли. Зотан, “Хўжа Насриддин афанди аввал-боида жаҳондаги қай бир халқнинг миллий қахрамони эди, деган саволга ўзбек халқи “Афанди менинг фарзандим!” дея жавоб беришга ҳар жиҳатдан ҳақлидир! Ҳа, Хўжа Насриддин афанди – ўзбек халқи бутун жаҳон халқлари ва жаҳон адабиётига тухфа этган энг ёрқин, зукко сиймодир.

Энди мазкур китобда рус адабиётишунослари ёзган сўзбошининг дастлабки жумласига диққат қилинг: “Ҳомер ватани деб аталиш ҳуқуқини қўлга киритиши учун еттига шаҳар баҳслашган. Бундан уч баравар кўпроқ халқлар Насриддинни бажонидил ўзининг миллий қахрамони деб аташга тайёр! Турли мамлакатларнинг олимлари муттасил изланадилар: шундай одам ростдан ҳам яшаб ўтганми? Яшаган бўлса, у ким, қандай одам бўлган?..”

Бундай саволларга ҳар жиҳатдан тўғри ва асосли жавоб топишга олимлар, ёзувчилар ҳам кўп йиллардан буён уриниб келдилар. Масалан, шулардан бири форс ёзувчиси Ираж Пезешиқод ҳисобланади. Худди Фаргона водийсидек аския ва ҳазил-мутойиба бобида беназир Исфажонда таваллуд топган бу ёзувчи ўзининг “Хўжа Насриддин Хорун-ар-Рашид саройида” номли романида уни, табиийки, форс халқига мансуб миллий қахрамон сифатида кўрсатишга мойиллик сезилиб туради. Хўжа Насриддин афандининг биргина латифаси асосида ёзилган “Наполеон амаки” ҳажвий романида эса, бу ёзувчи “афанди – форс” деган даъвоини яна-да изчилроқ ва бадий жиҳатдан юксакроқ тарзда исботлашга уринади. Рус тилида ижод қилган тожик адиби Темур Зулфиқоров “Хўжа Насриддиннинг биринчи муҳаббати” романида, табиийки, уни тожик халқининг миллий қахрамони сифатида тақдим этади... Хуллас, халқона ибора билан айтганда, “бу жаҳон айвонида ҳар ким ўз кўмочига кул тортиб яшайди!” Рус адиби Леонид Соловьёвнинг 1960 йилда илк бор бир бутун ҳолда наиш этилган қўи қиссасида бу адибларга нисбатан масалага ҳалоллик билан холис нуқтаи назардан қаралади: Хўжа Насриддин афанди рус, форс, тожик ва ё бошқа бирон халқ эмас, аввало, айнан ўзбек халқининг миллий қахрамони экани ҳаққоний эътироф этилади.

Ўзбек адабиётида “афанди” сўзи биринчи маротаба “Қаландар” ва “Галдир” тахаллуслари билан ҳам ижод қилган адибимиз Абдулҳамид Сулаймон Чўлпоннинг “Афандистон” мақоласи сарлавҳасида расман қўлланган, дейишимиз мумкин. Хўжа Насриддин афанди ҳақидаги дастлабки насрий асарлар эса, яна бир чинакамига афанди-табиат адибимиз Гафур Ғулом қаламига мансубдир. Гафур Ғулом афанди латифалари асосида иккита асар – “Афанди ўлмайдиган бўлди” билан “Афанди ва шайтон алайҳи лаъна” ҳикояларини ёзган! Бу ҳикоялар билан, айтиши мумкинки, ўзбек адабиётида афандинависликка бетакрор тарзда асос солган! Буюк адибимизнинг машҳур “Шум бола”

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

қиссасида, аслини олиб қаралганда, бола афандининг саргузаштлари мароқли тарзда қаламга олинган. Қаҳрамоннинг исми, аниқроғи, лақаби “Қоровой” экани бежиз эмас, албатта. Зотан, “қора сўз”, “қора халқ”, “қорахонийлар”, “қорақалпоқ”, “Қоражон”, “Қоработир” сингари кўпгина сўзлар яққол далолат бериб турибдики, “қора” деган қадим туркий сўз аввал-боида ранг-тусни эмас, улканлик-катталиқни англатган! Бинобарин, “Қоровой”, ўзи бола бўлса-да, аслида, катта халқнинг жаҳон таниган катта қаҳрамони, яъни, бола Насриддин афанди – шум боладир. Бу болакай “Кичкина деманг бизни, кўтариб ураимиз сизни!” дейишга ҳар жиҳатдан ҳақли, мағлубият нималигини билмайдиган, ҳар қандай курашларда енгилмайдиган, тегирмондан бутун чиқа оладиган кировий қаҳрамондир. Аввало шуниси билан мазкур асар нафақат ўзбек адаблари, ҳаттоки жаҳон адабиётининг улуг намояндаларига ҳам ўзига хос ибрат мактаби бўла олади.

Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида дунёга келган “Афандининг қирқ бир паишаси” қиссаси (ёзувчи Зоҳир Аълам асари) ҳам, худди Фафур Ғулмоннинг “Шум бола” қиссаси каби, адабиётимизда ўзига хос улкан воқеа бўлган кулги-қисса ҳисобланади. Хўжа Насриддин афандимизнинг бир латифаси асосида яратилган мазкур тарихий-саргузашт қиссада афсонавий Журжон мамлакатига заройиб воқеалар мароқли тарзда ҳикоя қилинади.

Ўзбекистонда янги даврнинг шарофати билан адабиётда, хусусан, бадиий насрда Хўжа Насриддин афанди сиймосини ҳаққоний ёритиш ва, энг муҳими, бу сеvimли миллий қаҳрамонимизни, таъбир жоиз бўлса, тирилтириб, бир замондошимиз сифатида бадиий идрок этиши учун янги уфқлар очилди. Натижада ўтган асрнинг тўқсонинчи йилларида афандинависликда бир қатор дадил қадамлар қўйилди. Масалан, “Афандининг беши хотини” драматик асари дунёга келди. Каминанинг замонавий мавзудаги “Элчи (Афанди ўлмайдиган бўлди)” насрий достони “Шарқ” НМАК томонидан чоп этилди. “Шарқ юлдузи” журналида марҳум адабимиз Сафар Барноевнинг “Кичкина Хўжа Насриддин” номли тарихий-саргузашт қиссаси эълон қилинди...

Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси – “Алпомиш” достонининг оламиумул доврүз қозонишида ўзбек фольклористикасининг асосчиси Ҳоди Зариф билан бир қаторда домлага кўп йиллар ижодий ҳамкорлик қилган рус адабиётшуноси Жирмунскийнинг хизматлари беқиёсдир. Хусусан, бу икки адабиётшуносо олим ҳаммуаллифликда 1947 йилда Москвада нашр этган “Узбекский народный героический эпос” (“Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси”) номли йирик тадқиқот бугунги кунда ҳам бутун жаҳон адабиётшунослигида “Алпомиш” достонимиз ҳақидаги энг етук илмий асар бўлиб турибди.

Оламиумул доврүзи Алпомиш-Ҳақимбек ва ё Гўрўғлидан зинҳор қолишмайдиган миллий қаҳрамонимиз Хўжа Насриддин афандининг илмий тадқиқ этилиши бобида бундай ибратомуз ижодий ҳамкорлик афсуски, кўзга ташланмайди. Тўғри, бундан қарийиб қирқ йил муқаддам бир олима аёл Хўжа Насриддин афанди образи ва унинг латифаларини илмий тадқиқ этиб номзодлик ишини ҳимоя қилган эди. Бу иш китобча сифатида нашр этилган ҳам. Афсуски, мазкур китобчада, биринчидан, Хўжа Насриддин афандимизнинг оламиумул қиёфаси атрофлича очиб берилмаган, иккинчидан, унда мустабид Шүро тузумининг мустамлакачилик сиёсати аниқ-равшан кўриниб қолган. Лекин “Йигирма тўрт Насриддин” номли латифалар тўпламига улкан адабиётшунос олим М.С.Харитонов томонидан ёзилган сўзбоши бундай гайриилмий қарашлардан жуда-жуда балан туради. Ушбу сўзбоши бугунги кунда ҳам Хўжа Насриддин афанди ҳақида жаҳон адабиётшунослигидаги энг умумлаштирувчи мақола сифатида алоҳида қадр-қимматга эга.

Яна бир гапни алоҳида таъкидлашни истардим: тўпламга латифалари киритилган йигирма тўрт халқнинг фольклорист олимлари ҳам, боринги, ҳатто рус адабиётшуноси Харитоновдек афандиси йўқ халқ вакиллари ҳам “Насриддин афандининг асли-насли ким бўлган?” деган савол устида бош қотириб келмоқдалар. Масалан, энг бирламчи афандини усмонли турклар Оқшаҳарда тузилган Насриддин деган бир мулла, озарбайжонлар – Насриддин Тусий, форслар – Носир Хусрав, бошиқа халқлар – бошиқа бир тарихий шахс номи билан боғлаб талқин қиладилар. Хуллас, бу масалада ҳар кимнинг ўз қарашини, нуқтаи назари бор. Менимча, асли ўзимиздан бўлган Афандининг нушти-палаги бу оламдаги ҳар қандай насриддиндан қадимийроқдир.

Кўйида турли халқларга тегишли Афанди латифаларидан намуналар берилмоқда.

Таржимондан

ҚАЙСАР АФАНДИ

Хўжа болалигида отаси унга нима демасин, унинг тескарисини қилар экан. Жонига тегиб кетган ота ахийри унга ҳамма буюрган ишининг тескарисини айтадиган бўлибди. Кунлардан-бир куни ота-ўғил тегирмондан қайтаётиб, сойдан кечиб ўтишларига тўғри келибди. Кўприк бор экан-у, бироқ ундан эшак ўтолмас экан. Шунинг учун ота:

– Уғлим, мен кўприкдан ўтаман, сен эшакнинг бошини сойдаги кечувга қараб буриб юрма тагин, хўпми, – дебди.

Насриддин эса қайсарлик билан атайин эшакни сой томонга бошлабди. Шунда отаси эшак устидаги қопнинг бир томонга оғаётганини кўриб қолиб ўғлига кичкирибди:

– Қоп мен томонга оғаётгани йўқ. У сувга тушиб кетмайди. Қани, оққан томонини қаттиқроқ бос-чи!

Шунда ўғил дебди:

– Ота! Мен энди қатта бўлиб қолдим. Шу пайтгача болалик қилиб сиз айтган гапнинг тескарисини қилиб келар эдим. Энди сиз қандай айтсангиз, шундай қиламан!

Уғил қопни бир босган экан, усиз ҳам оғаётган қоп шалоп этиб сувга тушиб кетибди.

(турк)

АФАНДИ ВА ЭШИК

Афанди ўсмирлигидаёқ ўзининг антиқа қилиқлари билан бегоналарнигина эмас, хаттоки тукқан онасини ҳам ҳайратга солар экан. Кунлардан-бир куни онаси қўшниниқига чиқа туриб ўғлига тайинлабди:

– Уйни пойлаб ўтир, ўғлим! Эшикдан ҳатлаб чиқа кўрма!

Афанди останада ўтириб уй пойлабди. Бироз ўтиб уйга меҳмон келибди.

– Сизлар ўтириб туринглар, мен ҳозир ойимни чақириб келаман, – дебди уларга Афанди. Шундай дея эшикни зулфиндан чиқарибди-да, елкасида кўтариб ойисининг олдига кетибди.

– Бу нима қилганинг, ўғлим? – дея ажабланиб сўрабди онаси. – Нега эшикни кўтариб юрибсан?

– Узингиз эшикдан ҳатлаб чиқа кўрма деб тайинлаган эдингиз-ку, ойи. Мана, сизнинг айтганингизни бажариб турибман-да!

(уйғур)

ХЎЖА НОСИР ВА УНИНГ ОТАСИ

Отаси хўжага эшакни суғоришни буюрибди:

– Йўқ, суғоролмайман, лабим ёрилиб кетган, – дебди хўжа.

– Эшакни суғоришга лабнинг нима дахли бор? – ажабланиб сўрабди отаси.

– Нега дахли бўлмас экан? Мен хуштак чалиб ишора қилмасам, эшакнинг сув ичиш кераклигига фаҳми етмайди. Ёрилган лаб билан эса хуштак чалолмайман-ку.

(қозоқ)

ЮНУС ПАЙҒАМБАР

Насриддиннинг отаси уйга учта ковурилган балиқ олиб келибди. Насриддин уйда эмас экан, онаси айтибди:

– Насриддин келмасидан балиқларни еб олганимиз маъқул эди, йўкса у балиқ егандай қилмайди.

Худди шу пайт Насриддин келиб, эшик қоқиб қолибди, онаси бўлса, икки бўлак қатта балиқни хонтахтанинг тагига яшириб, энг кичигини кўринадиган жойга қўйибди. Бироқ Насриддин қалит тирқишидан қараб ҳаммасини кўрибди-да, ичкарига кирибди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Юнус пайгамбар хақидаги ривоятни эшитганмисан, ўғлим? – деб сўрабди бир пайт Насриддиндан отаси.

– Ҳозир балиқдан сўраб кўрамиз-да, – дебди Насриддин. Сўнг балиқнинг оғзига қулоғини тутиб шундай дебди: – Бу балиқ, мен Юнус замонида кичкина бўлганман, ривоятни хонтахта остидаги иккита катта балиқдан сўранг, деяпти. (форс)

НАСРИДДИН МАКТАБДА ҚАНДАЙ ЎҚИГАН

Мулла Насриддин мачит қошидаги мактабда ўқиганида баджаҳл домла уни ўйинқароқлиги учун тез-тез жазолаб турар экан. Бироқ у жазоланишдан кўрмай ўйинқароқлигини, ҳазил-хузуллари-ю сўз ўйинларини кўймас экан.

Кунлардан бир куни дарс пайтида домлага каттакон бир идишда ҳолва олиб келишибди. Айни шу пайтда домлани хотини чақириб қолибди.

– Болалар, мен сенларни бир муддатга холи колдираман, – дебди домла. – Жимгина ўтиринглар, энг муҳими манови ҳолвага қўл теккизманглар. Айтиб қўяй, бу ҳолва захарланган.

Домла ташқарига чиққан заҳоти Насриддин ҳолвани тенг бўлақларга бўлибди-да, ҳамма болаларга тарқатиб чиқибди. Болалар энг сўнгги ушоқларини еб бўлганларида домла кириб келибди-да, жаҳли чиқиб сўрабди:

– Ҳолвани ким еди?

– Домлажон, – дебди шунда Насриддин, – мен сизнинг қаламтарошингизни синдириб қўйдим. Бу ишимдан шунақаям пушаймон чекдимки, ҳолвани еб захарланиб ўлишга қарор қилдим. Бироқ, афсус, захар кучсиз экан!

(авар)

ИССИҚ ЎЛКАЛАРДА

Афанди ёшлигида фалон карвонсаройга ҳабашистонлик савдогарлар келиб кўнганини, ўз юрларидаги ажойиботлар хақида ҳикоя қилаётганини эшитиб қолибди. Афанди дарҳол ўша карвонсаройга чопқиллаб бориб, қизиқувчанлар қаторига сукилибди-да, мусофирларнинг гапларига қулоқ сола бошлабди.

– Ҳабашистон деган мамлакат бор, – дебди савдогарлардан бири. – У жуда узоқда, ҳаттоки Бағдоддан ҳам нарида. У ер шу даражада иссиқки, одамлар яланғоч юришади...

Шунда ёш Афанди сўрабди:

– У ерда эркак билан аёлни қандай фарқлашади?

(ўзбек)

ВАҚТ ЎЛЧОВИ

Насриддин мактабда ўқиб юрганида домла ер юзидаги ҳаёт, йил фасллари, кеча билан кундузнинг алмашинуви хақида кўп гапирар экан. Бир куни домла:

– Мана, ҳозир кўклам, кунлар узайиб, тунлар қисқаряпти. Бир ойдан кейин эса, ёз кирганида кун бир соатга узаяди...

Орадан бир ой ўтибди. Дарсда тагин йил фасллари хақида гап қўзғолибди-да, домла Афандидан сўрабди:

– Қани, Насриддин, менга айт-чи, бир кеча-кундузда неча соат бор?

– Ҳозир бир кеча-кундузда йигирма беш соат бор, бироқ ёздан бошқа фаслларда йигирма тўрт соат бўлади, – дея дадил жавоб берибди Афанди.

(ўзбек)

БИЗ ТЕНГДОШМИЗ

– Қимнинг ёши катта? – деб сўрашибди Афандидан. – Сенингми ё акангними?
– Ўтган йили онам акамнинг мендан бир ёш катталигини айтгандилар, бироқ орадан роппа-роса бир йил ўтди, демак, энди биз тенгдошмиз!

(уйғур)

НОАНИҚ МАЙЛ

Кунлардан бир куни ўқитувчи Мулладан сўрабди:

– “Наср” сўзи қай келишиқда?

– Ноаниқ майлда! – деб жавоб берибди Мулла.

Ўқитувчининг жаҳли чиқибди:

– Нега дарс тайёрламадинг?

Насриддин жавоб қилибди:

– Устоз, Худо ҳаққи, дарс қилганман, бироқ мен атайин шундай дедим...

– Бу нима деганинг? – деб сўрабди ўқитувчи.

– Агар мен “ўтган замон” десам, шу билан гап гапга улашиб кетаверарди.

Бу куриб кетгур замондан осонгина кутулиб бўлмайди – унинг буйрук, истак, аниқлик майллари, мажхул, ўзлик, биргалик нисбатлари, бирлик, кўплик сонлари... бор. Ноаниқ майлда буларнинг ҳеч бири йўқ. Вақтни чўзиб, сизни беҳуда овора қилмаслик учун шундай дедим-да.

(озарбайжон)

АГАР ТҮРТДАН ТҮРТНИ АЙИРСАК

– Агар тўртдан тўртни айирсак қанча қолади? – деб сўрабди ўқитувчи хўжадан. Хўжа ўйланиб қолибди.

– Кел, буни аниқ бир мисол ёрдамида ечайлик, – дебди ўқитувчи. – Дейлик, сенинг чўнтагингда тўрт танга бор эди, улар тушиб қолди. Шунда чўнтагингда нима қолади?

– Тешик, – деб жавоб берибди хўжа.

(қозоқ)

КАЛИТНИНГ ТЕШИГИ

Мулла Насриддин мадрасада ўқиб юрганида бир куни мударрис ундан:

– Дарс қилдингми? – деб сўрабди.

– Дарс қилдим, – деб жавоб берибди Мулла.

– Унда айт-чи, модда нима?

– Бу дунёда мавжуд бўлган жамики моддалар “модда” деб аталади.

Мударрис Насриддиннинг дарс тайёрлаганини англабди, бироқ берилган вазифани билмаса ҳам, унга билмаслигини исботлаб бўлмаслигини яхши билар экан. Шунинг учун мударрис атайин қўшимча савол берибди:

– Қани, айт-чи, ана ўша моддаларнинг қандай хусусиятлари бор?

– Бу оламдаги жамики моддалар моддалиқ хусусиятига эга.

– Яхши, улар қандай рангда бўлади?

– Уларнинг ҳаммалари бир рангда.

– Қанақасига?

– Шунақасига. Улар модда рангида-да.

Насриддинни билмасвойликда қўлга тушириб бўлмаслигини тушунган мударрис яна сўрабди:

– Хўп, майли, рангсиз моддалар қандай кўринишга эга?

– Улар рангсиз бўлади.

Насриддиннинг сабоқни билмаслигини исботлаш умидида мударрис салгина ён берибди:

– Яъни, рангсиз моддага қараганингда нарёғидаги ёруғликни кўрасан, шунақами?

– Ҳа, домлажон, тўғри айтяпсиз, – деб жавоб қилибди Афанди. – У орқали ёруғликни аниқ-тиниқ кўриб турасиз!

– Рангсиз моддага ақалли биттагина мисол келтир-чи қани?

– Калитнинг тешиги, – деб жавоб қилибди Насриддин.

(озарбайжон)

БОЛАНИНГ АҚЛИ

Мактабда кичкинтой Афанди домласига илмоқли саволлар берар экан. Уларнинг аксариятига домла жавоб беришдан ожиз қолар экан.

– Билимдонман деб мактанаверма! – дея танбех берибди домла. – Кўпинча ақли ўткир болалар каттарганда ғирт аҳмоқ бўлади.

– Бундан чиқди, мухтарам домла, сиз болалигингизда ҳойнаҳой жудаям ақлли бўлгансиз.

(ўзбек)

ХЎЖА ТАСКИН БЕРАДИ

Бир куни хўжа дарсга келмабди. Эртасига ўқитувчи ундан сўрабди:

– Сен кеча нега мактабга келмадинг?

– Банд эдим.

– Нима билан?

– Акам шифокорга бориб тишини олдирди.

– Хўш, нима бўпти?

– Мен бирга бордим.

– Нега энди? Сенинг эмас, акангнинг тишини олишибди-ку?

– Акам оғриққа чидаёлмай қичқираётганида мен уни овутиб турдим-да.

(қозоқ)

КЎП КУТИЛМАЙДИ

Кичкинтой Насриддинни этикдўзга шогирд қилиб беришибди. Икки йил ўтгач отаси қизиқиб сўрабди:

– Ҳозирга келиб ҳойнаҳой этик тикишни ўрганиб олгандирсан, ўғлим? Ўз пойафзал устахонангни очишнинг вақти келмадимми?

Насриддин мийиғида кулибди:

– Кўпи кетиб, ози қолди, ота! Ҳозир мен хўжайинимнинг боласига қараб, рўзгорига кўмаклашиб турибман. Мана шу ишларга ярамай қолганимда хўжайиним менга пойафзал тикишни ўргатишни бошлаб юбормоқчи.

(ўзбек)

ХЎЖА ПИЛЛАЧИГА ШОГИРД ТУШДИ

Хўжани онаси пиллачига шогирдликка топширибди. Хўжа устознинг уйига бир йил қатнабди, икки йил қатнабди. Бир куни онаси сўраб қолибди:

– Қани, нимани ўрганганингни кўрайлик-чи.

Хўжа бўлса, шундай жавоб берибди:

– Онагинам, дуоларингизнинг шарофати билан ҳозиргача касбнинг қоқ ярмини ўрганиб бўлдим – тўқилган матони бемалол сўка оламан. Энди иккинчи ярми – ипларни ўраш қолди. Дуо қилиб турсангиз, яна бир неча йилдан кейин бунисини ҳам пухта ўрганиб оламан.

(турк)

ИССИҚҚИНА ЧУЧВАРА

Бир куни бола Насриддинни онаси чучвара билан сийлабди. Чучвара шунақанги иссиқ эканки, Насриддин ҳар бирини оғзига солганида кўзларидан ёш тирқираб чиқиб кетар экан.

– Менга қара, Насриддин! Чучвара қочиб кетмайди-ку! Совитиб, кейин есанг-чи, – дебди отаси.

– Унда оч қоламан-ку, ота, – деб жавоб берибди кичкина Насриддин.

(ўзбек)

ТУШЛИКНИ ҚАНДАЙ ОЛИБ КЕЛИШ КЕРАК

Насриддинга отаси:

– Овқатни олиб кел-да, эшикни ёп, – дебди.

Насриддин эса:

– Яхшиси аввал эшикни ёпиб, ундан кейин овқатни олиб келай, – дебди.

(форс)

ЭРУВЧАН КУМУШ

Афанди ёшлигида ширинлик олиб ейиши учун ҳар жумада отаси унга беш тийин берар экан. Бир куни отаси унга нақ йигирма тийин бериб тайинлабди:

– Шу пул сенга тўрт жумага етади. Пулни тежаб ишлатишни ўрган.

Афанди отасининг ўгитларини бирпасда унутиб қўйибди-да, кўчага чопқиллаб чиқиб, йигирма тийиннинг ҳаммасини ҳар хил ширинликларга сарфлаб юборибди. Кейинги жумада кун иссиқ бўлиб, Афандининг отаси бозордан ғарқ терга ботиб қайтибди.

– Бундай жазирамада миям эриб оқиб кетмаганига ҳайронман! – дебди у.

Қулай фурсат келганини пайкаган Афанди отасига дебди:

– Одамнинг мияси кумушдан чидамлироқ, шекилли?

– Нима дейди? – сўрабди отаси.

– Сизнинг тўрт жумага деб берган кумуш тангангиз мойдай эриб, оқди-кетди...

(ўзбек)

ОЧОФАТНИНГ ЖАВОБИ

Афандига отаси пул бериб, тушликка қўйининг пиширилган калласини олиб келишни буюрибди. Насриддин пишган каллани сотиб олибди-да, йўл-йўлакай ундан озгина татиб кўрибди. Калла гўшти шунақанги хуш ёқибдики, чимдиб-чимдиб бутун каллани еб битирибди ва отасига бош суягининг ўзини олиб келибди.

– Бу куп-куруқ суяк-ку! – дебди отаси. – Қулоғи қани бунинг?

– Асли гаранг экан, – деб жавоб берибди Афанди.

– Тили-чи? – асабийлашибди отаси.

– Тили йўқ – соқов экан.

– Кўзи-чи, кўзи қани бунинг? – терговни давом эттирибди отаси.

– Кўзи кўр экан.

– Бошининг ўзидаги гўшти-чи, у қани?

– Бечоранинг шунча камчилиги етмагандек боши ҳам кал экан, – бўш келмай жавоб берибди Афанди. – Фақатгина тиши шунақанги мустаҳкам эканки, мана, қаранг, биттаси ҳам тушиб кетмаган.

(форс)

ХЎЖА БИЛАН АҚЛЛИ ҲОЗ

Хўжа ёшлигида бир лаҳза ҳам ҳазил-мутойиба қилмасдан туролмас экан. Бир куни ўтиб кетаётган зикна ва уришқоқ қўшнисининг ғозлари девор соясида мудраб ётганига кўзи тушибди. Ҳозини йўқотган қўшнисининг қандай хуноб бўлиб изиллашини томоша қилиш иштиёқида энг катта ғозни ушлаб жуббасининг остига яширибди-да, йўлида давом этибди. Анча юрибди, ғознинг эса “ғиқ” этган овози чиқмасмиш. Хўжа бу ғоз нега ақалли питир-питир қилиб безовталанмаяпти дея ажабланибди-да, хилват жойга бурилиб, аста жуббасини кўтариб қарабди. Ҳоз эса, бошини кўтариб, қандайдир шивирлашга ўхшаш овоз чиқарибди.

– Яша, ғоз! – дебди хўжа. – Сени нодон деганларнинг ўзлари нодон, сен аслида эгангдан ақллироқ экансан; мен ҳам сени ўзингга эҳтиёт бўл деб огоҳлантирмоқчи эдим.

(турк)

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ҚОВОҚБОШ

Кўчада қозондек қаттақон салла ўраган имом кетаётган экан. Насриддиннинг шумлиги тутибди-да, оғиргина бир тошни саллага қараб отибди. Бирок тош имомнинг салласига эмас, нақ пешонасига тегибди.

Ғазабланган имом шумтакани тутиб, қозининг ҳузурига судраб борибди.

– Муҳтарам имомга тош отишга қандай ҳаддинг сиғди, ҳой тирранча?!

Насриддин бўйини қисиб жавоб қилибди:

– Мени афу этинг, жаноб! Саллани кўриб “Бу қозондек қатта саллани кўтариб кетаётган қалла темирдан эмасмикан?” деб ўйлаб қолдим. Шуни текшириб кўриш учун тош отувдим. Имом, ўйлаганимдек, темирбош эмас, қовоқбош бўлса, менинг айбим нима?

(ўзбек)

ЁРДАМ БЕРОЛМАЙМАН

Хўжа болалик кезларида Сиврихисордан Оқшаҳарга келганида минора тепасида азон айтаётган муаззинни кўриб қолибди-да, пастдан туриб қичқирибди:

– Мен нима ҳам қила олардим, амакижон? Шох-бутоғи йўқ дарахтга чиқишдан олдин қандай тушишни ўйласангиз бўлмасмиди?

(турк)

ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЎЛИҚДАН ШОХ ЧИҚДИ

Ёш Насриддин бир куни эрталаб уйдан чиқиб қараса, дарвозалари олдида бир ўлик ётганмиш. Уни судраб бориб қудуққа ташлабди-да, ўз ишига кетибди. Отаси ўғлининг маҳмадоналигини билгани учун ўлик ҳақида эшитгани заҳоти бир эчкини сўйиб, қудуққа ташлабди, одамнинг ўлигини эса, қудуқдан тортиб олиб, кўмибди. Насриддин йўл-йўлакай ўзининг қандай ўлик топганини ҳаммага айтибди. Унинг гапларини марҳумнинг қариндошлари ҳам эшитиб, Насриддиндан сўраб-суриштиришибди:

– Уликни нима қилдинг?

– Мен уни қудуғимизга ташладим, – деб жавоб берибди Насриддин. Сўнг уларни бошлаб келиб, ўзи ўликни олиб чиқиш учун қудуққа тушибди. Қараса, ўликдан шох ўсиб чиққан эмиш. Қудуқ ичида туриб:

– Сиз қидирган ўликнинг шохи бормиди? – деб қичқирибди.

Одамлар унинг тентаклигидан аччиқ кула-кула тарқалишибди.

(форс)

НАСРИДДИН КУЁВГА МАСЛАҲАТ БЕРАДИ

Бир деҳқон ўғлини уйлантирмоқчи бўлибди.

– Майли, мен ҳам уйланганим бўлсин? – дебди ўғил. – Қишлоғимизда бир қиз, бир эри билан ажрашган бева бор. Шулардан қай бирига уйланай, маслаҳат беринг!

– Мен сенга бунақа масалада маслаҳат беролмайман, – дебди отаси. – Бирок шаҳарда бир танишим бор. Уша одамга борсанг, маслаҳат бера олади.

Йигит шаҳарга бориб, отасининг танишини қидириб топибди-да, унга масалани маълум қилибди.

– Мен ҳам сенга маслаҳат беролмайман, – дебди ўша одам. – Лекин шаҳримизда Насриддин исмли бир одам яшайди. Уни қидириб топсанг, ана шу одам яхши маслаҳат бера олади.

Йигит Насриддинни роса қидирибди. Унинг қаерда яшашини ҳеч ким билмас экан. Ниҳоят, “от-от” ўйнаётган бир тўп болакайга дуч келибди. Йигит улардан Насриддиннинг уйини сўрабди.

– Мен Насриддинман, – дебди бир болакай.

Чикмаган жондан умид деб муддаосини унга айтибди. Болакай:

– Қизни олсанг – сенинг ишинг, бевани олсанг – унинг иши, – дебди.

Шунда йигит эри билан ажрашган аёл ҳақида сўраган экан, болакай жавоб бериш ўрнига унинг оёқларига чивик билан бир урибди-да, ўйинга югуриб кетибди.

Йигитнинг ҳафсаласи пир бўлиб ота дўстининг қошига келибди-да:

– Отам мени ўша болакайдан маслаҳат олсин деб сизнинг олдингизга жўнатган эдими? Мен сизнинг ўзингиздан маслаҳат сўраб келган эдим-ку! – дебди. Сўнг бола Насриддин айтган гапларнинг ҳаммасини айтиб берибди.

– Нима ҳам дердим, яхши маслаҳат берибди ўша болакай, – дебди отасининг дўсти. – Сен агар қизга уйлансанг, оилада ўзинг бош бўласан, бевага уйлансанг – ўша бева бош бўлади. Оёғингга урилган чивик орқали эса, у эри билан ажрашган аёлдан иблисдан қочгандек қоч демоқчи бўлган.

(серб)

АҚЛ КИРИШИДАН АВВАЛ

– Сен илк бор уйланганингда неча ёшда эдинг? – деб сўрашибди Насриддиндан.

– Аниқ эслаёлмайман, – деб жавоб берибди у, – чунки ўша пайтда ҳали ақлим тўлиқ кирмаган эди.

(форс)

ҲАЛИЯМ КЕЧ ЭМАС

Афандини калака қилиш иштиёқидаги бир чол унга:

– Афсус, сенинг онанг ўлиб кетган-да, йўқса мен унга уйланардим-да, сен менга ўғил бўлар эдинг, – дебди.

– Ҳалиям кеч эмас, – дебди шунда Афанди.

– Нега бундай деяпсан? – ажабланиб сўрабди қитмир чол.

– Бунинг йўли осон, – дебди Афанди, – қизингизни менга берсангиз, сизга ўғил бўламан-кўяман-да!

(уйғур)

КЎК МУНЧОҚ

Афанди бирваракайига икки қизни ёқтириб қолибди. Бир куни у икки тизим кўк мунчоқ сотиб олиб, иккала қизга совға қилибди. Қизлар бир-бирлари ҳақида хабар топиб, иккаласи бирга Афандининг олдига келибди-да:

– Сен ўзи қай биримизни севасан? – деб сўрашибди.

– Кимга кўк мунчоқ совға қилган бўлсам – ўшани-да! – деб қувлик билан жавоб берибди Афанди.

(уйғур)

АЙТИШНИ УНУТИБМАН

Афанди узоқ уйланолмай юрибди. Қалин тўлашга пули етмас экан.

Кунлардан бир куни бир таниши Афандига у яхши кўрадиган қизга ўз совчиларини жўнатганини айтибди.

Афанди қаттиқ хафа бўлиб безовталанибди. Ўйланиб туриб, танишига бундай дебди:

– Ёмон қиз эмас. Агар бир марта, сенга қасам ичиб айтаманки, мутлақо тасодифан бир эркакнинг олдига очиқ юз билан турганини кўриб қолганимни ҳисобга олмаганда, жуда чиройли, ақли, яхши қиз.

– Аллоҳга қасамки, бундай қиз менга муносиб эмас! – дебди таниши. Сўнгра у совчиларни қайтариб, ўша қизга уйланишдан воз кечибди.

Бироз вақт ўтганидан кейин ўша таниши Афандининг ўзи ўша қизга уйланаётганини эшитиб қолибди, Афандига:

– Сен мени алдабсан-да? Ушанда ичган қасаминг нима бўлди энди?! – дебди жahlу чиқиб.

– Ушанда тўғри қасам ичганман. Ҳа, мен ростдан ҳам ўша қиз бир эр-

какнинг олдида юзи очик турганини кўрганман. Аммо ўшанда сенга у эркак кизнинг ўз отаси эканини айтишни унутибман. Сен ҳам мендан сўрамадинг!
(ўзбек)

ХЎЖА ЭҲТИЁТ ЧОРАСИНИ КЎРАДИ

Хўжа ўзига уй курдираётганида дурадгорга ерга қокиладиган тахтани – шипга, шипга қокиладиган тахтани эса, аксинча, ерга қокишни буюрибди. Дурадгор бунинг сабабини сўраган экан, хўжа шундай тушунтирибди:

– Мен яқинда уйланыпман. Киши уйланганида уйидаги ҳамма нарсанинг оёғи осмондан бўлиб кетади. Шунга эҳтиёт чорасини кўриб қўймоқчиман!
(турк)

ЎПКАЛАГАН КУЁВ

Насриддин Афанди уйланибди. Тўй базмида барча меҳмонга палов тортилибди. Югур-югур билан бўлиб куёвболага ош беришни унутиб қўйибдилар. У бир бурчакда оч-наҳор хомуш ўтираверибди.

Нихоят, куёвбола чимилдикқа кирадиган вақт келибди.

– Қани, чимилдикқа марҳамат, Афанди! – дейишибди унга ошналари. Афанди эса, ковоғини уйиб олиб:

– Кирмайман! Чимилдикқа ош еганлар кирсин! – дебди.

(ўзбек)

ТАҚВИМ

Айтишларича, Мулла ўзининг бутун вақтини китоб ўқиб ўтказар экан. Кунлардан-бир кун хотини:

– Шу тунда тонггача мижжа қоқмайман – Аллоҳдан мени китобга айлан-тириб қўйишини илтижо қиламан.

– Нега? – сўрабди Мулла.

– Тўғрисини айтсам, шу китобларга ҳавасим келади, – дебди хотини. – Қани энди китобга айланиб қолсам-да, сиз мендан кўзингизни узмасангиз.

– Дуо қилганингда Аллоҳдан сени тақвимга айлантириб қўйишини сўра, – ҳазиллашибди Мулла.

– Нега? – деб сўрабди хотини.

– Чунки тақвим бир йилга ярайди-да! Кейин янгисига алмаштирилади! – тушунтирибди мулла.

(озарбайжон)

ОДАТ

Бой қўшниси Насриддинни шаҳар ташқарисидаги боғида бир неча кун меҳмон бўлишга таклиф қилибди.

– Дўстлар йиғилишади, хурсандчилик қиламиз, – дебди қўшни.

Боққа кўп меҳмон йиғилибди. Зиёфат қуюқ бўлибди. Аммо ҳар кун эрталаб нонушта чоғида боғ сохиби ҳам, меҳмонлар ҳам нимагадир Афандига хўмрайиб совуққонлик билан қарашибди.

– Нега ҳаммангиз менга бундай қараяпсиз? – деб сўрабди Афанди.

– Бунинг сабаби шуки, улар сизнинг хуррагингиз касридан туни бўйи ухлаёлмай чиқишяпти, – дебди боғ эгаси. – Шунақанги хуррак отар экансизки, бутун уй зириллаб кетади-я!

Афанди хафа бўлиб уйига отланибди.

– Йўл бўлсин, Афанди?

– Хотинимдан қўймасин! – дебди Афанди. – Қирқ йилдан буён мен билан яшайди, бечора бирон марта хуррагимдан шикоят қилмабди-я!..

(ўзбек)

Рус тилидан
Раҳимжон ОТАЕВ
таржумаси

“ОЛТИН БЕШИК” АФСОНАСИ ВА ДАҚОИҚИЙ САМАРҚАНДИЙНИНГ “БАХТИЁРНОМА” АСАРИ

“Олтин Бешик” афсонаси халқимизга азалдан яхши маълум. Унга кўра, Бобур ракибларидан қочиб, Фарғона ерларини ташлаб кетаётганида эндигина туғилган ўғлини шароит оғирлигидан йўлда ташлаб кетишга мажбур бўлади. Уни Фарғона водийси маҳаллий аҳолиси топиб олади. Бола олтин бешикда ётган эди. Шу боис чақалоққа Олтин Бешик деб исм қўядилар. Унинг келиб чиқишига кўра олий сулоладан эканлигини ҳис қилиб, Олтин Бешикни авайлаб-асраб қатта қиладилар, таълим ва тарбия берадилар, кейинчалик ўзларига подшо қилиб кўтарадилар. Бу боладан Қўқон хонлари сулоласи (1710 – 1876) бошланади. Яъни, Қўқон хонлиги ҳукмдорлари Олтин Бешик шахси орқали Бобур авлодлари ўлароқ тарихда ном чиқарадилар. Қўқон хонлиги тарихчилари Амирий тахаллуси билан шеърлар битган Қўқон хони Умархон (1810 – 1822) давридан бошлаб мазкур афсонани ўз тарихий асарларида келтириб, Қўқон хонларини Бобур орқали Темурийлардан келиб чиқишини таъкидлаб ўтганлар. Уз вақтида улуғ адиб Абдулла Қодирий ҳам Амир Умархон тарихига қизиқиб, бу сиймо ҳаёт йўли ҳақида роман ёзмокчи бўлганлиги кўплаб манбаларда қайд этилган. Балким ушбу асар ёзилганда Амир Умархон даври тарихи, у ҳукмронлик қилган даврдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёти ҳақида янада тўлиқроқ, мукамалроқ тасаввурга эга бўлармик деган бир фикр кўнгилдан кечади. Балким Қодирий ҳам бу хонликнинг келиб чиқиш тарихи, ҳозиргача турли баҳсу мунозараларга сабаб бўлаётган айрим масалаларга ўз муносабатини, асосли қарашлари ва мулоҳазаларини баён этармиди. Нима бўлганда ҳам тарих биздан анча олисда. Унга бўйлашганинг, қаърига чўмганинг сари ғалати ҳақиқатларга дуч келаверасан. Мазкур мақоламизда худди шундай масалалардан бири “Олтин Бешик” афсонаси нима учун айнан Умархон даврида қоғозга тушганлиги, аниқроғи, мазкур афсона вужудга келишига қайси бадиий асар манба ролини ўйнаганлигини кўрсатишга ҳаракат қиламиз.

Олтин Бешик афсонаси – тарихий асарларда

XIX аср боши Қўқон саройи тарихчиси Мушриф Исфарагий форс тилида ёзилган ва Умархонга бағишлаган “Шоҳномаи Умархоний” номли тарихий асарида биринчи марта “Олтин Бешик” афсонасини келтирган. Шу асардан бошлаб Қўқондаги бошқа тарихчилар ҳам мазкур афсонани ўз асарларида келтира бошлайдилар. Умархон 1810 йилда тахтга чиққач, сулоласи ва ўз салтанати тарихини ёзишни Фазлий Намангонийга топширади. Айни шоир ва тарихчи бизга Умархон саройи шоирлари шеърлари жамланган “Мажмуаи шоирон” шеърый тўпламини тартиб берувчилардан бири сифатида яхши маълум. Фазлий Умархон буйруғини бажариб, “Умарнома” номли тарихий дoston яратади. Қўқон хонлиги тарихий асарларини ўрганган олимлар фикрига кўра, Умархоннинг айни “Умарнома”дан кўнгли тўлмаган. Сабаби, бу дostonда Қўқон хонлари сулоласи, гарчи, Бобур орқали Темурийлардан келиб чиқиши таъкидлаб ўтилган бўлса-да, Олтин

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Бешик воқеаси сингари Темурийларга Қўқон хонларини боғловчи, халқни Қўқон хонлари сулоласи улуғлигини тан олишига қаратилган асос келтирилмаган эди. Айни вазифани Фазлийдан кейин "Шоҳномаи Умархоний" тарихий асарини яратган Мушриф Исфарагий мувафаққият билан амалга оширган: "Олтин Бешик" афсонасини ўз асарида келтирган. Шу йўл билан у Қўқон хонларининг келиб чиқишини Темурийларга боғланишини халқ учун гўёки "исботлаган".

Бунинг Умархонга нима кераги бор эди? Ҳамма гап шундаки, Умархон тахтга ўтиргандан сўнг Қўқон хонлиги ҳар жиҳатдан анча кучаяди ва Бухоро хонлигига тобеликдан узоклашиб, мустақил эканлигини кўрсатишга киришади. У кўп хайрли ишларни амалга оширади: масжид ва мадрасалар, йўллар қурдиради, ариқлар қаздириб, мамлакат ободонлиги учун хизмат қилади. Жумладан, 1811 йили Умархон буйруғига биноан Фарғонада Сирдарё дарёсига уланувчи канал қазилади; шу ерда Шаҳрихон (яъни, "хон шаҳри" маъносида) шаҳри барпо этилади (1814 йил); 1813 йилда Қўқонда сарой қурилади. Айни саройда етмишдан ортиқ шоирлардан иборат адабий муҳит вужудга келади. Уларга Амирий тахаллуси билан шеър ёзган Умархоннинг ўзи бошчилик қилади. Айни шоирлар шеърларини ўз ичига олган "Мажмуаи шоирон" баёзи тузилади. "Муҳаббатнома" шеърый мажмуаси тартиб берилди ва у Қўқон элчилари орқали Усманийлар саройига ҳадя сифатида жўнатилади...

Бундан ташқари, тарихдан маълумки, ҳокимият устида ҳукмронлик қилаётган бирор бир сулола сиёсий жиҳатдан кучая бошлаши билан ўз ҳокимияти асоси, қиёфаси, ўзига хослиги – идентификацияси, келиб чиқишини (шажара, генеалогия) излашга ва агар у мавжуд бўлмаса, уни тузишга киришади. Мазкур жараёнларда маданий соҳадаги фаолиятини кучайтиришга интилади ёки ўтмишдаги намунавий сулолаларга тақлид асосида ўзлигини намоён қилишга уринади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, Умархон ҳукмронлиги даврида Темурийларга, хусусан, Ҳусайн Бойқаро (1469–1506) салтанати замонида тақлид вужудга келган эди. Қўқондаги мазкур жараёнларда Қўқон хонлигининг Бухоро амирлигидан (1747–1920) узоклашиб, алоҳида давлат сифатида ўз қиёфасини топишга бўлган интилиши катта аҳамиятга эга бўлган.

Қўқон хонлиги 1710 йили ташкил топган. Бобурнинг Мовароуннаҳрни бутунлай ташлаб кетиши 1512 йилга тўғри келади. Орадаги икки юз йил бўшлиқни тўлдириш, айни вақтда, Қўқон хонлиги сулоласини исботли асос билан Темурийларга боғлаш эҳтиёжи асосли далилларни талаб қилади. Айни бўшлиқни "Олтин Бешик" афсонаси, аниқроғи, Олтин Бешиқдан бошлаб давом этиб келаётган Бобур орқали Темурийлар сулоласига қонқардошлик асоси тўлдириб берарди.

Тоғиб олинган боланинг подшоликка кўтарилиши – қадимий афсона

Дарҳақиқат, гап фақат "Олтин Бешик" афсонасидагина эмас. Муҳими, унинг асосини ташкил қилувчи тоғиб олинган ташландиқ боланинг кейинчалик подшоликка кўтарилиши билан боғлиқ мотив қадим тарихга эга бўлиб, унга дунё адабиётидан мисоллар топиш мумкин.

Аввало, шуни таъкидлаш керакки, "Олтин Бешик" афсонаси Фарғона водийси туркий қавмлари, хусусан, минг уруғи вакиллари орасида тарқалган экан, унинг манбасини ҳам улар муҳитидан излаш керак бўлади. Айни жиҳатдан Қўқон тарихи бўйича китоблар ва мақолалар муаллифи козоғистонлик олим Темур Бейсембиев қарашларига диққат қилиш керак бўлади. Унинг фикрига кўра, "Олтин Бешик" афсонаси сюжети қадимий бўлиб, у туркий қавмлардан бўлмиш буркас номли уруғ ҳақидаги ривоятга ўхшаб кетади. Буркас уруғининг асосчиси Темур Тўғлихон исмли кишининг ўғли ҳисобланган. Уни Исиқ Исмоил исмли киши чақалоқлигида тоғиб олиб

катта қилади. Ўз фикри исботи учун Т.Бейсембиев буркас уруғи ҳақидаги ривоятга диққатни тортади: салар элатида Темур Тўғлихон ва Исиқ Исмоил исмли кишилар бўлган экан. Кунлардан бирида Исиқ Исмоил кетаётди, Темур Тўғлихон ўтовидан олтидан ўтиб қолибди. Бу пайтда Темур Тўғлихон бошқа жойга кўчиб ўтаётган экан. У кетгач, Исиқ Исмоил ўтов ўрнида бирор нарса қолиб кетмадимикан, дея ўша ерга борибди. Бу жойни қараб чиқаётганида ўчоқ турган ерда бир ўғил бола чақалоқ ётганини кўрибди. Исиқ Исмоилнинг ўғли йўқ экан. Шу боис бу болани ўзи асраб олиб, унга Буркас исмини қўйибди. Бутун буркас элати ана шу бола авлодлари экан.

“Олтин Бешик” афсонаси генезисини туркий халқлар оғзаки ижодидан излаш ўзини мантиқан оқлайди. Масалан, Чингиз Айтматов “Оқ кема” қиссасида қирғиз халқи уруғларидан бирининг келиб чиқиши ҳақидаги афсонани келтиради. Унда айтилишча, шохдор она кийик Энасой дарёси бўйларида яшаган ва душманлар билан олишувда барча яқинларидан айрилган болалар – бир ўғил ва бир қизни ўзи билан олиб кетади. Шохдор она кийик етимчаларни Иссиққўлга олиб боради. Болалар улғайгач, турмуш куриб, ўғил фарзанд кўрадилар. Бола туғилганидан кейин ўша она кийик уларга ўз шохида келтирган бир бешикни совға қилади. Ёки яна бошқа бир мисол: Андижон вилоятининг Қирғизистон билан чегарадош ерида Бешиқбўз деган жой мавжуд. Бу жой номи ҳам бешик билан боғланиб келган. Лекин гап фақат бешик образи билан боғлиқ афсоналар ёки туркий халқлар адабиётидагина эмас. Дунё адабиётида “Олтин Бешик” афсонасига ўхшаш тарздаги анъанавий мотивлар учраб туради: топиб олинган ташландиқ боланинг кейинчалик подшоликка кўтарилиши қадимги даврлардан бери мавжуд. Масалан, Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида подшо Файлакус овдан қайта туриб, ташландиқ жойда дунёдан ўтган аёл ва унинг ёнида ётган янги туғилган чақалоқни учратади. Файлакус чақалоқни ўзи билан олиб кетади. Унга Искандар деб исм қўйиб, тарбиялаб катта қилади. Кейинчалик у отаси ўрнига подшо бўлади. Бу ҳукмдор машхур Искандар Зулқарнайн эди. Худди шундай воқеа тасвири Низомий Ганжавийнинг “Искандарнома” достонида ҳам мавжуд.

Ёки масалан, “Инжил”да келтирилишича, чақалоқ Мусони онаси унинг ҳаётига хавф солувчи шароит вужудга келганида, ўғлини кутқариб қолиш йўлини топади. Сув ўтмайдиган бир сават ясаб, унга боласини солиб, Нил дарёси бўйидаги қамишзорда қолдириб кетишга мажбур бўлади. Дарёга чўмилишга келган Фиръавннинг қизи болани тасодифан кўриб қолади ва асраб олади. Натижада, Мусо маликанинг ўғлига айланади. Кўриниб турганидек, қийин шароит туфайли тақдир тақозосига ташлаб кетилган чақалоқ топиб олиниб, беғоналар қўлида ўстирилиши ва кейинчалик унинг улуғлик мартабасига эга бўлиш мотиви дунё адабиёти намуналарида учраб турар экан. Лекин айна лавҳа айнан қай тарзда “Шохномаи Умархоний” асарига киритилган экан?

Умархон кутубхонасидаги “Бахтиёрнома” асари – “Олтин бешик” сири очилиши асоси

Кўриб ўтганимиз “Олтин Бешик” афсонасига асос бўлиши мумкин бўлган топиб олинган чақалоқ лавҳасининг келиб чиқишини туркий халқлар оғзаки ва ёзма ижодидан ташқари, ўзбек адабиётига катта таъсир ўтказган форс адабиётидан ҳам қидириш натижа берар деган умидда қамини турли манбаларга мурожаат қилдим. Аввало, Қўқон хонлиги бадий асарлари ёки Умархон саройи муҳитидаги адабий манбалар балки керакли натижага олиб келар деб, уларга диққат қаратдим. Шу муносабат билан Умархон шахсий муҳри қўйилган қўлёзмаларни кўриб чиқдим. Бундай қўлёзмалар Ўзбекистон фанлар академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалари хазинасида бир нечта экан. Улар ичида ноёб қўлёзмалар ҳам бор эди. Масалан, Алишер Навоий “Ғаройиб

ус-сиғар” девонининг Султон Али Машҳадий томонидан кўчирилган ноёб нухасини шулар жумласига киритиш мумкин.

Уларни Умархон кутубхонасидан бизгача етиб келган китоблар деб аташ мумкин. Айни қўлёзмаларга Умархоннинг уч турдаги мухри қўйилган. Уларда Умархон ўз исмини қуйидагича келтирган: Амир ул-муслимин Саййид Муҳаммад Умар ибн Норбўтахон. Муҳрлардан бирида эса 1811 йил санаси кўрсатилган. Ҳозиргача Умархон 1816 йилдан кейин, Туркистон шаҳрини эгаллаганидан сўнггина амир ул-муслимин унвонини олган дейиларди. Демак, айна унвонни у олдинроқ – 1811 йилда, яъни Қўқон тахтига ўтирганидан кейинроқ олган бўлиб чиқади. “Амир ул-муслимин” унвонини Умархон Бухоро амирининг амир ул-мўминин унвонидан фарқ қилиш ва ундан қолишмаслигини исботлаш учун олган эди. Бундан ташқари бу маълумот Қўқон хони Умархоннинг амир ул-мўминин унвонига эга Бухоро амири билан тахтга ўтиришидан кўп ўтмай – 1811 йилдаёқ рақобатга киришишга бошлаганлигини кўрсатади.

Айни вақтда бу муҳр қўйилган Умархон саройи китобларидан бири биз учун қутилмаган, ҳозиргача фан учун жумбоқ бўлиб келаётган “Олтин бешик” афсонаси сири очирилишига хизмат қилди: Умархоннинг ўша 1811 йил санаси билан мухри форс тилида ёзилган “Бахтиёрнома” асарига эга қўлёзмага қўйилган. Бу насрий асар шарқда яна “Дах вазир” (ўн вазир) номи билан ҳам машҳур бўлиб, XII–XIII асрларда яшаб ўтган Дақоиқий Марвазий-Самарқандий қаламига мансуб. Унда қолипловчи воқеа ичида ўнта ҳикоя берилган. Ана шу қолипловчи воқеада ота-онаси томонидан мажбуран ташлаб кетилган чақалокнинг кейинчалик отаси ўрнига подшога айланиши тасвирланган. Фикримизча, бу асар “Олтин Бешик” афсонасига асос бўлган. Бунга исбот ҳосил қилиш учун қолипловчи воқеа мазмунини қисқача кўриб ўтамиз: Сейстонда Озодбахт исмли подшо бўлиб, у ўз сипоҳсолорининг қизини севиб қолади ва қизнинг отасидан берухсат унга уйланади. Нағижада, подшо ва сипоҳсолор душманга айланадилар. Бундай шароитда Озодбахт қўшин тўплаш учун хотини билан ўз шаҳрини ташлаб қочишга мажбур бўлади. Йўлда хотини ўғил туғади ва шароит оғирлиги учун чақалокни туғилган жойида мажбуран ташлаб кетадилар. Чақалокни ўғрилар гуруҳи топиб олади. Гуруҳ бошлиғи чақалокқа Худойдод исмини бериб, тарбиялаб, катта қилади. Худойдод улғайгач, ўғрилар қаторида, тасодифан, бу вақтга келиб подшоликка кўтарилган отаси қўлига тушади. Подшо Худойдодга нисбатан қандайдир ички муҳаббат ҳис қилади ва унга Бахтиёр исмини қўйиб, саройига хизматга олади. Худойдодни катта қилган ўғрилар бошлиғи подшога бу боланинг топиб олиниши воқесини гапириб берганида, подшо Озодбахт Бахтиёр – Худойдод ўз ўғли эканлигини билиб қолади. Бахтиёрни подшо қилиб кўтарадилар.

Айни воқеа кўп жиҳатдан “Олтин Бешик” афсонасига ўхшаб кетади. Масалан, ҳатто бош қаҳрамонга исм қўйилиш услубигача. “Олтин Бешик” да Бобурнинг ташлаб кетилган ўғлига Олтин Бешик исмидан ташқари яна Оллоҳберди исми ҳам берилади. “Бахтиёрнома” да ўғрилар чақалокқа Худойдод исмини қўядилар. Иккала исм – Оллоҳберди ва Худойдод ўзбек тилига таржима қилинганда “Яратган томонидан берилган” маъносини англатади. Фикримизча, Мушриф Исфарагий Умархонга бағишланган “Шоҳномаи Умархоний» асаридаги Олтин Бешик афсонасини келтириб, Умархон шажарасини Бобурийларга боғлашда ўзи хизмат қилаётган саройдаги Умархон кутубхонасига тегишли қўлёзмадаги Дақоиқий Самарқандийнинг “Бахтиёрнома” асари қолипловчи ҳикоясига суянган. Қарашимизни асослаш учун “Бахтиёрнома”даги қолипловчи воқеа ва “Олтин Бешик” афсонаси матнларидан ўхшаш асосий лавҳаларни қиёслаш йўлидан борамиз. Булар қуйидагилардир:

1. Ҳукмдор ва рафиқасининг душманлар таъқибидан қочиши.

“Бахтиёрнома”:

Қиз айтди: Маслаҳат улдирким, бу ўлкадан тез чиқиб, бошқа ўлкага борайлик. Бошқа подшоҳ ҳимоясига қочиб, ундан мадад сўрайлик. Подшоҳ деди: Яхши айтдинг, энди шуни муносиб кўрмоқдаманким, Кирмон томонга борсак, негаки Кирмон подшоҳи замоннинг карамли зотларидандир. Алқисса, подшоҳ саройида саҳрога олиб чиқадиган ерости бир эшик бор эди. Шоҳ буюрди, иккита махсус отни эгарладилар. Подшоҳ қуролланиб, киз билан бирга йўлга отланди.

“Олтин Бешик”:

... Ҳиндустон томонида паноҳ топсин. Бу фикр нажот манзилига ҳидоят этгудек бўлганлиги сабабли, кеча-кундуз тўхтовсиз манзилларни босиб ўтиб, Фарғона ўлкасига етиб келди.

*2. Рафиқанинг қийин вазиятдаги ҳомиладорлиги.***“Бахтиёрнома”:**

Қисматни қарангки, подшоҳнинг хотини ҳомиладор бўлиб, кун-соати етганди. Уч кундан сўнг суви қаттол заҳардек аччиқ бўлган бир қудуқ лабига етиб келдилар. Уша қудуқ бошида подшоҳ хотинини тўлғоқ тутди. Ҳаво иссиқ эди, ташналиқдан лаблари курукшаб, ҳаётдан умидларини узган эдилар. Хотини подшоҳга айтди: Мени шу ерда қолдириб, Худога таваккал қил; бошқа йўл юришга тоқатим қолмади.

“Олтин Бешик”:

Ушбу ўлканинг биёбонида хос хотинлардан бирини тўлғоқ тутди.

*3. Қочини йўлида ойюзли ўғилнинг туғилиши.***“Бахтиёрнома”:**

Шу алфозда сўзлашиб тургандиларки, подшоҳнинг хотини жамоли нуридан қуёш хижолат тортадиган бир ўғил туғди.

“Олтин Бешик”:

Ундан Мангу Дўст – Аллоҳнинг инояти ила чехраси қуёшдек порлоқ, давлат қуёши зиёси ва бахт-саодат оғи унинг кўзларидан чароғон, подшоҳлик нури пешонасида ҳувайдо, жаҳонгирлик қуввати билагида пайдо бўлган бир ўғил дунёга келди.

*4. Ўғилнинг мажбурликдан ташлаб кетилиши.***“Бахтиёрнома”:**

Она ўз фарзандини бағрига олди ва бир парча мато билан ўраб-чирмаб, бегона кўздан яшириб эмизди. Шоҳ айтди: билки, бу манзилда фарзандга кўнгили кўйиб бўлмас. Маслаҳат шудирким, ушбу мавзеда фарзандимизни Худои таолога топширайликким, барчани сақлагувчи унинг ўзидир, у ўзининг бениҳоя фазли ва ғоятсиз карами билан қарим ва раҳимдир. Унинг ўзи боламизни асрагай. Иккаласи бу гапга рози бўлдилар.

“Олтин Бешик”:

Ул водийда бу ноёб гавҳарнинг ухлаб-ором олиши учун бешик ва бошқа керакли нарсалар йўқ эди. Устига-устига, шунчалик латофати билан янги туғилган чақалоқни кўтариб юриш имкон йўқлигидан, от устидагиларга оғирлик қиларди. Шу сабабдан бу қимматбаҳо гавҳарни ўша ерда қолдириб кетишдан ўзга чора топмади.

5. Чақалоқни зарбоф кийимларга ўраб қимматбаҳо тошлар билан қолдириши.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

“Бахтиёрнома”:

Азиз фарзандларини зарбоф тўнга чирмаб, бир нечта марвариддан унга мунчок ясаб, билагига боғлаб қўйдилар.

“Олтин Бешик”:

Онанинг белига боғлаб қўйилган лаълу гавҳар билан безатилган тилларанг бир матони чиқариб, ул ягона гавҳар ва ул кимматбаҳо дурдонани зарнигор пардага ўраб, ўша водийда Осмон ва Ерларнинг Эгаси, инсу жоннинг Холиқи, бекасларнинг додига етувчи Зотнинг ҳифзи ҳимоясига топширишдан бошқа иложиси қолмади.

6. Ота-онанинг фарзанд билан алоқалари узилади.

“Бахтиёрнома”:

Сўнг уни Яратганга топшириб, отга миниб йўлга тушдилар. Кўнгилга пайванд фарзанд фироқида кўзларидан ҳасрат ёши ёқарди. Сабр ва чидамни ўзларига шиор этиб йўл босардилар.

“Олтин Бешик”:

Меҳрибон она паришонлик ва изтиробда кон йиғларди ва ҳасрат тупроғини гусса ғалвири билан бошига сочиб, нола ва афғони фалакка ўрларди. Бобур султон ўзининг мардоналик, ботирлик ва донишмандлиги қуввати билан бало ҳужумига сабр ва таҳаммул айлаб айтарди... Фалакнинг тўққиз тоқи тагида кўп кишининг бошига фуқат мусибати тушиб, салтанат тожи ва шавкат ривожи ундан кетиб, иззат тахтидан ҳорлик тупроғига тушганлар қанча. Узи, қайси бағир фарзанд фироқидан надомат ҳалининг чўнтагидек чокидан сўкилмаган?!

7. Чақалоқни бегона одамлар топиб олишади.

“Бахтиёрнома”:

Бир тоифа ўғрилар ўша қудук бошига келдилар. Ўғрилар бошлиғининг исми Фаррухсавор эди.

“Олтин Бешик”:

Ўша соатда ҳаял ўтмай, аймоқларнинг тўртта улуғи – буларнинг бири санақларнинг улуғларидан, иккинчиси қозоқларнинг бошлиғи, учинчиси қипчоқларнинг амалдорларидан, тўртинчиси қирқ уруғининг каттаси эди – йўлга чиқишди. Бу тўрт киши ўз аймоқлари учун суви сероб ва яйлови кенг жой излаб чиққандилар. Илоҳий иноят ва раҳматнинг ҳидояти билан ул бахтли фарзанднинг ётган жойига етиб келдилар. Кўрдиларким, айтганимиз гўдак ўша парча матога чирмалган бир тиконли бутанинг соясида йиғлаб ётибди, аммо бахт-саодатнинг ҳомийси бўлмиш ҳумо қуши ул гўдак бошига соя солиб, қуёш нуридан унга паноҳ бўлиб турганди.

8. Боланинг зотли оиладан эканлигини ҳис қилиш.

“Бахтиёрнома”:

Фаррухсаворнинг кўзи ул гўдакнинг қуёшмисол нурафшон жамолига тушиб, бунақа гўзал чехрани ҳаётида биринчи марта кўрганлиги боис ҳайратланди. Фаррухсавор отдан тушиб, гўдакни бағрига олди.

“Олтин Бешик”:

Туркийлар яқдиллик билан қарор этдиларким, бу гўдак улуғ бир хонадоннинг зурриёдидир, балким бобурийлар дуржининг кимматбаҳо гавҳаридир.

9. Бегоналар болани ўғил қилиб олишади.

“Бахтиёрнома”:

Аллоҳ таборак ва таоло бу фарзанд меҳрини унинг кўнглига солди. Фарзанди йўқлиги боис уни фарзандликка олди.

“Олтин Бешик”:

Бу гўдакнинг борлигини Тангри таолонинг берган неъматларидан билиб, хурсандчилик билан катта иззат ва икром билан кўтариб, ўз манзиллари томон шошилдилар.

10. Ўғилга қўйилган исм.

“Бахтиёрнома”:

Унинг отини Худойдод қўйди.

“Олтин Бешик”:

Бу жамоатнинг бир гуруҳи болага Олтун Бешик исм қўйдилар... бошқа бир жамоат бу ноёб дурдонани Аллоҳнинг инъоми деб билгани учун Оллоҳберди деб исм қўйдилар.

11. Бегоналар болага тарбия берадилар.

“Бахтиёрнома”:

Уни ўз ватанига олиб келиб, тарбиясини меҳрибон бир энагага топширди.

“Олтин Бешик”:

Бу кимматбаҳо гавҳар энаганинг оғушида униб-ўсарди.

12. Бола ўқиб-ўрганиб, малака ҳосил қилади.

“Бахтиёрнома”:

Катта бўлгач, хат-савод ва адаб ўрганиши учун уни мактабга берди. Қисқа муддатда шундай даражага етдиким, уд, барбат ва шу каби нарсаларни чалишда ўз асрида унга тенг келадигани йўқ эди. Ун бир ёшга етгач, от миниш ва курул билан муомала қилишни ўрганди ва ботирлиги шу даражада эдиким, беш юз киши билан бир ўзи уруша оларди.

“Олтин Бешик”:

Худонинг лутфу инояти ила оқ-қорани ажратиш ёшига етгач, қанча элат ва қабилалар орасида азиз ва мукаррам бўлди. Устозлардан илм ва адаб ўрганиб, от чопиш, чавгон ўйнаш, ўқ отиш каби хунарларни ҳам камолот даражасига етказди. Подшоҳлик ва жаҳонгирлик шартлари бўлмиш ушбу хунарларни тўлиқ ўзлаштиргандан сўнг, кўпинча қулон, жайрон, буғу, арслон ови билан машғул бўлди. Мардлик ва жасорат нишонаси унинг фаолиятдан кўриниб турарди, қисқа бир муддатда олам аро машхур бўлди, ҳар бир анжуманда унинг ахлоқи ва шукуҳи ҳақида афсоналар тўқиларди. Халқ айтардики, бу йигит халққа йўлбошчи ва подшоҳ бўлишга лойиқ ва муносибдир.

13. Ота-она фарзандлари тақдири ҳақида ҳеч нарса билмайдилар.

“Бахтиёрнома”:

Кўнгилларида кудук бошида қолдирган фарзандларининг ҳасратидан ўзга бирор ғашлик йўқ эди. Узларига айтардилар: Оё, тупроққа қоришиб, ваҳший даррандаларга емиш бўлмадимикан?!

“Олтин Бешик”:

(Бобур) бир куни салтанат тахтининг устида давлат соқийсининг қўлидан шароб ичардиким, тўсатдан ул кўз корачиғининг нури ва қалбининг ул суруриким, идрок ҳислари ақл қўли билан уни хофиза кўлига топширган эди, хотирига тушди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

14. Хукмдор ота бошқа кишилар воситасида ўглини топади.

“Бахтиёрнома”:

Бир куни саратон ўз тафтига олган маҳал саҳродан ўтаётган эдим. Бир қудук бошига етдим. Зарбоф бир парча матога ўралган бир гўдакни кўрдим. Уша матодан бугун у тўн қилиб кийибди. Яна ўн дона марваридни унинг бўйнига мунчоқ қилиб осибдилар. Гўдакни кўтариб, уйимга олиб келдим ва тарбия қилдим. Улғайиб, подшоҳнинг яқин кишисига айланди. Бугун эса қаҳри қаттиқ фалак уни шу кўйга солмиш. Подшоҳ буни эшитиб, айтди: Зарбоф тўнни менга бер, маликага олиб кириб кўрсатаман. Фаррухсавор тўнни подшоҳга берди. Подшоҳ тўнни олиб ҳарамга кириб кетди. Маликанинг кўзи зарбоф тўнга тушиб, оҳ уриб, беҳуш йиқилди. Ҳушига келгач деди: Уғлимдан хабар олиб келдингизми? Подшоҳ деди: Эй малика, билгилки, Бахтиёр бизнинг фарзандимиз экан. Подшоҳ чиқиб, Бахтиёрнинг кўлидан тутди ва ҳарамга олиб кирди. Маликанинг кўзи Бахтиёрга тушиб, уни бағрига босди. Юзини юзига суртиб, беҳисоб бўсалар оларди.

“Олтин Бешик”:

Бобурхон элчилардан шавкатли ва давлатли, аржуманд жигарбандининг саломатлигининг хабарини эшитгач, ичида ловуллаб турган фироқ олови алангаси пасайди ва таскин топди.

15. Бола (шаҳзода) улгайгач, отаси ўрнига хукмдор бўлади.

“Бахтиёрнома”:

Подшоҳ буюрдиким, Бахтиёрни ҳаммомга олиб бориб, шоҳона кийим кийдирсинлар. Шундай ҳам бўлди – Бахтиёрни ҳаммомга олиб бориб, шоҳона кийимлар кийдирдилар, шоҳона бир тожни бошига кийгазиб, салтанат тахтига ўтирғиздилар.

“Олтин Бешик”:

(Бобур) ҳар замон ифтихор тожини осмонга етказардиким, менинг фарзандим Туронзамин подшоҳидир, гоҳида эса, фироқ ўти шиддатидан кўзлари қон ёшга тўларди, баъзида иштиёқ тўфони туғенидан кўзёшлари Жайхундек оқарди. Мухтасар айтадиган бўлсак, Бобурхон ҳаёт бўлган пайтларида ўз фарзандининг саломатлиги ва давлат соҳиби эканлигидан ишрат шароби симиради ҳамда ундан жудолиги андуҳидан ғам оғусидан сипқорарди.

Лавҳалар қиёсидан кўриниб турганидек, икки воқеадаги келтирганимиз парчалар анча ўхшаш. Бу тасодифий ҳол эмас. Шунга кўра Умархон саройи кутубхонасида сақланган, Умархон муҳри қўйилган қўлёзмадаги “Бахтиёрнома” асари асосида “Олтин Бешик” афсонаси “Шоҳномаи Умархоний” да матний кўринишга келтирилган. “Олтин Бешик” афсонаси Умархондан аввалроқ ҳам вужудга келиши эҳтимолдан холи эмас. Лекин дунё адабиётида қадим даврлардан мавжуд бўлган топиб олинган боланинг кейинчалик подшоликка кўтарилиши воқеаси Қўқон хонлиги учун расмийлашган ҳолатига, яъни “Олтин Бешик” кўринишига, “Бахтиёрнома” асосида келтирилган. Бу тарихий асардаги “Олтин Бешик” афсонасининг муаллифи айнан ким – Мушриф Исфарағийми, Умархонми ёки яна бошқа бир шахсми? Ҳозирча бу бизга қоронғу. Муҳими шуки, “Олтин Бешик” афсонаси биринчи марта айнан Умархон давридаги “Шоҳномаи Умархоний” тарихий асари таркибига киритилган. Мақсад Қўқон хонларининг ўз келиб чиқишлари – шажараларини Темурийларга боғлашларидан иборат бўлган. Бу эса ўз навбатида Қўқон хонлари сулоласининг халқ назаридаги обрўсини оширишга, Темурийлар авлодлари ўлароқ тан олинаш ва ҳурмат қилинишига хизмат қилиши керак эди.

Афтондил ЭРКИНОВ

ЖАН-ПОЛЬ САРТР ВА БАДИИЙ ИЖОД ЭСТЕТИКАСИ

Жан-Поль Сартр (1905–1980) – француз адиби, файласуф, дахрий экзистенциячиликнинг асосчиси, ёзувчи, эстет, танқидчи, драматург ва эссенавис. Париждаги олий мактабни битиргач, Гаврдаги лицейлардан бирида фалсафа фани ўқитувчиси сифатида ўз фаолиятини бошлади. 1933 – 1934 йилларда Берлинда яшаб, олмон фалсафаси билан яқиндан танишди. Жумладан, Гуссерл ҳамда Хайдеггерни чуқурроқ ўргана бошлади. “Тасаввур” (1936), “Хаяжонлар назариясига чизгилар” (1939) унинг илк фалсафий асарлари саналади. Кейинчалик Сартр ўзининг фундаментал асари бўлмиш “Борлиқ ва йўқлик. Феноменологик онтология очерки” да (1943) экзистенциячилик¹ ғояларини илгари сурди. У “дахрий экзистенциячилик” ҳақида “Экзистенциячилик – инсонпарварлик дегани” асарини ёзади. Унга файласуфнинг “Борлиқ ва йўқлик” рисоласида илгари сурилган фикрлар асос қилиб олинган эди. Ва ниҳоят Сартр ўзининг яна бир фундаментал асари ҳисобланмиш “Диалектик ақлнинг танқиди”ни (1960) ёзди.

Сартр ўз фалсафий ғояларини “Беҳузурлик” (1938), “Озодликнинг йўллари” (1943 – 1949), “Пашшалар” (1943), “Эпик эшик ортида” (1945), “Кўмилмаган маййитлар” (1946), “Ифлос кўллар” (1946), “Иблис ва Худо” (1951), “Некрасов” (1956) каби бадий асарларида; танқидий фикрларини “Бодлер” (1947), “Авлиё Жене” (1952) асарларида илгари сурди. Ижтимоий-сиёсий ҳамда адабий-танқидий фикрлари эса унинг “Ҳолатлар” (10 жилдлик, 1947–1956) асарида баён қилинган. Файласуф ўзининг болалик ва ўспиринлик йилларига бағишлаб “Калом” (1964) деган ажойиб кассасини ёзди. 1964 йилда Сартрга адабиётдаги хизматлари учун Нобель мукофоти берилди, бироқ у ушбу мукофотдан воз кечди.

Сартр эстетикасини академик ёки анъанавий деб бўлмайди. Унинг эстетикаси кўпроқ амалий табиатга эга; у бутун ижоднинг узвий қисмини ташкил этади ҳамда фалсафий ва бадий ижодга боғланади. Шунинг учун унинг асарларига асосланиб фалсафий тизим тузиш мутлақо мумкин эмас. Лекин асосий эстетик ғоялари ва принципларини аниқлаб, қандайдир маънода унинг кўлланилиши ва ривожланишини кузатиш мумкин.

Файласуфнинг эстетикасида муайян тизим йўқ, лекин асосий эстетик ғоялар ва тамойилларни кўриш қийин эмас. У ўзининг “Адабиёт нима?” рисоласида замонавий жамиятдаги санъаткор мавқеи ҳақида фикр юритиб, “Нимани ёзиш керак?” деган саволни ўртага ташлайди. “Носир ёзади – бу аниқ, шоир ҳам ёзади, – дейди Сартр. – Бироқ бу икки хил ёзиш жараёнида

¹ Экзистенциячилик (лотинча *exsistentia* – мавжудлик сўзидан олинган) мавжудлик фалсафаси – XX асрда вужудга келган ва инсон борлигининг мутлақ ноёб эканлиги, уни тушунчалар тили билан ифодалаб бўлмаслигини ўртага ташлаган фалсафий оқим.

умумий нарса – фақат ҳарф суратини чизаётган кўллар ҳаракати мавжуд. Бошқа жиҳатдан уларнинг олами бир-бирига алоқасиз, бирига ярайдиган нарса иккинчисига ярамайди. Ўз табиатига кўра наср ўта амалий; мен носирни сўзлардан фойдаланадиган одам деб аташни истардим. Ёзувчи, бу – гапдон; у англатади, исботлайди, ишонтиради, ишора қилади... Носир айнан ҳеч нарса гапирмаслик учун гапиради. Наср санъати нутқда намоён бўлади, унинг предмети, табиийки, маънолилик, яъни сўз ибтидодаги объект эмас, балки объектнинг белгилари ҳисобланади”. Шеърят эса – бошқа гап. Сартр шоирларнинг сўз кўллаши ҳақида бундай дейди: “Шоирлар – сўздан фойдаланишни инкор этувчи одамлар... Шоирлар учун сўзлар – ерда ўт-ўлан ва дарахт сингари ўсадиган табиий нарсалардир”. Наср реаллик билан, шеърят тасаввур билан боғлиқ. Насрда ижод онгли ихтиёр, масъулият ва муаллифнинг ахлоқи билан шартланади, шеърятда эса ижод – муаллифнинг англаб етмаган дунёси, англаб етмаган тажрибаси маҳсули: “Носир ўз суратини чизган бир пайтда, – дейди Сартр, – шеърят инсон ҳақида афсона яратади”¹.

Санъат асари ундаги эстетика объекти сингари нореал. Сартр бун музикий асарни идрок этиш мисолида исботлашга ҳаракат қилади: “Симфония мен уни идрок этаётган жойда мавжуд эмас, у на мана шу деворлар оралиғида, на мана шу скрипка камонининг учларида мавжуд. У бор-йўғи “ўтмиш”: асар айнан ана шу ерда Бетховен ақлида маълум вақт ичида туғилган. У бутунича реалликдан ташқарида мавжуд. У ўзининг хусусий вақтига эга, яъни аллегронинг биринчи нотасидан финалнинг сўнгги нуқтасигача бўлган ички вақтга эга, бироқ бу вақт бошқа вақт ортидан келадиган, яъни бошқа давом эттирадиган ва аллегродан олдин мавжуд бўлган вақт эмас – унинг ортидан ҳам финалдан сўнг келадиган қандайдир вақт йўқ. Еттинчи симфония асло вақтда мавжуд эмас”².

Сартрнинг фаолиятида адабий ижод ва санъатга катта ўрин ажратилган. Ёзувчи ҳамма ижодкорлар каби, умуман, барча нарса ҳақида сўзлаши керак, шунингдек, субъектив ва объектив дунё ҳақида ҳам. Инсон ҳаётидаги ҳеч қандай муаммо унинг учун қоронғи ёки бегона бўлиши мумкин эмас. Инсоният ҳамда инсон дунёсига тегишли ҳамма нарса ёзувчи ва ижодкорнинг ижодий қарашлари соҳасига тегишлидир.

Файласуфнинг тушунчасида наср бу – муҳим рамз, нишонларни яратадиган идрок қуроли каби семантик тилдир. Шеърят – ассемантик тил. У тасвир ва куй каби ҳиссий ҳамда туйғун, жўшқин нарсаларнинг хусусиятлари ва маъносини очиб беради.

Бадиий асарни ўқиш, тинглаш, кўриш – идрок ва ижоднинг омухталиғидир. Ушбу омухталиқ субъект ва объект маъносини белгилаб, айна пайтда уларнинг олам билан муносабатини бойитади. Идрок этиш ва ижоднинг омухталигини Сартр қуйидагича муайянлаштиради: “Ҳар қандай бадиий асар даъватдир. Ёзиш бу – китобхонни нимагадир даъват этиш... Ёзувчи шу тарзда китобхонни эркинликка чақиради, чунки бу эркинлик ёзувчи асарининг яратилишида иштирок этади”³. Ижод жараёни – асарнинг нотугал ва мавҳум тарзда яратилиши. Шу боис санъатни идрок этувчи томонидан ҳам ижодкорлик талаб этилади.

Сартр “санъат санъат учун” деган назариянинг тарафдорларига қарама-қарши даъват санъати ҳамда Ҳорацийнинг дидактик ва педагогик концепциясига интилувчи мантикий принциплар сифатида адабиётнинг ижтимоий функциясини биринчи ўринга қўяди. Сартр сўзнинг куч-қудратини таъкидлар экан, уни фаолият билан тенг кучга эга деб ҳисоблайди. “Сўзламоқ – бу ҳаракат қилмоқдир, ҳар қандай номи аталган буюм ёки

¹ Долгов К.М. «Эстетика Жан-Поля Сартра». – М.: «Знание», 1990.

² Уша манба, 17-бет.

³ Уша манба, 23-24-бет.

нарса, ўз асл ҳолига қайтмагани каби ўзининг бокиралигини йўқотади”¹.

Бунда файласуф шуни айтмоқчики, адабий иш жуда муҳим ва ўта масъулиятлидир. Энг аввало, у ёзувчининг масъулиятини назарда тутати. Ёзувчининг қалами – бу кучли қурол, унинг ёрдамида кўп нарсани ўзгартириш мумкин. Қўлига қалам олган ёзувчи ўзининг барча асарлари учун шахсий масъулиятни ҳис қилиши лозим, чунки унинг фаолияти одамларнинг ҳаёти, муаммолари, ҳаракатлари ҳамда қизиқишлари билан бевосита боғлиқ. Бироқ Сартрнинг айтишича, адабиёт ёзувчи каби китобхонга ҳам масъулият юклайди: ахир инсоннинг ҳаракати “бир пайтнинг ўзида ҳам омад, ҳам омадсизликдан иборат”, яъни кўп ҳолларда асосан бир одам бошқа бир одамнинг ҳаракатига тобе бўлади; шу тарзда ёзувчининг асари китобхонга қарата ёзилади, ёзувчининг фаолияти китобхонга боғлиқ...

Адабиёт ва санъат – мураккаб ҳодиса: бири учун қочоқлик, бошқаси учун эса – забт этиш воситасидир. Адабиёт ва санъатнинг моҳиятини тушунмоқ учун ёзувчи ва санъаткорни ҳаракатга келтирувчи сабабларни юзага чиқармоқ лозим.

Асл санъат асари, Сартрнинг фикрига кўра, ижодкор ва санъатни идрок этувчи кишининг ҳаракати билан юзага келади; ўзга одамлар учун яратилади, ўзга одамлар учун мавжуд бўлиш имконига эга. Бунда бадий санъатнинг асосий сабабларидан бири – бу дунёга нисбатан ўзининг кераклигини ҳис қилиш талаби ҳисобланади. Бу ҳис инсонда тасодифан ҳамда ташқи таъсир оқибатида эмас, балки ички сабаб натижасида вужудга келган. Аслида эса бу ерда жамиятнинг ўзи ҳамда унинг қизиқишларининг яширин кучлари ҳаракат қилади. Ёзувчи ва санъаткор эса ҳар доим ҳам уларнинг қизиқишлари ва генезисини тан олмайдилар. Кўпгина ҳолларда уларнинг фикрича, хоҳиш-ирода, субъективлик, илҳомланиш, кайфият ҳамда ижодкор табиати ижод жараёнига таъсир қилади, яъни ижод унгагина тааллуқли. Файласуф ижод учун ижтимоийлик муҳим аҳамиятга эга эканини тан олади.

Сартр, санъат бошқа инсонлар учун мавжуд деб таъкидлайди. “Ижод, бор-йўғи асарнинг яратилиш жараёнидаги чала ва абстракт ҳолат; агарда муаллифнинг яққа ўзи мавжуд бўлганда эди, у ўзи истаганича ёзган бўлар эди... Санъат фақатгина ўзгалар учун ҳамда ўзгалар шарофати билан мавжуддир”². Санъат асари ўз асл тушунчасида, санъатни идрок қилувчи (китобхон, томошабин, тингловчи) ҳамда ижодкорнинг ҳаракати туфайли яратилади. Мутолаа, тингламоқ, бадий асарларни кўздан кечириш идрок ва ижоднинг таҳлилидир. Ушбу таҳлил нафақат субъект ва объектнинг аҳамиятини белгилайди, балки бир вақтнинг ўзида уларнинг дунёга бўлган муносабатларини бойитади.

Мазкур таҳлил мақсад сари интилиш ва фаоллик характерида эга: у эркинликни яратувчи, шунингдек, санъатни идрок этувчи одамлар каби аниқ мақсадни кўзлайди. Шу сабабли Сартр, гўё эстетик объект эркин тасаввур ўйини ва кўринишдан иборат эканлигини таъкидловчи “сўнгги мақсад мақсадсиздир” деган кантча иборани танқид остига олади.

Аслини олганда, ижод ва идрок таҳлили чуқур диалектик характерга эга – санъатни идрок этувчи инсон ва ижодкор орасида мураккаб, чуқур ва ўта нозик ўзаро муносабатлар мавжуд. Ана шу мураккаб ва чуқур диалектикани Кант ҳисобга олмаган, деб таъкидлайди файласуф. “Кант формуласи ҳар бир сурат, ҳар бир ҳайкал, ҳар бир китобда янграйдиган чақирикни ҳисобга олмаган... Санъат асари бебаҳо ҳисобланади, чунки унинг ўзи чақирикдир”³.

Ижод санъатни идрок қилувчи инсондан ижодий ҳамкорликни талаб

¹ Долгов К.М. “Эстетика Жан-Поля Сартра”. – М.: “Знание”, 1990. С. 27.

² Ўша манба.

³ Ўша манба.

этади. “Ўқимоқлик бу – индукция, интерполяция¹ ва экстраполяция² дир, айнан шулар муаллифнинг ихтиёр эркинлигида жамланган... Лаззатли куч бизни биринчи саҳифадан то охири саҳифагача ушлаб туриб, бизга ҳамроҳ бўлади”³. Сартр мутолаага китобхоннинг ўзига хос ижодий ҳамкорлик акти сифатида қарайди, чунки китобхон бу жараёнга ўзининг эҳтирослари, ҳислари, хавотирларини, қисқача айтганда, ўз ижодий қобилиятларини беради.

Китобхон ва ёзувчининг ўзаро муносабатларидан Сартр қуйидаги қоида келтириб чиқаради: адабиёт китобхоннинг эркинлигига даъватдир. Бу қоида у ўзига хос қонун каби юқорига кўтарди. Кантда ҳам эркинлик қонуни тарихнинг сўнгги мезонини акс эттиради. Сартрга кўра, у инсонга ичдан одатий бўлиши учун бу қонунга аниқ ва онгли тарзда амал қилиш лозим. Шунда адабиёт доим рўёбга чиқадиган “олий ҳимматли” бўлади.

Шундай қилиб, мутолаа бу олий ҳимматнинг рўёбга чиқишидир; ёзувчи китобхондан талаб қиладиган нарса бу – бутунлай ўзини барча эҳтирослари, ногўғри фикрлари, ўз майллари, ўзининг жинсий тетиклиги, ўз кадр-қиммат миқёсийлиги, бу ўз абстракт эркинлигини қўлламаслик ва ўз шахсиятининг қобилиятли бўлишидир. Охир-оқибат мутолаа, Сартрга кўра, ёзувчи ва китобхон ўртасидаги ўзига хос биринчи ўринда бажариладиган шартномадир.

Адабиёт ёзувчи билан китобхоннинг эркин ҳамкорлигисиз мавжуд эмас; табиийки, адабиётнинг вазифаси ушбу эркинликни ҳимоя қилиш ва тараққий эттиришдан иборатдир. Шундай экан, адабиётнинг тараққий этиш шarti эркинликнинг мақсади бўлиб қолади, яъни: “Инсон эркинлигини мақсад қилиб қўювчи эркинлик”.

Сартрнинг фикрига кўра, ҳар қандай ёзувчи ёки ижодкор шу даражада “универсал” ки, у ўз асарларида нафақат ўзининг индивидуаллигини, балки энг аввало, ўз шахсини, ўзи яшаётган ҳамда фаолият кўрсатаётган жамиятни ифодалайди. Худди шу тарзда адабиёт ва санъат асарлари ҳам “универсал” дир – улар ўзининг туб моҳиятигача универсал бўлишга интилади. “Эркинлик” тушунчасига келсак, бунда санъат асари китобхон, мухлис ва тингловчининг эркинлигига “мурожаат” бўлиб, ўзининг бош мақсади ва сўжетини олдиндан аниқлайди: бу эркинликдир, ташаббускор эркинлик, мустақил ва ўзича шаклланган эркинлик.

Таъкидлаш жоизки, Сартрнинг эркинлик ҳақидаги қонуни, аввало, бошқа одамларнинг эркинлигига қаратилган. Зеро, ёзмоқлик – бу ёзиш билан бир вақтнинг ўзида дунёни очмоқ ҳамда уни китобхоннинг ҳимматига ҳавола этмоқдир...

Файласуф тушунчасидаги адабиёт ахлоқий ҳамда маънавий тамойилларга таянган ҳолда бутун жамиятнинг маънавий ҳаётини ўзида мужассам этади.

Насихатлар гирдобидида қотиб қолган расмий ахлоқдан фарқли ўлароқ, адабиёт ва санъат индивид ва жамият онгида доимо янгилашиб турадиган ахлоқни намоён қилади. Бундай адабиёт жамиятнинг олийҳимматлиги ёки олижаноб ахлоқига, шунингдек, субъектнинг эркинлигини ўзгалар эркинлигига айлантиришга хизмат қилади.

Албатта, сартрчилик тушунчасидаги наср билан шеърият орасидаги фарқни англай билиш керак. Унинг тушунчасидаги наср эркинлик, даъват, масъулият сингари категориялар билан боғлиқ бўлса, шеъриятда эса англалмаганлик, миф дунёси, афсонавий ва ҳақиқатдан йироқ, сирли метафизикага мойиллик бор.

¹ Интерполяция – кўчирувчи ёки таржимон томонидан оригиналга ўзгартириш киритиш, унга сўз ёки жумлалар қўшиш.

² Экстраналяция – нарса ва ҳодисанинг бир қисмини кузатиш асосида олинган хулосаларни унинг бошқа қисмига ёйиш ёки татбиқ этиш.

³ Долгов К.М. “Эстетика Жан-Поля Сартра”. – М.: “Знание”, 1990. С. 27.

Наср ҳақиқатга аралашшига ва унга таъсир ўтказишга интилса, шеърийят ҳақиқатдан нари юради, бироқ унинг қизиқмаслилиги охир-оқибатда қандайдир қизиқишни ва қадриятни келтириб чиқаради. Агар қадрият бевосита ҳақиқат ва гўзаллик билан боғлиқ бўлса ёки ўз-ўзига хуш келса, у ҳолда, у эзгулик деб ҳисобланиши мумкин.

Кантдан қолган эзгулик ва гўзаллик, реаллик ва нореалликка қаратилган зиддиятлар ҳозиргача Европа эстетикасига сингиб кетган. Сартр ёвузликни тасаввур ва нореал тушунчалар орқали қадрият сифатида чуқурлаштириб, инсонни эзгулик ва ёвузлик орасидаги танлов ихтиёридан маҳрум қилади: ёвузлик – бу инсон билан юзма-юз қоладиган ягона қадриятдир. Ана шунда гўзаллик ёвузликка айланади, ёвузлик эса эркинликка.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, наср ва шеърийят каби ёзувчи ва шоир ўртасида фарқ бор: ёзувчи реал ва конкрет дунёда, эркинлик дунёсида яшаса, шоир аксинча, жамият ва реалликдан воз кечиб, нореалликдан келиб чиққан ҳолда ўзининг индивидуал гўзал, ёвуз ва хаёлий дунёсини бутунича қоплаб, қамраб олади. Шунинг учун ҳам, наср ижтимоий ахлоқшуносликни, шеърийят эса индивидуал ёки индивидуалистик ахлоқшуносликни ташкил этади, дейиш мумкин.

Сартр ижодининг илк даврларидаёқ адабиёт муаммоларини бутун жамиятнинг ижтимоий муаммоси деб тушунган, зеро унинг учун санъат тарих ва инсондан ажралмасдир. Бинобарин, адабиёт ва санъат Сартр учун мулоқот йўлининг энг универсал шакли бўлиб қолди; адабиёт ва санъат асарлари эса нафақат ёзувчи ёки ижодкор томонидан, балки айнан уларни идрок қилувчилар учун яратилади.

Файласуф сўз ёрдамида ўзи яшаётган жамиятни ўзгартиришга ҳаракат қилди, шу билан бирга ўзини ва ўзгаларни қутқармоқчи бўлди. У хиралашган назарни ҳамда ўзиб кетишни эркинлик деб тушунди. Истеъдод ва тақдирни ўзгартириб бўлмас эди, фақат биргина йўл – ҳаммасини яна қайтадан бошламоқ керак: ёзиш, ёзиш ва яна ёзиш, ёзганда ҳам саробни реаллик, реалликни эса сароб деб қабул қилмаслик, кўп нарсалар фақат инсонга боғлиқ эканлиги ҳақида ўз-ўзига доимо ҳисобот бериб туриш – ёзишнинг асл мақсадидир... Инсон эса доимо инсонлигича қолиши лозим...

Анвар ШЕР

ШЕЪРИЙ ТАРЖИМА СИРЛАРИ

Маълумки, ўзбек поэзиясининг рус тилига таржималари XX асрнинг 20-йилларидан бошланган. Ушбу даврда таржима амалиёти олдидаги долзарб масала, бизнингча, Европа ва рус адабиётидан таржима адабий алоқаларини йўлга қўйиш орқали халқаро маданий муносабатларнинг мустаҳкам пойдеворини ўрнатиш ва янги ҳукуматнинг ташқи ва ички сиёсатини маҳаллий аҳолига ўз она тилида тушунтириш учун имкон қадар тезроқ ҳаракат қилишдан иборат эди. Шу тариқа шўро ижтимоий ва сиёсий ҳаётини кўтаринки руҳда куйлаш поэзиянинг етакчи мавзуси ва ғоясига айланди, ана шу руҳдаги шеърларни таржима қилиш муҳим аҳамиятга молик ҳисобланди. Бундан ташқари, таржима санъати барча даврларда ҳам бадиий тафаккур ривожига хизмат қилувчи адабий-эстетик ҳодиса саналган. “Миллий тиллардан рус тилига – рус тилидан миллий тилларга таржима янги шўро адабиётининг қудратли тараққиёт омилларидан бири”¹ ҳисобланди. Ушбу вазифани ўташда воситачилик қилган рус тилини ўрганиш давр талаби эди, бироқ рус тилини билувчи мутахассисларнинг етишмаслиги, таржима соҳаси фан сифатида ривожланишнинг дастлабки босқичда эканлиги ва унинг назарий-услубий жиҳатлари амалиётга эндигина кириб келаётган пайтда таржима савиясини мукамал даражага кўтариш осон кечмади. Бунинг устига ўзбек тилидаги шеърлий асарлар рус тилига асосан подстрочник – тағлама орқали ўгирилганлиги ҳам таржимонлар малакасининг қай даражада эканлигидан далолат беради. Шу сабабли шўро даври таржима тарихида жуда кўплаб зиддиятлар учраган. Улардан бири таржимага максимал жиҳатдан аниқлик билан ёндошишга уриниш – эквивалентлик ва бир тизимга келтиришга амал қилиш бўлса, яна бири матний ғоявий қайта ишлашнинг зарурлиги туфайли таржима қилиниш керак бўлган матнлар мафкура руҳида қайта ишланарди. Подстрочник, яъни сўзма-сўз қилинган таржима ишчи ўгирма сифатида подстрочникни асосий ўринга олиб чиққан эди. Тағлама таржима қилиб бериш аксар ҳолларда муаллифнинг ўзи томонидан амалга оширилар эди, зеро, давр зиёлилари, қалам аҳллари биринчилардан бўлиб рус тилини ўрганишга киришган эдилар. Маълум муддат Туркистонда яшаб илмий-ижодий фаолият олиб борган рус шоир-таржимонлари И.Зиборов, Г.Веселков, В.Титов-Омский, Л.Пенковский, маҳаллий таржимонлар Рустомова-Загорская, И.Чекменовлар ўзбек адибларининг дoston ва лирик асарларини асосан муаллифлар берган тағлама воситасида таржима қилишган. Магбуотнинг русча таҳририятида ишлаган адабий ходимлар шу газета ёки журналга келиб тушган подстрочник таржималарга қайтадан бадиий тус бериб, таҳририят талабига мослаштириб, нашрга тайёрлаганлар. Ўзбек шоирларининг ўша даврдаги шеърлий таржималари асосан, шу тарзда рус ўқувчисига етказиларди. Бу ишда самарали меҳнат қилиб, Чўлпон, Ойбек, Ғайратий, Ғафур Ғулум, Ҳамид Олимжон, Уйғун шеърларини рус тилига таржима қилган таржимон В.Титов-Омский ҳақида алоҳида тўхталиш лозим. Юқорида айтилган шоирлар шеърларининг илк таржималари В.Титов-Омский ижоди билан боғлиқ. В.Титов-Омскийнинг шоир ва таржимонлик фаолияти ҳақида ҳозирда Алишер Навоий номидаги Миллий кутубхона Нодир нашрлар фондининг инв. Г-11 йиғма

¹ Саломов Ф. Таржима назариясига кириш-Т.: “Ўқитувчи”. 1978. Б. 21.

жилдида сақланаётган 30-йилларда чиккан маҳаллий “Литература Средней Азии” (Ўрта Осиё адабиёти) газетаси материаллари орқали маълумотларга эга бўлдик. Ушбу газета саҳифаларида мунтазам равишда Ўрта Осиё республикалари адабий муҳитида бир-бирига айнан рус тили воситасида қилинган таржималар бериб борилган. В.Титов-Омский билан бир қаторда М.Родионов, Б.Бессонов, А.Лаврентьев, Раваш, Ҳафиз, Агишев, Г.Шенгели, А.Тарковский, Н.Панова қаламига мансуб бўлган Марказий Осиё шоирлари ижодидан бир неча таржималар газетхонлар эътиборига ҳавола қилинган. Масалан, юқорида номлари келтирилган ўзбек шоирлари қаторида О.Собирова, Ҳасан Пўлат, ёзувчилардан А.Қодирий, А.Қаҳҳор, Исроилов, Ш.Сулаймонлар, В.Титов-Омскийнинг туркман шоирлари Чориев, Хожи Ниёз Мурт, қорақалпоқ шоири Жўлмирза, қирғиз шоири АалиТоқамбоев, қозоқ шоири С.Муконов шеърларидан қилган таржималар қардош республикалар ўртасида ўрнатилган адабий кўприк вазифасини ўтади. В.Титов-Омский газетанинг “литературный обработчик”и (адабий ношир) бўлиб ишлайди. Уша газетада фаолият кўрсатган адиб, шоир ва адабиётшунос М.Жолондзнинг таърифлашича, таржима жараёнида учта фигура иштирок этади: аслият муаллифи, адабий ношир, тағлама билан таъминлайдиган шахс¹. Таржима тилини билмаслик оқибатида тағлама тақдим этилган ва уни олган адабий ношир бадиийлаштириб, тахририят талабига мос равишда қайта ишлайди. Жараённинг охирида ўша таржимага тағлама берган шахснинг эмас, балки адабий қайта ишловчининг исми-шарифи ёзилади. (Масалан, Айбек “Песня о железе”. Перевод и литературная отработка В. Титова-Омского). Таржима жараёнида иккиси ҳам бирдек меҳнат қилганлиги аён бўлади, чунки “адабий қайта ишловчи” тағлама таржимасиз муаллифнинг бадиий услуби ва тасвир санъатини ўзлаштира олмаслиги мумкин, ўз ўрнида тағлама берган учинчи шахс ҳам таржимани бадиий мукамалликка олиб чиқа олмайди. Нагжада, таржима сифатидаги асар бадиий ва сифат жиҳатидан саёз асарга айланиши мумкин. Шу ўринда таржимашунос А.Федоровнинг “Искусство перевода и жизнь литературы” монографиясида тағлама таржиманинг салбий хусусиятига доир “подстрочник таржимада поэтикликни акс эттирмайди, у шунчаки формал жиҳатдан асл нусха ўрнини босишга хизмат қиладиган воситадир” деб берган таърифини² эслатиб ўтиш жоиз. Ўз даврида А.С. Пушкин, В.Г. Белинский, В. Жуковскийлар ҳам бундай таржима қилиш усулини қоралаганлар.

В.Титов-Омский Фитратнинг “Пахта” (Хлопок), Ойбекнинг “Темир ҳақида кўшиқ” (Песня о железе), Ҳамид Олимжоннинг “Болтабой”, Ғайратийнинг “Илғор қиз Қумри” (Ударница Кумры) каби шеърларини таржима қилади. Бу шеърларда асосан, ўша даврга ҳос бўлган ижтимоий тараққиёт ғоялари поэтик мотивларга сингдирилган. Ўша йиллар шеърятининг лирик қаҳрамони социалистик қурилишларда фаол иштирок этиши керак эди. Шу боис, рус миллатига мансуб зиёлилар бундай сиёсатнинг ташвиқотчиси сифатида таржима ишида ҳам ўз ўрнини топди. В. Титов-Омский шулардан бири сифатида танилган эди. Унинг ижодида она тилимизга қариндош бўлган тиллардан ҳам қилинган таржималарнинг ўз ўрни бор. Умуман, 30-йиллар таржима амалиётида бир таржимоннинг бир неча тилдан ўгириш тенденцияси шуниси билан устун эдики, тилларни билмай туриб ҳам тағлама кўмагида турли тилдаги таржималарни амалга ошириш мумкин бўлган. Бундан В.Титов-Омский ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ, туркман тилларини билмай туриб, тағлама ёрдамида таржималарни маромига етказган экан, деган хулосага келиш табиий. М.Жолондзнинг: “... бизда таржима тилларини мукамал эгаллаган ижодкорлар йўқ, шу

¹ Жолондз М. О качестве переводов. //Газета “Литература Средней Азии”. №14.;от 6 мая 1934г.;С. 4.

² Федоров А. Искусство перевода и жизнь литературы-«Советский писатель», Ленинградское отд. 1983,С. 28.

боисдан, обработчик (қайта ишловчи) деган атама пайдо бўлди”¹, деб келтирган маълумотидан англаш мумкинки, В.Титов-Омский ва ўша давр таржима муҳотида ижод қилган кўпчилик шоир-таржимонлар Марказий Осиё халқлари тилларини деярли билишмаган. М.Жолондзнинг фикрича, тилни билмай таржима қилишда таржима сифатига раҳна соладиган икки хавф мавжуд бўлиб, афсуски, ўша даврда Ўрта Осиёлик таржимонларда бундай ҳоллар кўп учраган. Буларнинг биринчиси, маҳаллий шоирларнинг нафақат тилини, балки урф-одатларини ҳам билмаслик натижасида таржимада миллий колоритни ва миллий рух, оҳангни ҳам бой бериб қўйиш хавфи, иккинчиси, айрим адабий ноширлар тағлама берилган асарга атайлаб “қўл урадилар” ва ўзларини таҳрир қилган шахс сифатида баҳолаб, шеър остига “Перевод и литературная обработка такого-то” деб ёзиб қўйишга журъат этадилар.² Фаолиятни ижобий томонга буриш учун шеър муаллифи билан “обработчик” ҳамкорлигида таржима қилиш керак. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, аслият тилини яхши билмаслик оқибатида таржиманинг тақдири М. Жолондзнинг ташвиш чекканидек, сунъий тарзда кечган. Ёу ҳолатни В. Титов-Омскийнинг қирғиз шоири Аали Тоқамбоевнинг “Ўтзорчилик станцияси” (Луговая станция) шеъри тағлама таржимаси мисолида асослаб беради. В.Титов-Омский мисолида деярли барча таржимонларнинг ишлари юзаки ва пала-партиш эканлиги, шоир-ёзувчиларнинг бундан дили хира бўлаётгани ҳақида сўзлаб, бундай салбий ҳолатларга чек қўйиш пайти келди, деб таъкидлайди. Демак, тилни билмасдан туриб таржима қилишда таржимонга мадад бўлувчи омил лисоний ва ғайрилисоний омиллар билан боғлиқ ҳолатдир, яъни таржимоннинг аслият халқининг этник, географик, маданий ва сиёсий ҳаётдан беҳабарлигидир. Ўз навбатида айни муаммо туфайли, адиб-ижодкорлар собиқ иттифоқдош республикаларнинг яшаш тарзи, ўлка табиати, урф-одатларини ўрганиш, қолаверса, муаллифлар билан учрашиш мақсадида ижодий сафарлар ташкил қилиш анъанага айланди. Бундай сафар ўша халқнинг яшаш тарзи, урф-одатлари, миллий ўзига хосликларини ўрганиш ва шундан сўнг асар таржимасига муаллифнинг ўзидек меҳр-муҳаббат билан ишга киришишни тақозо этади. С. Валайтес ўзининг “Таржиманинг юқори сифати учун” мақоласида Ўзбекистонда ижод қилаётган рус шоирларининг таржимада ижобий натижага эришиш учун асл нусха ватанини жонли кўз билан кўриш тамойилининг тарафдори эканини қуйидаги мисолдан билиш мумкин: “Таржима моҳият эътибори билан фақат филологиянинг иши эмас, унинг кўпмиллатли мамлакатда миллион-миллион китобхонлар қўлига рус тили орқали етиб келадиган асарлар муаллифларини таниш ва ўша халқ, миллат ҳақида аниқ тасавурларнинг тарқалиши сабабли у сиёсий вазифани ҳам ўтайди. Ўрта Осиё таржимонлари аслиятни таржима қилишда икки хил натижага эришмоқдалар, яъни асл нусха билан таржиманинг бир-бирига номувофиқлиги улар ўртасида кескин фарқни ҳосил қилаяпти ёки аксинча, асл нусха билан таржима солиштирилганда таржиманинг аслиятга нисбатан авторлаштирилиб берилиши учрамоқдаки, ҳар иккисини ҳам ижобий баҳолаб бўлмайди. Таржимани аслият билан ақалли минимум даражада яқинлаштириш учун мутаржим аслият ватанида, халқ орасида бўлиб маҳоратини ошириб бормоғи, ўзига нисбатан талабчан бўлиши лозим. Шунда унинг таржимонлик, ҳам маданий, сиёсий, адабий ихтисослиги ошади ва бошқа томондан, асл нусхага тирикчилик вазидан эмас, балки санъат иши даражасида ёндашиб, аслиятни ўзининг шеъридек қабул қилишни ўрганади”. С.Валайтес рус шоири В.Брюсовнинг арман поэзиясидан таржима қилиши учун Кавказортига саёҳат қилганини мисол келтириб, таржима қилишни ният қилган ҳар қандай таржимонни муал-

¹ Жолондз М. О качестве переводов. // Газета “Литература Средней Азии”. №14.; от 6 мая 1934г.; С. 4.

² Ўша манба.

лиф юртини қандайдир манбалардан ўрганишни эмас, балки ўз кўзлари билан кўриб келмоғи лозимлигини уқтиради.

Тилни билмай туриб таржима қилиш мумкинми деган саволга назариянинг махсус тамойиллари ва қоидаларига таяниб, олимлар ҳар хил йўсинда жавоб берадилар. Улар асосий гап – тилни билмай таржима қилишда эмас, таржиманинг натижаси қандай чиқишида, деган хулосага келадилар. Таржимоннинг таржима тилини билиш ва билмаслик ҳақидаги мунозаралар ўзининг аниқ тўхтамига эга эмас деб ўйлаймиз. Айрим олимлар аслият муаллифи билан бамаслаҳат иш кўришни тавсия қиладилар, аммо муаллиф билан замондош бўлмаган тақдирда, бунга қандай эришиш мумкин? Тадқиқотчи С.Саидов, таржимон аслият тилини билмаган тақдирда ёки муаллиф билан замондош бўлмаса, асар яратилган давр тарихини ўрганиш, ўша халқнинг миллий анъаналари билан яқиндан танишиш ва шу тилни биладиган мутахассис билан маслаҳатлашишни таклиф этади.¹ (Бу таклиф аксарият билвосита таржима қилувчи таржимонларга қаратилганлигини ҳам эслатиб ўтиш жоиз). Мукамал таржимани яратиш учун Эткинд хулосаси бўйича, тилни билиш, муаллиф яшаган юртни кўриш, М.Жолондзнинг фикрича, муаллиф билан маслаҳатлашиш, С.Саидовнинг талқинича, мутахассис кўмагига таяниш лозим. Юқорида кўзда тутилган омилларнинг бирортасидан фойдаланиш имконияти бўлмаса, таржимон меҳнати қандай баҳоланади, деган савол туғилиши табиий. Бунга жавобан 30-йилларда Туркистонда рус ва немис, инглиз, француз тилларидан ўзбек тилига Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжонлар томонидан ўгирилган асарлар таржима адабиётимизни бойитганлигини эслатиб ўтиш кифоядир. Таниқли оlima Н.Владимированинг таъкидлашича, бу даврдаги Европа тилларидан ўзбек тилига таржималарнинг муваффақиятли чиққани таржимонларнинг асарни ўзга тилда қайта яратиш маҳоратида акс этади.² Бундан маълум бўладики, таржималар юқорида санаб ўтилган омилларнинг бирортасига мансуб ҳолатда юзага келмаган, бироқ таржимонларнинг юксак малакаси, маҳорати ўлароқ, яъни тағлама воситасида ҳам юксак дидли таржималар яратилган. Демак, тағлама усулида таржима қилишнинг ўзига яраша афзал томонлари ҳам бўлганки, ундан 80-йилларгача ҳам воз кечилмаган. Бинобарин, Максим Рильский “подстрочник амалиёти вақт нуқтаи назардан туриб баҳоланадиган ишдир, чунки айнан ана шу восита таржима тарихи тадрижида минг-минглаб таржима асарларининг юзага келишидек улкан воқеага сабаб бўлган”³, дея тағламанинг мураккаб ҳодиса эканлигини изоҳлаб беради.

Фикримизни хулосалаб шуни айтмоқчимизки, шеърый таржима амалиётида баҳс-мунозарага сабаб бўлувчи мавзулар доим топилади. Зеро, таржима жараёни ҳар бир шеър таржимаси яратилаётган пайтдан бошланар экан, унда янгича амалий ва назарий фикрлар туғилади. Бироқ, таржимоннинг муаллиф руҳий олами ва дунёқарашини билан муштараклиги таржима олдида турган асосий талаб бўлиб қолаверади.

*Дилнавоз САЛИМОВА,
ЖДПИ катта илмий ходим-изланувчиси*

¹ С.Саидов. Давр тақозоси.//Таржима санъати. Мақолалар тўплами- Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти – 1976. Б.204.

² Бу ҳақда қаранг: Владимирова.Н.В. Развитие узбекской прозы XX века и вопросы художественного перевода.-Т.: «Фан» Академии наук РУ, 2011, С. 210.

³ Рильский М.Ф. Мастерство перевода. Статьи. Заметки. Письма. пер.с укр.-М.: Советский писатель, 1986. С.90.

ОЛМОС ҚИРРАЛИ ТАРЖИМОН

Вақт ўтгани сайин таржима санъатининг дунё адабиётидаги мавқеи ортиб, халқлар ўртасидаги олтин кўприк бўлишдек улуғ вазифаси тобора шараф топиб бораверади. Зеро, таржима – халқларни бир-бирига яқинлаштиришда энг зарурий, масъулиятли соҳа бўлса, таржimon – ана

шу соҳанинг бор масъулиятини ўз зиммасига олган фидойи ва фаол ижодкордир. Биз бу гал ушбу рукнда мазкур соҳанинг улкан намояндаларидан бири – атоқли адиб, хассос шоир, драматург ва таржimon Ҳамид Ғулом ҳақида сўз юритиш ниятидамиз. Шу мақсадда устоз таржimonнинг ҳаёт йўлига, ижодига, таржималарига назар солиб ўтамыз. Зеро, таржimonнинг ижодий йўлини ўрганиш – ҳамма қатори, таржimonликка ҳавас қўйган ёшлар учун айниқса қизикарлидир.

Адиб 1919 йил 25 апрелда Тошкент шаҳрининг Бешёғоч мавзеидаги Арпапоя маҳалласида зиёлилар оиласида таваллуд топди. Ҳамиднинг отаси Убайдулла Ғуломов муаллимлик қилар, шоирликка, ижодга ҳавас қўйган инсон эди. Онаси Қория Темур кизи ҳам ўша даврнинг ўқимишли аёлларидан бўлиб, ўз хонадонида қизлар учун мактаб очган, кейинчалик у замона зайлига кўра, фабрикага ишга кириб, чеварлик билан шуғулланади. Афсуски бу оила тақдир синовларига жуда эрта дуч келади, хонадон эгаси Убайдулла навқирон ёшда вафот этади ва икки яшар Ҳамид онасининг кўлида қолади.

Ёш Ҳамид шаҳардаги аввал Форобий номли мактабда, кейин эса Ўрта Осиё Индуриал Ишчилар факультетида ўқиб, уни 1936 йилда тамомлайди, сўнг Индуриал институтда ўқий бошлайди. Айни вақтда Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг рус тили ва адабиёти факультетида ҳам таҳсил кўриб, мазкур олий даргоҳни 1941 йилда тамомлади. Айтиш мумкинки, навқирон Ҳамиднинг жаҳон адабиёти дурдоналари билан яқиндан танишиши, рус тили орқали дунёнинг энг машҳур асарларини мутолаа қила бошлаши ўша даврда авж олган бўлса ажаб эмас. Унинг биринчи шеърлари ҳам 1936 йиллардан бошлаб вақтли матбуотда эълон қилинган. Ёш шоир А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтовларнинг ўша йиллари бўлиб ўтган юбилей тадбирлари олдида ўзбек тилида тайёрланган китобларидаги шеърлар таржимасини ҳозирлаш, уларни нашр этиш ишларида қатнашади. Ёш истеъдоднинг таржimonлик фаолиятига ўзбек адабиётининг забардаст вакиллари Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Ойбек ва бошқалар ўша пайтлардаёқ эътибор билан қараганлар. Масалан, Ёзувчилар уюшмасининг раиси Ҳ.Олимжон М.Ю.Лермонтовнинг “Мицири” дostonини ўзбек тилига таржима қилиш ишини адашига – Ҳамид Ғуломга ишониб топширгани, бу иш бўйича саъй-ҳаракатларни дадиллик билан бошлайверишга даъват қилгани, атоқли шоир Ғ.Ғулом эса ундан бу борада ўзининг тажрибаси, маслаҳати ва ёрдами аямагани маълум. Шу тариқа шоир, ёзувчи ва таржimon Ҳамид Ғулом 1941 йил 30 мартда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлиб қиради.

Энди Ҳ.Ғуломнинг моҳир таржimon, қалами ўткир адиб ва драматург

бўлиб етишишида яна бир жиҳат – эрта бошланган меҳнат фаолиятини ҳам айтиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. У ўспиринлик йилларидаёқ саводсизликни тугатиш курсларида дарс берди, турли газета ва журналлар тахририятларида меҳнат қилди, тил ўрганди, Ўзбекистон радиосида диктор бўлиб ишлаб, жарангли ва таъсирли сўзларни топиб ишлатишда тажриба орттирди. Билимини, таржимонлик соҳасидаги тажрибаларини оширишга бўлган иштиёқ навқирон Ҳамидни Москвага – Олий адабиёт курсига етаклаб, 1954-1956 йиллар мобайнида у мазкур курсларда таҳсил кўрди, 1956-1958 йилларда “Литературная газета”нинг Ўзбекистондаги муҳбири бўлиб хизмат қилди. Ёзувчилар уюшмасининг Бошқарув хайъатининг котиби (1958-1965), “Шарқ юлдузи” журналининг бош муҳаррири вазифасини бажарди. Кўрамизки, раҳбарлик лавозимидаги ишларни адо қилиши, газета-журналлардаги мухбирлик вазифаси, шундан кейинги ноширлик ишларида тўплаган тажрибалари, асарлари, серкирра ижоди, таржималари Ҳ.Ғулумнинг XX аср ўзбек адабиёти тарихидаги тутган ўрни ва мавқеини белгилаб берди, мустаҳкамлади, ижодий фаолияти кенг қамровлар касб эта бошлади. Унинг “Машғал”, “Мангулик”, “Феруза”, “Бинафша атри”, “Машраб”, “Тошкентликлар”, “Қорадарё” романлари, “Олмос кизи”, “Вафонинг узун йўли” каби қиссалари, туркум ҳикоялари, очерк ва публицистик мақолалари дунёга келди. Ёзувчи драматург сифатида ҳам шуҳрат қозонди. У асосан мусиқали драматургия соҳасида бастакорлардан Тўхтасин Жалилов, Юнус Ражабий, Манас Левиев, Сулаймон Юодаков, Матниёз Юсупов, Шоҳида Шоҳимардоновалар билан ижодий ҳамкорлик қилди. “Ўғил уйлантириш”, “Тошболта ошиқ”, “Ажаб савдолар”, “Дил кўзгуси”, “Муҳаббат тантанаси”, “Вомиқ ва Узро” каби драмалари, комедиялари мана шундай ижодий ҳамкорлик маҳсули бўлиб, халқ уларни қизғин кутиб олди. Машҳур режиссёр Раззоқ Ҳамроев, атоқли актёр Соҳиб Хўжаевлар билан биргаликда яратилган “Тошболта ошиқ” мусиқали драмаси адибнинг бу жанрдаги чўкки асарларидан бўлиб қолди.

У Истиқлолни чексиз шодёналар, кўтаринки руҳ билан кутиб олди. Ўнлаб шеърлар, публицистик мақолалар ёзди. Устоз адиб, атоқли шоир ва моҳир таржимон, адабиётимизнинг сермахсул оқсоқоли Ҳамид Ғулумнинг ижоди Мустақиллик йилларида янада кенг миқёс касб этди, мамлакатимизнинг энг фаол ижодкорлари қаторида ардоқланаб, давлатимизнинг қатор ордено-медаллариغا, адабий мукофотларга сазовор бўлди. “Ассалом, ўзбегим!” таронаси радио ва телевидение орқали ҳозир ҳам янграб туради.

Ҳ.Ғулумнинг таржимонлик фаолияти борасида гап кетар экан, унинг Ғ.Ғулум номидаги нашриётга раҳбарлик қилган йилларида (1971–1981) бу даргоҳда жаҳон адабиётининг кўплаб энг машҳур, дурдона асарларини нашр этиш борасидаги саъй-ҳаракатларга бош-қош бўлганлигини ҳам айтиб ўтиш ўринли бўлса керак. Бу даврда халқимизни жаҳон адабиётининг номдор, йирик намуналари билан таништириш, уларни таржима қилишга қодир ижодкорларни топиш, таржималарни нашр этиш режаларини йўлга қўйиш ишлари қатъий тус олди. Натижада Дантенинг “Илоҳий комедия” (А.Орипов), Гётенинг “Фауст” (Э.Воҳидов), Бокачонинг “Декамерон” (Қ.Мирмухамедов), хинд халқининг машҳур эпоси “Рамаяна” (М.Али), А.Дюманинг “Граф Монте-Кристо” (Т.Рустамов), Стендалнинг “Қизил ва қора” (Х.Тўрабеков) асарлари, шунингдек, қардош халқлар адабиётидан қилинган таржима асарлар (“Дўстлик кутубхонаси” туркуми) нашр этилиб, ўқувчилар қўлига етказилди. Устоз таржимоннинг қарийб етмиш йиллар давом этган ижодий фаолияти мобайнида жаҳоннинг энг номдор шоир ва адибларининг шеърларини, поэмаларини, драматик асарларини қойилмақом тарзда таржима қилиб, халқимизнинг бадиият хазинасини бойитганлиги чинакамига ибратли-намунали ҳолдир.

Ҳ.Ғулум Абулқосим Фирдавсийнинг “Шоҳнома” дostonидан айрим қисмларни, Уильям Шекспирнинг “Ўн иккинчи кеча ёки турфа

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

хангомалар” комедиясини, Лопе де Веганинг “Кўзибулок” драмасини, А.С.Пушкиннинг “Тош меҳмон” драмасини, “Боғчасарой фонтани” поэмасини, М.Ю.Лермонтовнинг “Мцири” поэмасини, “Вадим” (тугалланмаган роман)ини, Ибройим Юсуповнинг “Тўмарис” достонини, М.Горькийнинг публицистик асарларини, Тарас Шевченко, Владимир Маяковский, Николай Тихонов, Константин Симонов, Иракий Абашидзе, Карло Каладзеларнинг шеърларини завқ-шавқ ила ўзбекчага ўғирди. Шу ўринда устоз таржимоннинг маҳоратидан завқланиш мақсадида Лермонтовнинг “Мцири” поэмасидан бир парчанинг аслиятда ва Ҳамид Ғулом таржимасида ўзбекчада қандай жаранглаганини ўқиб кўрайлик:

* * *

*Я ждал. И вот в тени ночной
Врага почуял он, и вой
Протяжный, жалобный как стон
Раздался вдруг... и начал он
Сердито лапой рыть песок,
Встал на дыбы, потом прилег,
И первый бешеный скачок
Мне страшной смертью грозил...
Но я его предупредил.
Удар мой верен был и скор.
Надежный сук мой, как топор,
Широкий лоб его рассек...
Он застонал, как человек,
И опрокинулся. Но вновь,
Хотя лила из раны кровь
Густой, широкою волной,
Бой закипел, смертельный бой!*

*“Мен энтикиб кутдим. Шу замон
Зулматда ёв пайқагансимон
Қоплон бирдан бўқирди. Бу дод
Еру кўкка ларза ташлади...
Жаҳли чиқиб йиртқич шу заҳот
Қумни тирнаб қазий бошлади!
Бир ҳурпайди, сўнгра у ётди
Ва дастлабки кучли сакраши
Менда ўлим ваҳмин кўзгатди...
Аммо менинг келди-да гашим,
Тез ва тўғри бўлди тик зарбим,
Тошдек таёқ бир болта каби
Пешонасин ёриб ташлади...
У одамдек инграй бошлади
Ва йиқилди. Аммоки, шу он
Ярасидан дарё-дарё қон
Оқса, ҳоли бўлса ҳамки танг,
Қайнаб кетди ҳалокатли жанг!”*

Ҳар қандай таржимоннинг вазифаси – аслиятдаги воқеани, вазиятни, ҳолатни худди ўзидай қилиб ўғириш, шу билан бирга, ўз тилининг имкониятларини ҳам суиистеъмол қилмаган ҳолда таржимада намоён этиш, айни вақтда таржима қилинаётган тилдаги шеърини сатрларни ҳам аслиятга монанд қилиб жаранглата олишдир. Яъни, таржимон шоирга нисбатан ҳар қанча “рақиблик қилмасин”, ўз тилидаги шеърини қонун-қоидалардан келиб чиққан ҳолда, “ўлчаб берилган майдон” ичидагина рақиблик хунарини кўрсатишга мажбур. Юқорида мисол тариқасида келтирилган сатрларни мутолаа қилганимиз сайин, Ҳамид Ғулом таржимон сифатида нозик, масъулиятли, залворли вазифани шараф билан уддалаб чиққанига амин бўламиз. Хуллас, ёш таржимонлар ўз қўлларида қалам билан устозлар меросини ҳижжалаб ўқиб-ўргансалар, мутолаа соатларини янада самарали ўтказишлари шубҳасиздир.

Муаттар АЛИЕВА
тайёрлади

9 АПРЕЛЬ – АМИР ТЕМУР ТАВАЛЛУД ТОПГАН КУН

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистоннинг ижтимоий, сиёсий, маънавий ва маданий ҳаётида туб ўзгаришлар рўй бериб, ўзлигимизни англаш, миллий қадриятларни тиклаш ва эъозлаш, бой тарихимизга адолатли ва ҳаққоний баҳо бериш имкони юзага келди. Дунё цивилизациясига салмоқли ҳисса қўшган ўнлаб улўғ аждодларимизнинг ҳаёти ва ижоди, серқирра фаолиятлари, бизга қолдирган бой маънавий меросларини

теран ўрганиш ва тадқиқ этиш – бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири. Бу борада беназир саркарда, илму фан ва санъат хомийси Соҳибқирон Амир Темурнинг ёркин сиймоси ана шу изланишлар марказидан ўрин олади.

Президентимиз Фармони билан 1996 йил мамлакатимизда “Амир Темур йили” деб эълон қилинди. Бу улўғ сана нафақат Ўзбекистон ва Марказий Осиёда, балки ЮНЕСКО Бош Ассамблеясининг 1995 йил октябрь – ноябрь ойларида бўлиб ўтган 28 сессияси қарори билан бутун дунёда кенг нишонланди. Соҳибқирон таваллудининг 660 йиллиги арафасида Тошкент, Самарқанд, Шаҳрисабзда Амир Темурга ҳайкаллар ўрнатилди ва бу улўғ зот номи билан боғлиқ ўнлаб қадамжолар ва тарихий обидалар тикланди. Пойтахтимиз Тошкентда эса анъанавий ва замонавий меъморчилик уйғунлиги замирида “Темурийлар тарихи давлат музейи” барпо этилди.

Соҳибқирон Амир Темур шахси ва унинг жаҳон тарихида тутган мавқеини тиклаш, тарихий адолатни ўрнатиш борасида ўтказилган халқаро симпозиумлар ва илмий анжуманларнинг аҳамияти катта бўлди. Хусусан, Ўзбекистон, Франция, Англия, Германия, Швейцария, Покистон, Япония ва бир қатор бошқа мамлакатларнинг олимлари иштирокидаги 1996 йил 22 апрелда ЮНЕСКО қароргоҳида “Темурийлар даврида илм-фан, маданият ва маорифнинг юксалиши” мавзuida ўтказилган халқаро конференция, ана шу йилнинг 27-29 сентябрида Самарқанд шаҳрида “Амир Темур шахсининг замондошлари томонидан баҳоланиши ва фаолиятининг мустақил Ўзбекистон учун аҳамияти” мавзuidaги Халқаро симпозиум шунингдек, 1997 йилнинг 23 апрелида Германиянинг Бонн шаҳрида “Амир Темур ва унинг тарихдаги ўрни” мавзuidaги нуфузли халқаро илмий анжуманнинг ўтказилиши – буюк саркарда ва давлат арбоби фаолиятига жаҳон миқёсида қизиқиш юқори даражада эканлигидан далолат беради. Зеро, тарихга назар ташланса ҳам, бунёдкор давлат арбоби Соҳибқирон Амир Темур шахси жаҳон тадқиқотчилари диққат-эътиборини асрлар мобайнида ўзига жалб қилиб келганлиги маълум бўлади. Ҳозирда чет эл давлат ва нодавлат кутубхоналарида салмоқли қисми нашр юзини кўрган, айримлари эса ханузгача тадқиқ этилмаган кўплаб асарлар сақланмоқда.

Амир Темур шахсининг Ғарбий Европадаги бадий талқинлари жаҳон илмида қай даражада долзарб масалалар қаторида турса, бу муаммо ўзбек санъатшунослиги учун ҳам бениҳоят муҳимдир. Мусиқа ижодиётида Амир Темур образига бағишлаб яратилган асарларни тадқиқ этилиши нафақат мусиқашунослик нуқтаи назаридан катта қизиқиш уйғотади, балки Шарқ ва Ғарб масаласи кесимида ўзга илм соҳалари учун муҳим бўлган масалаларни ойдинлаштиришга ҳам бевосита хизмат қилади.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Бу борада шу йиллар давомида чет эл кутубхоналарида ғарб муаллифлари томонидан яратилган ва ўрганилган тарихий, бадиий ва мусиқий асарларнинг шарҳи эътиборга лойиқ. Хусусан, биргина мусиқа соҳасида 60 дан ортиқ мусиқий-сахнавий асарлар аниқланганлиги ва улар хозирда ўз тадқиқотчиларини кутаётганини таъкидлаш жоиз. Мазкур мақолада Амир Темур образига чет элда турли асрларда мурожаат қилган бастакорлар номларини келтириш мумкин. Жумладан, И.Ф.Фортч, М.А. Зиани, Ф.Гендель, А.Вивальди, Ф.Гаспарини, Н.Порпора, Ж.Сколари, Ж.Порта, Г.Телеман, А.Скарлатти, А.Саппиенца, А.Саккини, Л.Лео, П.Гульельми, Г.Бишоп, И.Райхарт, И.Мисливечек, Э.Дуни, С.Майр, П.Винтер, Ж.Джиз, Ж.Кучи, Н.Ваккаи, С.Ник, Ж.Холбрук, Ж.Порта, Ф.Киампи, Ж.Джаи, Ж.Пессети, Ж.Лампугнани, Д.Барба, Ж.Кучи, П.Казелла, П.Гуглиельми, Ж.Сарти, Ф.Пайер, С.Майер, М.Карафа ва бошқа машхур композиторлар бу мавзуга мурожаат қилганлар.

Афсуски, кўплаб мусиқий асарлар бизгача етиб келмаган. Уларнинг айримлари шахсий кутубхоналарда қўлёзма ҳолида сақланаётган бўлса-да, энг кичик қисми нашрдан чиқарилган. Хусусан, италян бастакори Франческо Гаспарини (1668 – 1727) қаламига мансуб – “Темур” (“Tamerlano”1717) операси Германия университетининг кутубхоналаридан бирида топилди ва биз томонимиздан илк бор ўрганилди.

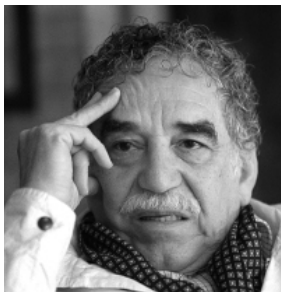
Маълумки, Франческо Гаспарини мусиқий театр тарихида биринчи бўлиб опера жанрида “Ҳамлет” (1705 й.) сюжетига мурожаат қилган муаллиф ҳисобланади. Франческо Гаспарини ўз вақтида Венеция консерваторияси директори (1700), Рим капелласининг бош раҳбари бўлиб фаолият кўрсатган (1725). Шунингдек, ўз вақтида Италияда машхур бўлган “Гармония” дарслиги унинг қаламига мансуб. Франческо Гаспарини “Темур” (“Tamerlano”) операсини ижодининг етуклик палласида яратган эди (1717). Асар Агостине Пиовене либреттосига асосланган. Мазкур операни Италия театрларининг йирик хонандалари тенор – Франческо Борозини (Боязид), альт – Антонио Берначчо (Темур), сопрано – Мария Бенти Булгарелли (Астерия), сопрано – Фаульстина Бардони (Ирен) маҳорат билан ижро қилганлар.

Шоир Ипполито Занелли томонидан операнинг сахналарига киритилган ўзгаришлар боис (1719, 1723), сўнгги нашрларда операни “Vojazet” ва “Vojazet II” номи билан эълон қилинди.

А. Пиовене ва И. Занелли либреттосига асосланган Ф.Гаспаринининг операси Амир Темур образининг мусиқий асарлардаги талқини эволюциясида муҳим ўрин эгаллайди. Хусусан, Г. Ф. Генделнинг номдош асарида мағлубиятга учраган Боязидга нисбатан ачиниш ҳисси устунлик қилса, Гаспарини асарида аксинча, асирга тушган Боязиднинг жасурлик хислатлари бўрттириб кўрсатилган. Шу билан бирга, операнинг якуний ечимида Темурнинг мурувватли ва кечиримли шахс эканига урғу берилади.

Мазкур рўйхатни янада кенгайтириш мумкин. Ўз навбатида бу ҳол Амир Темур феноменига ғарбда бир неча юз йиллар давомида қизиқиш сўнмаганидан далолат беради. Қолаверса, юкорида қайд этилган муаллифларнинг барча асарлари ўз даврида Европа театрларининг машхур сахналарида кўйилиб, катта шуҳрат қозонган. Демак, бизнинг тарихимиз билан бевосита боғлиқ бўлган буюк европа драматурглари ва композиторлари яратган жозибали асарларини баҳоли қудрат ўрганиб, теран таҳлил қилган ҳолда ўсиб келаётган ёшларимизга тарғиб қилиш бадиий ҳамда мусиқий таълим йўналишининг бугунги кундаги муҳим вазифаларидан биридир.

*Равшаной ТУРСУНОВА,
муסיқашунос*

17 АПРЕЛЬ – ГАБРИЭЛ ГАРСИА МАРКЕС ВАФОТ ЭТДИ

2014 йил 17-апрелда Габриэл Гарсиа Маркес оламдан ўтди.

86 йил бизга нималар берди ва нималарни олиб қўйди? Чекланган тасаввурлардан, ўзгармас замондан, турғун макондан, тафаккурнинг оғриқли бир хиллигидан, дин, тарих, сиёсатга бўлган болаларча ишончдан маҳрум қилди. Тизгинсиз хаёлот, доимий қайталанувчи

болалик, инсон қўлида мумдек эрувчи вақт, сочилувчи ва йиғилувчи макон кенгликларини берди.

Г.Г.Маркес 1928 йил Кариб денгизи соҳилидаги Аракатака шаҳрида туғилган. Бобоси, бувиси тарбиясида бўлган. 20 ёшида илк ҳикояси босилган. 75 ёшида охириги хужжатли романини ёзган.

Ёзувчи фаолиятининг асосий қисми матбуот билан боғлиқ бўлиб, хабарлар, очерклар, мақолалари муттасил чоп этилган.

Ғарбий Европа модернизм адабиёти ва унинг Лотин Америкаси адабиётига таъсирига оид илмий тадқиқот олиб борган. Э.Хемингуэй, У.Фолкнер, Ж.Жойс, В.Вульф, Ф.Кафка, М.Пруст иждодини чуқур ўрганган.

“Хазон барглар”, “Полковникка ҳеч ким ёзмайди”, “Ёлғизликнинг юз йили”, “Ошқора қотиллик қиссаси”, “Бузрукнинг кузи” асарлари билан дунё адабий тафаккурида кескин ўзгаришлар ясади.

“Бузрукнинг кузи” романи таржимони Иброҳим Ғафуров Маркес ижодий лабораторияси ҳақида ёзар экан, “Ижтимоий инсон ва мифологик инсоннинг ажойиб қуйма образлари яратилади” дейди.

Айни шундай. “Хазон барглар”да биринчи марта Маркеснинг ўта ижтимоий мифологик замони ва маконини ифодаловчи Макондо тилга олинди. Унда назоратда тутиб турувчи, ҳаммасини охирига етказувчи полковник, ҳаммасини рад этувчи, нафрат ва лаънат олган доктор, омма эътиқодини йўналтирувчи урушдан қайтган руҳоний асардаги уч томонлама ҳаракатни бошқаради. Бу асарда полифония яратишдаги биринчи уриниш. Биргина воқеага полковникнинг, унинг қизининг ва неварасининг муносабати кетма-кетлигида асар композициясини шакллантириш полифонияга олиб чиқишга қаратилган иккинчи уриниш. Воқеани турли ракурсларда ифодалашнинг бу усули Маркеснинг барча асарларида давом этди.

Маркеснинг ҳар бир асаридаги сеҳрланган, замон ва макон кесимида осилиб қолган рамзларни очиш учун жуда йирик тадқиқотлар изчиллиги керак.

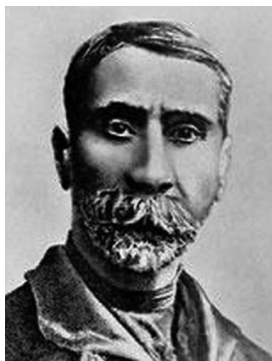
Бир нарса аниқки, тушқунлик, ёлғизликка дучор ғарбга энди ҳам ёзиш мумкинлиги Маркес томонидан ҳам исботланди. Доимо ёзиш мумкин, доимо яратиш мумкин.

Бизнингча, ҳар бир чинакам ижодкор ўз индивидуал мифини яратиши керак. Бу бундан буёғига ҳам яшаб қолишнинг ягона йўли бўлади. Бу ўз маконинг, ўз замонинг ва ниҳоят ўзингга эгалик дегани.

Маркес ҳақ, Вақт омонат, аммо ўтқинчи эмас. Маркес ҳаёти уни ўқиш, тадқиқ этиш кўринишида давом этади.

*Шаҳноза НАЗАРОВА
тайёради*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ОДДИЙ, АММО ТЕРАН...

Тўқ ва ёркин ранглар, содда композиция, аниқ мавзу, теран фикр ва ёниқ ҳиссиёт... XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида ижод қилган атоқли грузин мусаввири Нико Пиросмани (Николай Пиросманашвили) ижоди ҳақида сўз кетганда ана шундай ихчам тавсифлар ҳаёдан ўтади. Худди Анри Руссо, Катя Медведова ёки Иван Генералич ижоди ҳақида сўзланган каби. Жаҳон тасвирий санъатида айни шу мусаввирлар фаолияти бир оқим бўлиб икки аср кўприги устида қад ростлади. Бу оқимнинг номи – примитивизм деб аталиб, унинг ўзгача жозибаси,

яъни, оддий тасвирлардан юксак санъат асарини пайдо қила билиш, моҳиятдан ҳаваскорликка хос деб тушунилган усулни мустақил йўналиш даражасига кўтаришда бу гуржи мусаввирининг хиссаси бекиёс бўлди.

1862 йилда Грузиянинг кичик қишлоқларидан бири Мизаанида камбағал оилада дунёга келган Нико Пиросмани болалигидан қолган оддий, тўпори турмуш тарзини то умрининг сўнгигача ўз асарларида акс эттириб келган. Эрта етимлик, доимий етишмовчилик Никонинг ҳаётини оддийлик чегарасидан сира нарига ўтказмасди. Бора-бора бу тушунча унинг ижодининг бош мезонига, айрича дастхатига айланди.

Умуман, Пиросманининг ижодига эътибор бериб қаралса, тасвирий санъат билан шуғулланиш унинг учун руҳий орзиқиш, илоҳий илҳом қистови билан эмас, кўпроқ ҳаётий эҳтиёжларни қондириш йўлида амалга оширилгандай туюлади. У ўз тирикчилигини юргизиш учун темир йўл компаниясида, сут фирмасида ва яна аллақанча жойларда турли ишлар билан банд бўлиб, имкон топганича тасвирий санъат билан шуғулланган. Дўкон, савдо расталари пештахталарига осиб қўйишга мўлжалланган суратлар чизган. Мисол тариқасида, унинг “Чой, пиво, лимонад ва газли ичимликлар”, “Муздек пиво”, “Қадокланган пиво” каби суратларини келтириш мумкин. Бу суратлардан ҳам тарғиботни, ҳам миллий турмуш тарзини ва албатта уларга нисбатан ижодкорнинг ўз муносабатини уқиш мумкин. Манбаларда ёзилишича, Пиросмани суратларини узоғи билан икки-уч кунда чизиб битирган ва уларнинг устидан ҳеч қачон қайта ишламаган.

1880 йилларда расом Зизо Гагишвили билан Тифлизда безатиш устахонасини очишган ва савдо дўконлари учун клёнкага суратлар чизган. 1895 йилларга келиб, у турли мавзуларда жуда фаол ижод қилади, унинг ижодига қизиқиш, тарғиботига эътибор ҳам кучайиб боради. Аммо Пиросмани ўшанда ҳам йўқчилик исканчасида эди...

Мутахассислар ёркин ранглар ва қора фонни расомнинг ўзига хос ижодкорлиги белгиси сифатида таъкидлайдилар. Пиросмани асарлари асосан, анималистик тасвирлар, портретлар ва грузинларнинг кундалик турмуш тарзи ифодаланган суратлардан иборат. У чизган аксарият асарларда базм мавзуси етакчилик қилади. “Бегос дўстлари”, “Грузияда тўй”, “Байрам” сингари картиналарида халқнинг миллий кийёфаси, анъаналарининг ёркин ифодаси кўзга ташланади. Пиросманининг портретлари ҳам примитив кўринишда бўлишига қарамай, ундан маънони осонликча англаб бўлмайди. Мусаввирнинг буюклиги сабаби ҳам оддийлик ортига мураккаб фикрларни беркита олганида. Унинг “Актриса Маргарита” портретида тасвирланишича, қиз кўлида гул тутиб турибди, унинг атрофида кушлар парвона. Бу аслида актрисанинг шон-шуҳратдан нақадар сармаст эканлигининг энг ихчам рамзий баёнидир. “Фарзандсиз бой ва болали камбағал” картинасига назар ташлаган киши мусаввирнинг ниҳоятда теран контрастни қанчалик оддий шаклда кўрсата билганини англайди. Зеро, буюклик оддийликда деган нақл Нико Пиросмани ижодидида ўз ифодасини топган, дейиш мумкин.

*Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади*

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

1 АПРЕЛЬ

1873 йил. Сергей Рахманинов, атоқли рус бастакори. “Алеко”, “Хасис Рицар” опералари, “Улик орол”, “Кўнғирок”, “Қоя” симфоник поэмалари, кўплаб соната, вариация, романс ва кантаталар ижодкори.

2 АПРЕЛЬ

1885 йил. Ханс Кристиан Андерсен, даниялик ёзувчи. “Қор маликаси”, “Иркит ўрдакча”, “Нўхат устидаги малика”, “Жаннат боғи”, “Мойчечак”, “Сув париси”, “Оле Лукойе” каби машҳур асарлар муаллифи.

3 АПРЕЛЬ

1783 йил. Ирвинг Вашингтон, америкалик ёзувчи. “Нью-Йорк тарихи”, “Вашингтон ҳаёти”, “Христофор Колумб ҳаёти ва саёҳатлари тарихи”, “Сайёҳлар қиссаси”, “Астория”, “Сальмагунди” каби қатор тарихий асарлар яратган.

6 АПРЕЛЬ

1826 йил. Гюстав Моро, франциялик мусаввир, символизм намояндаларидан бири. “Инсоният тарихи”, “Саломей”, “Орфей”, “Гесиод ва муза”, “Эдип ва Сфинкс” номли қатор машҳур асарлар муаллифи.

ТАҚВИМ

7 АПРЕЛЬ

1889 йил. Габриэла Мистраль, мексикалик шоира. Нобель мукофоти лауреати (1945). “Улим сонетлари”, “Умидсизлик”, “Майинлик”, “Иўқотиш” ва бошқа шеърий китоблари билан шухрат қозонган.

13 АПРЕЛЬ

1940 йил. Жан-Мари Гюстав Леклезю, француз адиби. Нобель мукофоти лауреати (2008). “Адашаётган юлдуз”, “Жараён”, “Тушдаги Мексика ёки тугалланмаган фикр”, “Сахро”, “Тилла балиқ”, “Самода ҳаёт кечирувчилар” каби асарлар муаллифи.

1939 йил. Шеймас Хини, ирланд шоири. Нобель мукофоти лауреати (1995). “Зулмат эшиги”, “Шимол”, “Дала ишлари”, “Товон тўловчи шеърийат”, “Қалб ҳарорати”, “Гленмор сонаталари” номли қатор шеърий китоблар муаллифи.

1906 йил. Самуэл Беккет, британиялик ёзувчи, драматург. Театрда абсурд, адабиётда модернизм намояндаларидан бири. Нобель мукофоти лауреати (1969). “Годони кутиш”, “Бахтиёр кунлар”, “Уйиннинг тугаши”, “Келиш ва кетиш”, “Уйин”, “Нафас” пьесалари, “Малон вафот этди”, “Уотт”, “Номсиз” ва бошқа романлари билан машҳур.

15 АПРЕЛЬ

1452 йил. Леонардо да Винчи, флоренциялик буюк мусаввир. “Мона Лиза”, “Қоядаги Мадонна”, “Мадонна Бенуа”, “Сехргарлар ибодати”, “Мадонна Литта”, “Сирли оқшом”, “Муסיқачи портрети” каби машҳур асарлар ижодкори.

16 АПРЕЛЬ

1844 йил. Анатолий Франц, француз ёзувчиси. Нобель мукофоти лауреати (1921). “Сильвестр Боннарнинг жинояти”, “Таис”, “Қизил лилия”, “Жанна д’Арк ҳаёти”, “Жаноб Жером Куенъярнинг мулоҳазалари”, “Худолар истамокда”, “Эпикур боғи” сингари йигирмага яқин романлар муаллифи.

1893 йил. Елисавета Багряна, болгар шоираси. “Беш юлдуз”, “Абадий ва муқаддас”, “Денгизчи юлдуз”, “Инсон юраги”, “Юракли қуш” ва бошқа шеърӣй китоблар муаллифи.

19 АПРЕЛЬ

1832 йил. Хосе Эчегарай-и-Эйсагирре, испаниялик драматург. Нобель мукофоти лауреати (1904). “Чек дафтари”, “Қасоскорнинг завжаси”, “Найза сопида”, “Дон Жуаннинг ўғли”, “Буюк Галиот”, “Жиннилик ва муқаддаслик” сингари пьесалар муаллифи.

22 АПРЕЛЬ

1912 йил. Канэто Синдо, япон кинорежиссёри. “Хиросима болалари”, “Аёллар ҳаёти”, “Бўри”, “Қайғу фақат аёллар учун”, “Хўрланган “Сакура” гуруҳи”, “Актриса”, “Баргсиз дарахт”, “Яшаш иштиёқи”, “Бугун яша, эртага ўл”, “Илтижо”, “Кучли аёл, ожиз эркак”, “Бизнинг йўл” сингари элликдан ортиқ кинофильмлар ижодкори.

23 АПРЕЛЬ

1775 йил. Уильям Тёрнер, англиз мусавири. “Дидона, Карфаген асосчиси”, “Жасораг” кемасининг сўнгги қатнови”, “Ёмғир, пар ва тезлик”, “Замонавий Рим”, “Қор бўрон” каби асарлар ижодкори.

25 АПРЕЛЬ

1940 йил. Ал Пачино, америкалик актёр ва режиссёр. “Чўқинтирган ота”, “Чандикли юз”, “Америкаликлар”, “Аёллар ифори”, “Қирол Лир”, “88 дақиқа”, “Венеция савдогари”, “Муаллиф! Муаллиф!”, “Донни Браско”, “Ҳар якшанба”, “Фил Спектор” ва бошқа кўплаб фильмлардаги образлари шуҳрат келтирган. Бир неча марта Оскар мукофотига сазовор бўлган

26 АПРЕЛЬ

1564 йил. Уильям Шекспир, буюк англиз шоири ва драматурги. “Хамлет”, “Қирол Лир”, “Макбет”, “Отелло”, “Ричард III”, “Вероналик икки йигит”, “Қийиқ қизнинг куйилиши”, “Ёз туни ғаройиботлари”, “Қиш эртаги” пьесалари жаҳонга машҳур.

1898 йил. Алейксандре Висенте, испан шоири. Нобель мукофоти лауреати (1977). “Теварак олам”, “Жаннат соялари”, “Қалб тарихи”, “Замин эҳтирослари”, “Вайрон бўлган кўнгил ва муҳаббат”, “Олам ягона” шеърӣй китоблари муваффақият келтирган.

28 АПРЕЛЬ

1974 йил. Пенелопа Крус, испаниялик киноактриса, модель. “Кўзларингни оч”, “Кариб денгизи қароқчилари”, “Дарвин миссияси”, “Испан қироличаси”, “Тепалик ва водийлар томон”, “Қайтиш”, “Кокаин”, “Вики Кристина Барселона” ва бошқа кўплаб фильмлардаги образлари билан шуҳрат қозонган. Бир неча бор “Оскар” мукофотини қўлга киритган.

Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади

RESUME

 This issue of the magazine is dedicated to the Republic of Georgia. Published works are different genres of literature, articles on art, culture of the Georgian people. Specifically selected poems are published classics of Georgian literature such as N.Baratashvili, A.Tsereteli, V.Pshavela, I.Abashidze, G.Tabidze and others; the essay “For Life” by illustrious writer Otar Chiladze, the play “In Search of the phantom” by playwright Lasha Tabukashvili, articles on prominent figures of Georgian art, such as Sergo Zakariadze, Tengiz Abuladze, Gia Kancheli and love legend of the great poet Shota Rustaveli and Queen Tamar .

 Under the column “Prose” are published a novel by German writer F.Clinger “Faust, his life, deeds, and the overthrow of hell”, the completion of the story by A.Gayger “Old King in Exile” and the film story “Ballerina”.

 In April, celebrated 120th anniversary of the great Uzbek writer, founder of Uzbek romance studies Abdullah Kadiri and 60th anniversary of the outstanding poet Mukhammad Yusuf, who has sung in high-pitched strings independent homeland, originality of the Uzbek people, its power and majesty.

РЕЗЮМЕ

 Данный выпуск журнала посвящается Республике Грузия. Публикуются произведения разных жанров литературы, статьи по искусству, культуре грузинского народа. В частности избранные стихи классиков грузинской литературы Н. Бараташвили, А. Церетели, В. Пшавела, И. Абашидзе, Г. Табидзе и других; эссе «Ради жизни» прославленного писателя Отара Чиладзе, пьеса «В поисках фантома» драматурга Лаша Табукашвили, статьи о выдающихся деятелях грузинского искусства, таких как Серго Закариадзе, Тенгиз Абуладзе, Гия Канчели и легенда о любви великого поэта Шота Руставели и царицы Тамар.

 В рубрике «Проза» публикуются роман немецкого писателя Ф. Клингера « Фауст, его жизнь, деяния и низвержение в ад», завершение повести А.Гайгера «Старый король в изгнании» и киноповесть «Балерина».

 В апреле отмечается 120 ление великого узбекского писателя, основоположника узбекской романистики Абдуллы Кадыри и 60 ление выдающегося поэта Мухаммад Юсуфа, который в пронзительных строках воспел независимость родины, своеобразность узбекского народа, его мощь и величие.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2014 йил апрель сони

Обуначилар диққатига!

Журнални обуначига
етказилишида муаммолар
пайдо бўлса, қуйидаги манзилга
муурожаат қилинг.

Тошкент шаҳар, Амир Темур
1-тор кўча, 2-уй. Тел: (8371)
233-67-98,

Навбатчи муҳаррир М. АҲМЕДОВ
Техник муҳаррир З. ЖАЛОЛОВА
Мусаххих Д. АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи М. АЛИЕВА

Жаҳон адабиёти, 2014

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда тахририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Тахририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 02.05.2014 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Адади 3500 нусха. 3490 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, “SHARQ” НМАКда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш. Буюк Турон кўчаси, 41 уй.

© Жаҳон адабиёти, 2014 й.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

208